ANDREJ PLATONOV

AZ ÉLET FÉNYE

EURÓPA · ZSEBKÖNYVEK

FORDÍTOTTA
ÁRVAY JÁNOS
BÁRÁNY GYÖRGY
GELLÉRT GYÖRGY
GERENCSÉR ZSIGMOND
HERNÁDI LÁSZLÓ
KELEMEN SÁNDOR
MAKAI IMRE
RADVÁNYI ERVIN
WESSELY LÁSZLÓ

EURÓPA · ZSEBKÖNYVEK

ANDREJ PLATONOV

AZ ÉLET FÉNYE

KISREGÉNYEK ÉS ELBESZÉLÉSEK

EURÓPA KÖNYVKIADÓ BUDAPEST 1978

A FORDÍTÁS AZ ALÁBBI KIADASOK ALAPJÁN KÉSZULT·

АНДРЕЙ ПЛАТОНОВ
В ПРЕКРАСНОМ И ЯРОСТНОМ МИРЕ
ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА
МОСКВА 1965

АНДРЕЙ ПЛАТОНОВ
ИЗБРАННОЕ
МОСКОВСКИЙ РАБОЧИЙ
МОСКВА 1966

ISSN 0324-2722

A JEPIFANYI ZSILIPEK

M. A. Kasincevának

I

Kedves öcsém, Bertrand! Oly érdekesek a természet csodái! A távoli tájak annyira bővelkednek titokban, hogy az még a legnemesebb szívnek is megfoghatatlan! Vajon, látod-e, ha csak lelki szemeiddel is, milyen helyen él bátyád az ázsiai kontinens belsejében? Tudom, hogy nem is foghatod fel ésszel. Tudom, hogy a te tekintetedet elbűvölte a lármás Európa és az én drága, forgalmas Newcastle-om, ahol mindig vannak hajósok bőven, és ahol van miben gyonyörködni a gyakorlott szemnek.

Annál rohamosabban gyulemlik fel bennem a honvágy, annál érezhetőbben sajog a remeteélet fájdalma.

Az oroszok szelíd természetűek, engedelmesek és türelmesek a hosszú és nehéz munkák során, de vadócok és zordak tudatlanságukban. Ajkam már-már osszenőtt, mert nincs kivel értelmes szavakat váltanom. Építkezéseimen csak jelbeszéddel utasítom a bandagazdákat, ők aztán hangosan továbbítják a parancsot a munkásoknak.

Ezen a vidéken gazdag a természet: minden folyópartot hajónak alkalmas fák oltöztetnek díszbe, sőt, képzeld el, még a síkságokat is sűrűn borítják. A ragadozó vadállatok ugyanúgy vadásznak bennünket, akár az ember, és állandó rettegésben tartják a falusiakat.

Viszont gabona meg marhahús van itt bőven, úgyhogy bármennyire epeszt is a honvágy, a bőséges táplálkozástól egy kissé meghíztam.

Ez a levél nem olyan részletes, mint az előző. Az Azovba, Kafába és Konstantinápolyba induló kereskedők már megjavíttatták hajóikat, és javában készülnek az útra. Övelük küldöm ezt az írásbeli uzenetet, hogy minél hamarabb Newcastle-ba érjen. A kereskedők meg sietnek, mert a Don nagyot apadhat, és akkor nem tudja felemelni a teherhajókat. Kérésem pedig nem nagy, és téged egészen közelről érint a dolog.

Péter cár igen hatalmas ember, bár szertelen, és fölöslegesen lármás. Értelme hasonló az országához: tele van rejtett kincsekkel, de külsőre zord és vad, mint egy rengeteg.

De a kulföldi hajósok iránt módfelett jóindulatú és lelkesen bőkezű.

A Voronyezs folyó torkolatánál építettem egy kétkamrás zsilipet zárógáttal, és ez lehetővé tette a hajók javítását a szárazföldön, minden nagyobb bontás nélkül. Ezenkívül építettem egy nagy zárógátat és egy zsilipet kapuval; akkorára méreteztem, hogy simán átbocsáthassa a vizet. Azután építettem egy újabb zsilipet két nagy kapuval, amelyeken nagy hajók is áthaladhatnak, úgyhogy bármikor be lehet zárni őket abba a térségbe, amely a zárógáttal van elkerítve, és le lehet engedni belőle a vizet, amikor a hajó bemegy.

Tizenhat hónapot töltöttem el ezzel a munkával. Utána mindjárt egy másik következett. Péter cár meg volt elégedve a munkámmal, és megparancsolta, hogy építsek egy másik, magasabb zsilipet, hogy nyolcvanágyús hajók számára is járhatóvá tegyük a Voronyezs folyót – egészen a városig. Ezzel is megbirkóztam tíz hónap alatt, és az én építményeim nem mennek tönkre, amíg a világ áll, noha gyenge a talaj a zsilip helyén, és hatalmas források törtek fel. A német szivattyúkat megrongálták a források, úgyhogy hat hétig állt a munka azok miatt a bő források miatt. Erre mi szerkesztettünk egy olyan gépet, amely percenként tizenkét hordó vizet emelt ki, és szakadatlanul dolgozott nyolc hónapig, és akkor száraz lábbal mentünk le a munkagödör mélyére.

Ez után a roppant fáradságos munka után Péter megcsókolt, és átnyújtott ezer rubelt ezüstben, ami jelentős összeg. És még azt is mondta a cár, hogy Leonardo da Vinci, a zsilip feltalálója se csinálta volna meg különbül.

Gondolatomnak a veleje pedig az, szeretett Bertrand-om, hogy Oroszországba akarlak hívni. Itt nagyon bőkezűek a mérnökökkel, Péter pedig nagy kezdeményező a mérnöki vállalkozásokban. Saját fülemmel hallottam tőle, hogy szükség van a Don és az Oka, két itteni nagy folyó közötti csatorna megépítésére.

A cár szeretne összefüggő vízi útvonalat teremteni a Balti-, a Fekete- és a Kaspi-tenger között, hogy a kontinens végtelen távolságait legyőzve, eljuthasson Indiába, a földközi-tengeri országokba, Európába. Ezt forgatja fejében a cár. A tervet a kereskedelem és az a kereskedőréteg sugalmazta, mely főként Moszkvában és a vele szomszédos városokban ad-vesz; különben is: az ország kincsei a kontinens belsejében találhatók, ahonnan csak akkor lehet kijutni, ha csatornákkal összekötik a nagy folyókat, és azokon hajóznak a perzsáktól egyenest Szentpétervárig, Athéntől Moszkváig, valamint az Urál vidékére, a Ladogára, a kalmük pusztákhoz és még tovább.

De Péter cárnak ehhez a vállalkozáshoz sürgősen szüksége van mérnö-

kökre. Hiszen a Don és az Oka közötti csatorna nem kis dolog, úgyhogy ide nagy igyekezet és még nagyobb tudás kell.

Éppen ezért megígértem Péter cárnak, hogy idehívom Newcastle-ból az öcsémet, Bertrand-t, mert én magam már kifáradtam, meg aztán a menyasszonyomat is szeretem, és nagyon vágyódom utána. Négy éve élek vadak között, úgyhogy már-már kiszárad a szívem, és eltompul az agyam.

Válaszolj, mit döntöttél erről az ajánlatról, én mindenesetre azt tanácsolom, hogy gyere. Nehéz dolgod lesz, de öt év múlva gazdagon térsz vissza Newcastle-ba, és otthon majd nyugalomban, jólétben fejezed be életedet. Ezért érdemes dolgozni.

Tolmácsold szeretetemet és vágyódásomat Annának, a menyasszonyomnak; rövid idő múlva hazatérek. Mondd meg neki: engem már csak az éltet, hogy – vérző szívvel – sóvárgok utána; várjon meg! Most pedig isten veled, vess egy nyájas pillantást helyettem a kedves tengerre, a vidám Newcastle-ra és az egész, drága Angliára.

Bátyád és barátod, William Perry mérnök.

1708. augusztus nyolcadikán.

2

1709 tavaszán, a hajózás megindulásakor Szentpétervárra érkezett Bertrand Perry.

Newcastle-ból a *Mary* nevű öreg hajón indult el, amely sokszor látta már az ausztráliai és dél-afrikai kikötőket.

Southerland kapitány a megérkezéskor kezet szorított Perryvel, és azt kívánta, hogy járjon szerencsével ebben a félelmetes országban, és mielőbb térjen vissza otthonába. Bertrand köszönetet mondott, és partra szállt az idegen városban, egy végtelen országban, ahol nehéz munka, magány és talán korai pusztulás vár rá.

Bertrand még harmincnégy esztendős se volt, de szomorú, komor arca és ősz halántéka negyvenöt évessé öregítette.

A kikötőben az orosz uralkodó követe és az angol király konzulja fogadta.

Váltottak néhány unalmas szót, aztán elváltak: a cár követe hazaindult, hogy hajdinakását egyék, az angol konzul az irodájába, Bertrand meg a haditengerészeti szertár közelében kijelölt szállására ment.

Szállása tiszta és kényelmes volt, de a nagy csend, az üresség miatt szomorú is. A velencei ablaknak nekivágódott a sík tengerről fújó szél, és az ablak felől áradó hideg még nyomasztóbbá tette a magányt.

Az alacsony, szilárd asztalon egy pecsétes levél hevert.

Bertrand felnyitotta, és ezt olvasta:

Egész Oroszország egyeduralkodójának parancsára a Tudományos Kollégium szívélyesen megkéri Bertrand Ramsay Perry angol tengerészeti mérnököt, keresse fel a Tudományos Kollégium csatornaépítési hivatalát, amelynek külön helyisége az Obvodnij úton van.

Az uralkodó személyesen kíséri figyelemmel, hogyan halad a Donnak az Oka folyóval – az Ivan-tavon, a Saty folyón és az Upa folyón keresztül – való egyesítésének tervezése, ezért sietni kell a tervezőmunkával.

Evégett Önnek is sürgősen meg kell jelennie a Tudományos Kollégiumban, előbb azonban pihenjen a tengeri út után, amíg megnyugszanak érzékei és egész fizikuma.

A Tudományos Kollégium Elnökének parancsára,
Heinrich Wortmann
főtitoknok és jogtanácsos.

Bertrand a levéllel lefeküdt a széles, német díványra, és véletlenül elaludt.

Arra ébredt fel, hogy a vihar riasztóan zörgette az ablakot. A kihalt, sötét utcán kavarogva, sűrűn esett a nedves hó. Bertrand lámpát gyújtott, és a félelmetes ablakkal szemben asztalhoz ült. Mivel nem volt semmi dolga, eltűnődött.

Hosszú idő telt el, és a lomha éj már rég leszállt a földre. Bertrand annyira elmélázott, hogy néha, hirtelen hátrafordulva, azt várta, hogy meghitt newcastle-i szobáját látja, odakint a népes, meleg kikötőt, a látóhatáron pedig Európa homályos sávját. De a kinti szél, az éjszaka meg a hó, a benti csönd és hideg eszébe juttatták, hogy az ő hajléka más szélesség alatt fekszik.

És az, amit oly sokáig igyekezett elhessegetni tudatából, egy pillanat alatt elborította képzeletét.

Mary Carborund, húszéves menyasszonya most bizonyára Newcastle zöld utcáin járkál, és orgonafürtöt visel a blúzán. Talán másvalaki vezeti karonfogva, és sugdos meggyőzően

– hazug szerelemről; Bertrand előtt ez örök titok marad. Két hétig tartott a hajóút, és mi minden történhet ennyi idő alatt Mary fantasztikusan bolond szívében?

És hát várhat-e egy nő a párjára öt vagy tíz évig, úgy, hogy állandóan táplálja magában a szerelmet? Aligha. Különben már régóta megnemesedett volna az egész világ.

Pedig ha az ember hűséges szerelmet tudna maga mögött, akkor gyalog elindulna akár a holdba is!

Bertrand megtöltötte pipáját indiai dohánnyal.

„Mégis Marynek volt igaza! Minek őneki kereskedő férj vagy egy közönséges tengerész? Szeretem, mert nagyon okos teremtés..."

Bertrand gondolatai sebesen követték egymást, de világos ütemben váltakoztak.

„Okvetlenül neked van igazad, kis Mary... Még arra is emlékszem, milyen jó fűszagod volt. Emlékszem, amikor azt mondtad: nekem olyan férj kell, mint a világjáró Iszkander vagy a száguldó Timur Lenk, vagy a féktelen Attila. Vagy ha tengerész, akkor legyen Amerigo Vespucci... Te sokat tudsz, és okos vagy, Mary!... Csakugyan igazad van: ha egyszer a férjed drágább számodra az életnél, akkor legyen érdekesebb és kivételesebb nála. Máskülönben unátkozni fogsz, és elpusztít a boldogtalanság."

Bertrand dühösen kiköpött egy dohányszálat, és így folytatta:

„Igen, Mary, nagyon éles az a te zsenge eszed! És én talán nem is érdemlek meg egy ilyen feleséget. De milyen jó cirógatni egy ilyen szilaj fejecskét! Nekem öröm lesz az, hogyha forró agyvelő lüktet a feleségem kontya alatt!... De még majd meglátjuk... Épp azért jöttem én ide, ebbe a szomorú Palmyrába! William levelének nem nagy része volt abban, hogy ezt a sorsot választottam, de azért elősegítette szívem döntését..."

Bertrand majd megdermedt, úgyhogy lefekvéshez készülődött. Mialatt elképzelte Maryt, és gondolatban elbeszélgetett vele, Szentpétervár fölött már teljes erővel tombolt a hóvihar, és, bár az épületeknél megjuhászodott, kihűtötte a lakást.

Perry a takaróra ráterítette még nyűhetetlen posztóból varrt tengerészköpenyét is, elszunnyadt, de a szomorúság vékony erecskéje, az értelemre ügyet se vetve, szakadatlanul hullámzott végig erős, szikár testén.

Az utcáról furcsa, éles hang hallatszott, mintha egy hajót

pozdorjává zúzott volna a nekicsapódó jég; Bertrand felnyitotta szemét, hallgatózott, de gondolata elkalandozott a szerencsétlenségtől, és most már végképp álomba bódult.

3

Bertrand másnap a Tudományos Kollégiumnál megismerkedett Péter elgondolásával. Még éppen csak elkezdték a tervezést.

A cár azt a feladatot tűzte ki, hogy létesítsenek összefüggő hajóutat a Don és az Oka között, és ezáltal kapcsolják össze az egész Don-vidéket Moszkvával meg a volgai tartományokkal. E célból nagy zsilip- és csatornaépítő munkákat kellett végezni; éppen e munkálatok megtervezése végett hívták ide Bertrand-t Britanniából.

Bertrand a következő hetet azoknak a kutatási dokumentumoknak a tanulmányozásával töltötte, amelyeknek alapján meg kellett tervezni a munkát. Az okmányok kifogástalanok voltak; hozzáértő emberek állították össze őket: Trousson francia mérnök, vezérőrnagy és Cyckiewski kapitány, lengyel technikus.

Bertrand elégedett volt, hogy a jó kutatások lehetővé tették az építkezés munkálatainak mielőbbi megkezdését. Bertrandnak volt egy titkos gondolata: Péter még Newcastle-ban elbűvölte őt, ezért a segítőtársa akart lenni e vad és talányos ország civilizálásában. Ha sikerül, bizonyára Mary is szívesen lesz a felesége.

Iszkander hódított, Vespucci felfedezett, most azonban az építkezések korszaka köszöntött be – a véres hadfit meg a fáradt vándort az okos mérnök váltotta fel.

Bertrand boldogan végezte a nehéz munkát, mert ez valamelyest enyhítette a menyasszonyától való elválás fájdalmát.

Ugyanabban a lakosztályban élt, az admiralitáson és polgári családoknál rendezett összejöveteleket nem látogatta, idegenkedett a hölgyek és férjeik közelebbi ismeretségétől, bár néhány nagyvilági nő éppenséggel kereste a kapcsolatot a magányos angollal. Bertrand úgy irányította a munkáját, mint egy hajót – óvatosan, józanul és gyorsan; kerülte térképén az elképzelhető zátonyokat és zuhogókat.

Július elejére elkészült a tervezet, és minden tervrajz le volt tisztázva. Valamennyi okmányt a cár elé terjesztették, aki jóvá-

hagyta őket, Bertrand-nak ezerötszáz ezüstrubel jutalmat adatott, a jövőt illetően pedig havi ezer rubelban állapította meg a fizetését, és kinevezte mindazon zsilipek és csatornák főmesterének és építőjének, amelyek majd egyesítik a Dont az Okával.

Ugyanakkor Péter megparancsolta azoknak a helytartóknak és vajdáknak, akiknek tartományain a zsilipek és a csatornák épülnek, hogy nyújtsanak teljes támogatást a főmérnöknek – adjanak meg neki mindent, amit kér. Bertrand-t pedig tábornoki joggal ruházta fel, és csak a cárnak meg a főparancsnoknak volt alárendelve.

A hivatalos megbeszélés után Péter felállt, és ilyen beszédet intézett Bertrand-hoz:

– Perry mester! Ismerem Williamot, a bátyádat, ő irigylésre méltó folyami hajós, és pompásan ért hozzá, hogyan kell ügyes építményekkel megszelídíteni a víz erejét. De terád roppant tudást követelő munka vár, amellyel egyetlen vízi rendszerré akarjuk összekötni birodalmunk legfőbb folyóit, hogy ezzel nagy segítséget nyújtsunk a békés kereskedelemnek és mindenféle hadi vállalkozásnak. Szilárdan eltökéltük, hogy e munkálatok által kapcsolatot teremtünk a régi ázsiai országokkal a Volgán és a Kaspi-tengeren keresztül, és amennyire lehet, az egész világot eljegyezzük a művelt Európával. Ezenkívül az egész világra kiterjedő kereskedelem révén mi magunk is szeretnénk meggazdagodni egy kicsit, és meg akarjuk tanítani a népet a külföldi mesterségekre.

– Ezért megbízlak, hogy azonnal láss hozzá a munkához; annak a vízi útnak meg kell lennie!

– Ha pedig valaki ellenállást tanúsítana, futárral jelented nekem, én rögtön irgalmatlanul elbánok vele. Erre kezemet adom! Vágj neki erélyesen, irányítsd a munkát okosan... én tudok hálás is lenni, de tudom keményen büntetni is azokat, akik fecsérlik az állam vagyonát, és ellenszegülnek a cár akaratának!

Ekkor Péter hatalmas testéhez képest meglepő fürgén odasietett Bertrand-hoz, és kezet rázott vele.

Aztán megfordult, és mentében zihálva, krákogva visszavonult termeibe.

Bertrand-nak lefordították a cár beszédét: tetszett neki.

Bertrand Perry terve a következő részekből állt: építeni harminchárom zsilipet termés- és mészkőből; összekötő csatornát ásni a Saty folyón Ljubovka falvától a Don-parti Bobrikov falvá-

ig, huszonhárom verszta hosszúságban; a Don folyót megtisztítani és kimélyíteni a hajózás számára Bobrikovtól Gaj faluig, száztíz verszta hosszat; ezenkívül töltéssel körülvenni és földgátakkal biztosítani az Ivan-tavat, ahonnan a Don ered, úgyszintén az egész csatornát.

Összesen kétszázhuszonöt verszta hajóutat kellett építeni, amelynek egyik vége majd az Okában lesz, a másik meg száztíz versztás csatornaként a Donba torkollik. A csatornát tizenkét öl szélesre és két rőf mélyre kellett ásni.

Bertrand az építési hivatalt a tulai tartományban, Jepifany városában készült felállítani, mivel ez a város feküdt a tervezett munkák középpontjában.

Vele kellett utaznia még öt német mérnöknek és a Közigazgatási Kormányszék tíz írnokának.

Az elutazást július 18-ára tűzték ki. Ezen a napon délelőtt tíz órára Bertrand szállása elé kellett állniuk az utazókocsiknak, hogy elinduljanak áldozatos útjukra, az isten háta mögötti, jelentéktelen település: Jepifany felé.

4

Amíg él a lélek ezen a világon, addig mindig érik csapások. Az öt német és Perry összejött, hogy bőségesen megreggelizzen; azt remélték, hogy egész napra jóllaknak.

Valóban degeszre tömték a hasukat, és felkészültek, hogy jó sokáig nézegessék az akkori kietlen orosz tájakat.

Perry már a dohánycsomagokat rakta úti ládájába – indulás előtt mindig ez volt az utolsó dolga. A németek már-már befejezték a családjuknak szóló leveleket, Karl Bergen, a legfiatalabb pedig hirtelen zokogásban tört ki – annyira összeszorította szívét a leküzdhetetlen vágy szeretett, fiatal felesége után.

Ekkor megremegett az ajtó egy hivatalos kéz erélyes kopogtatásától; így csak az kopog, akit elfogató paranccsal küldtek, vagy azért, hogy hírül hozza: megkegyelmezett a felbőszült cár.

A Posta-Kormányszék futára volt.

Azt kérte, mutassák meg neki Bertrand Perry angol mérnökkapitányt. Öt szemölcsös és szeplős német kéz mutatott az angol felé.

A futár, egyik lábát esetlenül előrelökve, tisztelettudóan átadott Perrynek egy ötpecsétes borítékot.

– Uram, szíveskedjék átvenni ezt az Angolországból érkezett levelet.

Perry félrevonult az ablakhoz, és felnyitotta a levelet.

Newcastle, július 28.

Aranyos Bertrand-om!

Nem várod ezt a hírt. Nehezemre esik elkeseríteni téged; bizonyára még mindig él bennem a szeretet iránt tad. De most már egy új érzés perzsel. És megfeszítem szánalmas elmémet, hogy megragadjam kedves képedet, amelyet oly epekedve imádott a szívem.

De te naiv vagy és kegyetlen – messze földre hajóztál, hogy aranyat szerezz; a sivár dicsőségért tönkretetted szerelmemet és gyöngédségre váró fiatalságomat. Én, nő lévén, gyönge vagyok nélküled, mint egy kis gally, így hát másnak adtam oda az életemet.

Emlékszel Thomas Raise-re, aranyos Bertem? Nos, ő lett a férjem. Téged ez elkeserít, de ismerd el, hogy nagyszerű ember, és olyan odaadó iránt am! Valamikor visszautasítottam, mert téged jobban kedveltelek. De te elutaztál, és ő sokáig vigasztalgatott rémes helyzetemben és iránt tad való bánatos szerelmemben.

Ne búsulj, Bert! Csakugyan azt hitted, hogy nekem valami világbíró Nagy Sándor kell? Nem, nekem egy hűséges férj kell, akit szeretek, felőlem aztán akár szenet hordhat a kikötőben, vagy hajókázhat egyszerű matrózként, csak énrólam szóló dalokkal énekeljen tele minden óceánt. Ez kell egy nőnek, ezt ne felejtsd el, te butácska Bertrand!

Immár két hete, hogy lezajlott a lakodalmunk. Thomas nagyon boldog, én úgyszintén. Azt hiszem, kisgyermek fészkelődik a szívem alatt. Látod, milyen hamar! Ez attól van, hogy az én hőn szeretett Thomasom nem hagy el engem, te meg elmentél gyarmatokat keresni: ám hódítsd meg te azokat – én meghódítottam Thomast.

Isten veled! Ne búsulj, ha meg Newcastle-ba jössz, látogass meg bennünket, nagyon fogunk örülni. Ha pedig meghalsz – megsiratunk Thomasszal.

Mary Carborund-Raise

Perry, szinte eszét vesztve, háromszor is elolvasta a levelet. Aztán az óriási ablakra pillantott: szétzúzni kár lenne – aranyért vették ezt az üveget a németektől. Az asztalt összetörhetné, de nincs kéznél súlyos tárgy. Pofon vághatná valamelyik németet

– de hát ezek gyámoltalan teremtések, és az egyikük amúgy is sír. Mialatt Perryben tombolt a düh, de mérnöki értelmével egyre habozott, vad haragja magától talált kivezető utat.

– Herr Perry! Valami baj van a szájával! – figyelmeztették a németek.

– Micsoda? – kérdezte most már elernyedve, szomorúan Perry.

– Törölje meg a száját, Herr Perry!

Bertrand nagy nehezen kirángatta a pipát teljesen belefúródó fogaiból. A fogai meg, ahogy a pipát szorították, annyira belesüppedtek fészkükbe, hogy felhasították az ínyét, és keserű vér csurgott a szájából.

– Mi történt otthon, Herr Perry? Valami szerencsétlenség?

– Nem. Vége, barátaim...

– Minek van vége, uram? Mondja el hát!

– A vérzésnek; az ínyem meg majd beheged. Induljunk Jepifanyba!

5

Az utasok a Követek útján haladtak, amely Moszkván át Kazanyig húzódik, miután Moszkván túl érintkezik a Kalmijuszi Szakmával, a Don jobb partján Oroszországba vezető tatár úttal. Erre kellett rákanyarodniuk, hogy aztán az idovói meg az ordobazari országúton és a mellékutakon eljussanak Jepifanyba, jövendő lakóhelyükre.

Az ellenszél a lélegzettel együtt kifújta Perry szívéből a bánatot is.

Áhítattal figyelte ezt az oly gazdag, mégis oly tartózkodó és fukar természetet. Látott földeket, amelyek olyan kövérek voltak, akár a trágya, mégis csenevész növényzet nőtt rajtuk; sovány, karcsú nyír és szomorúan zengő nyárfa.

Ez a táj még nyáron is olyan kongóan üres volt, mintha nem is eleven test, hanem elvont szellem volna.

Az erdőben néha feltűnt egy-egy szegényes kis fatemplom, a bizánci építészet stílusjegyeivel. Közvetlenül Tver alatt Perry még a gótika szellemét is felfedezte egy falusi templomon: maga az épület protestáns módra, komoran szegényes volt. És ekkor mintha megcsapta volna hazájának melegsége – apái hitének

józan gyakorlatiassága, mely hiábavalónak vél mindent, ami nem evilági.

Az erdők alatt elterülő óriási tőzegtelepek elbűvölték Perryt, és szinte érezte ajkán a sötét talajban rejlő hihetetlen gazdagság ízét.

A német Karl Bergen, aki Szentpétervárott sírt a levélíráskor, ugyanerre gondolt. A szabad levegőn feléledt, megélénkült, egy időre megfeledkezett fiatal feleségéről, és a nyálát nyelve magyarázta Perrynek:

– *England – Schachtmeister; Russland – Torfmeister!* Jól mondom, Herr Perry?

– Igen, igen, pontosan – mondta Perry, és elfordult, ahogy észrevette a kontinens fölé boruló ég félelmetes magasságát, amely elképzelhetetlen a tenger vagy a keskeny brit sziget fölött. Az utasok ritkán, de bőségesen ettek a közbeeső falvakban. Perry egész csobánokkal itta a kvászt, amelyet igen jóízűnek talált, és amely az utazás alatt elősegítette az emésztést.

A mérnökök, miután elhagyták Moszkvát, még sokáig emlékeztek harangjainak zenéjére, a Kreml szögletein álló üres kínzótornyok csöndjére. Perryt különösen elbűvölte a Vaszilij Blazsennij székesegyház – egy nyers művész lelkének félelmetes erőfeszítése arra, hogy elérje az ajándékba kapott világ finomságát és egyúttal kerekded pompáját.

Néha végtelen puszták és árvalányhajas földek terültek el előttük, amelyeken nyoma se volt semmiféle útnak.

– Hát hol van a Követek útja? – kérdezték a kocsisoktól a németek.

– Ez az – felelték a kerek síkságra mutatva a kocsisok.

– De hát nem is lehet látni! – kiáltották a talajt fürkészve a németek.

– Az út csak az irány, döngölésre nincs is itt semmi szükség! Ilyen ez egészen Kazanyig... mindenütt egyforma! – magyarázták a kocsisok az idegeneknek, amennyire tudták.

– Á, ez érdekes! – jegyezték meg nevetve a németek.

– De még mennyire! – hagyták rá egészen komolyan a kocsisok. – Így tágasabb, jobban lehet látni! Sírva fakad az ember örömében, ha a pusztára néz!

– Nagyszerű! – álmélkodtak a németek.

– De még mennyire! – helyeseltek a kocsisok, és csak a szakállukba nevettek, hogy ne sértsenek meg senkit.

Rjazanyon, ezen az elhanyagolt és barátságtalan kisvároson túl már csak gyéren laktak emberek. Óvatos, lappangó élet folyt itt. Még a tatárok idejéből maradt meg ez a félelem; ijedt szemek néznek minden utazóra, zárkózottak a jellemek, és le vannak lakatolva a kamrák, ahol ki-ki félretett, szegényes javait őrzi.

Bertrand Perry meglepődve nézegette a ritkán fel-felbukkanó erődítményeket, amelyeknek közepén kis templomok álltak. Az ilyen maguk emelte erődök körül egy-egy házcsoportban laktak a helybeliek. És látni lehetett, hogy ezek mind új telepesek. Azelőtt mind biztonságos földsáncok és gerendafalak mögé rejtőztek, valahányszor a tatárok, a füves pusztán legeltetve, elérték ezeket a tájakat. E kis erődítményekben többnyire nem hasznos földművelők laktak, hanem hivatalnokemberek, akiket a hercegek ültettek ide. Mostanában már egyre terjeszkednek a települések, ősszel még zajos vásárokat is tartanak, noha a cár mostanában hol a svédekkel, hol a törökökkel háborúzik, és azt, bizony, megsínyli az ország.

Az utasok hamarosan rákanyarodnak a Kalmijuszi Szakmára, a Don partján Oroszországba vezető tatár útra.

Egyszer délben egy kocsis, egészen fölöslegesen, meglengette az ostorát, és vadul füttyentett egyet. A lovak megiramodtak.

– A Don! – kiáltotta a kocsiból kihajolva Karl Bergen.

Perry megállította fogatát, és kiszállt. A távoli látóhatáron, csaknem az égen, mesés ezüstszalagként egy éles, élénk sáv csillogott, akár a hó a hegyen.

„Ez hát a Don!" – gondolta Perry, és megrémült Péter ötletétől: olyan nagynak látszott a föld, olyan roppant gazdagnak a természet, amelyen keresztül vízi utat kell építeni a hajóknak. Szentpétervárott, a tervezőasztalokon egyszerű és világos volt minden, de itt, a Dontól egy félnapi járásra, nehéznek, bajosnak és leküzdhetetlennek tűnt fel.

Perry látott óceánokat, de ugyanolyan titokzatosan, fenségesen és lenyűgözően terültek el előtte ezek a száraz, lomha földek is.

– A Szakmára! – kiáltotta az elülső kocsis. – Vágjunk át rézsút, hogy éjszakára okvetlenül az idovói országúton legyünk!

A jól zabolt lovak megiramodtak, és máris teljes erőből nyargaltak; örültek neki a türelmetlen utasok.

– Forduljunk vissza! – kiáltotta hirtelen az elülső kocsis, és

feltartotta az ostornyelet, hogy figyelmeztesse az utána következőket.

– Mi történt? – kérdezték meghökkenve a németek.

– Elfelejtettük felvenni az őrt – válaszolta a kocsis.

– Hogyhogy? – érdeklődtek most már megnyugodva a németek.

– Az állomáson szükségre ment egy árokba. Most nézem, hát nincs ott a hátsó ülésen.

– Ej, te szakállkirály! De ügyes vagy! – jegyezte meg velősen a második kocsis.

– Ott rohan a pusztán, a macska rúgja meg, fogja a nadrágját! – mondta megnyugodva a vétkes.

És megint elindult a menet, délnek tartott, az idovói és az ordobazari országút, onnan meg a jepifanyi mellékút felé.

6

Jepifanyban mindjárt megindult a munka.

Az alig ismert nyelv, a furcsa nép és a kétségbeejtő szerelmi csalódás a magányosság vermébe taszították Perryt.

Csak a munkában tombolta ki lelkének egész energiáját, néha minden ok nélkül dühöngött, úgyhogy beosztottjai rabszolgahajcsárnak csúfolták.

A jepifanyi vajda kirendelte munkára a vajdaság valamennyi parasztját: ki követ bányászott és a zsilipekhez szállította, ki a csatornát kubikolta, ki meg a Saty folyót kotorta – kötésig a vízben.

– Nos, Mary, ez a fájdalom sem ver le a lábamról! – dörmögte Bertrand, amikor éjszakánként jepifanyi szállásán fel s alá járkált. – Amíg van vér a szívemben, megmenekülök a bajtól! Megépítem a csatornát, a cár ad sok pénzt, és... megyek Indiába... Ó, de sajnállak, Mary!...

Testi erejének túláradása, nyomasztó gondolatok és szenvedések között hányódva súlyos, kába álomba merült, de fájdalmában fel-felkiáltott, mint egy kisgyermek.

Ősz felé Jepifanyba érkezett Péter cár. Nem volt megelégedve a munkával.

– Csak szerencsétlenkedtek itt, és nem iparkodtok meggyorsítani a haza boldogulását – mondta.

Valóban, bármennyire dühöngött is Perry, lassan folyt a munka. A parasztok kibújtak a kötelezettségek alól, a forrófejűek meg ismeretlen helyekre szöktek.

Vakmerő helybeliek kérvényeket nyújtottak át Péternek, amelyekben bepanaszolták a gonosz hatóságokat. A cár elrendelte, hogy tartsanak vizsgálatot; ebből kiderült, hogy Protaszjov vajda nagy baksis fejében felmentette a váraljai parasztokat a kötelezettségek alól, és ráadásul – mindenféle igénylések és költségmegtérítések címén – egymillió rubelt harácsolt a kincstártól.

Péter megkorbácsoltatta Protaszjovot, aztán Moszkvába küldte pótnyomozás végett, de a vajda időnap előtt meghalt bánatában és szégyenében.

Péter eltávozása után, amikor még nem merült feledésbe a gyalázat, egy másik csapás akadályozta a jepifanyi munkálatokat.

Az Ivan-tónál Karl Bergen vezette a munkát: földgáttal kerítette körül, hogy a hajózáshoz szükséges magasságig duzzassza a vizet.

Perry szeptemberben a következő jelentést kapta tőle:

A jövevények, kivált a moszkvai hivatalnokok és a balti mesterek, Isten akaratából csaknem mind betegen feküsznek. Nagyon kimerültek, többnyire lázas betegségbe esnek, felpuffadnak, és meg is halnak. A helybeli pórok ugyan bírnák, de a sürgős munka immár annyira nehéz a mocsár vizében, amely az ősz közeledtével lehűlt, hogy fel akarnak lázadni. Levelemet azzal zárom, hogy ha ez így megy tovább, könnyen vezetők és mesterek nélkül maradhatunk. Ezért várom a fő építőmérnök sürgős parancsait.

Perry már tudta, hogy a balti mesterek és a német technikusok nemcsak megbetegszenek és meghalnak a Saty és az Upa folyó mocsaraiban, hanem titkos utakon sokan haza is szöknek, és nagy pénzeket visznek magukkal.

Perry félt a tavaszi áradástól, amely könnyen lerombolhatja a csak elkezdett és még gyenge építményeket. Biztonságos állapotba akarta hát hozni őket, hogy különösebb kárt ne tehessen bennük az árvíz.

Csakhogy ezt nehéz volt elérni: a műszaki hivatalnokok vagy meghaltak, vagy elszöktek, a parasztok meg éppenséggel zavarogtak, és egész falvak megtagadták a munkát. Bergen pedig

egymaga nem tud megbirkózni ennyi gazsággal, és nem tudja gyógyítani a mocsári betegséget.

Ekkor Perry, hogy legalább az egyik bajt megszüntesse, mind a munkálatok helyszínén, mind a környező vajdaságokban halálbüntetés terhe alatt megtiltotta, hogy külföldieket – csatornaés zsilipmestereket – bárhol is átengedjenek, bárki is vállalja a szállításukat, illetve lovat adjon el vagy kölcsönözzön nekik.

Perry a Péter nevet hamisította a parancs alá, hogy mindenki ijedten teljesítse; ám szidja össze később a cár, utóvégre nem utazhat hozzá Voronyezsbe – ahol éppen hajóhadat szerel fel Azov ellen –, hogy megkapja az aláírást, és elveszítsen két hónapot.

De így se sikerült megőrizni a mesterembereket.

Ekkor Perry belátta, hogy kár volt ilyen viharosan elindítani a munkálatokat, és egy csapásra belehajszolni olyan sok munkást, hivatalnokot és mesterembert. Szőrmentén kellett volna kezdeni a munkát, hogy a nép is, a mesterek is megszokhassák, és időnként fellélegezzenek.

Októberben végképp leállt a munka. A német mérnökök minden erejüket arra fordították, hogy őrséget biztosítsanak az építmények és a felhalmozott anyag megóvására, de még ez is nehezen sikerült. Ezért a németek minden adandó alkalommal jelentéseket küldtek Perrynek, hogy mentse fel őket a munka alól, mert a cár könnyen megkorbácsoltathatja őket, ha idejön, pedig ártatlanok.

A jepifanyi vajda egyszer, egy vasárnap felkereste Perryt.

– Nézd, mit hoztam neked, Berdan Ramzejics![1] Hallatlan pimaszság!

– Miről van szó? – kérdezte Perry.

– Csak nézd meg, Berdan Ramzejics! Tanulmányozd csendben ezt az okmányt, én majd elüldögélek addig... Nem valami otthonos a hajlékod, Berdan Ramzejics! De mi tagadás: nálunk nincs hozzád való menyasszony. Ezt látom én, és sajnállak is érte...

Perry kibontotta az irattekercset.

1. Perry oroszosan ejtett neve.

Első Péternek,
Oroszország Egyeduralkodójának

Mi, szolgáid és parasztjaink, ebben az esztendőben szakadatlanul oda voltunk kötve, Nagy Uralkodó, a te csatorna- és zsilipépítésedhez, szántás, aratás, szénakaszálás idején nem is voltunk otthon, és most is munkában vagyunk, és e miatt a munka miatt nem takarítottuk be az őszi gabonát, a tavaszit meg nem vetettük el, nincs is, aki vessen, nincs is mit, nincs lovunk se, amit befogjunk; ami félretett szemes terményünk vagy lisztünk volt, akár nekünk magunknak, akár a parasztjainknak, azt a hivatalnokok meg a munkások javarészt ingyen elvitték, amikor ide, Jepifanyba jöttek, a te szolgálatodra, Nagy Uralkodó, a többit meg Isten akaratából mind egy szemig megették az egerek. Ezek a hivatalnokok és munkások sok sérelmet és kárt okoznak nekünk és parasztjainknak, és a lányainkat mind időnap előtt megszeplősítették.

– Mit szólsz hozzá, Berdan Ramzejics? – kérdezte a vajda.

– Hogy került ez magához? – csodálkozott Perry.

– Hát... fortéllyal: két héttel ezelőtt tinta iránt érdeklődött az íródeákomnál néhány mihaszna, és arra kérték, hogy egy egész sonkáért árulja el, miből készül. Csakhogy az én íródeákom, ha szereti is a sonkát, ravasz kópé, így hát adott ugyan tintát, de mindjárt szimatolni kezdett, és addig nyomozott, amíg ráakadt erre a levélre... Jepifanyban ugyanis a vajdasági hivatalon kívül nincsen tinta, és senki se tudja, hogyan kell készíteni!...

– Csakugyan ennyire sanyargattuk mi a népet? – kérdezte Perry.

– Ugyan, Berdan Ramzejics! Csak hát mifelénk ilyen engedetlen és orcátlan a nép! Akárhogy kedvezel is neki, állandóan folyamodványokat ír meg panaszokkal alkalmatlankodik, ámbár nem is ismeri a betűvetést, és azt se tudja, hogyan kell tintát készíteni... De én majd tömlöcbe záratom a semmirekellőket! Majd elveszem én a kedvüket a lázongástól meg attól, hogy szüntelenül a cárnak irkáljanak... Hisz ez valósággal istenverése! Minek is tanítottuk meg őket beszélni? Ha egyszer írni nem tudnak, le kell szoktatni őket az élőszóról is!

– Hát az Ivan-tóról kapott jelentést, vajda? Megvannak azok a gyalogos meg fogatos karavánok, amelyeket Jepifanyból őrséggel odaküldött?

– Miféle karavánok? Amiket Urunk Színeváltozásakor küld-

tem? Ugyan, Berdan Ramzejics! Tíz napja idenyargalt egy őr, és elmondta, hogy a gyalogmunkások mind elszöktek a Jajikhoz meg Hopjorhoz, a családjaik meg... ez való igaz... majd éhen pusztulnak itt, Jepifanyban. Nincs nyugtom a fehérnéptől, azonkívül minden alávaló dög feljelentéssel iparkodik elgáncsolni... Félek az uralkodótól, Berdan Ramzejics! Ha betoppan, menten megkorbácsoltat. Védj meg, Berdan Ramzejics, az angolok istenére kérlek!...

– Jó, megvédelek – mondta Perry. – No és a fogatosok dolgoznak az Ivan-tónál?

– Ugyan, Berdan Ramzejics! A fogatosok még előbb szétszöktek, mint a gyalogosok, és most a pusztákon meg isten háta megetti majorokban bujdosnak. Meg se lehetne találni őket! Amúgy se vennénk hasznukat... a lovak leromlottak a robotban, szántásra sem alkalmasak többet, sok pedig el is hullt a pusztában... Így állunk, Berdan Ramzejics!

– Hát igen! – kiáltotta Perry, és tenyerébe szorította kemény, szikár fejét, amelyben most egyetlen vigasztaló gondolat se volt. – Nos, mit szándékozol tenni, vajda? – kérdezte. – Mert nekem munkások kellenek! Tégy, amit akarsz, de adj nekem gyalogokat is, fogatosokat is, különben tavasszal elmossa az árvíz a zsilipeket, azt pedig nem bocsátja meg a cár!

– Nem adhatok, Berdan Ramzejics! Ha fejemet veszed, akkor se! Jepifanyban csak fehérnép maradt, a vajdaság többi része tele van zsiványokkal. Mutatkozni se merek a tulajdon vajdaságomban, nemhogy még munkásokat keressek! Nekem egy a sorsom: ha a néptől megóvom a fejem, a cár csapatja le!

– Ez nem tartozik rám! Itt a parancs erre a hétre, vajda: az Ivan-tóhoz küldj ötszáz gyalogot és száz fogatost; a Sztorozsevaja Dubrovka falvánál épülő zsiliphez ezerötszáz gyalogost és négyszáz fogatost; a Saty és a Don közötti Ljubovszkij-csatornához négyezer gyalogost és másfél ezer fogatost, a gaji zsiliphez pedig száz fogatost és hatszáz gyalogost. Tessék, vajda, itt a parancs. Ezt a munkaerőt mind teremtsd elő, egy hét alatt! Ha nem teszed meg, jelentést küldök a cárnak!

– Hallgass meg, Berdan Ramzejics!

– Nem hallgatlak tovább – vágott közbe Perry. – Kár itt cigánykodnod meg zengedezned, nem vagyok én eladó lány! Ott legyenek azok a munkások! A sirámaidra semmi szükségem! Eredj a falvaidba, és keríts nekem élő embereket!

– Igenis, Berdan Ramzejics, igenis, uram! Csakhogy abból nem lesz semmi, esküszöm az anyám emlékére!...

– Menj a falvaidba! – mondta ingerülten Perry.

– Akkor legalább azt engedd meg, Berdan Ramzejics, hogy a terméskő szállítását halasszuk el tavaszig. Az ijeszti el a parasztokat, borzasztó nehéz teher... meg a ljutoreci kőfejtés is roppant nyűg!

Azt megengedem – válaszolta Perry, mert rájött, hogy most nem új munkákkal kell törődnie, hanem azt kell megóvnia az árvíztől, ami már elkészült. – Csak menj már, vajda. Túlságosan bőbeszédű vagy, és fölöslegesen ravaszkodol!

– Köszönet a kőért! Isten áldjon, Berdan Ramzejics!

A vajda halkan mondott még néhány szót, és eltávozott.

Az utolsó szavakat a helyi, jepifanyi nyelvjárásban mondta, úgyhogy Perry egy mukkot sem értett. De ha megérti, akkor nem valami jóra következtet belőlük.

7

Télire az öt német mérnök is Jepifanyba érkezett. E fél év alatt megnőtt a szakálluk, láthatóan megöregedtek, és elvadultak.

Karl Bergent kegyetlen sóvárgás emésztette német felesége után, de mivel egy évre szóló szerződést írt alá a cárral, korábban nem mehetett haza: akkoriban könyörtelen volt az orosz megtorlás. Így hát a fiatal német reszketett félelmében, és majd kiesett a kezéből a munka.

Leromlott a többi német is; most már szánták-bánták, hogy Oroszországba jöttek a könnyű kereset reményében.

Csak Perry nem adta meg magát, és Mary miatti lelki fájdalmát vad energiával munkában tombolta ki.

Perry a németekkel való műszaki tanácskozáson elmagyarázta, hogy a befejezetlen zsilipek helyzete fenyegető. A tavaszi áradás teljesen elsöpörhet minden építményt, különösen a ljutoreci és a murovljani zsilipeket, amelyektől már augusztusban megszökött minden munkás.

A jepifanyi vajda, Perry legutóbbi parancsa ellenére, semmit sem teremtett elő; nem tudni, hogy rosszakaratból tette-e, vagy csakugyan nem lehetett munkásokat összeterelni.

A mérnökök meghányták-vetették a tennivalókat, de nem

tudták kitalálni, hogyan védjék meg a zsilipeket tavaszig. Perry tudta: Péter cár Pétervárott megparancsolta a hajóépítő mérnököknek, hogy öltsenek fekete gyászköpenyt. Ha az új hajó vízre bocsátása és próbaútja kifogástalanul folyt le, a cár száz vagy még több rubelt adott a hajóépítő mérnököknek – a hajó térfogatától függően, és saját kezűleg vette le róla a halotti köpönyeget. De ha a hajó eresztett vagy ok nélkül oldalt dőlt, vagy éppenséggel elsüllyedt a partnál, akkor a cár rögtön halálbüntetéssel sújtotta: lefejeztette a hajó építőjét.

Perry nem félt a fővesztéstől, de nem is tartotta lehetetlennek; a németeknek nem szólt semmit.

Beállt a nagy orosz tél. Jepifanyt belepte a hó, végképpen elcsöndesült a környék. Úgy tűnt fel, hogy az emberek itt nagy szomorúságban és gyötrő unalomban élnek. Pedig voltaképpen elég jól megvoltak. Egymáshoz járogattak a sok-sok ünnepen, házi készítésű pálinkát ittak, savanyú káposztát, savanyított almát ettek; megültek egy-egy lakodalmat is.

Peter Forch, az egyik német, akit majd megölt az unalom és a magány, karácsonykor feleségül vett egy jepifanyi nemes kisasszonyt, Kszenyija Taraszovna Rogyionovát, egy gazdag sókereskedő leányát. Az apósnak volt egy negyven fogatból álló karaván ja, mely húsz fuvarossal állandóan úton volt Asztrahany és Moszkva között, és ellátta sóval az északi tartományokat. Fiatal korában maga Tarasz Zaharovics Rogyionov is fuvarozgatott. Forch az apósáékhoz költözött, és a nyugalmas élettől meg a gondos táplálástól hamarosan meghízott.

Perry irányításával egészen az európai újévig valamennyi mérnök pontos rajzok megszerkesztésén buzgólkodott, összeállították az elszámolást a felhasznált anyagról és a munkáskezekről, ezenkívül több eljárást is kidolgoztak a tavaszi árvizek biztonságos levezetésére.

Perry megírta a cárnak a jelentését, amelyben részletesen elmondta a munkálatok egész történetét, utalt a végzetes munkáshiányra, és kifejezte kétségét, hogy sikeresen be tudják fejezni az építkezést. A jelentés másolatát – minden eshetőségre számítva – elküldte a szentpétervári angol követnek.

Februárban egy cári futár levelet hozott Perrynek Jepifanyba.

Bertrand Perrynek, a Don és az Oka folyó közötti csatornák, valamint a jepifanyi zsilipek építését vezető főmérnöknek.

Eredménytelen munkád híre már kérvényed előtt eljutott hozzám. Ebből a balsikerből úgy látom, hogy az ottaniak, a jepifanyiak semmirekellő népség, nem akarja a tulajdon hasznát, éppen ezért még szigorúbban kell érvényesítened az akaratomat, keményen a kezedbe kell venned a beosztottjaidat, hogy senki se vetemedjék engedetlenségre – se külföldi mester, se pór.

A jepifanyi zsilipekre vonatkozó terveket alaposan átgondolva, óvintézkedéseket határoztam el az idei nyárra.

A vajdádat elcsaptam, és szigorú büntetéssel sújtottam. – Gyújtónaszádokat fog vontatni Azovtól Voronyezsig a sekély vizeken. Új vajdának odaküldöm Griska Szaltikovot, egy keménykezű, szilaj és ügyes embert, akit jól ismerek, és aki hamar elbánik akárkivel. Ő lesz a legfőbb segítőd a gyalogos meg igás munkaerő dolgában.

Ezenkívül a jepifanyi vajdaságban ostromállapotot rendelek el, a férfiakat mind egy szálig elvitetem katonának. Azután kiváló képességű hadnagyokat és kapitányokat küldök hozzád, akik majd a jepifanyi újoncok és népfelkelők századaival vonulnak az építkezéseidre, te pedig tekintsd magad teljhatalmú tábornoknak és a beosztottaidnak is adj valami rangot, kinek milyen dukál.

A szomszédos vajdaságokban, amelyek közel esnek az építkezéseidhez, szintén ostromállapotot rendeltem el...

Ha az idei nyáron nem készülsz el a zsilipekkel meg a csatornákkal, akkor magadra vess. Abból, hogy brit vagy – nem sok vigaszod lesz.

*

Perry megörült Péter válaszának. E gyökeres jepifanyi intézkedések után már több sikerrel kecsegtetett az építkezés. Csak a tavasz ne okozzon különösebb kárt, és ne vesszen teljesen kárba a tavalyi munka.

*

Márciusban Perry levelet kapott Newcastle-ból. Úgy olvasta, mint valami túlvilági üzenetet – annyira elfásult a szíve a régi sorsával szemben.

Bertrand!

Újév napján meghalt az én elsőszülött fiam. Egész testem fáj, ha eszembe jut. Bocsásd meg, hogy írok neked, egy immár idegen embernek, de te bíztál az őszinteségemben. Emlékszel, egyszer azt mondtam neked, hogy a nő élete végéig se felejti el azt, akinek első csókját adja. Én se felejtettelek el téged, és ezért írok most az elvesztett ajándékról – kisfiamról. Ő drágább volt nekem a férjemnél, drágább a te emlékednél, és drágább saját magamnál. És százszorta drágább valamennyi, szívemhez nőtt ékszernél! De már nem is írok tovább róla, mert sírva fakadok, és nem fejezem be ezt a második levelemet. Az elsőt egy hónapja küldtem el.

A férjem egészen idegen lett a számomra. Sokat dolgozik, esténként a tengerészklubba jár, én meg roppant unatkozom egyedül! Egyetlen vigaszom az olvasás meg a levélírás – neked, mert ezentúl gyakran írok, ha nem haragszol érte.

Isten veled, drága Bertrand-om! Drága vagy nekem mint jó barát, mint egy távoli rokon, és gyengéd emlékek fűznek hozzád. Írj nekem, nagyon fogok örülni a leveleidnek. Csak a férjem iránti szeretet meg a te emléked tart már életben. De halott kisfiam állandóan hív álmaimban, hogy osztozzam gyötrelmeiben és halálában.

És én, lelkiismeretlen és gyáva anya, még mindig élek.

Mary

NB. Newcastle-ban meleg tavasz van. Derült napokon a csatornán túl változatlanul jól lehet látni Európa partjait. Ez a part mindig téged juttat eszembe, és ettől még jobban elszomorodom.

Emlékszel azokra a verssorokra, melyeket egy leveledben írtál nekem valamikor?

A szomorú és nehéz szenvedély képessége –
Oly lélek záloga, melyet szeret Isten...

Kinek a verse ez? Emlékszel az első leveledre, amelyben szerelmet vallottál nekem, mert röstelltél szemtől szembe mondani ilyen sorsdöntő szavakat? Akkor megértettem természeted férfias szerénységét, és megtetszettél nekem.

Perryt a levél után a nyugalom kellemes, emberi érzése öntötte el: talán örült is Mary boldogtalanságának – most egyensúlyba került kettőjük sorsa.

Mivel Jepifanyban nem volt közeli ismerőse, Peter Forchékhoz kezdett járni; teát ivott meggybefőttel, és elbeszélgetett Forch feleségével, Kszenyija Taraszovnával, a távoli Newcastle-

ról, a meleg csatornáról és Európa partjáról, amely derült időben jól látható Newcastle-ból. Csak Maryről nem beszélt soha senkinek – rejtegette benne az emberiesség és a közlékenység forrását.

Március volt. A jepifanyiak böjtöltek; mélabúsan harangoztak a pravoszláv templomokban, a vízválasztókon pedig már megfeketedett a mező.

Perry kellemes hangulata tovább tartott. Mary levelére nem válaszolt – a férjnek sem igen tetszene ez a levelezés –, semmitmondó, udvarias szavakat írni pedig nem akart.

A német mérnököket szétküldte a legveszélyesebb zsilipekhez, hogy irányítsák az árvizek levezetésének munkáját.

A parasztok most katonák voltak. Grigorij Szaltikov, az új vajda, irgalmatlanul, kegyetlenül tombolt az egész vajdaságban; a börtönök tömve voltak lázongó parasztokkal, a törvényházban állandóan munkában volt a vajdaság külön igazságszolgáltatása – ostorral iparkodtak észre téríteni a parasztokat.

Munkások már voltak bőven, gyalogosok is, fogatosok is, de Perry látta, mennyire ingatag a helyzet: bármely percben lázadás törhet ki, és akkor nemcsak megszökik a munkából mindenki, hanem bosszúból még le is rombolják az építményeket.

A tavasz nem hirtelen köszöntött be: nappal kis adagokban gyarapodott a víz, éjjel meg fagyott egy kissé. A zsilipeken úgy folyt át az ár, mint valami lyukas vödrön; így aztán a németek meg az ügyelő munkások idejében el tudták tömni földdel a vízleeresztők réseit, és nem keletkeztek különösebb károk.

Perry nagyon elégedett volt, és mind gyakrabban látogatta meg Forchnak immár magányos hitvesét, elbeszélgetett az apjával a sószállító fuvarosokról, a tatárok rajtaütéseiről és az ősi, árvalányhajas puszták zamatos füveiről.

Végül nyári tűzzel lángolt fel a bűbájos vidéki tavasz, aztán elszállt a természet fiatalsága. Helyébe jött a vesződséges, érett nyár, és nekilódult az élet a földön mindenütt.

Perry eltökélte, hogy őszre befejezi valamennyi csatornát és zsilipet. Nagyon vágyódott már a tenger, a hazája és öreg édesapja után, aki Londonban élt.

Apja bánatát pedig a pipa hamujáról lehetett lemérni: annyira vágyott ő is a fia után, hogy szüntelenül pipázott. Búcsúzáskor mondta is:

– Bert! Mennyi dohányt kell elfüstölnöm, amíg viszontlátlak?...

– Sokat, apám, sokat! – felelte Bertrand.

– De énrajtam nem fog ki semmiféle méreg, fiam! Nemsokára még majd dohánylevelet fogok rágcsálni...

A nyár elején gyorsan haladt a munka. A megijesztett parasztok szorgalmasan dolgoztak. De jó néhány barlanglakó elszökött, és távoli remetelakokban húzta meg magát. Némely forrófejűek pedig összesúgtak, és egész századokat csaltak el az Urálba vagy a kalmük pusztákba. Mindannyiszor a keresésükre indultak, de teljesen sikertelenül.

Perry júniusban sorra meglátogatta az építkezéseket. Kielégítőnek találta a munka gyorsaságát is, eredményességét is.

Karl Bergen pedig egészen megörvendeztette. Az Ivan-tó legalján egy feneketlen kutat fedezett fel. Ebből olyan sok forrásvíz ömlik a tóba, hogy aszályos években, amikor kevés a víz, ez elég lesz a csatornák pótlólagos táplálására. Csak feljebb kell emelni még egy öllel az Ivan-tó körül tavaly épített földgátat, hogy a kútból minél több vizet gyűjthessenek a tóba, majd ezt a vizet egy külön leeresztőn át kell bocsátani a csatornába – ha szükség lesz rá.

Perry helyeselte Bergen elképzelését, és megparancsolta, hogy egy csővel tisztítsák ki a kutat, engedjenek belé egy ráccsal ellátott nagy vascsövet, hogy ne iszaposodjék el megint. Akkor még több víz árad a tóba, és aszály idején sem sekélyesedik el a hajóút.

Perry büszkeségét félelem és kétség kezdte ki, amikor visszaindult Jepifanyba. A pétervári tervek nem vették számításba a helyi természeti körülményeket, különösen az aszályt, amely errefelé eléggé gyakori. Kiderült, hogy száraz nyarakon nem lesz elegendő víz a csatornákban, így hát a hajóút homokos szárazföldi úttá változik.

Perry Jepifanyba érkezve újra elvégezte a műszaki számításokat. Most még rosszabb eredményre jutott: a tervet az 1682-ből származó helyi adatok alapján állították össze, amikor is a nyár bővelkedett csapadékban.

Miután elbeszélgetett a helybeliekkel és Forch apósával, rádöbbent, hogy a csatornákban közepes havazás és esőzés esetén is olyan kevés lesz a víz, hogy még csónakkal se lehet járni rajtuk. Egy-egy aszályos nyárról pedig beszélni is kár – csak homokos por verődik fel a csatorna medréből.

„Akkor pedig biztosan nem látom viszont édesapámat! – gon-

dolta Perry. – És Newcastle-ba se jutok el, Európa partjait se nézegethetem!"

Minden reménye az Ivan-tó fenekéről feltörő forrás volt. Ha sok vizet ad, akkor aszályos években is lehet majd táplálni a csatornákat.

Ám Bergennek ez a felfedezése sem adta vissza Bertrand-nak azt a csöndes nyugalmat, amely Mary levele után eltöltötte. A lelke mélyén nem hitte, hogy az Ivan-tó kútja képes lesz bő vízzel segíteni rajta, de kétségbeesését mégis elrejtette a soványka remény mögé.

Az Ivan-tavon most egy különleges tutaj építése folyt – erről fogják mélyebbre fúrni a víz alatti kutat, és úgy illesztik bele a vastag, öntöttvas csövet.

8

Perry augusztus elején hivatalos jelentést kapott Karl Bergentől. Szaltikov vajda hozta.

– Nagyságos uram, itt egy levélke. A legényeimtől azt hallom, hogy azok a tetves parasztok a minap suttyomban mind elinaltak a tatyinkai zsiliptől. De én megnyugtatlak a felől a zsilip felől: holnap azokat az asszonyokat, akiknek a férjei elszöktek, mind odahajtatom. A szökevényeket meg elfogatom, és tábori hadbíróság elé állítom. Lecsapatom a fejüket, akkor majd észhez térnek. Nézze meg az ember!...

– Egyetértek veled, Szaltikov! – mondta a gondoktól teljesen kimerült Perry.

– Akkor hát aláírod a halálos ítéleteket, nagyságos uram? Figyelmeztetlek, hogy most az egész mindenségnek te vagy a feje.

– Rendben van, aláírom... – válaszolta Perry.

– Még valamit, tábornok, holnap leánynéző lesz nálam. Egy moszkvai udvarló, egy kereskedő fia, a házába akarja fogadni az én Feklusámat hites feleségének. Gyere el, hát, tisztelj meg bennünket...

– Köszönöm. Lehet, hogy elmegyek. Köszönöm, vajda.

Szaltikov elment; Perry feltépte Bergen levelét.

Perry kolléga!

Július 20-tól 25-ig lezajlott az Ivan-tóban a víz alatti lyuk fúrása avégett, hogy mélyítsük, szélesítsük és kitisztítsuk. Az ön terve szerint ennek az lett volna a következménye, hogy az Ivan-tóba erősebben árad majd a víz a föld alól.

A fúrás a tizedik ölnél az alább következő okok miatt megállt:

Július 25-én este nyolc órakor a cső nem hozott fel többé ragadós agyagot, hanem apró szemű, száraz homokkal emeltük ki. Én szüntelenül ott voltam, az egész művelet alatt.

Amikor a fúrótutajtól elindultam, hogy egy alkalmi elintéznivaló miatt partra szálljak, a víz színe fölött felfelé meredő füvet fedeztem fel, amit korábban sose láttam. Amikor a száraz parti útra léptem, hallottam, ahogy felüvölt az Iljuska nevű kutya, melyet a katonák a maguk kosztjából tartanak. Ez nagyon zavarba ejtett, bár hiszek Istenben.

A katonamunkások elmagyarázták nekem, hogy dél óta idáig állandóan apad a tó vize. Csupaszon maradt a víz alatti növényzet, és két kis sziget tűnt elő a víz közepén.

A katonák szörnyen megrémültek, és azt mondták, hogy a csővel keresztülvájtuk a tó fenekét, és most kiapad az Ivan-tó.

Valóban: a parton már tisztán lehetett látni a víz tegnapi csökkenését, úgyszintén a mait is, és a különbség több volt fél ölnél.

Amikor visszatértem a tutajra, megparancsoltam, hogy fejezzék be a fúrást, és rögtön kezdjék a lyuk betömését. Evégett lebocsátottunk a víz alatti kútba egy rőfnyi átmérőjű vasfedőt, de azt mindjárt beszívta a lyuk, ez is eltűnt. A szívás még most is tart, úgyhogy a tó vize visszahozhatatlanul lehúzódik a mélybe.

Ennek egyszerű a magyarázata. A mester a fúrócsővel átütötte azt a vízálló agyagréteget, amely megtartotta a vizet az Ivan-tóban.

Az agyag alatt pedig mohó, száraz homok fekszik, amely most elszívja a vizet a tóból, sőt még a vastárgyakat is elsodorja.

Nem tudom, mit tegyek ezek után, épp ezért várom az ön parancsait.

Perry lelke, amely nem félt semmi borzalomtól, most megremegett a rémülettől, ahogy illik is az emberi természethez. Bertrand nem bírta elviselni ezt az újabb nagy csapást, és homlokát az asztalhoz nyomva, panaszosan sírva fakadt.

Mindenütt üldözte a sors: elvesztette hazáját, aztán Maryt, most meg kudarcba fulladt az építkezés. Tudta, hogy nem kerül

ki élve ezekből a szárazvölgyekből, és nem látja többé se Newcastle-t, sem Európát a túlsó parton, sem apját a pipával, se Maryt még egyszer, utoljára.

Az alacsony, üres szoba visszhangzott Perry ádáz fogcsikorgásától és sírásától. Az asztalt felborítva, eszelősen járkált a szűk helyiségben, üvöltött a rázúduló szenvedéstől, és elvesztette minden jellemszilárdságát. A keserűség viharosan tombolt benne, és ösztönösen, az értelem minden ellenőrzése nélkül nyilvánult meg.

Aztán lecsillapodott, elmosolyodott, és elröstellte magát hozzá nem illő kétségbeesése miatt. Majd elővett bőröndjéből egy kis könyvet, és olvasni kezdte:

ARTHUR RAMSFIELD
LADY BETTY HUGH SZERELME

Regény
három kötetben és negyven részben

Asszonyom! Túláradóan szerető szívem gyötrődve és nyögve esd önhöz angyali fohásszal: helyezzen engem elébe minden nagyvilági férfinak, vagy vegye ki mellemből e szívet, és egye meg, mint egy lágy tojást!

Zord vihar rengeti koponyám boltozatát, és olyan forró a vérem, akár az olvadt szurok! Hát csakugyan nem fogadsz be, asszonyom, Betty? Hát csakugyan nem félsz attól, hogy elfog majd a bánat egy számodra idegen, de hűséges férfi sírján?...

Mistress Betty, én tudom, hogy Mister Hugh a régi puskájából, állott lőporral lepuffant engem, mihelyt a házukhoz közeledem. De nem bánom, legyen! Ám táruljon fel az én végzetes sorsom!

Családi tűzhelyek feldúlója vagyok én! De szívem kegyelmet keres a szeretett nő inge alatt, ahol naiv keblének halmai mögött a szíve dobog!

Hontalan csavargó vagyok én! De jóindulatot kérek az ön nagytekintélyű férjeurától!

Meguntam már a lovakat és egyéb állatokat szeretni, és finomabb lénynél – nőnél keresek szeretetet...

Perry váratlanul mély, üdítő álomba merült, a soha el nem olvasott, de érdekes könyv pedig kiesett a kezéből.

Leszállt az este; kihűlt a szoba, és megtelt homállyal meg a titokzatos, távoli ég halvány sugarainak sóhajaival.

9

Eltelt a nevezetes esztendő – a hosszú ősz, a még hosszabb tél és a félénk, különleges tavasz.

Végül hirtelen kinyílt az orgona – az orosz vidéknek ez a rózsája, a szerény kiskertek ajándéka és az elkerülhetetlen falusi ábrándozás jele.

Befejezték azt az építkezést, amelyet Állami Don–Oka Vízi Útnak neveztek el.

Előreláthatólag sok-sok évig járnak majd rajta kisebb és tekintélyesebb hajók, amilyenek egy szárazföldi országhoz illenek.

A hőség már májusban elkezdődött. Eleinte illatoztak a mezők a zsenge növények testétől, de később, júniusban elhervadt levelek porát és a pusztító forróságtól megsavanyodott virágok csípős szagát hozta onnan a szél: nem volt eső.

Az uralkodó Trousson tábornokot, a francia mérnököt küldte a zsilipek és a csatornák kipróbálására egy külön bizottsággal, amely három tengernagyból és egy olasz mérnökből állt.

– Perry mérnök! – kezdte Trousson. – A cár őfelsége parancsára felszólítom, hogy egy hét alatt hozza hajózható állapotba a Dontól az Okáig húzódó egész utat! Őfelsége engem bízott meg, hogy ellenőrizzem valamennyi vízi építményt, és állapítsam meg, mennyire tartósak, és mennyire felelnek meg az uralkodó céljainak.

– Igen! Négy nap múlva kész lesz a vízi út!

– Ó, ez nagyszerű! – kiáltott fel elégedetten Trousson. – Lásson hát hozzá, mérnök, és ne késleltesse visszaindulásunkat Szentpétervárra.

Négy nap múlva lebocsátották a vízleeresztők zsilipjeit, és a víz gyűlni kezdett az egyes szakaszokon. De a gyarapodás annyira jelentéktelen volt, hogy még a mélyebb helyeken sem ért el egy rőfnél többet. Ezenkívül, amikor a zsilipek közé zárt víz emelkedett valamelyest a folyóban, a föld alatti források

nem buzogtak többé: rájuk nehezedett a súlyos vízréteg, és elfojtotta őket.

Az ötödik napon teljesen megszűnt a víz emelkedése a zsilipek közötti szakaszon. Ráadásul hőség volt, eső nem esett, úgyhogy az erekből se jött semmi pótlás.

A Saty folyóról, a murovljani zsilipnél, elindítottak egy fával megrakott dereglyét, amelynek ötnegyed rőf volt a merülése. Alig úszott a zsiliptől egy fél versztát, megfeneklett a folyó kellős közepén.

Trousson és vizsgáló bizottsága a vízi út partján, trojkákon hajtattak.

A parasztok közül, a nélkülözhetetlen munkásokon kívül, senki se volt jelen a vízi út felavatásán. A muzsikok alig várták már, hogy mikor múlik el ez a csapás Jepifanyról; különben sem akart ezen a vízen hajózni senki; legfeljebb egy-egy részeg gázol át rajta, az is ritkán: akkoriban egyik koma kétszáz versztára lakott a másiktól, mert szomszéd nem hívott szomszédot komának – az asszonyok nem voltak jóban egymással.

Trousson káromkodott franciául és angolul, de hát gyenge káromkodás volt az; oroszul pedig nem tudott. Így hát még a zsilipeken dolgozó munkások sem ijedtek meg a tábornoktól – nem értették, hogy a nyálát fröcskölve mit kiabál ez a külföldiből lett orosz tábornok.

Azt pedig, hogy kevés lesz a víz, és nem lehet rajta hajózni, már egy évvel előbb tudta minden jepifanyi fehércseléd. Ezért a munkát is csak a cár játékának és amolyan külföldi huncutságnak tekintette az egész lakosság, de senki se mert szólni, hogy miért kínozzák a népet.

Csak a jepifanyi asszonyok sajnálták a komor Perryt.

– Jókötésű, takaros, szép arcú ember, nem is öreg, de nem cicázik a fehérnéppel. Biztosan valami bánat emészti, vagy tán meghalt a felesége, ki tudja? Mert ő nem beszél... De olyan fájdalmas az arca, hogy borzasztó...

Másnap száz parasztot kirendeltek mérőknek. A parasztok egyenesen belegázoltak a vízbe. Csak közvetlenül a zsilipgátaknál úsztak egy keveset, máskülönben gyalog haladtak. Egy-egy rudat vittek, a bandagazdák meg rávésték a mélységet; de a parasztok többnyire a lábuk szárán mérték, majd arasszal számították ki; némelyiknél egy fél rőf volt egy arasz. Az ötujjú

kéz akkoriban hatalmas lendülettel nyílt szét, úgyhogy nem nagyon segítette elő a pontos mérést.

Egy hét múlva minden vízi utat felmértek, és Trousson kiszámította, hogy még egy csónak se tud mindenütt áthaladni, néhol még a tutajt sem emeli fel a víz.

A cár pedig azt parancsolta: olyan mélyre építsék a csatornákat, hogy tízágyús hajók is biztonságosan járhassanak rajtuk.

Trousson bizottsága összeállította a vizsgálatról szóló jelentést, és felolvasta Perrynek meg német beosztottjainak.

A jelentés kimondta, hogy a csatornák és a zsilipes patakok a víz sekélysége miatt alkalmatlanok hajózásra. A költségeket és a munkát hiábavalónak, teljesen haszontalannak kell tekinteni. Aztán a cár akaratára bízták a további intézkedéseket.

– Hát igen – mondta Trousson egyik segítőtársa, egy tengernagy –, szép kis vízi utat építettek! Örök csúfság, amit itt hevenyésztetek, elfecséreltétek a nép fáradságos munkáját!... Gúnyt űztetek az uralkodóból, szégyent hoztatok rá! Nekem még a gyomrom is felfordul az ilyesmitől!... No, most aztán vigyázzatok, németek! És te is, te angol csudatévő, nem kerülöd el az ostort... – és ez még nagy kegyelem lesz!... Nem is merek ilyen jelentést a cár elé terjeszteni, mindjárt korbáccsal vág a pofámba!...

Perry nem felelt. Tudta, hogy a tervet Trousson kutatásai alapján készítették, de ő akkor se menekülhet meg.

Másnap Trousson napkelte után elutazott az embereivel.

Perry nem tudta, mit kezdjen szokásos munkabírásával, így hát napok hosszat kószált a pusztán, esténként meg angol regényeket olvasott, de nem a *Betty Hugh szerelmé*-t, hanem másokat.

A németek Trousson után tíz nappal eltűntek. Szaltikov vajda katonákat küldött keresésükre, de az üldözők még nem tértek vissza.

A németek közül, mint hitvesét szerető férj, csak a nős Forch maradt Jepifanyban.

Szaltikov vajda titokban figyeltette Perryt és Forchot, de ezt mind a ketten jól tudták. Szaltikov valami parancsot várt Pétervárról, és nem mutatkozott Perry előtt.

Perry szíve elvadult, gondolatait pedig végképp magába fojtotta. Annak, hogy valami komoly dologba kezdjen, nem volt értelme. Tudta, hogy a cár kegyetlen büntetése vár rá. Röviden összefoglalva azért megírta az esetet a pétervári brit követnek,

és kérte, hogy mentse meg őt mint a brit király alattvalóját. De érezte, hogy a vajda nem küldi el a levelét az első adandó alkalommal, vagy pedig a hivatalos táskába csomagolja, és a pétervári Titkos Kormányszékhez irányítja.

Péter két hónap múlva futárt küldött titkos levéllel. A cári futár kocsiban jött, amely mögött gyerkőcök rohantak; a felvert por szivárványosan ragyogott a lenyugvó naptól.

Perry akkor éppen az ablaknál állt, és látta tulajdon sorsának ezt az egész vágtatását. Rögtön kitalálta, miért jött a cár küldötte, és lefeküdt, hogy alvással üsse agyon az időt.

Másnap pirkadatkor kopogtak Perry ajtaján.

Szaltikov vajda lépett be.

– Berdan Ramzejics Perry angol alattvaló! Tudatom veled ő cári felségének akaratát: ettől a perctől nem vagy generális, hanem polgári személy, ráadásul büntettes. Őreid gyalog fognak kísérni Moszkvába, hogy az uralkodó leszámoljon veled. Készülj, Berdan Ramzejics, ürítsd ki ezt a kincstári szállást!...

10

Perry délben már ott gyalogolt a közép-orosz kontinensen, és nézegette az útjába akadó fűszálakat. A hátán zsák volt, mellette meg két őre. Hosszú út állt előtte, az őrök jók voltak, nem fecsérelték rosszindulatra a lelkierejüket.

A két őr jepifanyi születésű volt. Elmondták Perrynek, hogy holnap reggel a kínzókamrában megkorbácsolják Forchot, az ott maradt németet. Állítólag nem is szabott ki rá más büntetést a cár, csak azt, hogy korbácsolják meg derekasan, és kergessék haza német földre.

Moszkváig olyan hosszú az út, hogy Perry meg is feledkezett róla, hová kísérik, és annyira kimerült, hogy azt szerette volna, ha mielőbb odaviszik már, és kivégzik.

Rjazanyban felváltották a jepifanyi őröket. Az új kísérők azt mondták Perrynek: csak háború ne legyen Angolországgal.

– Hogyhogy? – kérdezte Perry.

– Azt beszélik, hogy Péter cár a cárnő ágyasházában ott érte a szeretőjét, kiderült, hogy az az angol követ! Péter cár levágatta a fejét, és egy selyemzacskóban elküldte a cárnénak!...

– Csakugyan? – kérdezte Perry.

– Hát te mit gondoltál?! – válaszolta az egyik őr. – Láttad már a mi cárunkat? Valóságos óriás! Azt is beszélik, hogy annak a követnek a tulajdon kezével csavarta le a fejét, akár egy tyúknak! Nem tréfadolog az! Csak hát én azt hallottam, hogy a cár egy asszony miatt nem küldi háborúba a népet.

Perry az út vége felé már nem érezte a lábát. Annyira megdagadt, hogy úgy járt, mintha nemezcsizma volna rajta.

Az egyik kísérő, egy idősebb ember, az utolsó éjjeli szálláson egyszer csak azt mondta Perrynek:

– Ugyan hová kísérünk mi téged? Lehet, hogy a vesztőhelyre! A mostani cártól minden kegyetlenség kitelik... Én, biz, megszöknék az őrök szeme láttára! Úgy ám! Te meg úgy mégy itt, mint egy csirke! Káposztalé van tebenned, pajtás, engem bizony elöntene a méreg, és még megverni sem hagynám magam, nemhogy kivégeztetni!...

11

Perryt a Kremlbe kísérték, és átadták a toronybörtönnek. Nem mondtak neki semmit, ő pedig már nem kutatta, mi lesz a sorsa.

A keskeny ablakon át egész éjjel látta a természet pompáját – a csillagokat –, és csodálta ezt az élő tüzet az égen, amely minden törvényen kívül ég odafenn a magasban.

Megörült ennek az ötletének, és az alacsony, mély padlóról gondtalanul felnevetett a magas mennyboltra, mely boldogan uralkodott a lélegzetelállító űrben.

Perry nem emlékezett rá, hogyan aludt el, és mindjárt fel is ébredt. Nem magától ébredt fel, hanem azoktól az emberektől, akik ott álltak előtte, és halkan beszélgettek, hogy ne költsék fel a rabot. Ő mégis felébredt, ahogy megérezte őket.

– Bertrand Ramsay Perry – szólalt meg a deák, miután elővett egy papírlapot, és elolvasta a nevet –, téged, uralkodónknak, a cár őfelségének parancsára, fővesztésre ítéltek. Én ennél többet nem tudok. Isten veled! Ha meghalsz, nyugodj békében! Hisz te is ember vagy!

A deák elment, és a vasretesszel sokáig bajlódva, kívülről jó szorosan bezárta az ajtót.

A másik ember – egy óriás termetű fickó – ott maradt. Ing nélkül volt, gombos nadrágban.

– Vesd le a nadrágodat!

Perry az ingét kezdte levetni.

– Azt mondom: le a nadrágot, bitang!

A hóhér világoskék, de most elsötétült szemében vad érzés, valami lármás boldogság ragyogott.

– Hol a bárdod? – kérdezte Perry. Minden érzékét elvesztette, csak egy kis kellemetlenség borzongatta, mintha hideg víznél állna, melybe mindjárt bedobja ez az ember.

– Bárd! – mondta a hóhér. – Elbánok én veled bárd nélkül is!

Metszően éles pengeként hasított Perry agyába a sejtés, amely idegen és félelmetes volt természetének, akár a golyó az eleven szívnek.

És ez a sejtés helyettesítette Perrynek a bárd érzékelését a nyakán: vért látott megüvegesedett, kihűlt szemében, és az üvöltő hóhér karjai közé omlott.

Egy óra múlva a deák dörömbölni kezdett a toronyban a vasretesszel.

– Kész, Ignatyij? – kiáltotta az ajtón keresztül, hozzálapulva, és befelé fülelve.

– Várj, te tetű! Mit tolakodsz ide?! – felelte bentről, fogcsikorgatva és szuszogva a hóhér.

– Pokolbéli sátán! – dörmögte a deák. – Életemben se láttam még ilyet: amíg bele nem fárad a kegyetlenkedésbe, még belépni se merek!

A „Méltó és igazságos"-ra harangoztak – vége felé járt a korai mise.

A deák átment a templomba, vett egy kis áldozási kenyeret – első reggelinek, és eltett egy kis gyertyát – az esti magányos olvasáshoz.

Szaltikov jepifanyi vajda augusztusban, Urunk Színeváltozásakor idegen országból jövő, illatos levelet kapott. Nem a mi nyelvünkön volt ráírva valami, de három szó orosz betűkkel állt rajta:

Bertrand Perry
mérnöknek

Szaltikov megijedt, és nem tudta, mit kezdjen ezzel a levéllel, amely egy halott nevére érkezett. Aztán, hogy valami baj ne legyen belőle, a szentképtartó mögé dugta – örök szállásul a pókoknak.

Makai Imre fordítása

(Malcev mozdonyvezető)

I

A tolubejevi fűtőházban Alekszandr Vasziljevics Malcevet tartották a legjobb mozdonyvezetőnek.

Harmincesztendős volt, de már megszerezte az első osztályú mozdonyvezetői képesítést, és évek óta gyorsvonatokat vezetett. Mikor fűtőházunk megkapta az első ISz típusú személyvonati mozdonyt, igen helyesen és ésszerűen Malcevre bízták ezt a gépet. Malcevvel egy idősebb fűtőházi lakatos, Drabanov dolgozott segédként, de hamarosan letette a mozdonyvezetői vizsgát, és áthelyezték egy másik mozdonyra, a helyére pedig engem osztottak be Malcev brigádjába; ezt megelőzően is segéd-mozdonyvezetőként dolgoztam egy kivénhedt masinán.

Az új beosztásommal meg voltam elégedve. Akkoriban a vontatórészlegünkön csupán ez az egyetlen ISz típusú mozdony működött, s ennek már a látása is fellelkesített; képes voltam órák hosszat elnézegetni, és olyan megható örömet, olyan gyönyörű érzéseket keltett bennem, akárcsak gyermekkoromban Puskin verseinek első olvasása. No, meg régi vágyam volt, hogy egy ilyen első osztályú gépész brigádjában dolgozzam, és eltanulhassam a gyorsvonatok vezetésének művészetét.

Malcev nyugodt egykedvűséggel vette tudomásul, hogy a brigádjába kerültem; úgy látszik, nem sokat törődött azzal, ki a segédje.

Mint mindig, indulás előtt ellenőriztem minden géprészt, kipróbáltam a műszereket, s ezek után, megnyugodva, útra késznek találtam a mozdonyt. Alekszandr Vasziljevics látta a munkámat, figyelte, de utána saját kezűleg ellenőrizte az egész gépezetet, úgy látszott, nem bízik meg bennem. Ez minden egyes alkalommal megismétlődött, és bár belül ez elkeserített, lassacskán mégis hozzászoktam, hogy a főnököm állandóan beleavatkozzék a feladatkörömbe. Alighogy megindultunk, már rend-

szerint el is feledkeztem a keserűségemről. Figyelmem el-elkalandozott a száguldó mozdony állapotát jelző műszerekről, a bal oldali hajtómű munkájáról, meg az előttünk elterülő pályáról, s elnéztem Malcevet. A nagy mesterek meghökkentő magabiztosságával, az ihletett művészt jellemző elmélyültséggel vezette a szerelvényt, az egész külvilágot magába szívta, szinte átélte azt, és éppen ezért uralkodott is felette. Alekszandr Vasziljevics tekintete jóformán üresen, közömbösen meredt előre, de tudtam, hogy ez a tekintet átöleli az előttünk fekvő pályát, a velünk szemben száguldó egész tájat, meg a térségbe vágtató mozdonytól felkavart szél által a töltésről lesodort verebet is – még ez a veréb is magára vonta Malcev figyelmét, s egy pillanatra félrefordította fejét, követte a veréb nyomát, mi történt vele ezután, hová repült.

Saját hibánkból sose késtünk; ellenkezőleg, gyakran megesett, hogy a kisebb állomásokon meg kitérőknél, ahol megállás nélkül kellett volna áthaladni, visszatartottak bennünket, mert megelőztük a menetidőt, s csak ilyen kényszermegállással zökkenhettünk vissza a menetrendbe.

Rendszerint szótlanul dolgoztunk; Alekszandr Vasziljevics anélkül, hogy megfordult volna, időnként kulcsával megkopogtatta a kazán falát, ezzel óhajtotta felhívni figyelmemet a gép működésének valamilyen rendellenességére, vagy így készített elő az ütem gyors változására, így akart ébren tartani. Mindig megértettem a főnököm néma útmutatásait, s teljes odaadással dolgoztam, de a mozdonyvezető továbbra is úgy kezelt, idegenül, mintha egyszerű fűtő lennék, és a hosszabb megállókon állandóan ellenőrizte a zsírozókat, a dugattyúrúdház csavarjainak feszességét, kipróbálta az első tengely ágytokjait és miegyebet. Utánam Malcev mindig újra megvizsgálta, és megolajozta a mozdony valamelyik dörzsölődő részét, mintha az én munkámat semmisnek tekintené.

Egy ízben, amikor az egyik alkatrészt újra megvizsgálta utánam, meg is jegyeztem:

– Alekszandr Vasziljevics, a csúszósarut már ellenőriztem.

– De én magam akarom – válaszolta mosolyogva Malcev, s mosolyából olyan szomorúság áradt, ami megdöbbentett.

Csak később értettem meg e szomorúság meg az iránt megnyilvánuló egykedvűség értelmét. Azért érezte magát többnek, mint mi, mert a mozdonyt nálunk tökéletesebben megért-

te, s nem hitte, hogy akár én, akár másvalaki valaha is elsajátíthatja az ő tehetségének titkát, azt a titkot, amelynek segítségével egyidőben láthatja az útba eső verebet meg a jelzőfényeket, egyidőben, szinte, tapinthatóan érezheti a pályát, a szerelvény súlyát, meg a mozdony erőfeszítését. Persze, jól tudta, hogy buzgalom meg igyekezet terén esetleg túl is szárnyalhatjuk, de azt már nem bírta elképzelni, hogy a mozdonyt nálánál jobban szeressük, és nálánál jobban vezessük a szerelvényt – mert hisz úgy gondolta, hogy jobban vezetni, mint ő, már nem is lehet. Ezért szomorkodott Malcev a társaságunkban; a saját tehetsége szomorította el, úgy nyomasztotta, mint a magány, s nem tudta, hogyan magyarázza ezt meg nekünk, hogy mi is megértsük.

S valóban képtelenek voltunk felfogni a hozzáértését. Egyszer kértem, engedje, hadd vezessem önállóan a szerelvényt. Bele is egyezett, hogy negyven kilométeren át én vezessek, addig ő az én helyemet foglalta el. Vezettem – s húsz kilométer után már négy perc késésünk volt, a hosszabb emelkedéseken pedig képtelen voltam óránként harminc kilométeres sebességnél többet elérni. Malcev átvette tőlem a vezetést, az emelkedéseket ötven kilométeres sebességgel vette, a kanyarokban nem rázott a mozdony, mint nálam, és hamarosan behozta az általam elszalasztott időt.

2

Majdnem egy esztendeig – augusztustól júliusig – dolgoztam Malcev segédjeként. Malcev július 5-én tette meg utolsó útját gyorsvonat mozdonyvezetőjeként...

Húsz személykocsiból álló szerelvényt vettünk át, amely már négy óra késéssel érkezett a mi vonalunkra. A forgalmi tisztodament a mozdonyhoz, és Malcevet külön megkérte, hogy amennyire csak tőle telik, csökkentse a késést, ha lehet, hozzon be egy órát, mert enélkül aligha adhatja át időben az üres kocsikat a szomszédos vonalnak. Malcev megígérte, hogy mindent megtesz, s útnak indultunk.

Nyolc óra lehetett, de a nyári este későn száll le, s a nap még diadalmas erővel ragyogott. Alekszandr Vasziljevics megkövetelte tőlem, hogy a gőzt legfeljebb egy fél atmoszférával tartsam a maximális nyomás alatt.

Félóra múlva már a megnyugtató sík sztyeppvidéken jártunk. Malcev kilencven kilométerre fokozta a sebességet, és alább nem is engedte – ellenkezőleg, lejtősebb terepen százig is felvitte. Az emelkedéseknél a legfelső határig fokoztam a tüzelést, és a fűtőt is kényszerítettem, hogy kézi munkával is segítsen szítani a tüzet: az önműködő fűtőberendezés nem biztosította a legnagyobb gőznyomást.

Malcev meg hajszolta a mozdonyt előre, a sebességszabályozót teljesen kinyitotta, és a maximális gőzre kapcsolt. Ekkor már a láthatáron felbukkanó hatalmas felhővel szemben száguldottunk, a nap felőlünk még megvilágította, bearanyozta a felhőt, amelyet dühös, felbőszült villámok hasogattak, láttuk, hogyan fúródnak merőleges fullánkjai a távoli földbe, mi pedig veszettül száguldottunk a felé a távoli föld felé, mintha védelmére sietnénk.

A látvány minden bizonnyal lenyűgözte Alekszandr Vasziljevicset: messze kihajolt az ablakon, s csak nézett előre; a füsthöz, tűzhöz, távlatokhoz szokott szeme most átszellemülten csillogott. Érezte, hogy mozdonyunk munkája és ereje felveheti a versenyt a viharéval, s meglehet, ez a gondolat büszkeséggel töltötte el.

Hamarosan a sztyepp felől portölcsér száguldott felénk. Így hát a fenyegető felhők szembeterelték velünk a vihart. A fény lassan kihunyt körülöttünk, a száraz por meg sztyeppi homok csikorogva csapódott a mozdony acéltestéhez, egészen besötétedett, megindítottam a turbógenerátort, és bekapcsoltam a homlokzati fényszórókat. A lélegzetvételt megnehezítette a kettőzött erővel száguldó, s a fülkébe csapódó forró, örvénylő porvihar, meg a kazánból kiszűrődő széngáz és a ránk boruló korai besötétedés. A mozdony a fényszórók vágta fényrésen keresztül, süvöltve fúrta magát előre a sűrű, fullasztó homályba. A sebesség hatvan kilométerre csökkent; szinte kábulatban dolgoztunk, és néztünk előre.

Hirtelen kövér esőcsepp csapódott a szélvédő üvegére, de azonnal felszáradt, elpárolgott a forró szélben. Ekkor egy pillanatra kék fény lobbant fel közvetlenül a szemem előtt, és megremegő szívem mélyéig hatolt; megkapaszkodtam a vízfecskendő csapjában, de az égő fájdalom a szívemben már elmúlt, és rögtön Malcev felé fordultam – arca mozdulatlan volt, előrefigyelve vezette a gépet.

– Mi volt ez? – kérdeztem a fűtőtől.

– Villám – mondta –, belénk akart csapni, s kis híján múlt, hogy nem sikerült.

Malcev felfigyelt a szavunkra.

– Miféle villám? – kérdezte hangosan.

– Most csapott le – mondta a fűtő.

– Nem láttam – jegyezte meg Malcev, s arcát ismét a pálya felé fordította.

– Nem láttad? – csodálkozott a fűtő –, hisz azt hittem, hogy a kazán robbant fel, akkorát lángolt, s ő mégse látta.

Én is kételkedtem abban, hogy villám volt.

– Hát hol maradt a dörgés? – kérdeztem.

– A dörgést mögöttünk hagytuk – magyarázta a fűtő. – A dörgés mindig később hallatszik. Míg a villám lecsapott, míg a levegő megremegett, szóval, amíg a dörgés utolért volna, mi már messze jártunk. Lehet, hogy a hátsó kocsik utasai még hallották.

Ezután szakadó záporban száguldottunk, de hamar túljutottunk ezen is, és kijutottunk az elcsöndesedő, sötét sztyeppre, amely fölött mozdulatlanul pihentek a békés és kimerült felhők.

Koromsötét lett, és leszállt a csendes éjszaka. Orrunkat megcsapta az esőtől, zivatartól átitatott nyirkos föld, a fű meg a gabonavetés kábító illata, mi meg egyre csak repültünk előre az elveszített idő nyomában.

Észrevettem, hogy Malcev rosszabbul vezet, a gép a kanyarokban erősen rázott, a sebesség hol száz kilométer fölé emelkedett, hol negyven alá csökkent. Azt hittem, Alekszandr Vasziljevics nagyon kimerült, de nem szóltam semmit, jóllehet ily egyenetlen ütem mellett igen nehéz volt a tüzelést meg a kazánt megfelelő szinten tartani. De tudtam, hogy egy félórán belül úgyis megállunk vizet venni, s ott az állomáson Malcev harap valamit, és pihen egy keveset. A késésből már behoztunk negyven percet, és a vonalszakaszunk végéig legalább egy órát visszanyerünk.

Malcev fáradtsága valahogy mégis nyugtalanított, s magam is mereven néztem előre. Figyeltem a pályát, a jelzőfényeket. Mellettem, a bal hajtómű felett, egy zsinóron lógó izzólámpa világította meg az egyenletesen lendülő dugattyúrudat. Jól láttam, mily feszült biztonsággal működik a bal oldali hajtómű, s ekkor a lámpa hirtelen elhomályosult, gyér fénye gyengébb

lett egy gyertyáénál. Körülnéztem a fülkében, a többi lámpa is negyedére csökkent fényt adott, alig világították meg a műszereket. Furcsának találtam, hogy Malcev nem kopogtat a kulccsal, nem hívja fel a figyelmemet erre a rendellenességre. Világos, hogy a turbógenerátor fordulatszáma erősen csökkent, s ezzel csökkent az áramfeszültség is. Áthajoltam a gőzvezetékeken, hozzáláttam a turbógenerátor szabályozásához, és egy jó darabig elbabráltam ezzel, anélkül, hogy a feszültség emelkedett volna.

Ebben a pillanatban vörös fény homályos ködfoltja suhant át a műszerek üveg számlapján meg a fülke mennyezetén. Kinéztem.

Előttünk, a pályán keresztben – messze vagy közel, azt nem tudtam megállapítani – egy piros csík imbolygott a homályban. Nem tudtam, mi lehet az, de azt tudtam, hogy mi a teendő.

– Alekszandr Vasziljevics! – kiáltottam, és megadtam a megállásra a három sípjelzést.

A kerekek alatt ekkor már több jelzőrakéta robbant. Malcevhez ugrottam, felém fordította arcát, és üres, nyugodt tekintettel meredt rám. A sebességmérő számlapján a mutató hatvan kilométert jelzett.

– Malcev! – kiáltottam. – A rakétákon gördülünk! – s nyúltam a sebességszabályozó felé.

– El innen! – hördült fel Malcev, és szemében a sebességmérő felett lógó lámpa homályos fénye tükröződött vissza.

Egy szempillantás alatt meghúzta a gyorsféket, és elzárta a gőzt.

A hirtelen fékezés odalapított a kazánhoz, s hallottam, ahogy a kerekek süvöltő csikorgással gyalulják a síneket.

– Malcev – szóltam hozzá –, ki kell nyitni a hengercsapot, felrobban a kazán.

– Hagyd! Hadd robbanjon! – válaszolta.

Megálltunk. A kazánba vizet fecskendeztem, aztán kinéztem. Szemben velünk, alig tízméternyire egy mozdony állt a pályán, szerkocsival. A szerkocsi tetején egy ember állt, és vörösen izzó piszkavasat tartott a kezében. Ezzel hadonászott, igyekezett figyelmeztetni s megállítani a gyorsvonatot. A nyílt pályán veszteglő teherkocsi-szerelvény tolatómozdonya volt.

Így tehát, amíg a turbógenerátorral bíbelődtem, elhagytuk a sárga meg a vörös jelzőfényeket, s bizonyára több pályafelvi-

gyázó figyelmeztető jelzését is. De hogy lehet, hogy Malcev nem vette észre ezeket a jelzéseket?

– Kosztya! – hívott magához Alekszandr Vasziljevics.

Odamentem.

– Kosztya! Mi van itt előttünk?

Megmagyaráztam neki.

– Kosztya... a mozdonyt te vezeted tovább. Megvakultam.

Másnap visszatértem a szerelvénnyel az állomáshelyünkre, a mozdonyt javításra adtam a fűtőházba, mert két tengelyén egy kissé elferdült a nyomkarika. A fűtőház főnökének jelentést tettem az esetről, s Malcevet kézen fogva elvezettem a lakása felé; Malcev mélységesen elkeseredett, úgyhogy be se ment a fűtőházfőnökhöz.

A fűvel benőtt utcában még nem értünk el ahhoz a házhoz se, ahol Malcev lakott, amikor megkért, hogy hagyjam magára.

– Nem lehet – mondtam neki. – Hiszen maga vak ember, Alekszandr Vasziljevics.

Ekkor rám emelte tiszta, értelmes szemét.

– Most már látok, eredj haza... mindent látok. A feleségem most jött ki a házból, már vár.

S valóban, Malcev háza kapujában ott állt egy asszony, Alekszandr Vasziljevics felesége; fedetlen fekete haja csillogott a napfényben.

– Hajadonfőtt van, vagy kendőben? – kérdeztem.

– Hajadonfőtt – felelte Malcev. – Ki a vak, te vagy én?

– Hát, ha látsz, akkor menj csak – határoztam, s otthagytam Malcevet.

3

Malcevet büntetőjogilag felelősségre vonták, megkezdődött a vizsgálat. A vizsgálóbíró engem is beidézett, és megkérdezte, mi a véleményem a gyorsvonattal történtekről. Csak azt vallottam, amit hittem – Malcev nem bűnös.

– Megvakította a közelében lecsapódó villám, a kisülés – mondtam a vizsgálóbírónak. – Bizonyára sokkot kapott, megsérültek a látóidegei... Nem tudom, hogyan kell ezt pontosan mondani.

– Értem – jelentette ki a vizsgálóbíró –, pontosan fejezte ki

magát. Lehet, hogy mindez igaz, de nem bizonyítható. Hiszen maga Malcev is azt vallotta, hogy nem látta a villámot.

– De én láttam, és látta a fűtő is.

– Akkor a villám magukhoz közelebb csapott le, mint Malcevhez – okoskodott a vizsgálóbíró. – Mégis, hogy van az, hogy se maga, se a fűtő nem sérült meg, nem vesztette el a szeme világát, Malcev látóidegei súlyosan megsérültek, és megvakult? Maga hogy gondolja?

Zsákutcába kerültem, s egy darabig eltöprengtem.

– Malcev nem is láthatta a villámot – mondtam.

A vizsgálóbíró meglepetten nézett rám.

– Nem láthatta. Egy szempillantás alatt vakult meg, a villámot megelőző elektromágneses hullám ütésétől. A hullám fénye csupán a kisülés eredménye, és nem annak okozója. Malcev már vak volt, amikor a villám felvillant, s a vak nem láthatja a fényt.

– Érdekes! – mosolygott a vizsgálóbíró. – Ha Malcev most is vak lenne, lezárnám az ügyet. De maga is tudja, hogy most éppoly jól lát, akár maga vagy én.

– Lát – hagytam helyben.

– Vak volt-e akkor – folytatta a vizsgálóbíró –, amikor nagy sebességgel vezette a gyorsvonatot a tehervonat felé?

– Az volt – állítottam én.

A vizsgálóbíró fürkészve nézett rám.

– Hát akkor miért nem bízta magára a vezetést, vagy miért nem szólt, hogy állítsa le a mozdonyt?

– Nem tudom – jelentettem ki.

– Nos, látja – mondta a vizsgálóbíró. – Egy meglett, értelmes ember vezeti a gyorsvonat mozdonyát, méghozzá a biztos pusztulásba visz száz meg száz utast, s csak egy hajszál híján kerüli el a katasztrófát, azután azzal védekezik, hogy megvakult. Mire vélhető ez?

– De hiszen ő is ott pusztult volna – jegyeztem meg.

– Minden bizonnyal. Engem azonban jobban érdekel több száz ember élete, mint egyetlen emberélet. Meglehet, oka volt rá, hogy a halált keresse.

– Nem volt – vetettem közbe.

A vizsgálóbíró közönyössé vált, már unt engem, unta ostoba makacsságomat.

– Maga mindent tud, csak éppen a legfontosabbat nem – mondta lassan, elgondolkodva. – Eltávozhat!

A vizsgálóbírótól egyenesen Malcev lakására mentem.

– Alekszandr Vasziljevics – szögeztem neki a kérdést –, miért nem hívott segítségül, amikor megvakult?

– De hiszen láttam – felelte. – Minek kellettél volna nekem?

– Mit látott?

– Mindent: a pályát, a jelzőfényeket, a gabonavetéseket a földeken, a jobb oldali hajtóművet... mindent láttam.

Ez gondolkodóba ejtett.

– Hát akkor hogyan történhetett meg mindez? Elhaladt valamennyi figyelmeztető jelzés mellett, s rohant egyenesen a másik szerelvény hátába.

A valaha első osztályú mozdonyvezető szomorúan töprengett, majd halkan, mintha magának mondaná, így folytatta:

– Megszoktam a jelzőfényeket, s úgy rémlett, hogy látok, pedig akkor csak gondolatban láttam, káprázatban. De valójában vak voltam, csak nem tudtam... Ezért nem hittem a jelzőrakétáknak sem, pedig hallottam, de azt gondoltam, rosszul hallok. S amikor rám kiabáltál, s megadtad a vészjelzést, még akkor is zöld jelzést láttam magam előtt...

Végre megértettem Malcevet, csak azt nem tudtam, miért nem mondta el ezt a vizsgálóbírónak. Miért nem mondta meg, hogy miután megvakult, még egy jó darabig káprázatban látta a világot, és azt hitte, hogy a valóságot látja. Meg is kérdeztem tőle.

– Mondtam én neki – felelte Malcev.

– S erre mit felelt?

– „Ez a maga képzeletében volt csak így, lehet, hogy most is képzelődik, nem tudom. Nekem tényeket kell megállapítanom – jelentette ki –, s nem a maga képzelődéseit vagy káprázatát. A maga káprázatát, akár igaz, akár sem, nem tudom ellenőrizni, hiszen csak a maga fejében létezett, ezek csak szavak, viszont a valóság az, hogy majdnem súlyos szerencsétlenség történt."

– Igaza van – mondtam.

– Persze, magam is tudom – hagyta rám Malcev. – De nekem is igazam van. Mi lesz most?

Nem tudom, mit feleljek.

Malcevet letartóztatták. Én továbbra is segéd-mozdonyvezetőként dolgoztam, természetesen egy másik mozdonyvezetővel, egy óvatos öreggel, aki már egy kilométerrel a sárga jelzés előtt lefékezte a szerelvényt, s mikor odaértünk, és a jelzés zöldre váltott, az öreg nagy keservesen kapcsolt rá a sebességre. Komisz munka volt ez vele – Malcev erősen hiányzott nekem.

Télen benn jártam a területi székhelyen, és meglátogattam diák öcsémet, aki a főiskola diákszállásán lakott. Beszélgetés közben öcsém valahogy szóba hozta, hogy az egyetemi laboratórium beszerzett egy Tesla-készüléket, s ezzel mesterséges villámokat lehet előidézni. Ekkor fogant meg bennem egy bizonyos ötlet, de ez még előttem sem volt egészen világos.

Hazaérve sokat töprengtem a Tesla-féle készülékkel kapcsolatos ötletemen, végül oda lyukadtam ki, hogy helyes úton járok. Levelet írtam a vizsgálóbírónak, aki annak idején Malcev ügyét vezette, s arra kértem, tegyen kísérletet az elítélt Malcevvel, hatnak-e rá az elektromos kisülések. Amennyiben bizonyítást nyer, hogy az elektromos kisülés megrendíti Malcev idegrendszerét vagy látószerveit, akkor adjon helyt a per újrafelvételének. Közöltem a vizsgálóbíróval, hol találhat Tesla-féle készüléket, meg azt is, milyen módon hajtható végre a kísérlet.

Sokáig nem kaptam választ, végül a vizsgálóbíró tudatta velem: az ügyész beleegyezett abba, hogy az egyetem fizikai laboratóriumában megejtsék az általam javasolt szakértői vizsgálatot.

Néhány nappal később idézést kaptam a vizsgálóbírótól. Izgatottan mentem el hozzá, eleve bizonyosra vettem, hogy Malcev ügye sikeresen elintéződött.

A vizsgálóbíró üdvözölt, aztán egy jó darabig némán, leverten valami irat olvasásába merült; reményem kezdett szertefoszlani.

– Rossz szolgálatot tett a barátjának – fordult felém a vizsgálóbíró.

– Miért? Nem változtatták meg az ítéletet?

– Dehogynem, Malcevet szabadlábra helyeztük. A parancsot már alá is írták, meglehet, hogy azóta már otthon van.

– Köszönöm – s felálltam.

– De bezzeg mi nem köszönjük meg magának, rossz tanácsot adott; Malcev ismét megvakult.

Ez a hír egészen levert a lábamról, leültem, forróság futott végig rajtam, szomjas lettem.

– A szakértők minden előzetes figyelmeztetés nélkül bevezették Malcevet az elsötétített helyiségbe, a Tesla-féle készülékhez – számolt be a vizsgálóbíró. – Bekapcsolták az áramot, villám csapott ki, éles csattanás hallatszott. Malcev nyugodtan viselkedett, de ismét elvesztette a szeme világát, ezt már a tárgyilagos orvosszakértői vizsgálat állapította meg.

A vizsgálóbíró felhajtott egy pohár vizet, és hozzátette:

– A világot immár ismét képzeletében látja... Maga a barátja, segítsen rajta.

– Talán ismét visszanyeri a látását – mondtam reménykedve –, mint akkor, a mozdonyon történtek után...

A vizsgálóbíró elgondolkodott.

– Aligha. Akkor az első sérülés volt, ez már a második. A sérülés a már sérült szerveket érte.

A vizsgálóbíró nem bírta tovább palástolni izgatottságát, felpattant, s nyugtalanul róni kezdte a szobát.

– Én vagyok a hibás. Miért is hallgattam magára, s ostoba módon makacskodtam a szakértői vizsgálat mellett! Egy embert tettem kockára, s ez az ember nem bírta ki a kockázatot!

– Maga nem hibás, semmit sem kockáztatott – vigasztaltam. – Mi jobb, világtalannak lenni szabadon, vagy ép szemmel, ártatlanul börtönben sínylődni?

– Nem tudtam, hogy ártatlanságát a szerencsétlensége által kell bebizonyítanom – fakadt ki a vizsgálóbíró –, ez túl nagy ár.

– Ne nyugtalankodjék, vizsgálóbíró elvtárs. Ebben az esetben az ember belső világában lejátszódó erők működtek. Maga pedig a külső jelenségeket kereste. De végül, rádöbbent a hibájára, s Malcev ügyében nemeslelkűen járt el. Ezért tisztelem magát.

– Én is magát – ismerte el a vizsgálóbíró. – Tudja, magából kitűnő vizsgálóbíró-helyettes lenne.

– Köszönöm, de van állásom, segéd-mozdonyvezető vagyok gyorsvonatokon.

Elmentem. Malcevnek nem voltam közeli barátja, ő pedig mindig elég figyelmetlen volt irántam, és sose törődött velem. Mégis, meg szerettem volna óvni a sors csapásaitól. Elszántan gyűlöltem a végzetes erőket, amelyek véletlenül és közönyösen tönkreteszik az embert; megsejtettem ezeknek az erőknek a tit-

kos és megfoghatatlan számítását, azt, hogy miért éppen Malcevet tették tönkre, s mondjuk, nem engem. Megértettem, hogy emberi, matematikai értelemben a természetben ilyen számítás nem létezik; de láttam, hogy vannak esetek, amelyek azt bizonyítják: léteznek olyan ellenséges körülmények, amelyek az emberi élet pusztulásához vezetnek, s ezek a pusztító erők kiválasztott, fennkölt lelkű embereket zúznak össze. Úgy döntöttem, hogy én nem engedek, nem adom meg magam, mert valami olyat éreztem magamban, ami nem létezhet sem a természet külső erőiben, sem a sorsunkban – éreztem emberi mivoltom sajátosságát. Elkapott az elkeseredés, és megfogadtam, hogy ellenállok, bár azt sem tudtam, hogyan kell ezt tenni.

5

A következő nyáron letettem a mozdonyvezetői vizsgát, most már önállóan vezettem a helyi személyforgalomban közlekedő SzU típusú mozdonyt. Valahányszor a pályaudvarra betolatott személyvonathoz kapcsoltam a masinám, a peronon mindig ott láttam Malcevet a festett padon üldögélni. Térde közé szorított botra könyökölt, szenvedélyes, finom arcát és sivár, világtalan szemét a mozdony felé fordította, mohón szívta magába a füstöt, a gépolaj szagát, és elmerülve hallgatta a gőzszivattyú ritmikus munkáját.

Nem volt mivel vigasztalnom, én útra keltem, ő pedig ott maradt.

Lassan elmúlt a nyár, dolgoztam a mozdonyon, és gyakran láttam Alekszandr Vasziljevicset. Nemcsak a peronon, de a városban is találkoztam vele, amint lassan, botjával tapogatózva botorkált. Az utóbbi időben arca beesett, megöregedett, pedig mindene megvolt – kapta a nyugdíját, felesége dolgozott, gyermektelenek voltak –, de emésztette a bánat, sorsának értelmetlensége, és egyre fogyott a szüntelen kesergéstől. Olykor-olykor elbeszélgettem vele, de láttam rajta, unja az ilyen semmitmondó beszélgetést, torkig van azzal a szívélyes vigasztalással, hogy a vak is teljes jogú, teljes értékű ember.

– Hordd el magad! – förmedt rám jóindulatú szavaim hallatára.

De én is epés természetű vagyok, s egy ízben, amikor szokása szerint rám mordult, hogy takarodjam, így szóltam hozzá:

– Holnap én vezetem a tíz óra harmincas szerelvényt. Ha nyugodtan ülve maradsz, felveszlek a mozdonyra.

Malcev belement:

– Jól van. Nyugton leszek, csak adj a kezembe valamit, engedd, hogy megfogjam a sebességszabályozót, forgatni nem fogom.

– De nem ám! – szögeztem le. – Mert ha forgatni kezded, egy parazsat nyomok a markodba, s többet nem viszlek magammal az útra.

A vak elhallgatott; annyira szeretett volna a mozdonyra ülni, hogy meghunyászkodott előttem.

Másnap a festett padról odahívtam a mozdonyhoz, elébe mentem, felsegítettem a fülkébe.

Elindultunk. Malcevet a mozdonyvezető helyére ültettem, egyik kezét a sebességszabályozóra, másikat meg az automatikus fékkarra tettem, azután megfogtam a kezét. Tulajdonképpen én vezettem, de hát az ő keze sem maradt tétlen. Malcev némán, szófogadóan ült, élvezte a gép mozgását, az arcába csapódó szelet meg a munkát. Elmélyedésében elfeledkezett szomorú vakságáról, és szelíd öröm ragyogta be elcsigázott arcát, a gép tapintása mennyei boldogságot jelentett számára.

Visszafelé ugyanilyen módon utaztunk. Malcev ült a mozdonyvezető helyén, én meg ott álltam mellette, fölé hajolva, és a kezemet a kezén tartottam. Malcev most már annyira belejött ebbe a munkába, hogy egy gyenge szorítás elegendő volt, s máris pontosan érezte, mit akarok.

A mozdonyok valaha tökéletes mestere igyekezett legyőzni magában a látás hiányát, és más módon érzékelni a világot, hogy dolgozhasson, és igazolja saját létét.

A simább útszakaszokon el is léptem mellőle, és a segéd-mozdonyvezető helyéről néztem a pályát.

Már közeledtünk Tolubejevhez, a menet minden baj nélkül, pontosan, időre, befejezéséhez közeledett. Az utolsó szakaszon messziről sárga jelzés fogadott. De nem akartam idő előtt csökkenteni a sebességet, és teljes gőzzel haladtam a fényjelző felé. Malcev nyugodtan ült, bal kezét a sebességszabályozó fogantyúján tartva; titkos szorongással néztem tanítómesteremre.

– Zárd el a gőzt! – szólt rám Malcev.

Izgatott, zaklatott szívvel hallgattam.

Ekkor Malcev felállt, kezét a szabályozó felé nyújtotta, és elzárta a gőzt.

– Sárga jelzést látok – mondta, és maga felé húzta a fékkart.

– Nemcsak képzeletedben látod ismét a sárga fényt? – szóltam hozzá.

Felém fordította arcát, és megeredtek a könnyei. Odaléptem hozzá, s válasz helyett megcsókoltam.

– Vezesd tovább a mozdonyt, Alekszandr Vasziljevics, most már látod az egész világot!

S a szerelvényt segítségem nélkül Tolubejevbe vezette. Munka után vele mentem a lakására, s egész este, egész éjjel ott ültünk kettesben. Féltem magára hagyni, mint védtelen édesfiamat, óvtam a mi gyönyörű és eszeveszett világunk váratlan, ellenséges erőinek csapásaitól.

Wessely László fordítása

GRADOV VÁROSA

Művem unalmas és türelmes,
miként az élet, melyből vétetett.

I. Saronov, XIX. század végi író

1

A törzsökös gradovi nemesség a krónikákban mordvin hercegeknek nevezett tatár fejedelmektől és mirzáktól származott – mindezek a Jengalicsev, Tyenyisev és Kugusev hercegek, akikre mindmáig emlékezik a gradovi parasztság.

Gradov Moszkvától ötvenversztányira esik, a forradalom azonban csigalassúsággal ért el ide. Az ősi nagybirtokos Gradov kormányzóság sokáig nem adta be a derekát: csak 1918 márciusában jött létre a szovjethatalom a kormányzósági székhelyen, a járásokban pedig csupán ősz végén.

Érthető is: az Orosz Birodalom kevés helyén akadt annyi feketeszázas, mint Gradovban. Csupán ereklyéje három volt: Barlanglakó Jevfimijé, Nőgyűlölő Pjotré és Bizánci Prohoré; volt itt azonkívül négy sós vizű gyógyforrás és két jövendőmondó vénasszony, aki elevenen befeküdt a kényelmes koporsóba, s ott pusztán tejföllel táplálkozott. Éhínséges esztendőkben ezek a vénasszonyok kimásztak koporsójukból, és batyuzásra adták magukat, hogy pedig szentek – azt bizony mindenki elfelejtette, olyan mozgalmas volt az élet akkoriban.

Egy átutazó tudós közölte a hatóságokkal, hogy Gradov folyó menti teraszon fekszik, s erről miheztartás végett körlevelet adtak ki.

A várost a kicsiny Zsmajevka folyó öntözte – így tanították a gyermekeknek az általános iskolában. Nyáron azonban az utcák szárazak voltak, így a gyermekek nem látták, hogy a Zsmajevka öntözi Gradovot, és nem értették meg a leckét.

A várost külvárosok vették körül: az őslakosok a külvárosiakat pimaszoknak nevezték, mivel azok felhagytak a szántás-vetéssel, és tisztviselőnek-hivatalnoknak tülekedtek, interregnum idején pedig – amikor nem jutott nekik állás – csizmajavítással, gyantafőzéssel, rozs viszonteladásával, és egyéb, nem túl rangos

mesterséggel foglalkoztak. De ebben rejlett az egész gradovi élet titkos rugója: a külvárosiak szorongatták a gradoviakat, és a hivatalokban elhalászták előlük a zsíros állásokat, azok pedig megsértődtek, és kézzel-lábbal kapálóztak a falusi ripőkök ellen. Ezért évente háromszor – pünkösdkor, Miklós-napon és vízkeresztkor – ökölharc folyt a város és a külváros között. A laktató étellel táplált külvárosiak mindig elkalapálták a kincstári menázsin legyengült gradoviakat.

Ha valaki nem vasúton, hanem dűlőúton közeledett Gradovhoz, akkor szinte észrevétlenül beért a városba: előbb mezők, azután agyagból, szalmából és sövényből összetákolt kunyhók következtek, majd templomok magasodtak, és végül feltárult a tér. A tér közepén állt a székesegyház, vele szemben pedig egy emeletes ház.

– De hol a város? – kérdi az idegen.

– Hát itt a város! – válaszol a kocsis, s ugyanarra az ódon építésű emeletes házra mutat. Azon a következő tábla lóg:

Gradov Kormányzósági Végrehajtó Bizottság

A piactér szélén még néhány, szabvány kaszárnya jellegű épület – azokban szintén a kormányzóság számára szükséges hivatalok székelnek.

Vannak Gradovban a kunyhóknál illendőbb hajlékok is. Bádogtetősek, udvarukon árnyékszék, az utca felől előkert. Némelyiknek kiskertje is van, ahol meggy- és almafák nőnek. A meggyből pálinka lesz, az almát pedig besavanyítva elteszik télire.

Ezekben a házakban hivatalnokemberek és gabonakupecek laknak.

Nyári estéken a város megtelik tovaszálló harangzengéssel és a feltett szamovárok csöveinek füstjével.

A városi nép sietség nélkül élt, nem törődött az állítólagos jobb élettel. Buzgalommal szolgált, rendet tartott a kormányzóságban, de nem ismerte a munkalázt. Kicsiben, kockázat nélkül kereskedtek, de a mindennapi kenyeret biztosan előteremtették.

Hősei nem voltak a városnak, és zúgolódás nélkül, egyhangúan elfogadta a világproblémákra vonatkozó határozatokat.

De talán akadtak is Gradovban hősök, csak kipusztította őket a pontos törvényesség és a megfelelő intézkedés.

Innen ered az, hogy bármennyi pénzt adtak is a banditáktól szétzilált, bojtorjántól benőtt, rozoga kormányzóságnak – semmi jelentős eredmény nem született.

Moszkvában a kormányzóság vezetői azt mondták a kormánynak, hogy bár nem is lehet pontosan megállapítani, mire költötték azt az ötmilliót, amelyet múlt évben a mezőgazdaságra folyósítottak, ezeknek a millióknak bizonyára meglesz a hasznuk; a pénzt mégis Gradov kormányzóságban költötték el, nem pedig idegen helyen, és ez valahogy csak megmutatkozik.

– Tíz év múlva talán – mondta a Gradov kormányzósági végrehajtó bizottság elnöke – akkorára nő nálunk a rozs, mint a kocsirúd, a krumpli meg, mint a kerék. Akkor aztán meglátszik, mire ment el az ötmillió rubel!

A dolog pedig így esett. Gradov kormányzóságban az aszály miatt éhínség támadt. A parasztok ellátására és a különleges vízépítészeti munkálatokra ötmillió rubelt utaltak ki.

Nyolc ízben ülésezett a Gradov kormányzósági végrehajtó bizottság: mit kezdjenek ezzel a pénzzel? Négy hónapig folyt e komoly kérdés megtárgyalása.

Az éhező parasztoknak a jóllakottaktól való különválasztását az osztályelvre alapították: csak azoknak a parasztoknak nyújtottak segítséget, akiknek sem tehenük, sem lovuk, jószágállományuk pedig nem több két juhnál és húsz baromfinál, a kakassal együtt; a többi parasztnak, akinek tehene vagy lova volt, csak akkor juttattak kenyéradagot, ha testén az éhezés tudományos ismérvei mutatkoztak.

Az éhezés tudományos meghatározását az állatorvosokra és a falusi oktatószemélyzetre bízták. Azután a Gradov kormányzósági végrehajtó bizottság részletesen kidolgozott egy okmányt, amelynek címe az volt: „Azon parasztgazdaságok kimutatása, melyeknek helyreállítása, megszilárdítása és fejlesztése bizonyos mértékben hatással lehet a kormányzóság egyes járásainak részleges rossz termésére."

A természetes élelmezésen felül azt is elhatározták, hogy vízépítési munkálatokat kezdenek. Külön bizottságot alakítottak a technikusok toborzására. De az egyetlen technikust sem vett fel, mert kiderült, hogy egy falusi kút építéséhez a technikusnak az egész Marxot ismernie kell.

A bizottság megállapította, hogy a kormányzósági piacon nem akad műszaki személyzet, és egy jó tanács alapján elfogadta,

hogy ezeket a munkálatokat volt hadifogoly katonákra kell bízni, valamint falusi őstehetségekre, akik még órát javítani is tudnak, nemhogy töltést készíteni vagy gödröt ásni a víz számára. A felvételi bizottság egyik tagja hangosan felolvasott egy könyvet, amelyben arról esett szó, hogyan készített Mikiska jobbágy repülőgépet, és szállt vele Rettegett Iván előtt – amivel végképp meggyőzte a bizottságot a proletariátus és a dolgozó parasztság rejtett erőiről. A bizottság ennélfogva úgy döntött, hogy a kormányzóság által a rossz termés elleni harcra kiutalt összegek segítenek majd „a proletariátus és a szegényparasztok belső szellemi erőit feltárni, felhasználni, számba venni és később újra felhasználni, miáltal a vízépítészeti munkálatoknak kormányzóságunkban közvetett kulturális hatásuk lesz".

Hatszáz gát és négyszáz kút épült. Technikusok egyáltalán nem voltak, talán két fő. A gátak azonban nem maradtak meg őszig, a könnyű nyári eső elmosta valamennyit, a kutak pedig majdnem mindig szárazon álltak.

Azonkívül az egyik mezőgazdasági kommuna, amelynek „Import" volt a neve, tízversztányi hosszú vasútvonal építésébe fogott. A vasútnak az Importot a másik kommunával kellett összekötnie, amely a „Hit, Remény, Szeretet" névre hallgatott. Az Importnak ötezer rubelja volt, amit a kert öntözésére utaltak ki. A vasút azonban befejezetlen maradt – a Hit, Remény, Szeretet kommunát elnevezése miatt megszüntették, az Import vezetőségi tagja pedig, akit Moszkvába küldtek, hogy kétszáz rubelért mozdonyt vásároljon, valamiért nem tért vissza.

Azonkívül ugyanazon a pénzen egy munkacsapat-vezető önhatalmúan nyolc vitorlázó repülőgépet építtetett a postaszolgálat és a szénaszállítás számára, valamint egy nedves homokkal működő perpetuum mobilét.

2

Ivan Fedotovics Smakov pontosan meghatározott feladattal utazott Gradovba – hogy beleilleszkedjék a kormányzósági ügyekbe, és józan értelmével felfrissítse őket. Smakov harmincöt éves volt, és a törvény lelkiismeretes megtartásáról és közigazgatási ösztönéről híres, ezért is esett rá a magas állami szerv választása, s küldték ilyen felelős beosztásba.

Smakov éppen arról gondolkodott, amit Gradovról tudott. Arról pedig egyvalamit tudott: hogy elszegényedett város, és lakói olyan ostobán élnek, hogy még a feketeföld sem terem füvet.

Két órával Gradov előtt Smakov kiszállt egy közbeeső állomáson, és miután körülnézelődött, ijedten és kapkodva megivott egy kis vodkát a restiben, mivel tudta, hogy a szovjethatalom nem szereti a vodkát. Valami különös unalom és nyugtalanság fogta el Smakovot, amikor végigment a pályaudvar komor, barátságtalan termein. A harmadik osztályú váróteremben munkanélküliek üldögéltek, és olcsó, vizes kolbászt ettek. Gyerekek sírtak, s csak fokozták az aggodalom és a tehetetlen szánalom érzését. Csüggedten sípoltak a kis teljesítményű mozdonyok, amelyek a gyér és nyomorúságos élettel teli, unalmas, őszi térség leküzdésére készültek.

Az átutazók úgy éltek, mintha idegen bolygón, nem pedig hazai földön utazgatnának: ki-ki félrehúzódva evett, szomszédjának nem adott ennivalót, s mégis egymáshoz szorultak ezek az emberek, hogy védelmet keressenek a szörnyűséges közlekedési útvonalakon.

Smakov felszállt a kocsiba, és rágyújtott. A vonat elindult. Sietve leugrott egy almaárus parasztasszony, aki belezavarodott az egyik utasnak járó tíz kopejka visszaadásába.

Smakov a hosszú úttól ingerülten kiköpött, és leült. Az ablakon túl valamilyen kisváros kunyhói suhantak tova, ráérősen hadonászott rozzant szárnyaival a malom, amely lomhán őrölte a durva magot.

Valamilyen kis öregember furfangos példabeszédet mesélt, és az utasok biztatva az öreget, nevettek.

– Oszt' a mordvin?

– A mordvin gazdag ember – mondta az öreg –, a mordvin derekasan, tisztességesen megvendégelte az oroszt. Csakhogy az orosz azt mondja: én szegény vagyok, de amikor meggazdagszom, akkor szintén vendégségbe hívlak.

– Oszt' erre a mordvin?

– A mordvin várja! Eltelik egy év, még egy, aztán egyszerre kettő. Az orosz csak nem gazdagszik, a mordvin pedig folyton várja, mikor hívja vendégségbe az orosz. Négy esztendeig gyötrődött a mordvin, aztán eszébe jutott az orosz, és elment hozzá vendégségbe. Hát ahogy belép a házba...

– Az oroszhoz?

– Az oroszhoz... hiszen kiderül az elbeszélésből. Az orosz lekapja a mordvinról a sapkát, hol az egyik szegre akasztja, hol a másikra, hol a harmadikra. „Mit csinálsz?" – kérdi a mordvin. „Nem találok helyet neked" – feleli az orosz. „Mit jelentsen ez?" – „Hát, persze, tisztességet." Leül a mordvin az üres asztalhoz, és nézi, miféle ételt kebelezhetne be. Látja hát, hogy az orosz egy korsót cipel oda. „Igyál" – mondja. A mordvin megragadja, azt gondolja, valamilyen nedű – de csak víz van benne. Iszik a mordvin. „Elég" – mondja. „Igyál – feleli az orosz –, ne sérts meg, kérlek." A mordvin, persze, tisztelettudó ember, és iszik. De még ki sem tudja inni a korsót, a háziasszony behoz egy vödröt, a gazda pedig teletölti a korsót, és kínálja a vendéget: „Ne sérts meg – mondja –, fogyaszd kedvedre, az isten szerelmére!" Megivott a mordvin három vödör vizet, és hazaindult. „Jól megvendégelt az orosz?" – kérdi a mordvin felesége. „Jól – mondja a mordvin –, még szerencse, hogy víz volt, mert a vodkától meghóttam volna, három vödörrel ittam meg..."

Smakov elszunnyadt a vonat egyenletes futásától, s kizökkent az öregember elbeszéléséből. Álmában lidérces látomása volt: a sínek nem a földön húzódtak, hanem egy diagramon, és pontozott vonalat jelentettek, vagyis közvetett függő viszonyt – Smakov erre dünnyögött valamit és felébredt. A kis öregember élelmiszeres zsákját magához vette, és eltűnt, helyén pedig egy komszomolista ült, s így prédikált:

– A vallást a törvény szerint kell büntetni!

– Ugyan mért, és miféle törvény szerint? – tudakolta mérgesen egy ismeretlen ember, aki előbb a szaratovi és ranyenburgi kölesárakról mesélt.

– Hát ezért! – mondta a legény, miközben közömbösen, öregesen mosolygott, és szemlátomást sajnálta beszélgető társait. – Mindent elmondok sorjában! Mivelhogy a vallás visszaélés a természettel! Értitek? Hiszen egyszerű dolog ez: a nap melegíteni kezdi a trágyát, eleinte bűz száll, de aztán fű sarjad ki. Így keletkezett az egész élet is a földön – nagyon egyszerű...

– Engedelmet kérek, kommunista elvtárs – mondta félénken ugyanaz az ismeretlen ember, aki a köles árát ismerte –, ha, példának okáért, a trágyát tesszük a kályhalyukba, és begyújtunk, hogy meleg és világos legyen, akkor, maga szerint, nő-e fű a trágyából, vagy nem?

– Hát persze hogy nő! – válaszolt a szakértő legény. – Mindegy, hogy kályha vagy nap...

– És a kemencepadkán is lehetséges? – ravaszkodott az ismeretlen.

– Tiszta sor, lehetséges! – erősítette meg a komszomolista.

– Hát akkor azt mondja meg nekünk, kommunista polgártárs – szólt hozzá rekedten egy utas, aki Kozlovba, a vágóhídra igyekezett –, igaz-e, hogy el akarják rekeszteni a Dnyepert, és elárasztani Lengyelországot?

A komszomolista szakértő belemelegedett, és nyomban elmesélte a Dnyeperi Vízi Erőmű építkezéséről mindazt, ami közismert és ami ismeretlen volt.

– Komoly dolog ám! – közölte szakvéleményét a dnyeperi építkezésről a kozlovi ember. – Csakhogy nem lehet visszatartani a Dnyeper vizét!

– Ugyan mért nem? – avatkozott bele ekkor Smakov.

A kozlovi zord pillantást vetett Smakovra: mintha azt mondaná, hát még miféle tökmag ártja magát bele a beszélgetésbe?

– Hát azért – felelte –, merthogy a víz nehéz jószág, kivájja a követ, és szétmarja a vasat, a szovjet anyag pedig... lágy holmi!

„Igaza van a gazembernek! – gondolta Smakov. – Nekem is leszakadtak a gombok az új nadrágomról, pedig Moszkvában vettem!"

Smakov tovább hallgatta, annyira elbúsult a gondok és az élet gyatra minősége miatt. A vonat csörömpölt a meredek lejtőn, csikorgatta erőtlen fékjeit.

Szomorú, néma szeptember ülte meg a hűs, kietlen mezőt, ahol most semmiféle munka sem folyt. A kocsi egyik ablaka nyitva volt, és valamilyen gyalogosok bekiáltottak a vonatba.

– Hé, csürhe!

Néha szembejövő pásztorfiúk kérték:

– Dobj ki egy újságot! – Az újságra cigarettasodráshoz volt szükségük.

A komszomolista, saját tájékozottságától megenyhülve, kidobálta nekik a nála levő összes papírt, a pásztorfiúk pedig kapdosták, még mielőtt földet ért volna. Smakov azonban nem adta oda a maga újságját – idegen városban minden foszlány becses.

– Gradov következik! Ki utazik Gradovba? Első megálló! – közölte a kalauz, és hozzálátott a szemét kisepréséhez. – Hogy

összemocskolták a bitangok, mintha a mezőn volnának! Meg kell bírságolni titeket, de hát pénzetek nincsen! Vedd el a lábad, öreganyám!

Smakov leszállt Gradovban, és némi szorongás fogta el.

„Hát ez az én száműzetésem helye" – gondolta Smakov, miközben a csendes állomást és a kocsikba sietve beszálló, szerény külsejű embereket nézegette.

Bár a vágányok ezt a pontot az egész világgal összekötötték: Athénnal és az Appennini-félszigettel, valamint a Csendes-óceán partjával is – oda senki sem utazott: nem volt rá szükség. Ha pedig valaki elutazott volna, bizonyára eltéveszti az útirányt: hiszen errefelé értelmetlen népség lakott.

3

Smakov a Korkin utca 46-os számú házba költözött: a ház kicsi volt, és egy öregasszony lakott benne, aki ingatlan vagyonkáját őrizgette. Férje után havi tizenegy rubel huszonöt kopejka nyugdíjat kapott, egyik szobáját pedig nyolc rubelért kiadta, fűtéssel együtt.

Ivan Fedotics leült a terítetlen asztalhoz, kinézett az udvarra, ahol senyvedt a fű, és unalom fogta el. Rövid üldögélés után ledőlt, miután pedig feküdt egy keveset, felkelt, s elment ennivalót vásárolni.

Még nem nyugodott le a szeptemberi nap, amikor Ivan Fedotics visszatért kietlen hajlékába. Az öregasszony a konyhában sopánkodott a hatalomváltozás miatt, és aprófát tördesett a szamovár begyújtásához.

Ivan Fedotics evett némi kolbászt, azután nekiült, hogy kidolgozza aláírásának mintáját a leendő iratokhoz. „Smakov" – kanyarította oda. „Nem, nem elég határozott" – gondolta, és újra leírta: „Smakov" – de már nem olyan mesterkélten, és a körvonalak egyszerűségében, mintegy véletlenül, Lenin aláírását utánozva.

Azután Ivan Fedotics sokáig töprengett – vajon odabiggyessze-e a neve elé az „Iv"-t az Ivan helyett vagy ne. Végül úgy határozott, hogy igaz: még eltéveszthetik, és valami idegen fajúval keverik össze; bár a „Smakov" vezetéknév meglehetősen ritka.

Nyolc órakor az öregasszony abbahagyta a sopánkodást, és halkan szuszogni kezdett – nyilván elaludt. Majd felébredt, és sokáig egyházi szláv imádságokat mormolt.

Ivan Fedotics elrántotta a kis függönyt, megszagolta a csenevész virágot az ablakpárkányon, és bőröndjéből előhúzott egy bőrkötésű füzetet. A bőrbe zsebkéssel bele volt karcolva a kézírásos mű címe:

„Egy államférfi jegyzetei."

Felnyitotta a kéziratot a negyvenkilencedik oldalon, elolvasta a végét, majd eltöprengve így folytatta:

„... Titkon folytatom munkámat. De valamikor világraszóló jogi művé válik, mégpedig azért, mert én azt vallom, hogy a hivatalnok és más egyéb hivatali személy – a szocialista történelem legbecsesebb közege, élő talpfa a szocializmusba vezető sínek alatt.

A szocialista haza szolgálása: az ember új vallása, aki szívében forradalmi kötelességtudatot érez.

Való igaz, hogy 1917-ben Oroszországban a rend harmonikus értelme ünnepelte első győzelmét!

A bürokrácia ellen jelenleg folyó harc részben a dolgok meg nem értésén alapul.

A hivatal: íróállvány. Az irodaasztal pedig mindenféle állami apparátus elengedhetetlen tartozéka.

A bürokráciának érdemei vannak a forradalom előtt: összetapasztotta a nép széthulló részeit, áthatotta a rend akaratával, hozzászoktatta a szokásos dolgok egyforma értelmezéséhez.

A bürokratát szét kell tiporni és kifacsarni a szovjet államból, mint savat a citromból. De vajon nemcsak hasznavehetetlen hulladék marad-e akkor a citromból, ami már semmi zamatot nem ad...?"

– Bitangok! – üvöltötte valaki az ablaknál. – Kibelezem az egész csürhét, azt a baptista, eretnek bandát...

A hang hirtelen megkönyörült, és irgalmasan csendült.

– Hé, pajtás, mondd már, az anyád istenit, az egyházi szláv mindenit! Á, hát ezt nem szabad!... Hé, te serkefajzat!

A léptek távolodtak, és siváran kattogni kezdett a kereplő, a rablásra figyelmeztetőn.

Smakov eleinte felfigyelt, azután csüggedten lekókadt a durva erőszak gyakorisága miatt.

Miután leküzdötte erkölcsi aggodalmát, folytatta.

„Mit adnak nekünk bürokratizmus helyett? Bizalmat adnak – bizonylati fegyelem helyett, vagyis rablógazdálkodást, badarságot, költészetet.

Hát nem! Nekünk az kell, hogy az ember szent és erkölcsös legyen, mert másként nincs mit kezdenie. Mindenütt okmánynak és megfelelő közrendnek kell lennie.

Az irat csupán az élet jelképe, de az igazság árnyéka is, nem pedig a hivatalnok arcátlan kitalálása.

A lényegbevágóan megfogalmazott, és kellőképp kiállított irat a legmagasabb civilizáció terméke. Előre számba veszi az emberek gyarló fajtáját, és a társadalom érdekében rögzíti cselekményeiket.

Sőt, mi több, az irat társadalmi erkölcsösségre szoktatja az embereket, mivel a hivatal előtt semmi sem maradhat titokban."

Gyakran megesett, hogy Ivan Fedotics elméjét ábrándok kötötték le, a hasznosság rovására. Most is például, az idővel nem törődve, a járási vb-elnök és a régi járási rendőrfőnök közigazgatási hatalmának összehasonlításán töprengett. Azután a földgolyó vizeiről gondolkodott, és arra a megállapításra jutott, jobb volna valamennyi óceánt és folyót a föld mélyébe levezetni, hogy a felszín száraz legyen. Akkor nem kell majd aggódni az esők miatt, a népet pedig tágasabban lehet széttelepíteni. A vizet szivattyúk szívnák a mélységből, a felhők eltűnnének, az égen pedig örökké lángolna a nap, mint valami látható közigazgatási központ.

„A rend és a harmónia legádázabb ellensége – gondolta Smakov – a természet. Benne mindig történik valami..."

„De mi lenne, ha a természet számára bírói hatóságot szerveznénk, és garázdaságért megbüntetnénk? Például a növényeket eltángálnánk a rossz termésért. Persze, nem egyszerűen megvesszőznénk, hanem valahogy ravaszabbul – mondjuk, vegyi eljárással!

Nem egyeznek bele – sóhajtott Smakov –, a törvény ellenzői mindenüvé befészkelték magukat!"

Azután felocsúdott, és tovább dolgozott.

„És mint eszménykép lebeg elgyötört tekintetem előtt ama társadalom, ahol a szakszerű, hivatalos irat annyira átjárta és ellenőrzése alá hajtotta az embereket, hogy bár lényegük folytán bűnösök, mégis erkölcsösek lettek. Mivel az irat és a megkeresés szüntelenül nyomon követte az emberek cselekedeteit, törvényes

büntetéssel fenyegette őket, és az erkölcsösség megszokásukká vált.

A hivatal a legfőbb erő, amely a bűnös elemek világát a törvény és a nemeslelkűség világává változtatja.

Mindezekről gondolkodni kell – mégpedig alaposan. Befejezem mai, soron következő feljegyzésemet, hogy alaposan elgondolkozzam a bürokráciáról."

Ekkor Ivan Fedotics felállt, és valóban gondolataiba merült.

Sokáig töprengett így a bürokráciáról, míg csak ki nem zökkentette az éjszakai utcáról hallatszó kutyaugatás, akkor elaludt, de feleslegesen égve hagyta a lámpát.

Másnap Smakov megjelent munkahelyén – a kormányzósági földhivatalban, ahová alosztályvezetőnek nevezték ki.

Megjelenése után szótlanul leült, és lapozni kezdte az okos iratokat. Kollégái félénken nézték új, hallgatag főnöküket, és sóhajtozva, ráérősen, valamiféle hosszú törvénytáblát rajzolgattak.

Ivan Fedotics fokozatosan hatolt be az ügyek lényegébe, de nyomban észrevett minden elégtelenséget, amely a harmónia és az ügyintézés logikáját veszélyezteti.

Este, ágyán fekve, új sorsáról töprengett. Az egyes munkatársak feladatköre nincs eléggé pontosan körvonalazva, a tisztviselők csekély haszonnal lótnak-futnak, az iratokban az értelem pangása és sikamlós, tervszerűtlen logika tapasztalható, a tülekedés és az alosztály zsúfoltsága közepett a munkatársak szem elől tévesztették fáradozásuk célját és szolgálatuk történelmi értelmét.

Smakov megette a tegnapról maradt kolbászt, s nekiült, hogy jelentést írjon a földhivatal főnökének.

„A reám bízott alosztály tisztviselőinek alárendeltségi viszonya, a mezőgazdasági rendszabályok általam irányított területének ésszerűsítése jegyében."

Értekezését késő éjszaka fejezte be – már éjfél is elmúlt.

Reggel a háziasszony megszánta a magányos embert, és ingyen teát adott Ivan Fedoticsnak. Éjszaka ugyanis hallotta, amint az alvó Smakov hasában felmorog és csikorogva háborog a száraz étel.

Ivan Fedotics mindenféle elismerés nélkül fogadta el a teát, és érdeklődés nélkül hallgatta végig a háziasszony elbeszélését isten háta mögötti vidékükről.

Kiderült, hogy a Gradovhoz közeli falvakban – a távoliakról nem is beszélve, amelyek erdős tájon fekszenek – mindmáig a tavaszi újholdkor és első mennydörgéskor megfürödnek a folyókban és a tavakban, tisztára mosakodnak, viaszt öntenek, a betegség ellen füstölik a jószágot, és fütyüléssel szelet támasztanak.

„Szolgalelkűség! – gondolta Ivan Fedotics, miután végighallgatta az öregasszonyt. – Csupán az állam eleven ereje, a tisztségviselő hivatalnoknép képes rendet teremteni e népbutítás közepett."

Hivatalába menet Ivan Fedotics érezte, hogy gyomra könnyű az öregasszony forró teájától, elméje pedig nyugodt a jótékony állami vezetésbe vetett szilárd hite miatt.

Odabent Ivan Fedoticsra osztották egy bizonyos Aljona utódai földjuttatásának ügyét; ez az Aljona a XVIII. században a pocepi vidék lázadó csapatainak vezetője volt, és bűbájosságért máglyán elégették, Kadom városában.

„Atyáink, rabló kozákok, a járásokban portyáztak – olvasta az ügyiratban –, *vagdalták a földesurakat és a nagybirtokosokat, akik alatt parasztok éltek, a köznépet, a parasztokat és a bojárcsaládokat – más tisztségviselőket azonban sohasem vagdaltak le, és nem ráboltak ki."*

Aljona ivadékainak földbirtokrendezési ügye már ötödik esztendeje húzódott. Most új írás érkezett tőlük, rajta a hivatalfőnök határozata.

„Smakov elvts.-nak. Intézd el, kérlek, véglegesen. Ötödik éve folyik a huzavona hét gyeszjatyina miatt. Sürgősen jelentsd érdemben."

Smakov végigolvasta az ügyet, és megállapította, hogy háromféleképp lehet elintézni; erről külön jelentést írt a hivatal főnökének, amelyben nem döntötte el előre a kérdést, hanem a felettes fórumok megítélésére bízta. Jelentésének végére beiktatta azon saját bölcs mondását, amely szerint az aktatologatás a társadalmi igazság kollektív, szellemi kidolgozása, nem pedig bűn. Miután Aljonával végzett, Smakov a Hegyecske-Dombocska telep ügyébe temetkezett bele – ez homokon élt, s a jobb földekre nem jutott ki. Kitűnt, hogy a telep a kétversztányira

húzódó vasút csendes fosztogatásából tartotta fenn magát. A telep pénzt is, agronómusokat is kapott, de ott gunnyasztott a homokon, és nem tudni, miből tengődött.

Smakov a következő határozatot írta az aktára:

„Hegyecske-Dombocska szabad településnek tekintendő, a német Hamburg város példájára: lakosai pedig vasúti tolvajoknak; földjüket el kell venni, és felhasználás céljából másoknak átadni."

Ezután Leányliget tanya lakóinak beadványa került elébe; eszerint repülőgépet kell küldeni hozzájuk, hogy az a száraz nyári időben odaterelje a felhőket. A beadványhoz mellékelték a *Gradovi Hírek*-ből kivágott cikket, amely reménységgel töltötte el a leányligetiek szívét.

Proletár Illés próféta.

Martenszen professzor, leningrádi szovjet tudós olyan repülőgépeket talált ki, amelyek önmaguktól esőt indítanak a földre, és felhőket képeznek a szántóföld fölött. E repülőgépeket jövő nyáron szándékoznak kipróbálni, falusi körülmények között. A repülőgépek a homok villamossággal való telítése révén működnek.

Miután Smakov áttanulmányozta az ügyre vonatkozó szövegeket, rávezette végzését.

Mivel a repülőgépekről hulló homok folytán romlik a szántótalaj minősége, repülőgép kiutalása Leányliget tanya részére egyelőre túl korainak minősíthető, miről is a kérelmezők értesítendők.

A munkanap hátralevő részét Smakov teljes egészében az iktatási munkálatokhoz szükséges iktató űrlapok kitöltésére fordította, miközben gyönyörködött a szabatos állami nyelv rovataiban és szakkifejezéseiben.

Itteni szolgálata ötödik napján megismerkedett a földhivatal közigazgatási-pénzügyi osztályának vezetőjével, Sztyepan Jermilovics Bormotovval.

Bormotov nyugodtan fogadta Smakovot, mint az ügy érdekétől távoleső jelenséget.

– Bormotov elvtárs – fordult hozzá Smakov –, nálunk áll a munka: ön azt az utasítást adta, hogy havonta kétszer, alkalomadtán küldjük el a postát.

Bormotov hallgatott, kiutalásokat írt alá.

– Bormotov elvtárs – ismételte Ivan Fedotics –, sürgős iratok vannak nálam, a postát pedig egy hét múlva indítják, ömlesztve...

A főnök nem nézett Smakovra, megnyomta a csengő gombját.

Ijedt, koros ember lépett be, tiszteletlettudó, erőltetett figyelemmel hunyorgott Bormotovra.

– Vidd el ezt az iparhatósághoz – mondta Bormotov. – És hívd be valamelyik tündért a másolónők közül.

A koros ember semmit sem merészelt szólni, és eltávozott.

Belépett egy gépírónő.

– Szonya – szólt hozzá Bormotov, aki rá sem nézett, hanem szagáról és egyéb közvetett jelekből ismert rá. – Szonya! Az opertervet még nem másoltad le?

– Lemásoltam, Sztyepan Jermilics! – felelte Szonya. – Az operatív terveket kérdi? Ó, azt nem, nem másoltam le!

– No lám, előbb kérdezd meg, aztán felelj csak, ne így... lemásoltam!

– Az operatív tervet kérdi, Sztyepan Jermilics?

– Hát persze, nem is az operettét! Az operterv az operatív terv!

– Ó, éppen most fűztem be a gépbe!

– Ha befűzted, hagyd ott! – válaszolta Sztyepan Jermilics.

A főnök ekkor befejezte a kiutalások aláírását, és észrevette Smakovot.

Végighallgatta beosztottját, és így felelt:

– Hát Babilonban hogyan építették a vízvezetéket? Jól megépítették, ugye? Jól! Tartósan? Tartósan! A posta pedig akkor félévente indult, nem gyakrabban. Erre mit mondasz? – Bormotov sokat értően elmosolyodott, és nekilátott a jóváhagyások és figyelmeztetések aláírásának.

Smakov nyomban elcsendesült Bormotov ezen életbölcsességétől, és tanácstalanul kiment. Útközben beszívta a régi hivatalos papír levegőjét, és azon tűnődött, mi lehet az az iparhatóság, amelyet Bormotov említett. Smakov gondolkodott még egyről és másról, de hogy miről – azt nem tudni.

A közigazgatási-pénzügyi osztály ajtajában ketten vitatkoztak. Mindegyik különös jelenség: az egyik rozzant, elcsigázott és szerencsétlen, fizetési nap után vodkát iszogató, a másik pedig – a laktatós étel miatt az élet hasznosságától és a belső rendtől

eltelt egyén. Az első, a sovány, bőszen bizonygatta a másodiknak, hogy a kezében tartott rög agyag. A másik viszont amellett kardoskodott, hogy homokos talaj – s kikötött emellett.

– De miért? Hát miért volna homok? – faggatta a sovány.

– Azért, mert széthull – magyarázta józanul a higgadtabb. – Mert úgy porlik, akár a liszt: fújj rá!

A sovány ráfújt – valami szállt belőle.

– Nos? – kérdezte a rozzant ember.

– Mi az a nos? – felelte a köpcös. – Széthull – tehát homok!

– Köpj csak rá – kapott észbe a sovány.

Ellenfele kezébe fogta az ismeretlen talajrögöt, és ízesen rásercintett – bizonyos volt a homok oldhatatlan természetében.

– Nos? – hirdette ünnepélyesen a sovány. – Most gyúrogasd!

Az meggyúrta, és nyomban igazat adott, hogy ki ne zökkenjen lelki egyensúlyából.

– Agyag! Szétkenődik. Hülyeség!...

Smakov végighallgatta a két barát beszélgetését, és miután asztalához ért, nyomban nekiült, hogy jelentést írjon a hivatal főnökének „Az Ön gondjaira bízott hivatal belső fegyelemmegszilárdításának szükségessége, a titkos szabotázs elfojtása végett" címmel.

Nemsokára azonban a szabotázs már törvényszerű jelenségként döbbent Smakov elé. A reá bízott alosztályon negyvenkét ember ült, munka viszont csak ötnek akadt; akkor Smakov megijedt, és jelentésben közölte az illetékessel, hogy az állományt harminchét fővel csökkenteni kell.

De nyomban beidézték a helyi szakszervezeti bizottsághoz, és kijelentették, hogy ez megengedhetetlen – a szakszervezet nem tűri a basáskodást.

– De mit fognak csinálni? – kérdezte Smakov. – Hiszen nálunk nincs dolguk!

– Hadd pepecseljenek – felelte a szakszervezeti férfiú –, add nekik oda a régi iratgyűjteményeket lapozgatni, neked mit számít?

– De minek lapozzák? – tudakolta Smakov.

– Hogy rendszeres sorrendbe kerüljön az anyag a történelem számára! – magyarázta a szakszervezeti funkcionárius.

– Hát ez igaz! – állott rá Smakov, mégis jelentette feljebbvalójának, hogy a lelke megnyugodjon.

– Eh, te nyavalyás! – mondta később Smakovnak a főnöke.

– Végighallgattad azt a szakszervezeti locsogót... hát dolgozzál, mint egy GPU-s, lám, ott okos emberek vannak!

Egyszer odalépett Smakovhoz a hivatal titkára, és csomagolatlan cigarettával kínálta.

– Vegyen, Ivan Fedotics! Új: negyven darab öt kopejka... gradovi gyártmány. Vörös Szerzetes a márkája, itt áll a szopókáján, rokkantak készítik!

Smakov elvett egy cigarettát, bár takarékosságból alig dohányzott – csak az ajándékba kapott szivarkával kocadohányoskodott.

A titkár odahajolt Smakovhoz, és suttogva kérdezte:

– Ön Moszkvából jött, Ivan Fedotics! Igaz-e, hogy oda naponta húsz vagon macesz érkezik, és állítólag az sem elég? Valóban így volna?

– Nem, Gavril Gavrilovics – nyugtatta meg Smakov –, bizonyára kevesebb. A macesz nem tápláló, a zsidó a zsíros ételt szereti, a maceszt pedig ezek kényszerből eszik.

– Éppen ez az, én is ezt mondom, Ivan Fedotics, de ők nem hiszik!

– Ki nem hiszi?

– Hát senki: sem Sztyepan Jermilovics, sem Pjotr Petrovics, sem Alekszej Palics, senki sem hiszi!

4

Ezenközben bús, enyhe tél köszöntött Gradovra. A hivatali kollégák esténként összejöttek teázni, de beszélgetésük nem terjedt túl a szolgálati teendők megvitatásán: még magánlakáson, felettesektől távol is, az állam tisztviselőinek érezték magukat, és hivatalos ügyeket tárgyaltak. Amikor Ivan Fedotovics egy ízben eljutott egy ilyen teaestre, elégedetten állapította meg, hogy a földhivatal valamennyi munkatársa szüntelen őszinte érdeklődést tanúsít az ügyintézés iránt.

A kapadohány keserű zamata, az igazságot megörökítő irat zizegése, a soron következő és általános rend szerint haladó ügyek nyugodt folyása – ezek a jelenségek pótolták a kollégák számára a természet levegőjét.

A hivatal kedves táj lett számukra. A szellemi dolgozókkal teli szoba szürke csendje meghittebb volt nekik, mint a szűzi

természet. A falak kerítésén belül biztonságban érezték magukat a rendetlen világ vad elemeivel szemben, és miközben az írott okmányokat szaporították, tisztában voltak azzal, hogy a rendet és a harmóniát gyarapítják az ostoba, kiforratlan világban.

Sem a napot, sem a szerelmet, sem más bűnös jelenséget nem ismertek el, az írásos tényeket részesítették előnyben. Azonkívül sem a szerelem, sem a naptevékenység nyilvántartása nem tartozott az ügyintézés közvetlen körébe.

Egy sötét este, amikor a szabályoktól eltérően eső szemerkélt – már decemberre járt –, nyirkos hópelyhek szállingóztak, Smakov izgatottan sietett végig a gradovi utcákon.

Ma kis lakomát rendeztek – fejenként három rubel ellenében –, Bormotovnak az állami szervekkel eltöltött huszonöt éves szolgálata tiszteletére.

Smakov a kimondatlan felfedezések nemes lázában égett. Beszédet akart mondani Bormotov és a többiek előtt a saját titkos témájáról: „Szovjetizálás mint a világegyetem összhangba hozásának alapelve." Éppen erre akarta átkeresztelni „Egy államférfi jegyzetei" című művét.

Gradov még nem aludt, mert csak este nyolc felé járt. Minden udvarban unalomtól acsarogtak a kutyák. Említésre méltó – mert egyetlenegy volt –, hogy a távolban villanylámpa égett. Az ég olyan alacsony, a sötétség olyan sűrű, a város pedig annyira csöndes, kicsiny és szemlátomást erkölcsös volt, hogy első pillantásra jóformán nem látszott semmiféle természet, de szükség sem lehetett rá.

Amikor Smakov elhaladt a tűzoltótorony mellett, hallotta, amint odafönt sóhajtozik a szemlélődéstől gyötrődő, magányos tűzoltó.

„Hát mégsem alszik – gondolta állampolgári elégedettséggel Ivan Fedotics –, tehát van kötelesség! Bár itt nem lehet tűzvész: mindenki óvatos és tisztességes!"

Smakov érkezett elsőnek az estre, a megbeszélt helyre, özvegy Zsamova házába, aki két rubelért bérbe adta a helyiséget. Az özvegyasszony barátságtalanul fogadta, mintha Smakov azért jött volna, hogy mint a legéhesebb, megkaparintsa az ennivalót.

Ivan Fedotics leült, és elcsendesült. A hivatali viselkedésen kívül nem tudta, hogyan kell bánni az emberekkel. Ha megnősült volna, felesége szerencsétlen ember lenne. Ő azonban kitért a házasság elől, nem bonyolította a történelmet utódokkal. Sma-

kov nem érzett a nőkben semmiféle bájt, mint ígazi gondolkodó, akinek ereiben a puszta kötelességérzet kering. Szabadságot nem adott önmagának, csupán az engedelmességhez volt érzéke – ez oly örömteli volt, mint a kéj –, és annyira szerette a hivatali munkát, hogy még az íróasztala fiókjaiban hányódó, ismeretlen eredetű morzsákat is úgy becsülte, mint az engedelem és a hiábavalóság holmi birodalmát.

Másodiknak Sztyepan Jermilovics Bormotov állított be. Nem úgy viselkedett, mint ünnepelt, hanem mint rendező.

– Marfusa! – fordult Zsamovához –, leteríthetnél néhány lábtörlőt az előszobában! Az emberek lába piszkos lehet, sárcipőre nem telik nekik, ez pedig mégiscsak a te szobád, és nem kocsma!

– Azonnal, Sztyepan Jermilics, azonnal leterítem! De menjen csak be... önnek a díszhelyet szántam. Hiszen magasabb rangú vendég nem lesz, ugye?

– Hát, bizonyára nem lesz, Marfa Jegorovna, bizonyára! – és Sztyepan Jermilovics leült a legjobb, régi készítésű karosszékbe.

A többi vendég megérezte, hogy Sztyepan Jermilovics már a helyszínen van, és hamarosan, egymás után szállingóztak.

Eljött négy ügyvezető, három számvivő, két személyzeti osztályvezető, két könyvelő, három alosztályvezető, Szonya gépírónő, valamint a helyi cserépgyártó üzem főnöke, Rodnih polgártárs – Bormotov régi barátja a zemsztvo-hivatalból. Ezekkel az emberekkel Bormotov világa bezárult a maga látóhatárának és tervszerű perspektívájának keretei közé – és kezdődött a teázás.

A teát szótlanul, élvezettel itták, és általa átforrósodott a hangulat. Marfa Zsamova ott állt Bormotov háta mögött, és az üres poharakat váltotta; a teát sárga kristálycukorral édesítette, amelyet mint selejtet a szövetkezetben vásárolt.

Sztyepan Jermilovics Bormotov méltóságának teljes tudatában feszített. A tisztelettudó társalgás nem terjedt túl a hivatali témák körén. Súlyos eseteket emlegettek, amikor a kormányzósági vb rendeletei késedelmet szenvedtek – a beszélő hangjából félelem és titkolt öröm érződött, hogy megszabadult a felelősségtől.

Felvetődött Gradov kormányzóság eltűnésének esete is. A központ ugyanis egyszerre abbahagyta a köriratok küldözgetését. Akkor Bormotov önként felutazott Moszkvába az olcsó

vonattal, hogy tisztázza a helyzetet. Pénzt keveset kapott – a hitel nem érkezett meg Moszkvából –, viszont kiutaltak neki néhány zsemlét a hadirokkant-sütödéből, és kiállítottak számára egy kiküldetési igazolványt. Moszkvában Bormotov megtudta, hogy Gradovot a területhez akarják átsorolni, és ezért a gradovi hiteleket egytől egyig a területi székhelyhez folyósították.

A területi székhely pedig kapálózott Gradov ellen.

– Nem proletár város – mondták –, kell a fenének!

Ekként Gradov állami rév nélkül lebegett. Visszatérése után Bormotov egybegyűjtötte lakásán az őslakókat, és Gradov kormányzóságot autonóm nemzeti köztársasággá akarta nyilvánítani, mivel a kormányzóságban ötszáz tatár és vagy száz fő zsidó is élt.

– Nekem nem köztársaság kellett – magyarázta Bormotov –, én nem vagyok kisebbségi, hanem szakadatlan állami vezetés és a folyamatosság fenntartása az ügyintézésben.

Smakov izgalomtól lángolt, csordultig teli szíve háborgott, egyelőre azonban hallgatott, és írnokkezét dörzsölte.

Még sok esetet említettek a jelenlevők. A történelem folytfolydogált a fejük fölött, ők pedig lekushadva gunnyasztottak szülővárosukban, és gúnyosan mosolyogva figyelték folyását. Azért mosolyogtak, mert bizonyosak voltak benne, hogy, ami folyik, az kifolyja magát – és aztán megáll. Bormotov már régen megmondta, hogy a világon nemcsak minden folyik, hanem minden meg is áll. És akkor talán újra felcsendülnek a harangok. Bormotov, aki szovjet embernek tekintette magát, persze nem sajnálta – ahogy a többiek sem – a harangszót, de a rend és a tömegek egységes ideológiai alapelvvel való ellátása szempontjából a harang sem rossz. Zúgása az állami vadonban kétségtelenül szép, akár csak költői szemszögből, mivel a jó államban a költészet is a neki szánt helyen áll, és nem zeng haszontalan dalokat.

A teázás észrevétlenül véget ért, a szamovár elcsitult. Marfa összehúzta magát, és a kínálgatástól fáradtan leült a sarokba. Csakhogy a tea helyébe az orosz keserű lépett.

– Nos, polgártársak – kezdte Szmacsnyev számvivő –, én őszintén megmondom, hogy számomra egyetlen öröm: a vodka!... Rám semmi nem hat, sem a zene, sem az ének, sem a hit, de a vodka igen! Tehát az én lelkem olyan kemény, hogy

csak a mérgező anyagot tiszteli... Semmi lelki dolgot el nem ismerek, az egész burzsoá csalás...

Szmacsnyev kétségtelenül pesszimista volt, és általánosságban szélsőséges.

De az igaz, hogy csak a vodka olvasztotta fel a jelenlevők tudatát, és öntött meleg energiát szívükbe.

Elsőnek, rangja szerint, Bormotov emelkedett szólásra.

– Polgártársak! Különböző helyeken szolgáltam. Tizennyolc kormányzósági vb-elnököt, huszonhat titkárt és tizenkét földhivatali főnököt éltem túl. Csupán vb-irodavezetőt tízet váltottak le, mióta itt vagyok! Hát még különleges megbízatású hivatalnok, hogy is hívják manapság: elnöki személyi titkár, harminc darab lépett le a színről... Én mártír vagyok, barátaim, az én lelkem keserű, és semmi sem tudja megindítani... Egész életemben Gradov kormányzóság megmentésén fáradoztam. Az egyik elnök a kormányzóság száraz területét tengerré akarta változtatni, a szántóvetőket pedig halászokká. A másik azt eszelte ki, hogy mély lyukat fúr a földbe, hogy onnan kiömöljön a felszínre a folyékony arany, és a technika arra kényszerített, hogy ebben az irányban tapogatózzam. A harmadik pedig folyton automobilokat vásárolt azért, hogy örök időre megfelelő rendszert hozzon létre a kormányzóság számára. Látják, mit tesz a szolgálat? És nekem jóindulatúan mosolyognom kell mindenre, miközben a józan eszemet marcangolom, valamint pusztítom azt a rendet, melyet az ügy lényege teremtett! Sőt, mi több: az iparhatóság, vagyis a kormányzósági szakszervezeti tanács egyszer kizárt a föld- és erdőmunkás szakszervezetből, amiért a tagdíjat a szakszervezeti alkalmazottak javára fizetett adónak neveztem. Mégis tagja maradtam a szakszervezetnek – másként nem is lehetett. Az iparhatóságnak hátrányos elveszíteni egy adófizetőt, a többiről pedig gondoskodott a felettesem, nélkülem mozdulni sem tudott volna!

Bormotov hörpintett söréből, hogy tisztább legyen a hangja, szemügyre vette alárendeltjei gyülekezetét, és megkérdezte:

– Nos? Senkinek sincs mondanivalója?

A gyülekezet hallgatott, és pusztította az eledelt.

– Ványa! – fordult Bormotov az egyik vendéghez, aki a sört vodkával keverte. – Ványa! Csukd be a szellőzőablakot, pajtás! Még korán van, mindenféle népség kószál errefelé... Nos hát, mondom, micsoda a kormányzósági bizottság? Hát kimondom:

a titkár – püspök, a bizottság pedig – egyházmegye. Igaz, ugye? Mégpedig bölcs és komoly egyházmegye, mivel új és a pravoszlávnál komolyabb vallás terjedt el. Manapság próbálná meg valaki, hogy ne menjen el a gyűlésre, az esti ájtatosságra! Adja csak ide az igazolványát, mondanám én, bejegyezzük szépen! Ha négy bejegyzése lesz, a pogányok közé soroljuk. A pogány pedig nálunk nem talál megélhetést! Az ám! Én meg magamban így okoskodom: ki szervezte meg az ügyintézést az egyházmegyében? Én! Ki állította talpra az ellenőrző kamarát... azaz a Munkás-Paraszt Felügyeletet – vagy a pénzügyőrséget... a mi kormányzósági pénzügyi osztályunkat –, és ki adott munkát az embereknek? És ki szüntetett meg a hivatalokban mindenféle kartonokat, tudományos munkaszervezést meg más egyéb egészségtelen jelenséget? Nos, kicsoda?...

– Bormotov nélkül, barátaim – jelentette ki könnyes szemmel Sztyepan Jermilovics –, nem volnának Gradovban intézmények és irodák, nem maradt volna fenn a szovjethatalom, és nem őrződött volna meg ez a hivatali örökletes kapcsolat a régi korral, amely nélkül nem élhetnénk! Én vagyok az első, aki leültem az asztalhoz, és kezembe vettem a kincstári tollszárat, anélkül hogy egyetlen beszédet is mondtam volna!

– Lám, kedves barátaim, hol nyugszik a hatalom középpontja és az értelem kegyelme. Nekem királynak kellene lennem az egész világ területén, nem pedig a gépírónőim anya- és csecsemővédelmi ügyeit intéznem vagy az ügyvezetők henyeségét támogatnom!...

Bormotov ekkor, saját szavaitól elérzékenyülve, leült, és az asztalon levő ételre bámult. A gyülekezet helyeslően zúgott, és kolbászt falatozott, ezzel fékezve a nemes érzelmek őserejét. A vodka lassan és tervszerűen fogyott, körbejárva és általános rendben, amitől a részvevők hangulata nem ugrásszerűen, hanem tartósan, harmonikus görbe szerint emelkedett, akár a grafikon.

Végül felállt Pehov számvivő, és a társalgást túlharsogva, dalt énekelt a zord sírhalomról. A számvivőség – művésznemzetség, és nincs egyetlen számvivő vagy könyvelő, aki szakmáját ne ideiglenes, silány mesterségnek tekintené, és eredeti hivatásának ne a művészetet tartaná – az éneket, olykor pedig a hegedűt vagy a gitárt. Kevésbé nemes hangszert a számvivők nem tűrnek meg.

Pehov után, ugyanolyan hallgatagon és előzetes figyelmeztetés nélkül, felállt Gyeszuscsij könyvelő, aki korrekt viselkedéséről, művészetkultúrájáról és könyvelési munkáinak teljes elhanyagolásáról volt nevezetes.

Végül felemelkedett a földbirtokrendezési alosztály vezetője, Rvannyikov, és villájával kopogva figyelmeztetett a csend szükségességére.

– Szeretett testvéreim a forradalomban! – kezdte a jóféle orosz keserűtől rózsás kedvre derült Rvannyikov. – Mi vezérelt benneteket ide, az éjszakával dacolva? Mi gyűjtött egybe benneteket, rokonszenveteket nem kímélve? Ő, Sztyepan Jermilovics Bormotov, hivatalunk dísze és közigazgatásunk agya, a rend és az államiság forradalmi tanítómestere, a mi kormányzóságunk földbirtokrendezetlen, nagy területén!

– És ha nem is bólogat a bölcs fejével, hanem a berkenyepálinkát szürcsöli az arany szájával, én azt mondom, hogy neki nincsen párja a forradalom után maradt emberanyagban! Lám, ő valóban forradalom előtti minőségű egyén!

– Szovjethivatalnok polgártársak! – üvöltötte végezetül Rvannyikov. – Felkérem önöket, ürítsék poharukat Sztyepan Jermilovics Bormotovnak, kormányzóságunk igazi megteremtőjének huszonöt éves jubileuma alkalmából abban a reményben, hogy e területet olyan emberek rendezzék, mint a mi dicső és nagy bölcsességű jubilánsunk!...

Valamennyien felugrottak a helyükről, és poharukkal Bormotovhoz indultak.

Az pedig sírva és ujjongva végigcsókolt mindenkit – erre a pillanatra várt egész este, becsvágya édes kínja közepette.

Akkor Smakov nem bírta tovább, felállt egy székre, és a dolgok elevenébe vágó beszédet tartott – hosszasan idézett *Egy államférfi jegyzetei* című művéből.

– Polgártársak! Engedjék meg, hogy a nap eseményéről szóljak!

– Megengedjük! – felelte egy emberként a gyülekezet. – Beszélj, Smakov! Csak takarékoskodjál a szóval: röviden és ne terjengősen, hanem lényegre törően!

Smakov erre nekiszemtelenedett.

– Polgártársak! Jelenleg úgynevezett háború folyik a bürokraták ellen. De kicsoda Sztyepan Jermilovics Bormotov? Bürokrata avagy nem? Határozottan bürokrata! És ez becsületére vál-

jék, ne pedig szidalmul vagy elítélően hangozzék! Bürokrácia nélkül, államunk tisztelt harcosai, a szovjet állam egyetlen óráig sem maradhatna fenn, erre én hosszas töprengés után jöttem rá... Azonkívül... (Smakov kezdett belezavarodni, feje egyszerre teljesen üres lett – ugyan hová tűnt minden?) Azonkívül, drága harcostársak...

– Nem harcosok vagyunk – búgta valaki –, hanem lovagok!

– A szellemi harcmező lovagjai! – kapta el a jelszót Smakov. – Mindjárt feltárom önök előtt korunk titkát!

– Nosza! – helyeselt a gyülekezet. – Tárd fel, az ördögit!

– Tüstént – örvendezett Smakov. – Kicsodák vagyunk mi? A proletárok he-lyet-te-se-i! Ennélfogva, például, én a forradalmár és a gazda helyettese vagyok! Érzik ezt a bölcsességet? Minden pótlék! Minden hamis lett! Minden nem igazi, hanem utánzat! Tejszín volt, és margarin lett: ízletes, de nem tápláló! Érzik, polgártársak?... Ezért a minden gonosztevő és ostoba által ócsárolt, úgynevezett bürokrata éppenséggel az eljövendő, szabatosan tagolt szocialista világ építőmestere.

Smakov leült, és méltósággal megitta sörét – ezt a középszerű, ártalmatlan italt; a legerősebbel ugyanis nem élt.

Ekkor azonban felállt Obrubajev... Szíven találták, feldühödött, és nekikészülődött, hogy helyzetének magaslatára hágjon. Az pedig tekintélyes volt: az SZK(b)P tagjelöltje; ez a pozíciója azonban Obrubajevnak állásában nem segített, ügyvezető volt és maradt, havi huszonnyolc rubel fizetéssel, a bérskála hatodik kategóriája szerint, 1,8 arányú emelkedéssel.

– Tisztelt elvtársak és kollégák! – mondta Obrubajev, miután lenyelt valamit. – Nem értem sem Bormotov elvtársat, sem Smakov elvtársat! Hogyan lehetséges ilyesmi! Adva van a Központi Ellenőrző Bizottság határozott irányelve: harc a bürokratizmus ellen. Adva vannak a szovjet hivatalok kilencéves múltra visszatekintő elnevezései. Itt pedig azt mondják, hogy a kormányzósági bizottság egyházmegye, hogy a kormányzósági szakszervezeti tanács iparhatóság, és a többi. Miféle dolog ez? A húr túlfeszítése, állapítom meg én. A pártvonalat követő, komolyan és hosszú időre megszabott, fő irányelv elhomályosítása. Egyébként is én egészében különvéleményt nyilvánítok az előző szónokok által érintett kérdésekben, valamint elítélem Smakov és Bormotov elvtársakat. Végeztem.

– A törvény, Obrubajev elvtárs, kérem szépen! – mondta

halkan, meggyőzőn, de együttérzőn Bormotov. – A törvény, kérem szépen! Ha megsemmisíti a bürokratizmust, törvénytelenség lesz! A bürokratizmus: a törvény előírásainak végrehajtása. Nincs mit tenni, Obrubajev elvtárs, a törvény, kérem szépen!

– És ha közlöm ezt a kormányzósági bizottsággal, Bormotov elvtárs, vagy a Munkás-Paraszt Felügyelettel? – mondta zordan Obrubajev, és tüntetően rágyújtott egy „Puska" cigarettára.

– De hol vannak az okmányok, Obrubajev elvtárs? – kérdezte Bormotov. – Vajon vezetett-e valaki jegyzőkönyvet a jelen gyűlésről? Hiszen maga semmit sem jegyzett fel, Szonya? – fordult Bormotov az egyetlen jelenlevő gépírónőhöz, akit különösen tiszteltek a földhivatalban.

– Nem, Sztyepan Jermilics, nem jegyeztem semmit; hiszen nem szólt nekem, különben jegyeztem volna – felelt a kapatos, boldog Szonya.

– Nos, kérem, Obrubajev elvtárs – mosolygott bölcs nyugalommal Bormotov. – Nincs okmány, ennélfogva tény sincs! Maga pedig azt mondja: harc a bürokratizmus ellen! De ha volna jegyzőkönyv, akkor maga, bizony, holmi GPU-ba vagy felügyeletbe suvasztana bennünket! A törvény, Obrubajev elvtárs, kérem, a törvény!

– Hát az élő tanúk! – kiáltott fel Obrubajev, akit elszigeteltek, akár a bélpoklost..

– A tanúk részegek, Obrubajev elvtárs. Először; másodszor pedig, hogy úgy mondjam, tömeg, nézeteltéréseink lényegét nem értették és nem érthették meg, és az én ügyemet bizonyára lezárják majd. Harmadszor pedig, Obrubajev elvtárs, vajon egy fegyelmezett párttag a párton belüli nézeteltéréseket a széles tömegek, ráadásul a kispolgári tömegek, megvitatására bocsátja-e?... bátorkodom kérdezni? Ugye?! Igyunk, Obrubajev elvtárs, majd elválik... Szonya, nem alszol? Kínáld Obrubajev elvtársat, foglalkozzál szépírással... Gyeszuscsij, rikkants valami szívbe markolót.

Gyeszuscsij édeskésen rázendített, élesen cifrázva a furcsa dal öblös hangjait – egy mártírról szólt, aki csak aranyhárfára vágyott.

Azután Misajev irodavezető fogta a balalajkát: – Én ugyan kontár vagyok a művészetben – mondotta –, de elcincogok valamit! – Ujjai végigfutottak a húrokon, s vigadó teste szilaj ritmusát szaporázta.

Bormotov kedélyességet színlelt, összehunyorította nem engedelmeskedő, fáradt szemét, és a mindennapos diplomáciai munkától kimerülten, esztelen táncba fogott, erőszakkal rángatta sokat szenvedett lábát, és hangolta derűre közömbös szívét.

Smakov megsajnálta őt, megsajnálta a világállamiság mezejének szorgos munkásait, és valami sósba temetve arcát, keserves sírásra fakadt.

5

Reggel pedig Gradov égett; öt ház és egy sütöde égett le. Mint beszélték, a sütödében támadt a tűz, de a pék azt bizonygatta, hogy ő a cigarettavégeket mindig a tésztába dobja, nem pedig a padlóra, a tészta meg nem ég, hanem sistereg, és eloltja a tüzet. A lakosok elhitték, és a pék ott maradt, hogy tovább süsse a kenyeret.

Az élet az általános rend szerint folyt tovább, és a Gradov kormányzósági vb határozatainak megfelelően, amelyeket a polgárok ijedten tanulmányoztak. Állandó kötelességeiket a leszakítós naptárakban jelölték meg. Smakov lelki gyönyörűséggel állapította meg ezt, amikor névnapi ünnepségen volt az egyik irodafőnöknél, aki az „Almásszürke" gúnynévre hallgatott.

A kalendárium lapjain majdnem mindennap akadt valami, mégpedig:

„Leltározásra menni a területi központba, az én betűm A, a hivatalban jelentést beadni indokolt ok miatti távolmaradásról."

„Hét órakor a városi tanács újraválasztása, jelölt Mahin, a pártsejt javasolta, egyhangúan szavazni."

„Elmenni a kommunális osztályra, befizetni a vízdíjat, utolsó határidő, különben bírság."

„Jelentést adni a városi egészségügyi bizottságnak az udvar állapotáról, pénzbüntetés, lásd a városi vb határozatát."

„A lakásközösség gyűlése a fészer árnyékszéknek való lefoglalása tárgyában."

„Tiltakozni Chamberlain ellen, szükség esetén egy emberként fegyverbe állni."

„Este elmenni és a klubszobában álldogálni, különben renegátnak tekintenek."

„Feleségem neve napját takarékossági rendszabályokkal és termelési eredménnyel egybekötni. Meghívni a magunk kis népbiztosok tanácsát."

„Megtudni Marfa Iljinyicsnától, hogyan kell málnaszörpöt főzni."

„Megérdeklődni az anyakönyvvezetőségen, miként lehet az »Almásszürke« gúnynevet hivatalos Blagovescsenszkij vezetéknevemre változtatni, valamint Frol keresztnevemet Teodorra."

„Kiirtani a poloskákat, és ellenőrizni feleségem személyi számláját."

„Szombat: bizalmasan közölni az irodafőnökkel, hogy esti ájtatosságra megyek: Istenben nem hiszek, csak a kórus miatt járok oda, de ha rendes opera volna nálunk, akkor semmi szín alatt nem mennék oda."

„Mécsolajat kérni a kollégáktól. Sehol sem kapni, és teljesen elfogyott. Mintha az ébresztőóra kenéséhez kellene."

„Félretenni egy 366. üveget a meggypálinkának. Ez az év szökőév."

„Kétszersültet szárítani tartaléknak, tavasszal háború lesz valaki ellen."

„Nem szabad megfeledkezni a népgazdaság huszonöt éves távlati tervének összeállításáról, két nap van hátra."

Mindegyik napra jutott valami.

Nem először és nem is másodszor, hanem sokkal többször állapította meg Smakov ezt a nevezetes jelenséget, hogy az embernek nem marad ideje az úgynevezett egyéni életre – ezt az állami és közhasznú tevékenység helyettesíti. Az állam vált a lelkévé. Márpedig éppen az kell, abban rejlik átmeneti korszakunk nemessége és nagysága!

– Nos, Almásszürke elvtárs, van-e az önök kormányzóságában pontos építési terv?

– Hogyne volna, kérem szépen, hogyne volna! A tízéves tervben száz gabonaraktár szerepel: évenként tízet fogunk építeni, azután húsz hűtőházzal felszerelt vágóhidat, kérem, és tizenöt nemezcsizmagyárat... Azonfelül pedig csatornát ásunk a földbe a Kaspi-tengerig, hogy a perzsa kereskedőknek kedvük szotyogtyanjon a gradovi állami szervekkel kereskedni.

– No lám! – nyilvánította szakvéleményét Smakov. – Hát ez komoly előirányzat! No és mennyi pénz szükséges ezekhez a nagyszabású vállalkozásokhoz?

– Temérdek pénz kell – közölte Almásszürke, másodrendű hangsúllyal –, legalább hárommilliárd, azazhogy évente háromszázmillió.

– Ejha! – mondta Smakov. – Tetemes summa! És ki adja önöknek ezt a pénzt?

– Lényeg: a terv! – válaszolt Almásszürke. – Ha terv van, akkor pénzt is adnak hozzá...

– Ez igaz! – állott rá Smakov.

A kérdés így kellőképpen tisztázódott.

6

Smakov már kis híján egy éve élt Gradovban. Az élet számára megfelelően alakult: minden a maga rendjén, törvény szerint folyt.

Arca gondtalan, koros és egykedvű volt, akár a játékba belefeledkezett színészé. Életének műve, az *Egy államférfi jegyzetei*, vége felé közeledett. Már csupán a záróakkordjait fontolgatta.

Mint a köztársaságban mindenütt, éjszaka Gradovban nem sütött a nap, de visszatükröződött az idegen csillagokról.

Amikor Smakov egy ízben egészségének megszilárdítása végett sétára indult, és a csillagokat nézegette, meglelte művének záróakkordját.

„Szívemben sas liheg, elmémben pedig a harmónia csillaga tündököl."

Hazaérve, befejezte kéziratos művét, és kora reggelig üldögélt előtte, annyira belemerült alkotásának olvasásába.

„...Vajon érdemes-e – olvasta a közepén – találmányokat kieszelni, mikor a világ dialektikus, azaz minden hős mellett aljas dög is létezik. Nem érdemes!

Példa rá: öt éve még, és húsz esztendeje is, Gradovban mindössze két írógép volt (mindkettő Royal rendszerű, vagyis királyi), most pedig csaknem negyven darab, rendszerünktől függetlenül.

De vajon növekedett-e ettől a társadalom haszna? Cseppet sem! A dolog így áll. Azelőtt lúdtollal ellátott írnokok ültek a papiros előtt, és írtak. Ha a toll eltompul vagy elvékonyodik a túlságos buzgalomtól – az írnok nekilát, hogy kihegyezze: hegyezgeti, és közben az órájára nézeget – lám, az idő már

eltelt, ideje hazamenni a saját faházacskájába, ahol mégiscsak étel és lakályos otthon várja, melyet legnagyobb mértékben biztosított az államrend.

És semmi sem szenvedett csorbát a kézírásos ügymenettől. Semmi sem volt sürgető, minden idejében történt.

Hát most? A gépírónő még be sem tudja púderezni az arcát, máris újabb fogalmazványt nyomnak a markába...

Nyilvánvaló dolog: mihelyt megjelenik egy ember, hát irat is akad körülötte, mégpedig jókora halom. De mi lenne, ha fölöslegesen nem szaporítanák az embereket?! Akkor talán az irat sem tudna valahonnan odakerülni..."

Ekkor Ivan Fedotics felsóhajtott és elgondolkozott.

„Nem kellene-e már eldugott remetelakba vonulni, hogy ne búsongjak tovább a beteg világ miatt? De ez lelkiismeretlenség volna.

Ámbár e cselekedet mentségéül szolgálhat az, hogy a világot hivatalosan senki sem alapította, ennélfogva jogilag nem létezik. De ha meg is alapították volna, és alapszabállyal és igazolással rendelkezne is, akkor sem lehet hinni ezeknek az okmányoknak, mivel bejelentés nyomán adják ki őket, a bejelentést pedig »benyújtója« írja alá, az utóbbinak viszont miféle hitele lehet? Ki igazolja magát a »benyújtót«, mielőtt az bejelentést tesz önmagáról?"

Ivan Fedotovics gyomorégést és szívében kétségbeesést érzett, kiment hát a konyhába, hogy igyon egy kis vizet, és megnézze, mi csipog ott állandóan.

Visszatérve újra nekilátott az olvasásnak, s minden idegszála remegett.

„...Nézzük az alám rendelt alosztályt. Mi van ott?

Én hibáikért nem teszek szemrehányást beosztottjaimnak, csupán megfelelő következtetést vonok le belőlük, ami azt jelenti, hogy a munka folyik. Amikor pedig közölték velem, hogy a vezetésem alatt épített vízrekesztő gátak csaknem mind a föld színéig megsemmisültek, én azt válaszoltam, hogy eszerint a gátak felépítése megtörtént.

A vizet pedig semmiféle erő nem rekeszti el, bizonyság rá – a vízmosások jelensége..."

Ezután Smakov megnyugodott, és könnyű szívvel, elégedett elmével aludt el.

De ismeretes-e bármi hitelt érdemlően a világon? Vajon kellő-

képp írásba foglalták-e a természeti tényeket? Okiratilag bizony nem! Vajon maga a törvény vagy más hatósági rendelkezés – nem bontja-e meg a világmindenség élő testét, amely ellentmondásoktól lüktet, és ekként éri el az egyetemes harmóniát?

E bűnös gondolat tulajdonképpen felizgatta Ivan Fedoticsot.

Történetesen derűs kora reggel volt. Gradovban égtek a kályhák, melegítették a tegnapi vacsoramaradékot reggelire. A háziasszonyok friss kenyérért siettek férjük számára, a pékségben a segédek felvágták a kenyeret, és a kilogrammrendszer szerint megmérték, miközben a grammokon töprengtek: egyikük sem hitte, hogy a gramm jobb a fontnál, csak azt tudták, hogy könnyebb.

Azonkívül boldogság érződött amiatt, hogy az új nap a tegnapihoz hasonlatos, és ezért nem okoz gyötrelmet az életben.

7

Zahar cipészt, Ivan Fedotics udvarszomszédját, felesége mindennap ugyanazokkal a szavakkal ébresztette álmából.

– Zaharij! Kelj fel, és ülj le a trónodra!

A trón az a kerek fatönk volt, amelyen Zahar a munkaasztala előtt ült. A tönk a sok üléstől harmadrészt elkopott, és Zahar sokszor gondolt arra, hogy az ember tartósabb a fánál. Így is volt.

Zaharij felkelt, pipára gyújtott, és így szólt:

– Én létszámfeletti vagyok a világon! Nem élek, hanem jelen vagyok, sehol sem tartanak nyilván... Gyűlésekre nem járok, semminek tagja nem vagyok!

– No, elég már, elég, Zaharij – felelte a felesége. – Elég a zsörtölődésből, ülj le teázni. Tag! Ezt jól kifundáltad... tag!

Tea után Zahar nekiült munkájának, amelyet egyetlen állat sem bírt volna: akkora lelkierőt és türelmet követelt.

Smakov csizmáját állandóan Zaharral foltoztatta, és az váltig csodálkozott rajta.

– Ivan Fedotics, a maga lábbelije már nyolcadik évét tapossa, hogyan tűrheti meg? Amióta a gyárban megvarrták, a gyerekek felnőttek, és megtanulták a betűvetést, sokan pedig meghaltak közülük, de ez a csizma még mindig él... A bozót erdővé

vált, a forradalom lezajlott, talán valamilyen csillagok is kihunytak, de a csizma még mindig él... Megfoghatatlan!...

Ivan Fedotics így felelt:

– Éppen ez a rend, Zaharij Palics! Az élet garázdálkodik, de a csizma ép! Éppen ebben rejlik a vigyázó emberi értelem csodája.

– Énszerintem pedig – mondta Zahar – a garázdálkodás nemesebb! Különben ugyanúgy ülnél a csizmadiatrónon, akárcsak én!

Ivan Fedotics a lelkére beszélt Zaharij Palicsnak, hogy ne nézzen ilyen érzékeny szemmel a világra, és ne búslakodjon csapongó elméje miatt. A világon nincs olyasmi, ami megvigasztalhatná a romlott emberi szívet. De mi is a vigasz, ha nem a kispolgárság, melyet olyannyira lebecsült az Októberi Forradalom?

– A rend illendő dolog – mondta Zahar. – De hát már nagyon is felbőszítették a földet, Ivan Fedotics! Most már szépszerével nem lehet rendbe szedni, el kell pusztítani, úgy bizony!

Ivan Fedotics távozása után Zahar Palics titkon azt gondolta, hogy a sanyarú élet mégiscsak jobb a nemes garázdálkodásnál, és elégedetten nézegette a maga üres udvarát, amelynek tájképe a sövénykerítés volt, lakója pedig egyetlen tyúk.

8

Három hónap múlva harcos napok köszöntöttek Gradov egész állami lakosságára. A központ ugyanis elhatározta, hogy négy kormányzóságot, köztük a gradovit is, egyetlen területbe olvaszt össze.

És a négy kormányzósági székhely vitázni kezdett, melyiket illeti meg a területi székhely rangja.

Különösen Gradov buzgólkodott ezen a téren.

Négyezer szovjetalkalmazottja volt, meg munkanélküli is kétezer-nyolcszázharminchét fő; ezt a firkász népséget pedig csupán a terület nyelhette el.

Bormotov, Smakov, Szjubkin kormányzósági vb-irodavezető, Nasih, a Kormányzósági Tervbizottság helyettes elnöke és egyéb jeles gradovi polgárok álltak annak a papírháborúnak az élére, amelyet más városokkal vívtak, Moszkva színe előtt.

A gradoviak sürgősen hozzáláttak egy csatorna ásásához: a Morsevka külváros bojtorjánjai közepett kezdtek neki, Mojev polgártárs tanyáján.

A csatorna azért létesült, hogy a perzsa, mezopotámiai és más kereskedelmi hajók szakadatlan sorban érkezzenek Gradovba.

A csatornáról a Kormányzósági Tervbizottság három kötetet írt össze, és felküldte a központba, hogy ott is tudjanak róla, Parsin gradovi mérnök összeállította a leendő terület belső légi vonalának tervezetét, amelynek során nemcsak a poggyász, hanem a sok helyet igénylő állati takarmány légi szállításának szükségességét is figyelembe vette; utóbbi célból a járási faluszövetkezet műhelyeiben roppant teljesítményű repülőgép épült, puskaporral működő motorral.

Maga a kormányzósági vb-elnök, Sziszojev elvtárs, égett a láztól, és váltig azt bizonygatta a gondjaira bízott kormányzóságnak, hogy csakis Gradov lehet a területi központ – semmilyen más lakott hely.

Sziszojev elvtárs intézkedett aziránt, hogy Gradov Területi Végrehajtó Bizottság feliratú bélyegzőket és táblákat rendeljenek, és parancsot adott, hogy ezentúl területi vb-elnöknek tituláljják.

Amikor az alkalmazottak közül sem átiratban, sem szóbeli előadásban senki sem tévedt vissza már a területről a kormányzóságra, Sziszojev elvtárs megenyhült, és boldog-boldogtalannak, aki a szeme elé került, ezt mondogatta:

– Terület vagyunk, pajtás! Mi? Majdnem köztársaság! Gradov pedig szinte európai tekintélyű főváros! Mi is a kormányzóság? Ellenforradalmi cári sejt, semmi egyéb!

Példátlan háború tört ki a hivatalnokok között. A szomszéd városok, amelyek szintén a területi központ trónusára pályáztak, a kellő buzgalom terén nem maradtak el a gradoviaktól.

Gradov azonban a hallgatag Moszkva színe előtt valamennyiüket megsemmisítette. Ivan Fedotics Smakov négyszáz közepes méretű oldalon fejtette ki a tervezett Gradov–Feketeföld terület közigazgatásának vázlatát; ezt a megfelelő aláírások megszerzése végett felküldték a központba.

Sztyepan Jermilovics Bormotov apránként fogott neki a dolognak. Azt javasolta, olyan területi végrehajtó bizottságot létesítsenek, amely valamennyi korábbi kormányzósági székhelyen

ülésezzék, sehol se legyen állandó székhelye, se pedig örökös épülete.

Emögött azonban cselfogás rejtőzött: Moszkva természetesen nem egyezik bele, de megkérdezi, ki találta ki? És amikor kitudódik, hogy ez az ötlet Gradov városának egyik polgárától származik, Moszkva mosolyra derül, de figyelembe veszi, hogy Gradovban a terület vezetésére alkalmas, okos emberek élnek.

Ugyanígy bizonyította be Bormotov elgondolása helyességét Sziszojev elvtársnak, a kormányzósági vb-elnöknek. Az gondolkodott egy sort, és így szólt:

– Igen, ez a legmagasabb lélektani ráhatás fegyvere, jelenleg azonban bármilyen szer alkalmas számunkra! – és aláírta Bormotov jelentését, hogy felterjesszék Moszkvába.

Sok mindenfélét műveltek a gradoviak, hogy bebizonyítsák nyilvánvaló fölényüket szomszédaikkal szemben.

Smakov teljesen kimerült, egész testét fájdalom gyötörte, és rémülten gondolt Gradov vereségére, de szíve szelíden megdobbant, amikor az jutott eszébe, hogy Gradov területi központ lesz.

Érdemes volna vaskos könyvet írni[1] az öt kormányzósági székhely harcáról. Annyi betű lenne benne, ahány bojtorján Gradov kormányzóságban.

Zaharij Palics cipész meghalt, nem tudta kivárni a terület megalakulását; maga Smakov is a lejtőn lefelé az élemedett kor felé haladt már.

Bormotov pedig, akit a Munkás-Paraszt Felügyelet Népbiztosságának főellenőre aktatologatás miatt elbocsátott, odahaza senyvedt, s magánirodát létesített az állami szervek tevékenységi formáinak kidolgozására; ebben az irodában egymaga dolgozott, amellett fizetés és törvényes munkavédelem nélkül.

Végre-valahára, a területi háború kitörése után három évvel megérkezett Moszkva határozata.

„Felső-Don Földműves Terület létesítendő, ilyen meg ilyen kormányzóságok területi állományából. A terület székhelyéül Vorozsejev város tekintendő. Kerületi központokul a következő helységek. Gradov város, mivel semmiféle ipari jelentőséggel nem rendelkezik, lakossága pedig túlnyomórészt mezőgazdaság-

1. Talán nem is kell megírni, mivel a gradoviak nem érnek rá olvasgatni, a többieket pedig nem érdekli.

gal és hivatali munkával foglalkozik, kiveendő a járási székhelyek sorából, és községi tanács létesítendő benne, amely Szlabije Versini községből helyezendő át."

De mi történt ezután Gradovban? Semmi különös nem volt – csak megfogyatkoztak az ostobák. Smakov egy esztendő múlva végkimerülésben meghalt, nagyszabású társadalomfilozófiai művének írása közben, melynek ez volt a címe: „Az ember elszemélytelenítésének alapelvei, ama célból, hogy abszolút állampolgárrá szülessen újjá, ki létének minden pillanatában törvényesen szabályozott cselekedeteket hajt végre." Halála előtt a községi tanácsban dolgozott mint a földutak megbízott előadója. Bormotov él, és mindennap szándékosan elsétál a ház előtt, ahol azelőtt a kormányzósági végrehajtó bizottság székelt. Most a házon ez a tábla lóg: „Gradovi Községi Tanács."

Bormotov azonban nem hisz a szemének – ugyanannak a szemnek, amely hajdan a csalhatatlan állami tekintet képviselője volt.

Gellért György fordítása

Emlékezetünk mélyén megőrizzük az álmokat is, meg a valóságot is; egy idő múltán aztán már nemigen tudunk különbséget tenni, mi volt egykor a valóság, és mi volt csak álom. Különösen, ha hosszú évek teltek el azóta, és emlékeink a gyermekkorba, életünk kezdetének távoli világába nyúlnak vissza. A gyermekkor emlékei változatlanul és halhatatlanul megőrzik a rég tovatűnt világot... Valahol a hazai tájon, egy tisztáson volt egy fa, melyet beragyogott a júniusi, déli napsütés; az égbolt fénye ráterült a fűre, és a falevelek árnyéka a rekkenő hőségtől nesztelenül remegett a csillogó füvön, úgy látszott, mintha a napfény lélegezne.

Akimnak, ennek a tízéves kisfiúnak gyötrően unalmas volt e fa alatt üldögélni, ám szívében szelíd, boldog érzés kélt, melyet a föld melege, a nap fénye, a távoli mezők fölött kéklő égbolt táplált, és ennek az egész látható, még szokatlan világnak a képe, amit ott érzett a tulajdon lelke mélyén; mintha a fű nem is idekint nőne, a nap nem is idekint fénylene, és a szél nem is idekint fújna, hanem odabenn a lelkében. S Akim érdekesnek találta, hogy helyettük él és töpreng azon, mit gondol és mit akar a szél, a nap és a fű. Gyermekkorában az ember az egész világot a magáénak érzi, és Akim beleélte magát mindabba, amit látott: fának, hangyának, szélnek képzelte magát, hogy rájöjjön, mivégre is vannak ezek itt a földön, és miért jó nekik. Anyja ráparancsolt, hogy menjen el hazulról sétálni, és ne jöjjön haza ebéd, sőt, inkább vacsora előtt, hogy ne kérjen enni időnek előtte. Akim megneheztelt az anyjára: „Egyáltalán nem jövök haza többé, éljetek nélkülem, vagy ha haza is jövök, majd csak öregkoromra, amikor már mind meghaltatok, és csak én maradok egyedül." Akim anyjának rajta kívül még sok gyermeke

volt, elcsigázta őt a nélkülözés meg a nagy család, és így szólt a fiához:

– De megijesztettél! Mindjárt sírva fakadok! Hát csak menj, amerre látsz, akár sose lássalak!

Akim pedig elment hazulról; bebarangolta a falu körül a tágas mezőket, a cserjéseket, a nyíressel benőtt nagy szakadék partját, és mindannyiszor titokzatos, eldugott helyekre bukkant, ahol még sohasem járt. Teljesen lekötötte érdeklődése és szemlélődése, s olyan nesztelenül lépkedett, mint egy alvajáró. Aztán kiért egy távoli mezőre, a Sztaraja Szoszna folyó partjára. A nyár ünnepe volt, az emberek körtáncot jártak a mezőn, az erdő szélén. Lombos ágakat téptek a fákról, virágot szedtek a zöldellő gabonatáblák mezsgyéin, és koszorút fontak belőlük. Énekeltek kéz a kézben, s egy idegen asszony, akinek virágillata, új ruhája és kedves arca volt – és egészen más szaga, mint Akim anyjának –, ez az idegen asszony karjára vette Akimot, csókolgatni kezdte, játszadozott és nevetgélt vele, aztán jóllakatta fehér cipóval. Egy idegen falu népe mulatott itt: Akimék falujában nem vetettek búzát, és nem sütöttek fehér kenyeret; feléjük csak fekete kenyeret, krumplit meg hagymát ettek. Akim napnyugtáig ott maradt az idegen emberek közt, nézte ismeretlen, barátságos arcukat, hallgatta a harmonikaszót, és meg is feledkezett a szülői hajlékról. A folyó meredek partján üldögélt. Túl a vízen, a másik parton legelők voltak, és Akim látta, amint a távolban, a földön és az égen, véget ér a nap – kéklő esthomály, végtelen, félelmetes éjszaka nyeli el a fényt, és az alvó harmat súlya alatt kókadó magas füvön túl távoli villózások ragyognak az égre.

Leszállt az est, késő lett, és Akimnak már rég haza kellett volna mennie, de nem volt hozzá kedve, s arra gondolt, hogy végleg itt marad, ha már idevetődött. Ám egy tenyeres-talpas, jókedvű, mezítlábas, idegen falubeli néni kézen fogta őt, és elhozta onnan, hogy menjen haza aludni. A néni elvitte Akimot a falu határáig, és ott hagyta: onnan már egyedül is hazatalál. Akim nélküle is tudta, hogy itt kezdődik a faluja határa, de nem indult hazafelé. „Van még idő" – mondta magában; nem szeretett elmenni onnan, ahol jól érezte magát, és most hátrapillantott a nénire. Az idegen néni jól megtermett lábain visszafelé szaladt az estharmattól nyirkos füvön át. „Kövér, ki van hízva – gondolta Akim. – Jókat esznek... Nem megyek haza; mit számít, hogy nem láttam apámat meg anyámat: majd meglátom

őket. Visszamegyek az idegenekhez, s ha majd hazamennek, én is megyek velük. Megvendégelnek, s jól belakok fehér cipóval meg palacsintával: akkora lesz a hasam, mint a dob, gyorsan megnövök, nagy leszek, és elmegyek messzire... De most még nem indulok el abba az idegen faluba, megvárom, míg megfeledkeznek rólam, aztán csak meglepem őket. Még ez a kövér néni rám ismerne és elzavarna: »Már megint itt vagy – mondaná –, eredj innen, te éjjeli bagoly!« Várok egy kicsit... Aztán eltanyázok náluk, bekéredzkedem hozzájuk, mondjuk, öt vagy négy napra. Legalább otthon több kenyér jut, anyám meg apám és a testvéreim jobban jóllaknak. Az én részem is odaadhatják Panykának és Dunykának, Szenykának és Filkának, így otthon nem lesz civakodás és csúnya káromkodás."

Akim leült a beérett, megrokkant rozs tövébe, és óvatosan megtapogatott egy kalászt, magához húzta és szemügyre vette: érett, nedves, zsenge gabonaszemeket látott benne. Akim úgy vélte, hogy ez így van rendjén, hiszen gyakorta van eső, bőséges a harmat, bár a kemencében mégis feketére és savanyúra sül a kenyér, nem is hasonlít erre a szőke rozsra.

Sötétbe borult a föld és az ég, nyirkos szagot árasztott az alvó föld, no meg a virágok illatoztak, amelyek a szomszédos füvek vállára hajtották le büszke fejüket. Akim a rozstáblát nézte: „Szenderegnek a kalászok, így hát a gabona is aludni akar" – gondolta, aztán ráhajtotta fejét egy kiszántott göröngyre, hogy együtt szunyókáljon a fűvel meg a rozzsal.

Az égen felragyogtak a csillagok. „Felébredtek és figyelnek! – állapította meg Akim. – Én sem fogok aludni, én is figyelni fogok, mert azok a férfiak és asszonyok hazamennek abba az idegen faluba, leülnek vacsorázni, és megesznek mindent, én meg éhen maradok. Pedig látszik rajtuk, hogy jókat esznek, fehérek, kövérek, vidámak... Most kimulatták magukat, hazamennek, és mindent megesznek az utolsó falatig. De én is megyek utánuk, különben nekem semmi se jut!"

Akim kiért a sötét folyóparti tisztásra. De ott már egy lelket sem talált: az emberek hazamentek aludni, csak a távolban, a folyó túlsó partján világított négy fénypont a titokzatos idegen falu házaiból. Akim a harmatos fűben elindult arrafelé, mert félt, hogy lemarad a vacsoráról.

A fahídnál, egy szalmakunyhóban, egy aggastyán lakott; most ott ült a parányi tűz mellett, és a faforgács lángjánál híg köleská-

sát, hagymás krumplilevest vagy valami ilyesmit főzött magának vacsorára. Akim megkérdezte az öregembert:

– Nagyapó, nem láttad, mentek itt hazafelé emberek, férfiak meg asszonyok, vagy még nem voltak erre? Amoda lejjebb voltak, és csak énekeltek, de semmi mást nem csináltak.

Az öreg csak ült a fazeka fölé hajolva, oda sem pillantott a kisfiúra, s nem is válaszolt neki: bizonyára már azzal sem törődött, hogy mi történik körülötte, nem volt már kedve se beszélni, se gondolkodni, felőle mindenki csináljon, amit akar, az ő ideje már úgyis lejárt. Napközben az öreg folyton a hidat reparálgatta, éjjel meg őrködött mellette, a híd mégis egyre pusztult, mert a fája elkorhadt öregségére, és úgy szuszogott Akim lába alatt, mintha belül üres volna.

Hol lehet most, egy emberöltő múltán, az az öregember ott a falusi fahídnál? Talán még most is él valahol: megszokta, hogy éljen, és elfelejtett meghalni. A hidat bizonyára rég elsodorta a tavaszi áradás. De mi van ott most, ötven-egynéhány esztendő múltán? Ki él még azok közül az emberek közül, akik Akim gyermekkorában koszorút fontak a magas tisztáson, és mi nő most azon a földön – a régi fű, vagy valami más, s vajon milyen technikai létesítmények állnak ott ma?...

Akim átment a hídon, s hogy ne féljen annyira a sötétben, fürgén keresztülszaladt a réten, a fénypont irányába, mely az idegen falu egyik ablakából világított feléje.

A szélső házikó, melyből a fény jött, külsőre gyatra kis kunyhónak látszott. Akim fellépett a külső padkára, és benézett a házba, hogy mi történik odabent. A szobában, a terítővel letakart asztalnál sovány asszony ült, és egy tálkából vacsorázott. Akim öreganyónak nézte, bár neki akkoriban mindenki öregapó és öreganyó volt, aki csak valamivel is idősebb vagy magasabb volt nála. Az asszony mellett két mankó állt az asztalhoz támasztva. „Úgy, szóval sánta! – állapította meg Akim. – Magányosan üldögél itt, nem megy koszorút fonni, neki az nem kell." Halkan megkocogtatta az ablaküveget. A sánta asszony az ablak felé fordította a fejét, s Akim megpillantotta ismeretlen, jóságos, nyugodt tekintetét, mely szinte a szíve mélyéből, a távolból nézett rá. Az asszony felkapta mankóit, rájuk támaszkodott agyonfáradt két karjával, és elindult, hogy ajtót nyisson vendégének.

Akim belépett a házba, és megkérdezte a sánta asszonyt:

– Te itt laksz?

– Itt hát, hol laknék – felelte az asszony. – Ülj le, és vacsorázz velem.

– Merjél egy tálkával, és adjál kanalat – fogadta el a meghívást Akim.

Az asszony azonban visszaült a padra, és összefogta a mankóit.

– Merjél magadnak – mondta. – A kemencében van egy fazék tejbelaska, a laskája még meleg... Sánta vagyok, láthatod. Vedd el az én tálkámat meg a kanalamat, én már jóllaktam. Vágj magadnak kenyeret. A fehérből egyél, a feketét én már mind megettem.

Akim önállóan kiszolgálta magát, az asszony pedig szótlanul figyelte a kisfiút, olyan szomorú, türelmes alázattal, ami már akár egy parányi, de elpusztíthatatlan boldogságnak is beillett.

– A nap már rég lenyugodott – mondta az asszony, és megkérdezte: – És te ki fia volnál? Hová mégy éjszakának idején?

– A bányába – felelte Akim; még nem gondolkodott rajta, merre is menjen, de most úgy döntött, hogy oda indul. A nagybátyja bányász volt Krindacsovka mellett, leveleket is küldözgetett onnan, de már régebben, és azt írta, hogy a bányászoknak jól megy a soruk. Akim apja hangosan, betűről betűre felolvasta a levelet.

– Nagyon elfáradsz odáig – szólt az asszony. – És apád meg anyád is bánkódni fog utánad.

– Majd megszokják, aztán meg elfelejtenek – mondta Akim, s közben ette a tejbelaskát a jókora tálkából. – Majd elküldöm nekik a keresetemet, ha már összegyűjtöttem valamennyit.

– És hová való vagy? – kérdezte az asszony, s arcáról sugárzott az érdeklődés, amitől elszoktatta a betegség és a magány.

– Nem idevalósi vagyok – mondta Akim. – Melovatkai.

– Melovatkai? – csodálkozott a sánta asszony. – Hisz az csak vagy másfél versztányira van innen, nem?... Már hogyne lennél idevalósi.

– Közelbe valósi vagyok – helyesbített Akim. – Fáj a lábad?

– Ha még csak az fájna – mondta az asszony –, de mindenem fáj a gyengeségtől... Edd meg az egész levest, ne hagyd ott, nincs, aki megegye.

– Megeszem – felelte Akim. – És ki gondoskodik rólad?

– A fiaim. Külön laknak tőlem, a menyeim miatt, de ők maguk jóravaló emberek, és rendesen gondoskodnak rólam, nem pa-

naszkodhatom – mondta a háziasszony. – De már nem bánnám, ha meghalnék.

– Ugyan már, éljél csak – szólt Akim. – Ennivalód van, itthon békességben megvagy. Mi még így se élünk.

– Nincs minek éljek... Öreg, beteg vagyok, járni sem tudok, senki nincs, aki itt lenne velem, mindenkinek megvan a maga baja, a saját gondja... Jóllaktál? Ideje, hogy lefeküdjünk, eloltom a lámpát...

A háziasszony meghagyta Akimnak, hogy a ládából vegyen elő egy gyékényterítőt, és feküdjön a földre, aztán elfújta a lámpát, majd nagy kínnal, fájdalmak közt felmászott az ágyra, és elcsendesedett.

A kis jövevény megszokott az idegen házban. Segített a sánta háziasszonynak kitakarítani a szobát, vizet hordott és szalmát meg rőzsét a kemencébe. A beteg asszonynak jól jött a segítség, és vidámabban telt az ideje Akim társaságában. Nem küldte el a fiút, csak annyit mondott, hogy az apja meg az anyja bánkódnak utána, és ideje lenne, hogy Akim hazalátogasson. De Akim nem akart:

– Ráérek még – felelte –, mifelénk szegény a föld, csupa agyag, homok, meg mész, azzal pedig nem lehet jóllakni. A múlt nyáron kevés volt az eső, se harmat, se nedvesség, nincs mit enni! Egyék csak meg az otthoniak az én részemet is; hatan vannak, én vagyok a hetedik, hat éhes száj! Én meg itt maradok nálad, te úgyis unatkozol, mert sánta vagy és csak ülsz magadnak itthon, s most, hogy itt vagyok veled, neked is jobb.

A sánta asszony igazat adott a gyereknek: így jobb neki, van kihez szólni, van kire egy pillantást vetni.

– Melletted nem gyötri a szívemet a bánat, és gyorsabban telik az idő – mondta. – Csakhogy te hamarosan elmégy, a bányába...

– Még nálad maradok egy darabig – ígérte Akim.

De alig töltött két vagy három napot a sánta asszonynál, máris kedve támadt elmenni innen valahová, minél messzebbre, de legelőször is hazalátogatni: él-e még az apja, az anyja meg a testvérei, mert megesik, hogy az emberek egyszer csak hirtelen meghalnak. S Akimnak fájdalmasan elszorult a szíve erre a gondolatra. De hát neki idegenben kell elviselnie az életet, hogy az otthoniaknak több ennivaló jusson.

Negyedik nap a sánta öregasszony kiküldte Akimot, hogy

gyomlálja meg a krumplit a veteményeskertben, amely ott volt az udvar tövében, egy üres pajta mögött. Akim kiment a kertbe, és a háziasszony is kiment utána. Akim nekilátott a dudvát gyomlálni, mert az csak fölöslegesen szívja a föld erejét, az asszony pedig a mankóira támaszkodva megállt kissé távolabb, és nézte a kisfiút, hogy ne unatkozzon egyedül a házban.

A sánta asszony egészen előrehajolt, és erőtlenül csüggött a mankóin. Akim csak most vette észre, hogy kissé púpos is: vagy így született, vagy azóta lett ilyen. „Mint a púpos lovacska! – gondolta, mert eszébe jutott a mese, amit nővére, Panyka olvasott fel neki. – Én dolgozom, ő meg csak áll ott tehetetlenül. Az ilyennek élni is kár. De nem, neki is élni kell, ha már megszületett. Ha nem így lenne, meg sem született volna. Akinek nem kell élni, az nincs is."

Nyugat felől hideg, változó erejű szél fújdogált, lassan búcsúzott a nyár, és már jó előre hírül adta az ősz közeledtét; Akim ismét benn ülhet majd a bezárt ajtajú házban, ismét játszhat és civakodhat a testvéreivel, várhatja, mikor lesz ebéd, mikor lesz vacsora, és ügyeskedhet azon, hogy a közös tálból minél nagyobb falat húst vagy krumplit csípjen el, és kapjon érte apjától kanállal a fejére... „Nem, nem megyek haza, elmegyek messzire, amíg meleg az idő" – fontolgatta terveit Akim az idegen veteményeskertben.

– Eredj haza, anyóka! – mondta a háziasszonynak. – Hideg szél van, megfázol, és meghalsz!

– Ne félts, kedveském – felelte a sánta asszony. – Egy kicsit legalább megszellőztetem magam, levegőzöm egyet.

– Más se hiányzik! – kiabált haragjában rekedten Akim. – Hiszen gyenge vagy, és minden porcikád beteg, menj be a házba, ha mondom! – parancsolt rá Akim, ahogy apja tette, ha mérges volt. – Hallod, te sántaság, tűnj el a szemem elől!

A sánta asszony ijedten és szomorúan nézett a gyerekre, aztán szótlanul, nyomorék lábát maga után vonszolva, elindult a ház felé.

– A fazék kását tedd be jó mélyen a kemencébe, mert kihűl ebédig – szólt utána Akim.

– Mit kiabálsz, tudom nélküled is – felelte vissza messziről a sánta asszony. – Szalonnával eszed vagy napraforgóolajjal?

– Szalonnával – mondta vágyakozva Akim.

Délre végzett a gyomlálással, aztán kiállt a ház elé, elnézett a faluja felé, majd bement a házba ebédelni.

Reggelre a háziasszony nem kelt fel az ágyból, megbetegedett.

– Megfáztál! – mondta neki Akim. – Minek álltál ki a szélbe? Most aztán, megnézheted magad!

– Már régóta betegeskedem – felelte az asszony. – Kívül kiver a veríték, belül meg teljesen kiszáradok. Mielőtt te idejöttél volna, én már akkor is feküdtem, de amióta itt vagy, mintha jobban érezném magam, mintha könnyebben lennék, mert van mellettem valaki. És most megint elővett... Nem a széltől van ez, régóta sorvadok én már amúgy is... Ha elalszom, úgy érzem, mintha vízen úsznék, és mosna, egyre mosna a víz, s amikor felébredek, kisebbnek találom a súlyomat, olyan könnyűnek érzem magam, mintha nem is lennék...

– Hol laknak a fiaid, én majd elmegyek hozzájuk, idehívom őket – mondta Akim.

Az asszony elgondolkozott, és nem engedte elindulni Akimot.

– Még nem kell... Ők már megszokták, hogy beteg vagyok. A nagyobbik nincs otthon, elment egy hétre a városba, a kisebbik pedig nemrég járt itt, darát hozott, meg egy üveg petróleumot, most a felesége egy darabig nem is engedi; de talán titokban eljön majd egyszer...

Éjszakára Akim a földre ágyazott magának, a beteg asszony ágya mellé, hogy meghallja, ha az rosszul érzi magát, és rögtön felébredjen, és segíthessen neki.

Csend és sötétség borult a falura. Az ablakon át két halványan pislákoló csillag látszott, amelyek időnként teljesen kihunytak, majd ismét felragyogtak, de oly homályosan, mint egy ködös álomkép. A távoli földeken olykor-olykor egy-egy elkésett fürj kiáltott: az egyik kérdezett, a másik meg felelt neki. Aztán ismét néma csend lett, és a pitvarra néző, félig nyitott ajtón át a harmattól nedves friss fű hűvös illata áradt befelé.

– Aludjunk! – mondta Akim, és a jobb oldalára fordult.

– Aludj – felelte az ágyból a beteg asszony. – Az egyik mankómat ideállítom a fejedhez. Ha érzem, hogy kezdek kihűlni, megkopogtatom vele a padlót, hogy felébredj, és elbúcsúzhass tőlem. De most aludj.

– Jó – mondta Akim, és elaludt.

Amikor felébredt, félelmetes sötétség vette körül, még a két halovány csillag sem látszott az égen, odakint sűrű sötétség

ásítozott, s a fürjek is elnémultak a távoli rozsföldön. Akim szeretett volna tovább aludni, de félt lehunyni a szemét, nehogy valaki a sötétben észrevétlenül odamásszon hozzá, vagy kívülről benézzen az ablakon.

– Akim – szólt halkan a beteg asszony. – Én kopogtattam neked a mankóval. Kelj fel, gyújtsd meg a lámpát. Rosszul vagyok, egészen kihűltem.

Akim, ahogy a háziasszony hangját meghallotta, már nem félt a sötétben; elnyújtózott az álom jóleső melegében, lehunyta a szemét, és bár bosszankodott, hogy nem bír máris felkelni, elhatározta, hogy még egy icipicit szunyókál, aztán tüstént felkel. A sánta öregasszony úgysem hűl ki, hiszen maga is mondta, hogy megszokta már a betegséget. Akim észben akarta tartani, hogy fel kell kelnie, ezért feltámaszkodott a fekhelyén, de aztán akaratlanul is visszaejtette fejét a párnára.

Félálomban hallotta a mankó kopogását, mely egyre erősödött: mintha messziről, alig hallhatóan közeledne feléje valaki, vagy a szívébe akarna bekéredzkedni, s neki nincs ereje felállni és felelni.

A mankó ott kopogott a padlón Akim fülénél, a beteg asszony suttogva szólította a kisfiút, de Akim halkan dünnyögött mély gyermeki álomba merülve, és nem bírt felébredni. Az asszony ekkor erősebben kopogott a mankóival. Akim kinyitotta a szemét, és eszébe jutott a beteg. De a mankó már nem kopogott, alsó vége csendben pihent a kisfiú feje mellett. Csend volt. Akim fülelt: a háziasszony ritkán és nehezen lélegzett, de már nem szólította. „Elaludt – vélte Akim –, csak hadd aludjon, reggelre jobban lesz." Óvatosan megfogta a mankót, és bedugta az ágy alá, hogy a sánta asszonynak ne legyen mivel kopognia, és nyugodtan aludjon. Aztán ő maga is elaludt.

Az ágyban fekvő beteg asszonynak kihagyott a szívverése az öregkori gyengeségtől. Igyekezett minél mélyebbeket lélegezni és mielőbb elaludni, de karjai lassan kihűltek, egyre gyengültek, s ezért félt, hogy nem lesz ereje felemelni a mankót, nem tudja felébreszteni Akimot, és meghal magányosan, anélkül, hogy bárkitől is búcsút venne. Suttogó hangon ismét Akimot szólította, aztán kinyújtotta a kezét, hogy kopogtasson a mankójával, de a mankó nem volt sehol. „Leeshetett a földre – gondolta a beteg –, én most nem bírok felkelni érte, még moccanni sincs

erőm; inkább nem halok meg reggelig, élve maradok, míg Akim felébred, mert nincs mivel felébresztenem."

És életben maradt reggelig. Akim jól kialudta magát, és felébredt.

– Élsz? – kérdezte a háziasszonyt.

– Még élek – felelte az asszony az ágyból. – Mintha jobban érezném magam, csak nagyon álmos vagyok, egész éjjel nem aludtam... Takard be jó melegen a lábam, vegyél elő egy párnát a ládából. Csinálj magadnak ebédet, a dara kint van a pitvarban egy kis hordócskában, és vágj magadnak szalonnát hozzá...

– Majd megcsinálom – felelte Akim. – Ha kialszod magad, megint jól leszel?

– Ha kipihenem magam, megint jól leszek – ígérte a beteg asszony.

– Legyél is – mondta Akim. – Én meg megebédelek, és elindulok a bányába.

– Menj csak – felelte halkan a sánta asszony. – Ha majd visszajössz a bányából, megint látogass meg.

Akim egy bekecset terített a takaró fölé az asszony lábára, megigazította a párnáját, és így felelt:

– Eljövök... Nem egyhamar jövök vissza, de téged mindenképpen meglátogatlak. Akkor viszem majd haza a keresetemet, és veszek neked valami édességet vagy holmi ruhafélét.

– Egy sálat vegyél nekem, vagy legalább egy kis rojtos kendőt, hogy ne fázzak – kérte az öregasszony.

– Gyapjúból, tudom – mondta Akim. – Anyámnak is volt egy sálja, de apám eladta, és kölest vett érte.

Ebéd után Akim fogott egy jókora darab kenyeret, és kiment a falu mögé az országútra. Apja valamikor azt mesélte neki, hogy ezen a széles úton mindenki a bányába tart, és a nagybátyja is odament...

Akim nem egyhamar, csak ötvenöt év múltán tért vissza. Ez alatt az ötvenöt év alatt mindennap haza akart indulni, de nem tehette: egyszer a nyomor meg a munka nem engedte, másszor a gyermekei, aztán a börtön, később a háború, majd egyéb gondjai, s így telt el az egész élete, amit Akim oly röpke, kevéske időnek érzett. Egész életében valami jobbra vágyott, de csak kínlódott, és nem tudott magára találni, míg csak meg nem öregedett. S most, öregségére ismét magányos, független

ember lett, amilyen gyerekkorában volt. Gyermekei felcseperedtek, és élik a maguk életét, a felesége pedig meghalt.

S ekkor az öreg Akim elindult haza. Az egykori országút helyén, amelyen annak idején a bányába indult, most vasútvonal vezetett. De Akim nem ült vonatra, a vasút mentén, a töltésen gyalogolt.

Azon az emlékezetes helyen letért az országútról a faluba, ahol a sánta öregasszony lakott, aki hajdanában a házába fogadta. De máris eltévedt, mert nem ismert rá semmire. Egy nagy városba érkezett, egy házrengetegbe, amelyben csupa jómódú ember élt. Akim kusza emlékei nyomán elindult a folyó felé, hogy kijusson a magas tisztásra, és onnan hazataláljon a falujába, ahol gyermekkori családját, apját, anyját és testvéreit hagyta.

De a folyónak nyoma sem volt. Megkérdezett egy idősebb járókelőt, hogy hol a folyó. A járókelő azt felelte, hogy a folyót már régen csőbe vezették, és a csövet mélyen beásták a földbe...

Az öregember továbbindult a hosszú utcán, a halványsárga, díszes külsejű épületsorok közt. Az út, az utca és a csőbe temetett folyó kereszteződésén túl is egyenesen haladt, sehol sem látszott az a magas tisztás, ahol Akim gyermekkorában koszorút fontak az emberek.

Az öreg végighaladt a városon, és kiért egy sima, aszfaltozott országútra. Sehol sem találta azt a helyet, ahol valamikor a faluja állt. Talán csak a kemence sarkai maradtak meg a szülői hajlékból, s most ott fekszenek valamelyik ismeretlen ház talapzata alatt. Akim visszafordult a városba, letért egy mellékutcába, és bement egy útba eső parkba. Leült a szökőkútnál, és elgondolkozott. A szökőkút közelében csend és hűvös volt, s a finom virágok illata érzett. A szökőkút mögött, egy homokrakáson, ismeretlen, jól táplált gyermekek játszadoztak. Egy merengő pillantású fiatal nő vigyázott rájuk, akin virágmintás fehér ruha volt. Ott sétált a játékba merült gyermekek körül, egy kis könyvet olvasgatott, s időnként odaszólt a gyerekeknek, bizonyára oktatgatta őket.

Az öreg Akim odament a merengő tekintetű fiatal nőhöz, és mint aki úgy érzi, hogy eltévedt, rossz helyen jár, és a szülőföldje helyett egy idegen vidékre keveredett, megkérdezte:

– Nem tudja, mi volt itt azelőtt, amikor még nem volt meg ez a város?

– De tudóm – mosolyodott el válaszul a nő. – Földek, erdők

voltak itt, meg szalmatetős kis falucskák, amelyekben szomorú, szegény emberek éltek.

– Így igaz – helyeselt az öreg Akim, és otthagyta a szép fiatal nőt.

Eszébe jutott a rozsföld meg a fák, amelyek gyermekkorában még itt voltak, a verőfényes nyári napok, a rekkenő hőség, és a falevelek reszkető árnyéka a füvön. A valóságban mindez csak volt, és már nincs, őbenne azonban megmaradt, amíg csak él. Az aggastyán, aki vacsorát főzött magának a falusi fahídnál, meg a sánta asszony, akinek Akim nem tudta elhozni ajándékba a gyapjú kiskendőt, már rég nincsenek a világon, de az öreg Akim szívében és emlékezetében továbbra is ott élnek kitörölhetetlenül, halhatatlanul.

– Gyere csak ide! – szólt Akim a virágmintás, fehér ruhát viselő lánynak.

A lány szó nélkül, udvariasan odament hozzá.

– Te ki vagy? – kérdezte az öreg. – Régóta itt élsz, vagy csak mostanában kerültél ide?

– Itt születtem – felelte a lány. – Óvónő vagyok, egy óvodában dolgozom, Nágya Ivanuskina a nevem. Hát maga?

– Én munkásember vagyok, itt születtem, de már régen, nagyon-nagyon régen, amikor te még nem is éltél.

– Akkor még nem éltem – helyeselt Nágya Ivanuskina. – Én még fiatal vagyok: tizenkilenc éves.

– Én már a te születésedkor is csaknem öregember voltam; sokáig dolgoztam bányában, megnősültem, aztán lett egy fiam, s már gyermekkoromban börtönben ültem... nem is utolszor.

– És a fia is itt lakik? – kérdezte Nágya.

– Nem, nem itt – mondta Akim. – Egymagam vagyok... No, eredj, törődj a gyerekekkel.

Nágya egy kis ideig elfogódottan, zavartan álldogált mellette, aztán visszament a kisgyerekekhez.

Az öreg Akimnak rokonszenves volt a lány, azért is hívta oda.

A régiek, akik azóta meghaltak vagy megöregedtek, szomorúan, szegényen éltek nyomorúságos viskóikban, hogy ez a Nágya Ivanuskina ilyen könnyű munkát végezhessen, szép és merengő lehessen, virágmintás fehér ruhában járhasson, kőházban lakhasson, s ebédre meg vacsorára bőséges ételt ehessen. A régiek nem kímélték magukat – céltalanul születtek és céltalanul is

haltak meg. Lám, ezek ugyancsak jó világot fundáltak ki maguknak!

Az öreg Akim eltöprengett, elszomorodott, eltörődött és elaludt. Ott ült a padon, fejét karjára hajtva, s körülötte a kertre a virágillat, a szökőkút hűs levegője és a lombot hajtott fák csendje terült.

Alkonyodott, amikor felébredt. A gyermekek már nem voltak ott a szökőkútnál, bizonyára hazavitték őket. De Nágya Ivanuskina ott ült, egyedül, tisztes távolságra Akimtól. Az öreg ránézett, aztán újra lehunyta a szemét.

Nágya most önszántából odament a szendergő öregemberhez.

– Nagyapó – mondta –, kihez jött látogatóba?

Akim rányitotta a szemét.

– Hozzád – felelte mérgesen.

– Akkor menjünk – mondta beleegyezően Nágya Ivanuskina.

Az öreg felállt: „Mindegy – gondolta –, elmegyek, körülnézek."

Nágya a közelben lakott, egy tiszta, rendes szobában. Kedvesen fogadta az öreget, és egy tányér levest adott neki hússal.

– Egyen – kínálta. – Én már ebédeltem.

– Férjnél vagy? – kérdezte Akim.

– Még nem. Egyedül élek – mondta Nágya. – Mindjárt megmelegítem a második fogást is.

– Melegítsd – felelte Akim. – De hol fogok aludni, csak egy ágyad van!

– Azon majd maga alszik – döntött a fiatal háziasszony. – Én majd a földre ágyazok magamnak. Megszoktam, mert építkezéseken dolgoztam, munkásszállásokon és barakkokban laktam, sok mindent megpróbáltam már.

Az öreg alaposan szemügyre vette a lányt.

– Nocsak! – mondta.

Akim, miután megebédelt, máris lefeküdt a puha ágyba aludni. Öreg volt és fáradt, de mégsem jött egyhamar álom a szemére – megszokta, hogy sokáig kínlódjon elalvás előtt. Nágya már rég aludt a földre terített keskeny szőnyegen, gyermek módjára összegömbölyödve a lepedő alatt.

Az öregembert késő éjszaka szomjúság fogta el.

– Háziasszony, adjál vizet! – szólalt meg jó hangosan Akim.

Nágya tüstént éberen felpattant, mintha nem is aludt volna,

egy szál ingben kiment a konyhába, hozott egy pohár vizet, majd ismét lefeküdt.

Az öregember, miután jót ivott, elaludt. Álmában sírva fakadt, mintha felszabadult volna bánatos, hosszú évek során elgyötört lelke. Nem álmodott és nem szenvedett, csak egyre könnyebbnek érezte magát, s egyre mélyebben aludt, pihent. Nem is tudott róla, hogy sír.

Hajnalban megébredt. A fejénél ott ült Nágya, és tenyerével Akim könnyeit törölgette.

– Nyugodjék meg – mondta a lány, – már olyan régóta sír.

– Nem éreztem – felelte Akim.

– De most ébredjen fel, és nyugodjék meg – kérte a fiatal háziasszony, és homlokon csókolta Akimot. – Én megértem magát.

Az öregember átkarolta, és magához vonta a lány fejét.

– A régieket mindenki elfelejtette már, meghaltak, házaik elkorhadtak – mondta Akim. – De te sem vagy rosszabb náluk, sőt, jobbnak kell lenned.

– Jobbak vagyunk – felelte bizalomteljesen Nágya.

– Én emlékezem rájuk, te emlékezz énrám, terád meg majd azok fognak emlékezni, akik utánad jönnek. Ismeretlen emberek lesznek, de még nálad is jobbak – mondta az öreg Akim. – Így folyik egymásba az élet, mint a fénysugár.

Nágya figyelmesen hallgatta az öregembert. Akim elhallgatott. Most már úgy érezte, hogy megszokott ebben az idegen városban, amely egykori szülőfaluja helyén áll. Mintha ismét a gyermekkorából ismert örökkön élő embert látta volna maga előtt, csak fiatalabb és boldogabb, mint ama sánta öregasszony.

– Elkészítem a reggelit – mondta a háziasszony. – Ma munkába kell mennem.

– Készítsd, nincs mire várjunk – felelte Akim.

– Nagyapó, miért sírtál az éjjel? – kérdezte Nágya.

Az öregember nem felelt. Nem emlékezett rá, miért sírt.

Nágya elgondolkozott.

– Alighanem nehéz élete lehetett – mondta. – Messzire elment, és mindenkit elfelejtett. Aztán visszajött ide hozzánk, de minket már nem ismer. S akiket elfelejtett, azok meghaltak, míg maga távol volt, de ma éjjel eljöttek magához. De most már nincsenek itt, ne sírjon, most már csak mi ketten vagyunk...

Az öreg Akim nem válaszolt. Rádöbbent, hogy az emberek ma sokkal többre becsülik az életet, és elbátortalanodott e Nágya nevű lány előtt.

Hernádi László fordítása

Zachov elvtársnak ajánlom, a német munkanélkülinek, a lipcsei per tanújának, aki Hitler koncentrációs táborában sínylődött (ma már valószínűleg nincs életben).

Hagyjatok meg engem az
én őrültségemben, és
ítéljétek meg azokat,
akik elvették az eszemet.
Az Ezeregyéjszaka meséi

A hajnal pírja felkúszott az égre, és elkezdődött egy új, fényes nap: 1933. július tizenhatodika. Ám délelőtt tizenegy órára már ez a nap is elöregedett a maga felesleges energiájától – a hőségtől, a föld teret elhomályosító, időtlen porától, a mindenféle élő szervezet légzési termékétől, amelyet meggyorsít a hevítő fény, és a nyári nap zavaros, nyomasztó lett, ártalmas a szemnek.

A fény ősereje áthatolt a nagy, forró ablakon, és megvilágította a vaságyon az álmos mozdulatokkal összegyűrt, szegényes ágyneműn magányosan alvó férfit. Az alvó nem volt idős, de hétköznapi arcát régen megszürkítette az erőfeszítés, amellyel napról napra fenntartotta az életét, és az állandó kínzó kétségbeesés csontkeményen beleette magát arca kifejezésébe, mintha része volna a test felületének.

Vasárnap volt. A másik szobából belépett az alvó ember barna felesége, a Közel-Keletről, orosz Ázsiából származó Zelda. Szelíd gondossággal ráhajtotta férjére a lerúgott takarót, és felkeltette.

– Ébredj, Albert. Reggel van, készítek valamit.

Albert kinyitotta a szemét – először az egyiket, aztán a másikat –, s olyan bizonytalannak és idegennek látott mindent a világon, hogy nyugtalan lett a szíve, elhúzta a száját, és sírva fakadt, mint ijesztő álmában a gyermek, amikor észreveszi, hogy nincs sehol az édesanyja, és a lábra kelt, homályos tárgyak ellenségesen közelednek a hunyorgó, apró emberke felé... Zelda megsimogatta Albert arcát, mire az megnyugodott, a szeme mozgása megállt – tisztán, teljesen kiégetten, vak mozdulatlansággal meredt előre. Nem tudta azonnal felfogni, hogy ő maga létezik, hogy folytatnia kell az életet, megfeledkezett testének a súlyáról és érzékelhetőségéről. Zelda, az éhezéstől összefonyadt afgán nő, a valamikor üde és kedves teremtés, fölé hajolt.

– Kelj fel, Albert... Van két krumplim halzsírral.

Albert Lichtenberg elkeseredetten tapasztalta, hogy állat lett a feleségéből: arcán szőrzetté durvultak a pihék, a szemében veszettség tükröződött, s a mohóságtól és kéjvágytól összefutott szájában a nyál; halálos tébollyal motyogott fölötte. Albert rákiáltott, és elzavarta. Öltözködés közben látta, hogyan sír Zelda a padlón fekve, a lába meztelen – elfekélyesedett daganatok borították, akár a koszos vadállat testét, de ő még csak nem is nyalogatta – rosszabb volt a majomnál, hiszen az ügyel szervei tisztaságára.

Albert fogta a sétabotját, és indulni készült; elkomorodott attól a gondolattól, hogy ez a hajdanvolt nő tette tönkre a fiatalságát, gyötörte a szegénysége, a munkanélkülisége, a férfiúi tehetetlensége miatt. Most ez az asszony vadállat, bomlott agyú nyomorult, ő pedig a sírig megmarad embernek, a kozmikus térségek fizikusának, és hadd marja az éhség a gyomrát egészen a szívéig, úgysem megy feljebb a torkánál, és az élete meghúzza magát a fej barlangjában.

Botjával végighúzott Zeldán, és kiment az utcára, a délnémet provinciára. Szóltak a római katolikus harangok, a kis utcai templomból fehér, mosolygós leányok jöttek kifelé, szemükben inkább a bujaság nedve, mint a Krisztus-imádat könnye csillogott.

Albert felnézett a napra, és rámosolygott, mint egy távoli emberre. Nem, nem a nap, nem az energia végtelen szétsugárzása és nem az üstökösök, nem a sötét kóborcsillagok pusztítják el az emberiséget a földön: ezek túlságosan nagyok az ilyen apró munkához. Maguk az emberek kínozzák és gyötrik agyon egymást, és a jobbak elesnek a harcban, a rosszabbak pedig állattá lesznek.

A templom tornácára kijött a pap – lelkesülten, verejtékesen és kipirultan –, Isten követe az ember vizelőnyúlványának képében. Aztán megjelentek az öregasszonyok, azok a nők, akikben a hajdan forrongó szenvedély most gennyként folydogált, és méhükben, a síri sötétségben a szerelem és az anyaság elemei porladtak. A pap megáldotta a tornácról a forró levegőt, és elment a templomkerti szobája hűvösébe.

A toronyban még szóltak a kisharangok, felröpítve az éneklő könyörgést a templom lenyűgöző, gótikus magasságán át a rekkenő hőségtől homályos, ködös ég felé. A szüntelen harangzúgás

ugyanazt ismételte, amiről az újságok, a könyvek írtak, amit a zene kifejezett az éjjeli mulatókban: „Szenvedj, szenvedj, szenvedj!"

De Albert Lichtenberg már húsz esztendeje hallja ezt a világgá áradó, egyforma hangot: „szenvedj" – és ez a felhívás a türelmes szenvedésre, az élet lelassítására és megsemmisítésére mindjobban felerősödött, s csak a szív dobogott ártatlanul, tisztán, szeplőtlenül, semmiről se tudva.

Albert leült valahol a városban a hőséghullámok közepett; a nap a semmittevő gondosságával, az állami élet pontosságával és könyörületes türelemmel múlott felette; Lichtenberg megérintette az előtte álló fát. Figyelmesen és gyengéden nézegette ezt a növényt, amely ugyanúgy szenvedett, ugyanúgy várta a hűvös szelet ebben a poros, fullasztó létezésben.

– Ki vagy te? – kérdezte tőle Lichtenberg.

A lombok és levelek lehajoltak a kimerült emberhez. Albert a magányos barátságnak azzal a szenvedélyével és feszültségével fogta meg a közeli ágat, amihez képest a boldog szerelem jelentéktelenség itt a földön. A fáról kimúlt lepkék hullottak alá, de az eleven moly elrepült a száraz ürességbe.

Lichtenberg megmarkolta a sétabotját; továbbment dühöngő, kemény öntudatával, úgy érezte fejében a gondolatokat, mintha csontból sarjadt sörteként ágaskodnának benne. Az izzó, meggyötört levegőben meglátta a város terét. A nagy, katolikus székesegyház mint alvó évezred, mint kőbe szelídített szenvedés állt ott, koncentráltan és némán, az építők sírjain támaszkodva. Alulról feltört a szemét: vagy száz nemzetiszocialista, világnézetüknek megfelelő, barna munkaruhában, szobrot állított Hitler Adolfnak. A szobrot készen hozták oda teherautóval, Essenben öntötték, minőségi bronzból. Teherkocsira szerelt daru emelte le, és egyidejűleg másik négy teherautó trópusi növényeket hozott, tengerkék ládákban. A nemzetiszocialisták keményen dolgoztak, nem sajnálták a munkaruhájukat; alsóneműjük izzadtan rájuk tapadt, erejük kimerült, de jutott nekik ruha is, kolbász is, mert ugyanabban az órában sok millió gép és komor ember erőlködött Németországban, hogy acél és emberi csontok csiszolásával szolgálja egyetlen embernek és segítőtársainak dicsőségét.

A város főutcájáról egyszívű tömeg közeledett, néhány ezer ember, a hasukból énekeltek: Lichtenberg tisztán megkülönböz-

tette a nyelőcső basszusát és a remegő belek tenorját. A tömeg a szoborhoz tartott; az arcok elégedettséget mutattak: az erő és erőtlenség öröme sugárzott rajtuk, az éjszaka nyugalmát és az ennivalót a sötét hatalmasság biztosította számukra. Odaértek a szoborhoz, és a tömeg éle kórusban üdvözölte a bronzból öntött embert, aztán az ott dolgozók segítségére siettek, és nyomukban őserővel felkeveredett a szemét, úgyhogy Lichtenberg még a lelkében is kaparást érzett. A többi ezer és millió ember is tapodta ekkor Németország öreg, nehéz földjét, puszta megjelenésével kifejezve örömét az ősi haza és az emberiség megmentőjének. Milliók és milliók hagyhatták most abba a munkát, csak tisztelegniök kellett: rajtuk kívül voltak még tömegek és törzsek, akik a hivatalokban ültek, és írásban, optikailag, zeneileg, gondolatilag, lelkileg szentesítették a megmentő géniusz hatalmasságát – hangtalanul és névtelenül. Sem a tisztelgők, sem a hangtalanok nem kerestek még fekete kenyeret sem, de vajat ettek, bort ittak, ki-ki eltartotta hű feleségét. Azonfelül egész Németországban menetoszlopokban masíroztak a felfegyverzett seregek, amelyek a kormány és a hozzá hű rendek dicsőségén őrködtek – s e néma és koncentrált emberoszlopok mindennap sonkát ettek, és a kormány fenntartotta bennük a nőtlenség hősi szellemét, ám ellátta őket védőszerekkel a zsidó nők szifiliszes fertőzése ellen (a német nők öntudatból nem voltak szifiliszesek, és testük – tökéletes faji felépítésénél fogva – nem árasztott kellemetlen szagot).

Lichtenberg sem dolgozott – ő szenvedett. Ez az egész embertömeg vagy elpusztult az éhségtől és a tébolytól, vagy ott menetelt a rohamosztagosok soraiban. Ki táplálta, öltöztette ezeket, ki ruházta fel őket a hatalommal és a semmittevéssel?... Hol van a proletariátus? – kimerült és meghalt, elhasználódott a munkában és az ismeretlenségben! Kik azok a szegények, hatalmasok és hangtalanok, akik fenntartják ezt a világot, amely a rettegésben és a dühöngő örömben merül ki, nem pedig az alkotásban, és bálványokkal palánkolja körül magát?

Kimerülve állt Albert Lichtenberg a régi katolikus téren, csodálkozva szemlélődött a látszólagosságnak ebben a birodalmában: ő is alig érezte a saját létezését, minden önmagára való emlékezés megerőltetés volt a számára, rendszerint meg is feledkezett magáról, a szenvedő tudatfölösleg kikapcsolta benne az

életet, hogy legalább az megmaradjon, akár a maga szomorú önkívületében is!...

Lichtenberg mindenféle meggondolás nélkül, közömbösen, mint aki nem létezik, odament a teherautó hűtőjéhez. Reszkető hőség áradt a vasból; az acéllá átalakult ezer és ezer ember lélegzett fáradtan a motorban, nem követelve többé az igazságot: már megelégedett az olcsó gázolaj-táplálékkal. Lichtenberg odahajolt az autóhoz, mintha elesett bajtársa volna; a hűtő résein át belátott a gépezet síri homályába, ahol a keskeny átjárók között eltévedt és holtan összeesett az emberiség. Az elnéptelenedett gyárakban csak elvétve lehetett látni álldogáló, néma munkást; minden üzemnek adnia kellett tíz embert a nemzeti gárdába, és minden munkás száz lóerőt teljesített naponta, hogy élelmezze, kielégítse és felfegyverezze a nemzeti őrséget. Egyetlen nyomorúságos munkás tíz kereskedő urat tartott el, de ezek az urak nem örültek ennek, hanem félelemben éltek, fegyverüket állandóan kézben tartva a szegények és a magányosok ellen.

Az autó hűtője fölött aranyszínű szövetdarabon fekete betűs felirat díszelgett: „Tiszteljétek a germánok vezérét – a bölcs, bátor, hatalmas Adolfot! Örök dicsőség Hitlernek!" A felirat elején és végén horogkereszt volt, akár egy rovar lábnyomai.

– Tévedtél, csodálatos tizenkilencedik század! – mondta Lichtenberg, csak úgy a levegő porába, és egyszerre megállt a gondolata: átalakult fizikai erővé. Felemelte nehéz sétabotját, és úgy ráütött vele az autó szügyére, a hűtőjére, hogy behorpadt. A nemzetiszocialista sofőr szótlanul kiszállt a vezetőfülkéből, megragadta a vézna fizikust, és ugyanolyan erővel odacsapta fejét a hűtőhöz. Lichtenberg lehuppant a föld szemetére, és ott feküdt érzéstelenül, ez már nem volt számára szenvedés – anélkül is nagyon kevéssé érezte önmagát mint szükséges testet és egoistát, a feje pedig jobban fájt a szeméttel tele valóságtól, mint a vas ütésétől...

Halványan fehérlett a nappal a szeme előtt, rezzenetlen pillákkal nézett a semmibe; a por behatolt a szemgödrébe, és megeredt a könnye, hogy kimossa onnan a maró piszkot. Felette ott állt a sofőr; minden állat, amit életében megevett – marha, bárány, birka, hal, rák –, s ami megemésztődött benne, mind otthagyta a sofőr arcán és testén a maga dühének és rejtett vadságának kifejezését. Lichtenberg feltápászkodott, botjával megbökte a sofőr állati testét, és elment az autótól. A sofőr meglepetten

állt a szemtelen vakmerőség ténye előtt, és elfelejtette másodszor megütni Lichtenberget.

Déli szél fújt a téren, Franciaországból, Olaszországból, Spanyolországból hozva a mindennapok szemetét és a városok szagát, a nyugtalan zajongások foszlányait, meg-megcsukló emberi hangokat... Lichtenberg szembefordult a széllel; asszonyok távoli panaszát hallotta, tömeg szomorú kiáltását, fékek csikorgását, harmatos virágok énekét a Földközi-tenger partján. Belehallgatózott ebbe az érthetetlenségbe, a levegő visszhang nélküli, lassú áradásába, amely a téren folyó néma sürgés-forgás felett tele volt jajgatással.

Lichtenberg odament a szobor körül dolgozókhoz. Az emberek munkája már befejeződött. Az öntöttvas hengeren ott állt a felső részén fejjel végződő, bronz emberi torzó.

A szobornak mohó ajka volt, ételt és csókot kedvelő, arca megtelt világraszóló dicsőséggel, egyszerű homlokára pedig mély barázdát vésett a megfizetett művész, hogy látszódjék, milyen kínzón összpontosít ez a fél test, mennyire megfeszíti szellemét a gond. Melle kidomborodott, mintha női kebelhez nyomná oda, gyengéd mosolyba foglalt, vastag ajkú szája készen állt szenvedély kifejezésére és államfői beszédre – és ha alsótestet is kapott volna a szobor, még a lányok is beleszerettek volna ebbe az emberbe, így viszont, csupán felsőtesttel csak nemzeti vezér lehetett.

Lichtenberg elmosolyodott; egy öröme még maradt; tudott váratlanul gondolkozni, ha megfeledkezett magáról.

– Csodálatos tizenkilencedik század! – mondta hangosan a fullasztó levegőnek, az autóknak és az embereknek; a nemzetiszocialisták odafigyeltek homályos szavaira: vezérük egyszer hasonlóságot állapított meg a gondolat és a szó, valamint a házasság között – ha a gondolat csak a vezérhez hű, mint férjéhez hitvese, akkor hasznos, ha viszont elkalandozik az éjszaka sötétjében, a kétségbeesés háztájain, a romlott kétkedésben és feslettségben keresve kielégülést, akkor a gondolat értelmetlen, a szervező fejnek meg kell semmisítenie, mert ártalmasabb a versailles-i békeszerződésnél.

– Hatalmas század! – mondta Lichtenberg. – Utolsó napjaidban megszülted Adolf Hitlert, az emberiség vezérét, a cselekvés legszenvedélyesebb géniuszát, aki lemerült Európa sorsának legalsó mélységeibe!

– Úgy van! Heil Hitler! – kiáltotta a nemzetiszocialisták jelenlévő tömege.

– Heil Hitler!... Uralkodni fogsz örökké, szilárdabb vagy minden imperátori dinasztiánál: a te hatalmadnak nem lesz vége, hacsak nevetségessé nem válsz, vagy a halál el nem visz mindannyiunk közös házába, a föld alá! De sebaj! Lesznek utánad mások, nálad is bőszebbek... Te értetted meg elsőnek, hogy a gépek hátán, az egzakt tudomány komor, szegényes púpján nem szabadságot, hanem konok zsarnokságot kell építeni! Zászlóid alá, dicsőséged és védelmed gárdájába gyűjtöd a munkanélkülieket, minden keserű és tévelygő embert, akiket felszabadított a gép... Nemsokára harcostársaddá teszel minden élőt, az a kevés fáradt ember pedig, aki ott marad a gépek mellett, hogy a hadsereged táplálja, nem képes téged megsemmisíteni. Uralkodók pusztultak el, mert gárdájukat emberek táplálták, s az emberek pedig megtagadták a szolgálatot. De te nem pusztulsz el, mert a te gárdádat mechanizmusok táplálják, a termelőerők hatalmas fölöslege! Te nem tűnsz el, és legyőzöd a válságot...

– Heil Hitler!

– Feltaláltál egy új szakmát, amely kegyetlenül kimeríti azokat az embermilliókat, akik soha nem teremtik meg az áruk termelését, járják majd az országot, nyűvik a lábbelit és a ruhát, megsemmisítik az élelmiszerfelesleget, örömben és verítékben a te nevedet dicsőítik, megrövidítik az életüket, és meghalnak... Ez az új ipar, a te dicsőséged létrehozására fordított munka, népet lelkesítő: véget vet a válságnak, s nemcsak a lakosság izmait veszi igénybe, hanem a szívét is, és belefárasztja a nyugalomba és az elégedettségbe... Kisajátítottad a hazámat, és adtál mindenkinek munkát: tartsák fenn a dicsőségedet...

Lichtenberg szenvedően körülnézett. A verőfényes központ lankadatlan erővel égett a térség szemetes ürességében, kemény hátú rovarok és különféle apró legyek ingerülten zúgtak-zümmögtek a levegőben, de az emberek némák voltak. Csak a Lichtenberghez legközelebb álló két náci mondott valamit egymásnak gyorsan és halkan, s egyikük megmosolyogta az ismeretlen, barátságos arcú szónokot.

– Beszélj tovább, barátom!

Lichtenberg meglepődött egy pillanatra, de a tulajdon szívének a bánata elzárta előle a valóságot, és nem értette a két rohamosztagost.

– Ostorozz bennünket, barátom! – mondta váratlanul az egyik, mindenki füle hallatára, és eltűnt onnan, mint akit kilőttek a sorból.

– ...Lassan istenek népesítik be a földet, emberi nyomokat már nem is találok, látom, hogyan válik az ember állattá... De mit tehetek ez ellen én? Én... úgy bizony!...

Egész értelmét hozzáadta testi erejéhez, s kétszer ráütött botjával a szobor fejére, és a bot darabokra tört, anélkül, hogy megsértette volna a fémet; az élettelen torzó nem érezte a keserű ember dühét.

A nemzetiszocialisták megragadták Lichtenberget, megcsavarták és letépték mind a két fülét, a testét pedig minden oldalról gyűrték-gyömöszölték, menetlépésben taposva rajta. Lichtenberg megadón viselte a fájdalmat, és nem sajnálta elveszett érzékszervét, mert az egyúttal a szenvedés forrása, a mozgás rosszindulatú velejárója is volt számára ebben az iszonyatos melegben. Azonkívül már régen tudta, hogy a meleg, kedves, hiánytalan emberi testet túlhaladta az idő: mindenkinek nyomorékká kell válnia. Aztán elaludt a gyengeségtől, időt hagyva a vérnek, hogy megalvadjon a sebeken. Éjjel tért magához. Csillag nem volt az égen, apró szemű eső szitált, olyan apró szemű, hogy száraznak és idegesítőnek érezte, mint a hajkorpát.

Egy ismeretlen ember felemelte a szobor talpazata mellől, és elvitte valahová... Lichtenberg csodálkozott, hogy vannak még ismeretlen, gyengéd kezek, amelyek az éjszaka leple alatt csendben hazavisznek egy idegen nyomorékot a maguk messzi hajlékába.

De ez az ember nemsokára bevitte Lichtenberget egy hátsó udvar mélyébe, kinyitotta egy raktár ajtaját a szemétgödör felett, és bedobta oda.

Lichtenberg belefúrta magát a házi hulladék nyirkos melegébe, befalt valamit, ami puha és nem tudni, micsoda, aztán megint elaludt az értékét vesztett anyagok bomlásától átmelegedve.

A házigazda takarékosságból sokáig nem hordta ki a hulladékot a szemétgyűjtő helyiségből, ezért Lichtenberg hosszú ideig fenntartotta magát a konyhai fényűzésből, közömbösen befalva mindent, amit a test bevesz és megemészt. A súlyos sérülésektől és a szennyeződéstől egész testét bőrfarkashoz hasonló fekély borította, amelyen sűrű szőrzet nőtt, és mindent befedett. Kitépett füle helyére is ránőtt a haj, de Lichtenberg a fej jobb oldalán

megőrizte a hallását. Járni nem tudott többé: megsérült az agya. Csak egyszer gondolt a feleségére, Zeldára, szánalom és szeretet nélkül – csontból sarjadt egyetlen gondolatával. Olykor különféle szavakat mormogott maga elé, a halhulladékon feküdve – kenyérhéj nagyon ritkán került ki hozzá, krumplihéj pedig soha. Azon csodálkozott, hogy nem tépték ki a nyelvét, állami hanyagságnak tartotta ezt: az embernek nem a nemi szerve a legveszélyesebb – az mindig egyforma, békés reakciót fejt ki –, hanem a gondolata, amely olyan, mint egy prostituált, sőt, annál is rosszabb: feltétlenül ott csavarog, ahol semmi szükség nincs rá, és csak annak adja oda magát, aki semmit sem fizet neki! „Hatalmas Adolf! Megfeledkeztél Descartes-ról: amikor megvonták tőle a cselekvés lehetőségét, ijedtében elkezdett gondolkozni, és rémületében rádöbbent a létezésére, vagyis arra, hogy újra cselekedhet. Én is gondolkodom, tehát vagyok. Ha pedig én élek, te nem lehetsz. Te nem létezel!"

– Descartes bolond! – mondta hangosan Lichtenberg, és maga is felfigyelt bolyongó gondolatainak a szavaira. „A gondolkodó nem létezhet, a gondolat: betiltott élet. Ezért én hamarosan meghalok. Hitler nem gondolkodik, ő letartóztat embereket, Adolf Rosenberg csak ostobaságot gondol, a római pápa sohasem gondolkodott, éppen ezért ők léteznek!"

– Hadd létezzenek!... – Lichtenberg tudatának elkeseredett mélyén tiszta, tápot adó napfény jelent meg a gabonát és virágot termő, nyirkos, hűvös ország felett, és egy töprengő ember, amint nehéz gép nyomában lépked. Lichtenberg elszégyellte magát az előtt a messzi, kissé bánatos munkás előtt, és a sötétben eltakarta kezével szomorú arcát... Azért szomorodott el, mert már elkopott a teste, a tudatából kifogyott a remény, hogy valaha is megláthatja a hűvös rozsmezőt, amely fölött fehér felhőhegyek úsznak a tegnapi napfény gyermeki, álomszerű csillogásában, és lába már sohasem tapos zsenge pázsiton. Nem lesz barátja a nagy, komoly bolseviknak, aki némán viseli az egész világ gondját a maga területén, hanem itt hal meg a szemét kigőzölgésében, a kétkedés és az ember fejéről Európa földjére hulló korpa száraz fojtogatásában.

Mind jobban fogyott a házi hulladék. Lichtenberg megevett mindent, ami többé-kevésbé ehető volt, és el tudta rágni. Végül már csak a bádogbélés meg kerámiacserép maradt a szemetesládában.

Lichtenberg ködös aggyal elaludt, és egy magas nőt látott álmában, aki simogatta, becézte. De csak sírni tudott a szorongató melegségben, és csak nézte, nézte. A nő szótlanul annyira megszorította, hogy egy pillanatig úgy érezte, futni tud a lába a maga erejéből – és felkiáltott fájdalmában, megragadva az idegen testet. Egy patkány volt az, a lábát rágta, ahogy aludt: a patkány élni akart, hatalmas, racionális türelmetlenséggel, és belevájta fogait Lichtenberg kezébe; ekkor nyakon ragadta, és megfojtotta. Ezután megtapogatta a patkány rágta sebet: tépett volt és nedves, a patkány sok vérét kiszívta, és lerágta a felső húsréteget, és kimerítette az életét: Lichtenberg ereje most a döglött állatban szunnyadt.

Lichtenberg észrevette, hogy fukarul bánik saját létének szegényes maradványával, sajnálni kezdte a hozzá tartozó, vézna testet, melyet elkoptatott a gondolat munkája és sínylődése, amelyet megrontott az éhség a csontja velejéig, s amelynek sohasem volt gyönyörben része. Kitapogatta a döglött patkányt, és elkezdte enni, hogy visszaszármaztassa tulajdon húsát és vérét, amelyet harminc év alatt halmozott fel a szegénység fukar jövedelméből. Megette a kis ragadozót szőröstül-bőröstül, és visszavett erejének tudatában elégedetten elaludt.

Reggel egy kutya, mint valami koldus, odasettenkedett a szemétgyűjtő helyre. Lichtenberg ahogy meglátta, rögtön arra gondolt, hogy ez a kutya valamikor ember volt, és a keserűség meg a nyomor süllyesztette le az állati értelmetlenségbe, s nem akarta elzavarni. De a kutya, amint észrevette az embert, ijedten megremegett, a mérhetetlen keserűségtől könnyes lett a szeme – félelmében elszállt az ereje, és nagy nehezen elvonszolta magát onnan. Lichtenberg elmosolyodott: valamikor a kozmikus térségeket tanulmányozta, ábrándos hipotéziseket alkotott a távoli bolygók kristályos felületéről; mindez titkos céllal történt: az értelemmel meg akarta hódítani a mindenséget – most viszont, ha elérhetők lennének a világmindenség bolygói, az emberek mindjárt az első napon elmenekülnének egymástól milliárd kilométerekre, hogy magányosan éljenek, a földön pedig növények paradicsoma keletkeznék, amelyet madarak népesítenének be.

Napközben a rendőrőrs közegei eltávolították Lichtenberget a rejtekhelyéről, s a többi névtelen bűnöshöz hasonlóan, koncentrációs táborba zárták, amelyet háromszoros szögesdrót vett

körül. A tábor közepén földbe vájt kunyhók sorakoztak, ezeket huzamos tartózkodásra ásták az ide száműzött emberek.

A tábor irodájában nem kérdeztek tőle semmit, csak végignéztek rajta, és megállapították, hogy aligha lehet ember. De azért, mindenesetre, bizonytalan ideig tartó elzárásra ítélték, azt írva a kartotéklapjára: „Lehetséges, hogy a társadalom új állatformája, a testét szőrtakaró borítja, a végtagjai sorvadnak, nemi jegyei határozatlanok, s így, miután a társadalmi érintkezésből kivonatott, meghatározott nemi jellege nincs; fejének külsejéből ítélve: gyengeelméjű, csak néhány szóval beszél, látható lelkesedés nélkül ennyit mondott: »Hitler felső fél teste« – majd hosszú időre elnémult."

A tábor területén egyetlen fa volt. Lichtenberg kapart magának a gyökerek alatt egy kis vermet, és berendezkedett élete bizonytalan folytatására. Eleinte kerülték a foglyok, ő maga is távol tartotta magát tőlük, de később egy kommunista megkedvelte. Sötét szemű, figyelmes tekintetű fiatalember volt, az ösztön, az erő meg a tétlenség pattanásokat szórt az arcára. Mint parányi, könnyű testet, úgy hordta karján Albertot, és azt hajtogatta neki, hogy nem szabad elcsüggedni: a nap felkel és lenyugszik, lombosodnak az erdők, történelmi idők folynak a szocializmus óceánjában; a fasizmus a világ csúfjává lesz – a néma, igénytelen tömegek mosolya teszi csúffá, amikor megdöntik az élő és bronz bálványok uralmát.

Lichtenberg egy idő után fokozatosan megnyugodott a táborban. Csak az estét várta mindig, amikor a foglyok visszamennek a munkából, levest főznek maguknak és beszélgetnek. Lichtenberget nem küldték munkára, mert csak mászni tudott. Most semmit sem sajnált, semmit sem félt: sem a leélt életét, sem a szerelmet, sem jövendő sötét sorsát; egész nap a barlangjában feküdt, és hallgatta, hogyan zizeg az undok por a levegőben, hogyan járnak a vonatok a töltésen, az uraik dolgát intéző kormánytisztviselőket szállítva. Amikor a szögesdróton kívülről meghallotta a hangokat és az őrkíséret fegyverének a csörgését, kimászott az emberek elé, és szenvedélyesen, felszabadultan örült nekik. Legtöbbet a kommunistákkal barátkozott, akik éhesen is úgy játszottak és futkostak esténként, akár a gyerekek, jobban bízva önmagukban, mint a valóságban, mert a valóság megérett a megsemmisülésre, és Lichtenberg ott kúszott-mászott közöttük, részt véve ebben a gyerekes futkosásban, amely

a türelmes szív vigasztalását szolgálta. Egyszer megkérdezte tőlük, hogy miért nem bánatosak. Elmosolyodtak, és a karjukba vették. A boldogság bizonyára állandóan gyülemlik az emberben, habár ritka cseppek formájában, mint ahogy a fogolyban megsokasodik a szaporodás magja, jóllehet szükségtelenül.

Azután Lichtenberg boldogan elaludt, és reggel korán felkelt, hogy elkísérje fogolytársait a munkába. Egyszer, ahogy a gyom között csúszott-mászott, ennivalót keresve, talált egy újságdarabot, s azt olvasta rajta, hogy elégették *A világmindenség – néptelen tér* című brosúráját. Ez a munkája még öt évvel ezelőtt jelent meg, és azt bizonyította benne, hogy a szinte csupa ásványból álló kozmikus világ lakatlan. A könyvecske megsemmisítése azt bizonyította, hogy a föld is elnéptelenedik, és megmarad ásványnak, de ez nem szomorította el Lichtenberget: ő csak azt akarta, hogy mindennap eljöjjön az este, és egy óra hosszat boldog lehessen a fáradt, fogva tartott emberek között, akik itt összebarátkoztak, mint ahogy a kisgyerekek összebarátkoznak a játékban és képzelődésben, szűkebb hazájuk füves udvarán.

A nyár végén egyik éjjel Lichtenberg hirtelen felébredt. Egy nő ébresztette fel, a fa mellett állva. Hosszú, ujjatlan köpeny volt rajta, kis kerek sapkája alól kicsüngtek a hajfürtjei, szép teste szomorúan rejtőzött a ruha alatt – láthatólag leány volt még. Mellette két őr állt.

Lichtenberg keserű szíve erősen dobogott: a szerelemtől, sőt felegyenesedve a mozgásképességétől is megfosztott ember, szégyellve magát a nő előtt, és attól félve, hogy nem sikerül a kísérlete, megpróbált lábra állni, ami sikerült is egy bot segítségével. A nő elindult, és Lichtenberg követte, ismét érezve lábaiban a növekvő erőt. Nem tudott kérdezni tőle semmit, cseppet sem szűnt az izgalma – ment utána, kissé lemaradva, és csak az arcát látta, mert állandóan oldalra nézve haladt előtte az út homályában.

A tábor irodájában háromtagú hadbíróság várta őket. A nő Lichtenberg mögött állt meg. A bíró közölte Lichtenberggel, hogy golyó általi halálra ítélik, mert testileg és szellemileg nem felel meg a germán fajelméletnek és az állami spekuláció színvonalának: meg kell gyógyítani a nép szervezetét az állattá alacsonyodott egyénektől, elejét kell venni annak, hogy korcs lények megfertőzzék a fajt.

– Öné a szó! – mondta a bíró Lichtenbergnek.

– Én néma vagyok – hangzott a válasz.

– Hedwig Wotmann! – folytatta a bíró. – Ön tagja a helyi kommunista szervezetnek. A nemzeti forradalom óta állandóan gúnyolja a legfőbb vezért. Az első pillanattól kezdve, már mint fogoly, megtagadta a házasságot és a viszontszerelmet a nemzeti gárda két magas rangú tisztjétől, megalázva őket faji méltóságukban. A bíróság ítélete: megsemmisíteni önt mint a teutonok törzsi géniuszának személyes ellenségét. Kíván szólni?

– Kívánok – mondta Lichtenberg társnője. – Az én szívemet más emberek foglalták le mindenkorra. De ha igennel válaszolok az ön tisztjeinek, utána mindenképpen megtagadtam volna tőlük a szerelmet, mert én nő vagyok, azok pedig nem férfiak...

– Hogyhogy nem férfiak?! – horkant fel a bíró, akit megdöbbentett ez a hang.

– Azok fasiszták, a nemzet ellenségei! Meg akartak erőszakolni: először megijedtem, de aztán kinevettem őket, csak eszméket tudnak nemzeni, gyereket nem...

– Ön kommunista? – kérdezte a bíróság egyik tagja.

– Az vagyok – mondta Wotmann. – De hogy bővebben válaszolhassak a kérdésre, kérem, adja ide a fegyverét!

Megtagadták a kérést.

A bíró intézkedett, hogy a táborparancsnok hajtassa végre az ítéletet.

– Vezessék be a következő pár korcsot! – rendelkezett tovább a bíró.

Lichtenberget és Hedwig Wotmannt elvezették a táboron kívülre. Négy tiszt kísérte őket, készenlétben tartva a revolvert. Elöl két fogoly haladt, egy-egy deszkakoporsót cipelve a fejükön – ők maguk készítették a táborban.

Hedwig Wotmann, aki most is csinos volt, és nem szomorkodott, úgy ment, mintha nem a halálba, hanem az átalakulásba tartana. Ugyanazt a rothadt szemétbűzt szívta, amit Lichtenberg, rabságban éhezett és szenvedett, várta a kommunizmust; ment meghalni, de teste és tudata nem adott helyet se bánatnak, se betegségnek, se félelemnek, se szánalomnak, se megbánásnak – úgy távozott az életből, hogy teljes egészében megőrizte erejét, amely elég volt a nehéz győzelem és a sokáig fennmaradó dicsőség kivívásához. Az ellenség megzavarodott ösztönös erői meghagyták a ruházatát, s még az arcához sem értek hozzá – épségben

és némán haladt koporsója után az éjszakában, és nem sajnálta a beteljesületlen életét: semmiségnek vette. De hát akkor miért harcolt oly elkeseredetten és pusztítóan a munkásrendért, mint örökké tartó, egyéni boldogságért?

Lichtenbergnek azonfelül úgy rémlett, hogy Hedwigből árad a józan ész nyirkos illata és az ép, formás lábak verítéke: semmit sem szárított ki belőle a forró, zavaros szél, és a méltóságát is megtartotta magányos teste legbensejében, hiába vették körül az őrök.

A koporsóvivők leereszkedtek a tábor mögötti völgybe, és továbbhaladtak a néma mélységben. Nemsokára odalátszottak az elhagyatott kerámiagyár épületei, és a megsemmisítésre előkészített foglyokat bevezették a falak sötét, szürke átjárói közé.

Lichtenberg Hedwig Wotmann mellett igyekezett maradni, és sírt tébolyodottságában. Olyan szomorúan gondolt erre az ismeretlen asszonyra, hogy a világ végére is elmenne vele, de elvesztését csak annyira sajnálta, amennyire egy átmeneti társ pusztulását sajnálja az ember. A menet elfordult a fal végén, a koporsóvivők eltűntek valamilyen meghatározhatatlan tárgy mögött. A kísérő tiszt, aki Lichtenberg bal oldalán haladt, odaért egy mélységnek a szélére, amelyet valamilyen hatalmas mechanizmus számára ástak, és óvatosan, minden baj nélkül haladt tovább; de Lichtenberg váratlanul meglökte, hogy gyerekkori szokása szerint a néptelen tért valamivel betöltse. A tiszt eltűnt a mélyben, nagyot ordított, amit vascsikorgás meg saját csontjai recsegése kísért. A másik három kísérő tiszt odalépett a gödör széléhez, Hedwig Wotmann pedig meglengette köpenye szárnyát, és zajtalanul, egy röpke pillanat alatt eltűnt a kísérők és Lichtenberg szeme elől. A három tiszt, arra gondolva, hogy a fogoly nem juthatott messzebbre néhány lépésnél, utánavetette magát, hogy gyorsan elkapja, és visszahozza.

Lichtenberg értetlenül állt egyedül. A tiszt régen elnémult a gödörben. A koporsóvivő foglyok előrementek, de nem is tértek vissza. A távolban, kint a sík mezőn, két lövés dördült: Hedwig Wotmann mind messzebbre tűnt, visszahozhatatlanul; már senki sem érhette el. Lichtenberg azt szerette volna, ha elfogják és visszaviszik: nem találta a helyét nélküle, legalább egy rövid ideig láthatta volna még.

Senki sem ment vissza. Lichtenberg leült a földre. Még egy tompa, erőtlen és bizonytalan dörrenést hallott a messzi éjszaká-

ból. Ezután a táborban riadót kongattak. Lichtenberg felállt, és kissé arrább ment attól a helytől, amely örök kriptája kellett hogy legyen, a közös sír Hedwig testével; tíz évvel később, amikor a koporsók és a testek elporladnának majd benne, amikor felbomlik a földi porhüvely, Albert csontváza átölelné Hedwig csontvázát – hosszú évezredekre.

Reggel felé Lichtenberg eljutott egy számára ismeretlen munkástelepre, amely hat-nyolc házból állt. Elkezdődött egy derűs, őszi nap, az alábbhagyó szemét, por ott kavargott a néptelen úton a házak között, a távolban felkúszott a nap a maga felső birodalmába.

Albert elment az utolsó házig, de nem találkozott senkivel. A telep szélén, a kútnál ocsúdott fel, ahol megpillantott egy Hitler-szobrot: egy magányos bronz torzót; a géniusz előtt vas virágcsokor volt kővázában. Lichtenberg figyelmesen megnézte a fémarcot: kifejezést keresett rajta.

Aztán otthagyta a szobrot, és bement a házba. Egy asszony ült a szobában, egyik kezével a mennyezetre függesztett bölcsőt ringatott, a másikkal meg folyton takargatta, bugyolálta a bölcsőben alvó gyereket. Lichtenberg kérdezett az asszonytól valamit, de az nem válaszolt. Csak a bölcsőt nézte rezzenetlen szemmel, arcán a régóta gyülemlő keserűséggel: már közömbössé tette a tűrés. Az éhség és a kimerültség barnára festette az arcát, olyan volt, akár a fasiszták inge, a külső bőr alatti húst felemésztette a szervezete, úgyhogy teljesen elfogyott a csontokról, mint az őszi lomb a fáról, de a testéhez hasonlóan még az erőt fenntartó agyvelő is kiszikkadt a koponyája alatt, ezért már nem volt gondolata, emlékezete megfeledkezett arról, hogy időnként megrebbentse a szempilláját, a teste kislány méretűre töpörödött, csupán a bánata működött ösztönösen. Kifogyhatatlan energiával ringatta és ringatta az egyszerű bölcsőt, és lankadatlan, óvó gyengédséggel takargatta az alvó gyereket, pedig Lichtenberg nem érezte, hogy hideg van.

– Látod, mennyire fázik – szólalt meg az asszony –, azért nem tud elaludni.

Lichtenberg lezárta ujjával a gyerek szemét, és azt mondta az édesanyjának:

– Most már elaludt!

Este bement a házba egy rendőr meg egy keleti arcú, riadt szemű, fiatal nő. A rendőr a nő segítségével kereste az államelle-

neš bűnözőt, az asszony pedig, nem ismerve a rendőr szándékát, az állam segítségével kereste megtébolyodott férjét.

A rendőr és segítője egy halott asszonyt talált a házban, arccal a bölcsőre bukva, amelyben ugyancsak halott volt a gyermek. Férfit nem találtak.

– Pihenjen, Lichtenbergné asszony – mondta a rendőr.

De az izgatott nő nem hallgatott rá, hanem céltalanul kiment a házból – az udvarra nyíló konyhaajtón át.

A földön megpillantott egy agyonvert, ismeretlen állatot: hasmánt feküdt. Megérintette a cipőjét, és látta, hogy egy gyapjas ősember lehet, még inkább egy nagy majom, amelyet megcsonkítottak, és tréfából emberi ruha foszlányaiba öltöztettek.

A később kilépő rendőr Zeldához hasonlóan úgy vélte, hogy majom fekszik ott vagy valamilyen, Németország számára szükségtelen, tudománytalan állat; ifjú nácik vagy rohamosztagosok öltöztették ruhába: politikai célból.

Bárány György fordítása

ÉJSZAKAI KÜLDETÉS

Erich Zummert, a német katonai légierők hadnagyát nappal a törzsirodába hívatták, és utasították, hogy készüljön fel távolsági repülés végrehajtására, harci repülőgépen; a feladat szigorúan titkos, az útirányt és a végcélt csak közvetlenül indulás előtt kapja meg a parancsnokától.

Zummer kilépett a törzsirodából a dél-bajorországi falu utcájára. Mosolyogva gondolt vissza a törzsfőnök rendkívül komoly, feszülten töprengő arcára: mintha valóban lett volna min töprengenie, mintha nem csupa idegen akarat gépies végrehajtója volna, egyszerű hivatalnok, akinek az az egyedüli dolga, hogy felülről kapott utasításokat olvasson. Zummer ugyanúgy mosolyodott el, ahogyan más esetben szomorkodott: némán s alig változó arccal; hozzászokott a hallgatáshoz, s a külső benyomások, melyek általában nevetést, bánatot váltanak ki az emberből vagy élő, igazi tettre sarkallnak, benne mostanában egyre inkább belső, elfojtott élményekké váltak, veszélytelen és haszontalan élményekké, melyeket nem vett észre senki. Holott a fiatal pilóta agya és szíve most is tudott lelkesülni emberekért, hőstettekért, jól sikerült repülésekért, most is tudott szeretni barátokat és szerelmes szívű lányokat, s képes volt dühödten gyűlölni ellenségeket és zsarnokokat – e szokásos tulajdonságokat azonban Erich Zummer mostanában javarészt vagy teljesen magába rejtette, ez utóbbi bizonyult a legjobbnak, mert a nyíltan feltárt érzések és gondolatok szinte minden nappal jobban fenyegették az életét.

Még a szerelem is lehetetlenné vált számára. Egy évvel előbb egy Lipcse melletti kaszárnyában teljesített szolgálatot, s megtetszett neki egy lány, Klara Schlegel, aki a katonai étkezde konyháján dolgozott. Közeledett hozzá, barátságot kötött apjával, anyjával, ellátogatott hozzájuk esténként, hogy beszélgessen és sé-

tálgasson ezzel a lánnyal, akit már a menyasszonyának tekintett, és meg akarta kedveltetni magát, hogy később Klara is belészeressen. Úgy lehet, a szerelem számára nem is kell semmi egyéb, mint egy férfi és nő, aki szereti egymást, ámde mindkettőnek be kell bizonyítania a másik előtt az értékét, hogy szilárdan helyet kapjon társa szívében, és erre tanúként, bizonyítékként alkalmas lehet a külső világ bármilyen vonzó, lelkesítő tette, amely önmagában nem hat különösképp a szerelemnek felfokozott érzéseire.

Nyilván azért, hogy csillogtassa eszét és eredetiségét, Erich egy ízben az oroszokkal, spanyolokkal és kínaiakkal kapcsolatban megjegyezte: „Ők most a legnagyobb, legelszántabb emberek a földön." Klara kutatón nézett rá, majd azt válaszolta, hogy a német hadsereg tisztjének egyáltalán nem helyénvaló ilyen gondolatokat hangoztatnia, és ő maga fog gondoskodni róla, hogy Erich kikerüljön a légierő kötelékéből.

„Magának is kevesebb veszéllyel jár, és én is nyugodtabb leszek – mondta mosolyogva Klara. Majd hozzátette: – Ha majd egyszer férjhez megyek magához."

Zummer megértette, hogy a lány feljelenti a titkosrendőrségen, és mindennap várta letartóztatását. Többé nem látogatta meg a menyasszonyát, és nem is látta: nem azért, mert félt, hanem mert szomorú közöny ébredt benne, noha fájt még érte a szíve, és ott élt benne az elnémított, megkeseredő gyengédség az elhagyott lány iránt. Bár az is igaz, hogy Erich hasonló érzésekkel gondolt mindazokra, akik valamikor közeli vagy meghitt kapcsolatban voltak vele, s akiket azóta szem elől tévesztett; hangjukat megőrizte szívében, emlékezetében, s e hangok csöndesen, szinte hangtalanul suttogtak néha magukról, mintegy panaszkodva, milyen árván maradtak nélküle.

Erich Zummert végül is nem tartóztatták le – minden bizonnyal azért, mert a titkosrendőrségen is összevissza munka folyt: vagy nem ért el hozzá a kezük, vagy valaki mást fogtak le helyette. A rendőröknek olyan mindegy – fő, hogy tevékenykedjenek. Klara Schlegel jóindulatában vagy megmaradt csekély emberiességében Erich nemigen bízott. Ennek a lánynak nem volt kitől tanulnia, elsajátítania efféle tulajdonságokat: tizenhárom éves korában megfertőzte a fasizmus. Erich pedig nem tanította semmire, mert csupán szerette Klarát, és ezt teljesen elegendőnek tartotta. Szerelme nem volt más, mint hogy gon-

doskodott saját hasznáról és öröméről, hogy gyönyörködhessen egy vonzó és szép teremtésben, holott ehelyett munkálkodnia kellett volna egy naiv és tapasztalatlan gyermeklány megmentésén, akit már kíméletlen, ellenséges erővel szorongatott a félelem, s akiben a szánalmas agy csupán hallgatni és engedelmeskedni tud, de gondolkozni nem, és a szív csak azért ver, hogy biztosítsa a vérkeringést, de lélekké válni képtelen...

Mit tett hát Erich Zummer azért, hogy megkönnyítse Klara Schlegel jövendő sorsát? Megharagudott a menyasszonyára, és otthagyta; zokon vette, hogy a lány antifasiszta meggyőződése miatt be akarja árulni a titkosrendőrségen; megtagadta barátságukat, s magányosságra ítélte Klarát, amikor módja lett volna olyan szoros közelbe hozni magához a lány szívét, hogy e szív egy életre átforrósodott volna Erich lélegzetétől, és semmiféle hideg, pusztító szél nem dermeszti meg. Soha senki nem fogta meg Klara kezét, hogy magával vigye az emberek új, eljövendő világába, amely akkor már létezett Németországban a lelkek mélyén.

De hát most már késő bánat Klara Schlegel sorsával törődni.

Majdnem egy év telt el azóta, hogy Erich Zummer utoljára látta, s már nyolc hónapja elutazott Lipcséből ide, Dél-Bajorországba. És ma, napszállta után elindul, és Franciaországon keresztül Spanyolországba repül, hogy barátait pusztítsa, hogy ölje a nincstelenek népét, a jövendő fényében bizakodókat – mint jó földijük, Don Quijote mondta –, akik most csupán elviselhető sorsot áhítoznak országukban.

Zummer hazaballagott. Egy parasztházban bérelt szobát. Rajta kívül még vagy húsz, közelben szolgálatot teljesítő pilóta és harckocsizó tiszt lakott ebben a községben. A parasztok türelemmel viselték a katonákat, de nem dolgoztak olyan gonddal és szorgalommal, mint azelőtt, és máról holnapra éldegéltek. Zummer érezte a helybeliek titkos elégedetlenségét: nem tetszett nekik, hogy falujuk környékén katonai alakulatok állomásoznak. A felfegyverzett semmittevők óriási tömege, akik teherautó-bázisnak használják a szántóföldeket és kaszárnyát építenek rajta, a földművesek ősi, apai házába települő tisztek, a túráztatott motorok bőgése, zúgása az addig csöndes termőföldeken – mindez megkeserítette a parasztokat, és úgy éltek szülőfalujukban, mint idegenben, mintha épp elköltözni készülnének – vagy meghalni.

Estig még aludnia kellett volna, de Erich nem feküdt le, nem volt kedve alvásra fecsérelni e búcsúórákat a hazájában. Leült borotválkozni az asztalhoz a kistükör elé, és megszemlélte az arcát: nagy, szabályos orr, szigorú szürke szem, szőke haj kellemetlen vöröses árnyalattal, és finom, kissé szélfútta arcbőr, meghintve apró barna pontokkal. Erich szeplős volt. Gyerekkorában „verébpöttyösnek" meg „pulykatojásnak" csúfolták emiatt.

„Pedig mégiscsak árja kinézetem van – tűnődött Zummer. – Átkozott dolog: szándékosan kéne eltorzítani magam, hogy ne lássanak árjának. Holott árják valóban nem is léteznek, csak hivatalosan kijelentették, hogy vannak, és aki kétségbe meri vonni, az kap egyet a fejére, és viszik a börtönbe. Ilyen módszerrel azt is ki lehetne kényszeríteni, hogy higgyünk a manókban, koboldokban és más egyéb láthatatlan, de gonosz lényekben."

A szoba falát a parasztgazda rokonságának, szüleinek, nagyszüleinek régi, megfakult fényképei díszítették: egész elhalt nemzedékek. Ők boldogabbak voltak ma élő utódaiknál. De vajon, miért?

Borotválkozás után Erich gyorsan berakosgatta holmiját egy kicsiny, de öblös bőröndbe, megtörölgette és ellenőrizte pisztolyát, keze ügyébe helyezte, s máris indulhatott a repülőtérre. Búcsúzó tekintettel végignézett a szobán, amelyben lakott, s amelybe aligha fog visszatérni többé. Kínzó gondolatoktól gyötörve, a hadnagy ledőlt az ágyra, hogy pihenjen egy kicsit, még mélyebb töprengésbe merüljön, s valamiféle döntésre jusson, amely vigaszt nyújt, enyhíti szenvedését.

A parasztok nemzedéke hallgatagon nézett rá az ágy feletti falon sorakozó fotográfiákról. Miért voltak ezek boldogabbak, mint ő?

„Nem értettem meg Klarát, és ott hagytam egyedül az ellenség között. Elvesztettem a fejem egyetlen véletlen ostobaság miatt, pedig hát hol tanulhatott ő józan gondolkodást és becsületet?..." „Te még igazán szeretni sem tudsz: hiszen az az igazi szerelem, amikor az ember mindent meg tud bocsátani a másiknak, még a halált is a kezéből – de te nem tudtál uralkodni magadon, megsértődtél, hitvány alak vagy, nem értettél, nem láttál semmit a magad sértett dölyfén kívül, ma pedig elrepülsz Spanyolországba, hogy pusztítsd az egyszerű munkásnépet,

hogy csupa árva maradjon utána, s az árvák aztán rabokká legyenek..."

A csöndes nyári nap tompa fénye bevilágított az ablakon. Zummer odament az üveghez, és elnézte a távoli szántóföldekre vezető, keskeny, egyszerű utat: két keréknyom a föld húsába vágva. Egy parasztember szekerezett rajta a faluból, egyre messzebb; Erich várta, hogy visszaforduljon, de a férfi nem fordult vissza, és csakhamar eltűnt a szeme elől. Két fűz zöldellt azon az úton, ott, ahol a falu meg a mező találkozik; a meleg szél lassan mozgatta leveleiket, és a gabonaszálak tűnődve növekedtek az útszélen. Mindez egészen közel áll az emberhez, mintegy ő teremtette, de mégis annyira idegen, annyira elkülönült a maga zárkózott életében, hogy csupán a közös napfény fűzi össze az emberek és a növények sorsát. A rozs meg a fák élik a maguk komoly, szükségszerű életét, s nem törődnek vele, hogy az emberek felhasználják termésüket, testüket, tehát hogy más számlájára: az ő számlájukra élnek. A gabonaszemek azért nem törődnek ezzel, mert amikor meg akarják semmisíteni őket, akkor már megértek, kis híján holtak, s készek lehullani a földre, hogy megsokszorozódva elpusztuljanak – és ezért nem bántja őket, mit tesznek az emberek.

– De hiszen én még nem vagyok halott – tűnődött Erich Zummer. – Huszonnyolc éves vagyok. És élni akarok, mert haldoklom, és mert folyvást ölnek.

Jól tudta, mennyire kimerült az agya a szüntelen hallgatásban, rejtőzésben, önfegyelemben; hogy elgyávult a szíve az alázatoskodásban és rettegésben – a szíve, mely egyetlen embert, például Klara Schlegelt sem volt képes megvigasztalni; Erich jól tudta, mint bukkan fel benne a közvetlen érzéssel és a tiszta, őszinte gondolattal egyidőben a fék, az akadály a tiszta érzés és a gondolat elfojtására, a megroskadt, belenyugvó élet alázatos remegése, az életé, amely még a bajt is jótéteménynek, egyetlen lehetséges sorsának érzi; és az élet megy, folyik állandó sietségben – de cselekvés nélkül; megannyi gondban – de értelmetlenül; a végső, halálos csapásra várakozva – de védtelenül, kiszolgáltatottan.

De hát mi ez? Miért van az, hogy belém, bizonyos Erich Zummerbe az egész világ küldi a jelzéseit, s a természet hullatja a magot, s belőlem mégsem fakad semmi, nem növekszik válaszul semmi, fizetség és hála gyanánt?... Olyan vagyok, mint az a terméketlen, halott föld, amelyben nem eredt meg a beléve-

tett mag, hanem semmivé lesz, és az elhaló, kihasználatlanul maradt erő mérgével mérgezi a talajt, hogy legyen a föld még meddőbb, hogy változzék kővé. Ámde nehéz megértenie és helyesen irányítania az életét annak, aki egyszer sem haldoklott még, s nem járt a halál mezsgyéjén.

– Sebaj: én éppen úgy élek, haldokolva, tehát már kezdem pedzeni, hogy is kell most élnem – tűnődött Erich.

Eszébe jutott a szigorúan titkos parancs az éjszakai távolsági repülésről, és elmosolyodott a titkolózás ostobaságán. Azt, hogy innen harci repülőgépeket küldenek Spanyolország fölé, tudják az összes környékbeli pásztorok, segítőtársaik, és az egész német nép. A nyilvánvalót mindig titokban csinálják, s csupán az érdektelen semmiségeket hozzák nyilvánosságra.

Erich újra ledőlt az ágyra, és egész estig tépelődött.

Este gépkocsit küldtek érte a törzsből, s kihajtatott a repülőtérre. Mindössze tíz kilométer volt ez a kátránnyal felöntött, egy szintre hozott új autópályán. Erich ült a kocsiban, és csodálkozott: ahol azelőtt fák nőttek, most kivágva minden, s ahol azelőtt nem nőtt semmi, most szembetűnt valami: hol fűszőnyeg, hol meg sötét kőruha, mely a víz alámosásától védte a földet. Zummer autózott az ismerős vidéken, de olyan meglepetten szemlélődött, mintha külföldi volna: értette, miért vannak itt kivágva a fák, s miért raktak ott gyeptéglákat a dombhajlat megerősítésére – ő azonban még a régi, békés világot akarta felfedezni ezeken a mezőkön, a sötétségbe borult szántóföldeket, a gazzal benőtt árkok mentén magasodó évszázados fákat, a fényt a falusi házikók ablakában, ahol a parasztcsalád épp az asztalnál ül, és közös tálból vacsorázik: Zummer azt a régi világot áhította, amelynek visszatérte felszabadulást jelentett volna a fasizmushoz képest.

A hadnagy megállította a kocsit, és kisétált az út szélére. Besötétedett, de fény sehol sem villant, mert az emberek takarékoskodtak a petróleummal meg a villannyal; csak egy ijesztő és üvöltő hang énekelt valahol a távolban, szüntelenül és hullámzón, mintha a természet kőmélyéből énekelne öröktől fogva – úgyhogy akár meg is lehet szokni, és úgy élni mellette, mintha csend volna. A túráztatott motorok bőgtek így a közeli kísérleti repülőgépgyárban, és a szélcsatornák feleltek nekik: itt készülnek a legjobb típusú vadászgépek és bombázók. Az egész világ fölött ott énekelnek most ezek a szélcsatornák, és bőgnek az

új motorok a próbapadokon. Ezek a gépek nemsokára már bombákat fognak szórni a földre, mégpedig olyan sűrűn és megállás nélkül, hogy az emberek hozzászoknak, meg se hallják, újra csöndesnek érzik az életüket, s a bombarepesz okozta halált megszokottnak és természetesnek.

Zummer továbbhajtott. Vagy két kilométernyire a községtől, az úttól jobbkézre, koncentrációs tábor volt: négy hosszú barakk, melyek alig egyméternyire emelkedtek ki a földből; a barakkok falát omlékony folyami kőből építették, anyagtakarékosságból mindössze egy méter magasra rakták, a helyiségek alsó fele a felszín alá került, úgyhogy lényegében nagyméretű földkunyhók voltak. A vasanyaggal is takarékoskodtak, tehát semmiféle szögesdrót nem vette körül a tábort, hanem – mint Erich már előbb hallotta – idős porosz rendőrök meg rohamosztagosok őrizték a foglyokat.

A láger lakói nehéz földmunkát végeztek: töltést építettek új autóutak számára, és repülőterek mellé leszállópályát egyengettek. Zummer sokszor látott már dolgozó rabokat: ásták, lapátolták a földet, és mozdulataik holdkórosok mozdulataira emlékeztettek. Egyikük szeme – mely megfakult, megtört a szüntelen gyötrelemtől – ijedten, rettegve bámult a szabadon járó-kelő idegenre, mások szemében viszont szinte boldogsággal felérő heves gyűlölet lobbant a szabad emberek – ellenségeik – felé.

Vajon nem azért sínylődnek Erich Zummer ismeretlen társai ebben a börtöntáborban, mert jobbá akarták tenni az emberek életét? De igen; ám ha így van, akkor a fasizmus ellenségeinek rabságba hurcolása már maga is bizonyítja, hogy él a szabadság az emberi szívben és gondolatban, és a rab nem más, mint a mindenkire váró felszabadulás néma ígérete. Éppen ezért a német nép mostani rabsága mintegy előkészíti nemsokára beköszöntő szabadságát.

„Jó volna nekem is börtönben lennem – gondolta Zummer. – Csakhogy én a fasiszta hadsereg tisztje vagyok."

A repülőtéren már ott állt öt kétüléses vadászgép, indulásra készen.

A pilóták és navigátoraik felhörpintették a haboskávét, majd átöltöztek nyári pilótaruhába, felszereltek, és eligazítás végett felsorakoztak. Miután megkapták a kellő utasításokat, a repülőgépekhez léptek. A parancs egyszerű volt, és semmi újat nem

mondott: Franciaországon keresztül Spanyolországba repülni, mindvégig a magassági maximum közelében maradni s a vezérgép irányításával Spanyolországban leszállni. Ha pedig valamelyik gép előre nem látható oknál fogva kénytelen elszakadni a többitől, a navigátor számításai alapján a pilóta köteles öntevékenyen elérni Franco tábornok körzetét.

Zummer mellé Friedrich Königet osztották be navigátornak. Nem csupán az a feladata, hogy elkísérje a gépet Spanyolországba, hanem mint megfigyelő, mindvégig, az egész harc idején Zummer mellett kell maradnia. Erich körülbelül egy éve ismerte Königet: együtt végezték a gyakorlórepüléseket, harcgyakorlatokat. Mint navigátor, König nem nagyon jeleskedett, sőt, egyenesen rossz irányító volt: egy ízben fényes nappal, a felhőtlen égen, másfél ezer méter magasságban hibásan tájékozódott, és rossz irányt adott meg Zummernek. Ámde König nagy, tiszta, gyermeki szemében szüntelenül ott égett a fasiszta igazság őszinte meggyőződésének energikus fénye, a hit, sőt a fürkésző gyanú fénye; így élt a navigátor létének oktalan, de pontosan érzékelt, szilaj örömében, folyvást a harcra és lelkesült indulatra készen.

Erich, Königet figyelve, néha viszolygást érzett – nem azért, mert társa hitt a fasizmusban (hiszen a téveszmébe vetett hit egyre jobban gyengíti és pusztítja a hivőt: akkor hát csak hadd higgyen), hanem mert hitének idiotizmusa, mélyről fakadó, boldog odaadása a rabság iránt valahogy vele született és természetszerű volt nála: ettől borzongott meg olykor Zummer.

Ijedten és szomorúan gondolt rá, hogy számtalan más emberben ugyanúgy ott él ez az ösztönös, boldog idiotizmus, mint Friedrich Königben. Erichnek eszébe jutott, hogy amikor a különleges légi alakulat tábornoka elbúcsúztatta a repülősöket, König szemében könny csillogott: a boldog odaadás könnye, s az önfeláldozásé, hogy kész bármikor meghalni ezért a tábornokért vagy bármely más parancsnokáért, akik együtt a hazát testesítették meg számára.

„És te meghalsz a hazáért – mondta magában Erich Zummer, miközben beült a pilótaülésre –, csakhogy nem azért a hazáért fogsz meghalni, amelyet magadnak elképzeltél, hanem az enyémért, az egész világot magába ölelő hazáért, az egész tarka és kék színű földért, amelyet te a sírok barna agyagrögeivel akarsz beborítani."

A gépek egymás után a levegőbe emelkedtek, alakzatba fejlőd-

tek, és a vezérgép után felvették az útirányt. Zummer megszokott, de megunhatatlan gyönyörrel érezte a hevesen dolgozó motor pontos működését. Erich azelőtt a müncheni műszaki főiskola befejezése után gépészmérnökként, majd konstruktőrként dolgozott egy kísérleti repülőgépgyárban. Elsőnek tervezte meg a harci repülőgépek robbanásbiztos benzintankját. Ezek a tartályok benzinnel töltött csőrendszerből álltak, amely egy vízzel működő autóhűtőbe került; mindegyik csövön volt két különleges, önműködő szelep, amely a cső sérülése esetén nyomban elzáródott és ezzel elkülönítette a vezetéket az egész rendszertől. Ez a szisztéma nélkülözhetetlen, ha ellenséges golyó éri a tartályt; ilyenkor csupán egyetlen csőből folyik ki a benzin, s ha tüzet fog is az üzemanyag, ez a csekély mennyiség aligha gyújtja fel a repülőgépet. Ezenfelül Zummer azt javasolta, hogy a tartályt helyezzék el olyan helyen a gépen, ahol erős légáramlat éri: ezáltal annyira lehűl az üzemanyag, hogy bármiféle golyó vagy akár közvetlen láng is bajosan gyújtja meg. És Erich még további tökéletesítéseket is kigondolt a repülőgépmotoron, nem a munka hasznát tartva szem előtt, hanem mert saját fájdalmára talált benne vigasztalást: mintha játékkal vonná el figyelmét a környező valóságtól.

Csakhogy egy idő múltán ráunt erre az alkotó-tervező munkára: fel kellett cserélni a játékot egy másikra (példának okáért hozzálátni az autó vagy a rádió tökéletesítéséhez), ha az ember valamivel ki akarja meríteni vagy el akarja fecsérelni az életét, vagy pedig – ezzel szöges ellentétben – komoly életet kezdeni, mindenféle játék nélkül. És Zummer többé nem foglalkozott repülőmotorok tökéletesítésével, mivel sem a jó, sem a rossz motorok önmagukban nem segítenek hozzá a helyes emberi léthez, ha egyszer az emberből hiányzik az a bizonyos szent lényeg, vagy pedig ezt a lényeget megölték, tönkretették benne. Meglehet, ez a lényeg: a lelkünk, amelyről nem tudni pontosan, mi is valójában, de azt tudjuk, hogy nélküle az emberiség élete lehetetlenné válik, s e tényt az bizonyítja, hogy szenvedünk...

A gép magasan Franciaország fölött haladt. Friedrich König Zummer mögött ült, kezét a második botkormányon nyugtatta. Csöndes, tompa fény égett Erichhel szemközt a műszerfal fölött, s a műszerek üveglapja más-más arccal tekintett a pilótára: egyik komoran, másik mosolyogva, harmadik mintegy öregembernek álcázva, fontoskodva mozgatta a mutatója bajszát. Erich rámo-

solygott a műszerekre: gyerekarcnak látta őket, utódainak, akiket hűséges, szerető feleség szült neki.

A pilóta felpillantott Franciaország egére – milyen is itt egy idegen, de kedves és szabad ország fölött. Örök csillagok ragyogtak rajta mint elérhetetlen vigasztalás. De ha ez a vigasz elérhetetlen számunkra, akkor az emberi lehelettől melengetett földnek ez alatt az égbolt alatt annál gyönyörűbbnek kell lennie, hiszen a rajta élő emberek zsákutcába futó életre ítéltettek.

„Megölöm – döntötte el Zummer König sorsát. – Ő és ők akarnak tönkretenni, lealacsonyítani minket a maguk boldog idiotizmusáig, hogy többé ne érthessük a csillagokat, és ne érezzük egymást – ez pedig annyi, mintha meggyilkolnának. Sőt, rosszabb annál: mintha egy gyermeknek kiszúrnák a szemét. Holott mi önmagunk fölé akarunk emelkedni, mi meg akarjuk szerezni azt, aminek most híjával van a legjobb ember is, mert ez számunkra mindennél fontosabb. De hogy magunkénak vallhassuk ezt a nélkülözhetetlent, ahhoz szakítanunk kell az önmagunk iránti közönnyel, állandósággal, mozdulatlansággal, belenyugvással... Königben semmiféle hiányérzet nincsen; itt röpül mögöttem a világ meghódítására, hogy mindörökre megfossza a földtől és szabadságtól mindazokat, akiknek erre szükségük van. König elégedett, és szilárdan hiszi, hogy feltárta magának a világ igazságát, és most a maga hasznára táplálkozik belőle. Én viszont, nyomorult és szomorú halandó, telve vagyok vággyal a szabad emberek után. Ez kettőnk közt a különbség, és ezért ölöm meg Friedrich Königet... Én úgy érzem, hogy nekem van igazam, König nyilván úgy gondolja, hogy neki van igaza, én azonban így nem tudom viselni az életet, és megölöm őt. Hadd lázadjon fel a mi közös szándékunk és fájdalmunk az ő hitük és megszállottságuk ellen."

Éjfélre járt. A vezérgép most a szokásos átlagsebességgel, nem túlságosan magasan vezette a rajt: nem akarta túlerőltetni a motorokat, és takarékoskodott az üzemanyaggal – a franciáktól nem tartott különösebben.

A francia föld mély sötétbe borult a gépek alatt. Odalenn a városokban és falvakban, a gabonatáblák és szőlők közt meghúzódó kunyhókban békésen aludt a napi munkában elfáradt nép.

Zummer sokáig fürkészte a távoli földet, igyekezett felfedezni valami fényt, amely emberi életre utal. Vizsgálódását bizonyos

mértékig zavarta a megművelt szántóföldekről emelkedő ködfüggöny, melyet a veteményes nedves ajka lehelt. De a pilóta végül is észrevett egy halványan derengő fényfoltot: lassan mozgott a földön, a repülőgép irányát átszelve. Mi lehet ez? Zummer kitalálta: a francia gyorsvonat mozdonyának fényszórója: vagy Nizzába, vagy a Pireneusok felé siet.

A műszerfalon felvillant a „Navigátor" feliratú piros lámpa. Erich kissé jobbra hajolt, a mikrofonhoz, amely a navigátorral kötötte össze.

– Közeledünk a spanyol határhoz – közölte Friedrich König. – Alattunk, az útirányra merőlegesen halad a francia éjszakai gyors a Földközi-tenger felé. Ha volna nálunk egy-két bomba, lejjebb ereszkedhetnénk – tréfált nevetve –, és kipróbálhatnánk, mit bír el egy francia mozdony...

– Hadirepülő vagyok, és nem kalandor – válaszolta Zummer.

– Nem tudná meg senki – hadarta König a mikrofonba. – A francia vonatok jó gyorsan mennek, csak a mozdonyt kell eltalálni, a szerelvény aztán végez önmagával. És nem tudná meg senki, hisz lehetetlen kideríteni, miféle gép dobta a bombát. Úgy gondolnák, hogy egy vörös spanyol, vagy egy olasz... Végül aztán eltemetnék az utasokat és megfeledkeznének az egészről...

Zummer kis csend után válaszolta:

– A vörös spanyolok csak az ellenségeikkel harcolnak, és a maguk földjén... Az olaszok meg a szövetségeseink. Jelenteni fogom a parancsnokságnak, hogy maga képesnek tartja őket banditizmusra, engem meg rá akart beszélni, hogy támadjuk meg a francia gyorsot...

König elhallgatott. Zummer elmosolyodott, és így szólt a mikrofonba:

– Ide hallgasson, König... De ha mélyrepülésben mindegyik géppuskánkból megszórjuk a szerelvényt, könnyedén kinyírhatjuk a vonatbrigádot, megrongáljuk a mozdonyt, s aztán a vonat vakon robog a pusztulásba...

– Ez se rossz ötlet – élénkült fel a navigátor –, jó volna kipróbálni.

„Lám, egy ember – gondolta Zummer. – Legfőbb ideje, hogy angyallá változzam. Az emberből elegem volt, semmi jóra nem vezet."

A pilóta előtt, szilárd biztonsággal tartva a távolságot, nyu-

godtan repült a raj másik négy gépe; Zummer motorjának zúgása egybeolvadt a többi repülőmotor bőgésével; az egyenletes, megbonthatatlan zúgás néma csendre emlékeztetett, és megnyugtatta, elálmosította a pilótát. Csupán a kipufogócsövekből hevesen kilövellő láng világította meg egy-egy pillanatra a suhanó, súlyos gépmadarak csillogó testét.

„Nemsokára Spanyolország felett vagyunk – eszmélt fel Erich Zummer. – Itt az ideje." Gyors mozdulattal kirántotta pisztolyát a bőrtáskából, és félig hátrafordulva, s szinte alig látva a navigátor testét, egyszerre beleeresztette az öt töltényt. Friedrich König összecsuklott, és holtan jobbra hanyatlott.

A vezérgép emelkedni kezdett. A Pireneusok hegylánca sűrű ködbe burkolózott; felülről, a csillagok alatt a köd feketének látszott: a francia és katalán völgyekből, a Földközi-tenger és az Atlanti-óceán meleg víztömegei felől gomolygott felfelé éjszakára.

Zummer nem követte a vezérgépet; tartotta az előbbi magasságot, és lassította a motort, hogy lemaradjon. Majd kis idő múlva maximális sebességre kapcsolt, aztán célba vette gépével a fasiszta repülők távolodó csoportját, és gyorsan közelítve utánuk eredt.

Alulról egészen közel érve a rajhoz, és tartva addigi sebességét, Zummer a vezérgép alatt suhanva hirtelen felrántotta a maga gépét, és abban a szempillantásban lenyomta a géppuskabillentyűket. A vezérsík elülső peremén fellobbant a fegyvercsövek lüktető lángja, mintha a gépet vörös fénybe vonták volna. A golyók perzselő áradatként csapódtak az élen haladó parancsnoki Messerschmittbe, s a légcsavartól a farkáig elárasztották, mert Zummer mindaddig nem engedte el a magassági kormányt, amíg a gépe, haránttengelye körül meg nem fordulva, hanyatt nem feküdt. E manőver folyamán Erich golyói éles barázdát metszettek teljes hosszában a vezérgép aljába, és használhatatlanná tették a vezérsíkját meg a kormányművét is. Fejjel lefelé repülve, Zummer abbahagyta a tüzelést, és vízszintes helyzetben visszafelé kanyarodott.

Távolabb jutva megfordult, egyenesbe hozta a gépet, és újra a raj után eredt. Egyszer csak észrevette, hogy a vezérgép megtorpan a levegőben, megbillen, majd sötét árnyként egyre nagyobb sebességgel lezuhan a Pireneusok szikláira, és örökre elnémul. A többi három Messerschmitt kikerülte a parancsnoki

gépet, és csökkentett sebességgel folytatta útját, mintha csak töprengene, lassan alakzatba rendeződve. Zummer utánuk vetette magát, hogy hátulról csapjon le rájuk géppuskáival. A hátul haladó Messerschmitt navigátora tüzelni kezdett rá a forgó géppuskatoronyból, de csakhamar abbahagyta, mert nyilván tétovázott, vajon helyesen cselekszik-e, ha elpusztít egy német gépet, miközben a bajtársa nyíltan, védtelenül, egyenesen felé tart. És olyan biztos, hogy Zummer lőtte le a vezérgépet? Hátha egy spanyol repülő szedte le a parancsnokot? – töprengett a hátulsó vadászgép navigátora, miközben tétlenül figyelte Zummert.

Közel érve, és följebb emelkedve, Erich kissé előredöntötte a Messerschmitt orrát, aztán ismét lenyomta a billentyűket, és a géppuskáiból gyilkos tüzet zúdított a hátulsó repülőre. A fasiszta gép sebesen forgó légcsavarja holttá merevedett, és a Messerschmitt tétován megbillenve, tehetetlenül lezuhant a földre, hogy megássa magának a sírját. Az élen haladó gép azonban, mely a parancsnok helyébe lépett, teljes sebességre kapcsolt, és mélyfordulattal egyenest Zummerre támadt. Erich szüntelen tüzelés közben szintén gázt adott, és szemtől szemben az ellenségnek irányította gépét, hogy tüzével összecsapjon vele, és megsemmisítse; légcsavar a légcsavarral, test a testtel, és ízzé-porrá zúzza. Zummer ellenfelének nem volt ideje előnyös harchelyzetbe kerülni, de felfogta Erich szándékát, és sietve emelkedni kezdett. Szemlátomást felülről akart lecsapni rá. Csakhogy Zummer, visszarántva gépét, az ellenfél mögé került, és kitartóan követte.

Erich ügyesebben használta ki a motor teljesítőképességét, mint ellenfele, s így csakhamar be is érte az ugyanolyan típusú gépet. Miközben szüntelenül tüzelt, és hajszolta a Messerschmittet, eszébe jutott az utolsó élő repülő, amely még lecsaphat rá. Végigfürkészte az égboltot, és megpillantotta egy gép sötét körvonalait, s a kipufogó csövek kilövellő lángját a messzi távolban. Az ellenfél megfutott a harctól. „Kár – gondolta Erich. – Sötét van, éjfélre jár, a fasiszták már közel vannak, nem veszem üldözőbe."

Mint néma robbanás, éles fény lobbant fel a pilóta előtt. Erich összeráncolta homlokát. „Égek? Nem lehet." Azzal elengedte a géppuskabillentyűt, meghúzta a botkormányt, meredek hurokba lendült, hogy megmeneküljön a pusztulástól; visszafordult, és egyszerre föleszmélt.

Az ellenfele zúgott el alatta, saját tengelye körül forogva, és hosszú lángcsóvát vonva maga után, sebesen zuhant lefelé, hogy a földbe fúródjon, vagy ezer darabra törjön a sziklákon.

„Vége – gondolta Erich, és elégedetten sóhajtott, mint aki kíméletlen, kemény munkával végzett. Spanyolország felé vette útját. Most kihalt volt körülötte az égbolt.

A Pireneusok másik oldalán sűrű köd gomolygott. Zummer, hogy takarékoskodjék az üzemanyaggal, nem emelkedett a csúcsok fölé, hanem behatolt a párás sötétségbe, és toronyiránt haladt. Lassabban repült most, és az útját számítgatta, hogy a köztársaságiak területén érjen földet. Már nemsokára ereszkedni lehetett volna, de számítása szerint épp a Pireneusok előnyúlványai fölött járhatott, és a köd valószínűleg egészen a földfelszínig ereszkedik, áthatolhatatlan homályba vonva az éji sötétet.

Zummer hátrapillantott a halott navigátorra; König hallgatott, noha nem sokkal előbb még szilárdan hitt a földkerekség meghódításában. Csak hadd aludjanak békésen, mindörökre a világhódítók: játékká akarták változtatni az életet, s ebben a játékban győzni akartak; szánalmas tudatukkal úgy képzelték, hogy a valóság csupán tréfa, és híjával voltak szerénységnek, jóérzésnek, emberszeretetnek – így hát hadd aludjanak holttá dermedve.

Zummer halvány fényt pillantott meg. Arrafelé repült, és megpillantotta a tengert, melynek felszínén az eljövendő nap hajnalfénye, az új idő születő pirkadata villant fel. A pilóta visszafordult. Már tudta, hogy a Földközi-tenger fölött jár, és elhagyta Katalóniát.

A szárazföld felé tartott. A légcsavar szaggatta ködpamacsok sebesen suhantak el a gép alatt. Zummer teljes gázt adott, és a Messerschmitt olyan engedelmes és örömteli hévvel ragadta magával, mintha Erich a régen megszolgált, közeli, hívogató boldogság felé repülne.

Elérte a szárazföldet, és fölötte suhant. A tengeren már derengett a hajnal, de itt, a sötétlő foltok felett még mély, komor csend honolt, itt még éjszaka volt, s emberek, állatok, növények az igazak álmát aludták...

Kis idő múltán Erich leszálláshoz készülődött. A köd valóban egészen a földfelszínig ereszkedett, mintha belőle született volna, és Zummer sokáig repült alacsonyan a talaj fölött, mintha futna rajta, kockáztatva, hogy nekiütközik egy domb nak, esetleg egy

földműves vagy egy pásztor kunyhójának. Úgy két kilométernyi suhanás után, a pilóta visszafordult, és óvatosan leereszkedett az ismeretlen, hepehupás földre.

Még teljesen sötét volt: alig lehetett látni az éjszakai ködben. Zummer leállította a motort, kikapcsolta a műszerfal fölött égő lámpát, térdére fektette pisztolyát, és pirkadatig szunyókált az ülésen.

Mikor felébredt, távoli ágyúzást hallott. Kiszállt a gépből, és körülvizsgálódott. Időközben megvirradt, és az alacsonyan szálló köd gomolyogva felfelé húzódott a napfényben, s lassan szétfoszlott; a szelíd fény végzett a sűrű ködděl, amiként őt őzi el a vihar, és kibontakozott az egyszerű, mezítelen föld. Burgonyatábla volt ez, súlyos szekerek keréknyomát viselő út húzódott rajta. A krumplibokrok satnyán nőttek a szárazságban, és sokat már idő előtt kirángattak a rögök közül: nyilván éretlenül kiszedegették a burgonyát, hogy legyen mivel táplálkozniok. Zummer elindult az úton, hátha találkozik valakivel, vagy legalábbis felfedez valami jelet, ami elárulja, kié ez a terület: a köztársaságiaké vagy a fasisztáké, s nem tévedt-e el.

Miközben ballagott, teljesen kireggeledett, s körös-körül kibontakozott a tájék. Északon hegyek magasodtak a látóhatár szélén, dél felé meg, vagy öt kilométernyire, alacsonyabb halmok emelkedtek: onnan hullámzott szünet nélkül a tüzérségi tűz moraja, mintha csak egy megszokott ipari üzem dolgozna.

A burgonyaföldet cukorrépatábla váltotta fel, s az úttól nem messze, a zöldellő cukorrépa között, Zummer felfedezett egy mészkőből épült, szegényes parasztházikót. Falu a közelben nem látszott, s a magányos kunyhóban nyilván az őr lakott, vagy a cukorrépaföld művelői találtak benne éjszakai menedéket.

Erich Zummer odament ehhez a házikóhoz. Útközben néhány tölcsért látott a földben: tüzérségi lövedékek vájták. Sövény vagy kőkerítés nem vette körül a kunyhót, az épségben maradt répa közvetlenül a fal mellett növekedett. A kiszakadt faajtó a tornác előtt hevert, és a pilóta mindjárt észrevette, mielőtt belépett volna, hogy a reggeli égbolt fénye szabadon bevilágítja a ház belsejét. A cseréptetőt meg a födémet egyszerre lesodorta egy ágyúlövedék, s most az ég egészen közel ereszkedett a parasztkunyhó agyagpadlójához.

Mindössze egy kis szobácska volt belül. Tisztaság és rend uralkodott benne, valaki már eltakarította a szemetet és a leom-

lott mennyezet törmelékeit. A bejáratnál fából ácsolt asztal állt, rajta üres vizesvödör, mellette lóca, a helyiség mélyén pedig jókora családi ágy. Ezen az ágyon egy kisgyerek üldögélt, hétnyolc év körüli fiú, és a belépő Erichet nézte. A kisfiú nagy, kerekre tágult szeme úgy csillogott, mint a reggeli fényesség, de üresen, kifejezéstelenül, mintha a felhőtlen, közömbös égbolt rejtőzne benne. A gyerek az idegenre szögezte tekintetét, de nem látta, nem érzékelte a pilótát: pillantása nem árult el sem félelmet, sem kérdést, sem csodálkozást.

Erich odament a kisfiúhoz, és spanyolul megkérdezte tőle (tudott néhány egyszerű szót):

– Hol a mama? Elment vízért?...

A gyerek nem válaszolt. Ing nélkül, mezítláb ült az ágyban, kisnadrágban, melyet kantár és egy gomb tartott. Nagy gyerekfeje volt, és csillogó szeme továbbra sem fejezett ki semmit, mintha álmodna vagy látna valamit, amitől nem tud elszakadni, és amit Zummer nem lát.

Erich a karjára vette a fiút, és kiment vele a repülőgéphez. A gyerek engedelmesen megült a karján, sőt, fáradtan a vállára hajtotta fejét.

A napfény beragyogta a tágas mezőket, előzte az éjszaka és a köd utolsó nyomait is. A tüzérség a távolban dolgozott, és moraját nem annyira a levegő, mint inkább a föld rázkódása közvetítette. A kisfiú halkan dünnyögött valamit Erich vállán, és elhallgatott. Zummer odament vele a géphez, és beültette a fülkébe a maga helyére. Aztán csokoládét nyomott a kezébe, mutatta, hogy egyen, maga meg munkához látott.

Lecibálta a halott navigátorról a zubbonyt, lekapcsolta róla az ülésszíjakat, majd kiemelte a fülkéből, és ledobta a földre. Ezután leugrott a gépről, és elvonszolta a holttestet a burgonyabokrok közé. A tetem nem volt véres, az ülés is tiszta maradt.

A spanyol kisgyerek engedelmesen majszolta a csokoládét, de elbámészkodott, vagy nem tudta lenyelni, mert már az egész szája tele volt csokoládéval, s csak rágta, rágta közönyösen. Zummer magyarázni kezdte, hogy nyelje le a csokoládét, és megmutatta hogyan kell csinálni, de a fiú nem figyelt a pilótára, s nem is nézett rá. Akkor Erich konyakosüveget vett elő, kicsit az ujjaira öntött belőle, a többit meg felhajtotta. Megtörölgette ujjait, kiszedegette a csokoládét a gyerek szájából. A fiú értetlenül bámult maga elé, majd egyszer csak figyelem, sőt érdeklődés

villant a szemében, és homályos gyerekszavakat dünnyögött a maga nyelvén. Aztán elnémult, mintegy meghallgatva, mit válaszol valaki odabenn a lelke belsejében, és ismét hadarni kezdett.

Zummer a fülke padlóján ült, s a fiú szavait figyelte, iparkodott megérteni. A gyerek most szinte megállás nélkül dünnyögött, egyre jobban belemerült önmagába és önnön képzeletvilágába; a szeme újra elrévedt, nyitva volt ugyan, de úgy nézett vele, mint a vakok, s a gyerek már egyáltalán nem érzékelt semmit a környezetéből. Minden erejét arra összpontosította, hogy gyerekdünnyögés közepette megalkossa senkinek sem látható belső világát, s hogy érzékelje ezt a világot.

Zummer szomorúan figyelte, mint távolodik tőle egyre jobban ez az élő, lélegző kisfiú az eszelősségbe, örökre elrejtőzve benne, meghalva mindenki számára, s már nem érzékelve semmi élőt önmagán, gyerekszívén és tudatán kívül, mely elemészti önmagát a szüntelen képzelgésben. Erich ráeszmélt, hogy a fiú eszelőssége szomorúbb a halálnál: megváltozhatatlan, kiúttalan magányosságra kárhoztatja.

De hát mi történhetett, mi játszódhatott le a szeme előtt, amitől ez a gyermek megfeledkezik az egész természetről és minden emberről, hogy behúzódjon a megbomlott agy szánalmas tengődésébe, mint életének egyetlen menedékébe? Ezt a kérdést Erich nem tudta pontosan megfejteni, noha tisztán látta, hogy a háború és a fasizmus jelenlegi világa ritkán ajándékozza meg a gyermekeket valami mással, mint halállal és őrülettel, a felnőtteket pedig azzal a gyengeelméjűséggel, amellyel Friedrich König dicsekedhetett, s mondjuk, Klara Schlegel dicsekedni fog.

A gyerek abbahagyta a hadarást, mindkét kezével megdörgölte a szemét, mintha most ébredt volna, de aztán újra suttogni kezdett, sietve, kapkodva, és ez az ijesztő, hadaró suttogás – Erichnek úgy rémlett – harc volt a titkos szenvedéssel, vagy hogy legyűrje, és végre megpihenjen.

„Nem. Nem hagyom őt egyedül – mondta magában Erich. – Mindent el fogok viselni, és élve maradok, hogy ő ne haljon meg... Dolgozni fogok és harcolni, s nem fáradok el, és nem pusztulok el."

Kézen fogta a kisfiút, megsimogatta és megcsókolta. A gyerek hirtelen a hadnagyra nézett, mintha felismerné, aztán becsukta

szemét, és sírni kezdett. Lecsúszott a pilótaülésről a padlóra, bizakodón Erichhez simult, és mondott néhány értelmes szót, amelyből Zummer megértette vagy legalábbis megsejtette, hogy a fiú a mamáját szeretné látni, és arra kéri Erichet, keresse meg neki.

– Meg fogjuk találni a mamádat – mondta a pilóta félig spanyolul, félig németül. – Megkeressük, és te azontúl mindig együtt leszel vele.

A gyerek elgondolkozva, nyugodtan nézett Erichre, mintha értené és hinne neki.

Különös fény vakította el Zummer szemét, és heves légnyomás mozgatta meg a repülőgép szárnyait. A pilóta sötét földgöröngyöket pillantott meg a közeli krumplitábla fölött, amelyek már a levegőből hullottak vissza. Az előző másodpercben tépte fel a földet és hullatta oda a rögöket egy becsapódó lövedék. A köztársasági tüzérség nyilván észrevette Zummert, és a gép típusából helyesen ítélték németnek. „Ez jó – gondolta Erich. – A következő lövedékkel széttépnek."

Beültette a gyereket a navigátor helyére, derekánál, vállánál odaszíjazta az ülésre, hogy biztonságosan legyen, ha a gép odafenn manőverezni kezd, azzal maga is beült a helyére.

Felkészült a felszálláshoz, s már-már megnyomta a motor önindítógombját, de ekkor feszült figyelemmel előrenézett, és másként határozott. A géppel szemben negyven-ötven lovas közeledett a mezei úton. Erich látcsövön keresztül felismerte ruházatukról és sötét arcukról, hogy marokkói lovasosztag vágtat arra. Elindította a motort, és futni kezdett a géppel, pontosan a marokkóiak felé. A Messerschmitt gyorsan közeledett, s akkor Erich, továbbra is a földön maradva, lenyomta a géppuskák elsütőbillentyűjét, és golyózáport zúdított a fejvesztve szétszaladó lovasokra. De Zummer géppuskái néhány másodperc múlva elhallgattak: elfogyott minden lőszere.

Akkor megragadta a botkormányt, megemelte a gépet, és felszállt a magasba, hogy a mögötte ülő kisfiúval megkeresse a köztársaságiak földjét, s a gyerek édesanyját, vagy olyan emberekre leljen, akik a szülei helyébe lépnek, és visszahozzák lelkébe az elveszett értelmet.

Radványi Ervin fordítása

I

A Moszkvai Közgazdaságtudományi Főiskola udvarán megjelent egy fiatalember, Nazar Csagatájev. Látszott rajta, hogy nem orosz származású. Csodálkozva körülnézett. Évekig járta ezt az udvart, itt múlott el az ifjúsága, de nem sajnálja – magasra emelkedett, a tudás csúcsára, ahonnan jól látható ez az egész nyárba fordult világ, amelyet átmelegít a lenyugvó nap sugara.

Az udvaron itt-ott fű zöldellt, a sarokban szemétláda állt, odébb ócska deszkafészer, mellette pedig egy magányos, vén almafa, amelyet emberi kéz nem gondozott. A fa közelében jó százpudos, nem tudni, honnan származó kődarab hevert, még távolabb pedig egy XIX. századból való mozdony földbe süllyedt vaskereke.

Az udvar kihalt volt. A fiatalember leült a fészer küszöbére, és gondolataiba mélyedt. Az egyetem irodáján megkapta az igazolást diplomamunkája megvédéséről, magát a diplomát majd postán küldik ki később. Ide többé nem tér vissza. Körbejárta az udvaron levő haszontalan tárgyakat, megsimogatta őket: azt akarta, maga sem tudta, miért, hogy a tárgyak emlékezzenek rá, és szeressék. Bár ő maga nem hitt ebben. Gyermekkori emlékeiből tudja, hogy hosszú távollét után furcsa és szomorú dolog viszontlátni az ismerős helyet; még őrzi őket a szívében, de a mozdulatlan tárgyak már elfelejtették őt, nem ismerik fel, nélküle élték le tartalmas, boldog életüket, idegen a számukra, nyomorúságos, ismeretlen lényként áll előttük.

A fészer mögött vén park volt. Asztalokat állítottak most oda, villanyégőket szereltek fel, és különféle díszeket helyeztek el. A főiskola igazgatójának engedélyével ünnepi estet rendeztek ma abból az alkalomból, hogy másodízben hagyják el a főiskolát végzett közgazdászok és mérnökök. Az udvarról Nazar Csagatájev a diákszállóba ment, hogy pihenjen egy kicsit, és átöltözzön

az ünnepségre. Lefeküdt az ágyára, és észrevétlen elaludt – a testi örömnek azzal a váratlanul jött érzésével, amelyet csak ifjúkorban tapasztal az ember.

Később, este, Csagatájev ismét lement a főiskola parkjába. Felöltötte jó állapotban levő szürke ruháját, amelyre a hosszú diákévek alatt nagyon vigyázott, és megborotválkozott a kis női kézitükör előtt. Minden vagyona a párnája alatt volt, és az ágya mellett álló éjjeliszekrényben. Mielőtt elment volna az ünnepségre, sajnálkozva benézett a szekrényébe; hamarosan ez is elfelejti őt, s Csagatájev ruhájának és testének illata örökre eltűnik ebből a deszkaládából.

A diákszállóban más főiskola diákjai laktak, ezért Csagatájev egyedül indult el. A parkban az egyik filmszínház zenekara játszott, az asztalok egyetlen hosszú sorban álltak, fölöttük fényszóró lámpák égtek, amelyeket a villanyszerelők a fák között kifeszített vezetékekre erősítettek. A nyári éjszaka sötét kupolaként magasodott az ünnepségre, az utolsó együttlétre összegyűltek feje fölött. A nyílt, langyos térség s az ég és a növényzet csendje különleges varázst adott ennek az éjszakának.

A zenekar játszott. A végzett főiskolások az asztalok körül ültek, készen arra, hogy szétszéledjenek a környező világba, s megteremtsék maguk számára a boldogságot. A hegedű hangja néha elgyengült, mintha nagyon-nagyon messziről hallatszana.

Csagatájevnek úgy rémlett, mintha valaki sírna, messze, a látóhatáron túl – lehetséges, hogy ott, abban a senki által nem ismert országban, ahol született, s ahol anyja él, vagy már holtan nyugszik.

– Gülcsataj! – mondta hangosan.

– Mit jelent ez? – kérdezte a szomszédnője, a technológiai kar hallgatója.

– Semmit – mondta Csagatájev. – Gülcsataj: az anyám, hegyi virág. Nálunk akkor adnak nevet az embereknek, mikor kicsik, és minden szépre hasonlatosak...

A hegedű ismét megszólalt, hangja már nemcsak panaszkodott, hanem hívott is – elmenni és nem térni vissza, mert a zene, még ha szomorú is, mindig a győzelmet hirdeti.

Csakhamar elkezdődött a tánc, a játék, a fiatalság szokásos ünnepsége. Csagatájev nézte az embereket és az éjszakai természetet; hosszú élet, munka és boldogság állt előtte.

Csagatájevvel szemben ismeretlen, csillogó fekete szemű fia-

talasszony ült, nyakig zárt, kék ruha volt rajta, mint az öregasszonyokon, s ez suta bájt kölcsönzött neki. Nem táncolt, talán mert szégyellte magát, vagy mert nem tudott, és elragadtatással nézte Csagatájevet. Tetszett neki a férfi barna arca, keskeny, jóságos és egyben szomorú fekete szeme, amely mereven őrá irányult, széles mellkasa, amely titkos érzésekkel teli szívet rejtett, és lágy vonalú szája, amely képes sírni is. Az asszony nem titkolta rokonszenvét a férfi iránt, és rámosolygott; a férfi nem viszonozta. Az általános vidámság egyre fokozódott. A diákok – közgazdászok, tervesek és mérnökök – fogták az asztalon álló virágokat, füvet téptek hozzá a kertben, s ajándékot készítettek belőle barátnőiknek, vagy egyszerűen a dús hajukra szórták. A Csagatájev mellett ülő asszony eltűnt – ott táncolt most a park ösvényén tarka konfettivel behintve, és elégedett volt.

Az asztalnál maradt többi asszony is boldog volt, boldoggá tette őket a társak figyelmessége, a környező természet és az előttük álló hosszú és reményekkel teli jövő, amely a halhatatlanság érzését keltette bennük. Csak egynek a fején nem voltak virágok és szerpentinszalagok; senki sem fordult hozzá tréfás szavakkal, ő pedig szánalmasan mosolygott, hogy megmutassa, ő is részt vesz a közös vígságban, s ő is kellemesen és vidáman érzi magát. A szeme szomorú és türelmes volt, mint egy nagy, sértett gyermeké. Időnként óvatosan körülnézett, s miután meggyőződött róla, hogy senki sem figyel rá, gyorsan összeszedte a szomszéd székekről a virágokat és a színes papírokat, s észrevétlenül elrejtette. Csagatájev látta az asszony tényked ését, de nem tudta megérteni, miért teszi; unalmassá vált számára a hosszas ünnepség, s távozni készült. Az asszony, aki összegyűjtötte a másoktól lehullott virágokat, már elment valahová – az estét túlhaladta az idő, a csillagok meghőttek, beköszöntött az éjszaka. Csagatájev felállt, és elköszönt a közelében levő barátaitól – mostanában nem fogja őket viszontlátni.

Csagatájev a fák mellett haladt el, s észrevette az árnyékban azt a szomorú szemű asszonyt; az asszony nem látta őt, fejét előrehajtva éppen a hajára szórta a virágokat és szalagokat, aztán kilépett a fák alól a kivilágított asztalhoz. Csagatájev vissza akart menni, hogy felborogassa az asztalokat, kidöntse a fákat, s véget vessen ennek a vígságnak, amelyben ilyen szánalmas könnyek hullanak, de az asszony most boldog volt, sötét hajában rózsa díszlett, mosolygott, bár a szeme ki volt sírva. Csagatájev felkér-

te táncolni, bár ebben nem nagyon jeleskedett, az asszony viszont kitűnően táncolt, s vezette. Könnyei gyorsan felszáradtak, az arca megszépült, s bizalommal simult hozzá egyébként félénk teste, amelyből kései ártatlanság áradt, s illata kellemes és meleg volt, mint a kenyéré.

A vigalom virradatig tartott; aztán kiürült a park, szétszéledt a társaság. Csagatájev nekivágott új barátnőjével, Verával, a hajnalfényben úszó Moszkvának. A más vidékről származó Csagatájev úgy szerette ezt a várost, mint a szülőföldjét, és hálás volt, hogy hosszú ideig élhetett itt, megismerhette a tudományt, és sok kenyeret fogyaszthatott el szemrehányás nélkül. Ránézett az asszonyra, akinek az arca megszépült a távolban felkelő nap fényében.

Múlt az idő, az ég kitisztult, a nap bőségesen árasztotta a földre áldását – a fényt. Vera szótlanul lépkedett. Csagatájev időnként az asszonyra tekintett, s csodálkozott, miért tartják a többiek csúnyának, mikor szerény hallgatása is a fű némaságára, a meghitt barát hűségére emlékeztet. Most közelről látta arcán a fáradtság ráncait, szempillája mögött megbúvó szemét, duzzadt ajkát – azt a titokzatos tüzet, jóságot és erőt, ami ennek az asszonynak a lényében rejtőzött. Félelem fogta el az iránta érzett gyengédségtől, nem tudott volna semmit ellenére tenni, s még gondolni is szégyellt arra, hogy szép-e az asszony, vagy sem.

– Elfáradtam, hiszen nem aludtunk – mondta Vera –, búcsúzzunk el.

– Ugyan már – szólt Csagatájev. – Hamarosan elutazom, legyünk még együtt egy kicsit.

Mentek tovább a hosszú utcákon át, aztán megálltak.

– Itt lakom – mutatott Vera egy új, nagy lakóházra.

– Menjünk fel. Maga lefekszik pihenni, én pedig elüldögélek egy kicsit maga mellett, aztán megyek.

Vera zavartan állt.

– No, jó – szólt végül, s felvezette a vendégét.

Szép, nagy szobája volt, egyszerű bútorokkal berendezve, de a szoba valami oknál fogva szomorúságot árasztott, nagy függönyök zárták el a világtól, unalmas volt, és olyan, mintha nem lakná senki.

Vera levette a felöltőjét, és Csagatájevnek feltűnt, hogy az asszony teltebb, mint amilyennek gondolta. Aztán Vera elkez-

dett keresgélni a konyhában ennivaló után, hogy megkínálja vendégét, Csagatájev pedig elmerült annak a két részből álló régi festménynek a szemlélésében, amely az asszony ágya felett függött. A festmény azt a kort ábrázolta, mikor a földet síknak tartották, az eget pedig közelinek. A kép egy hatalmas embert ábrázolt, aki a földön állva áttörte fejével az ég boltozatát, s válláig kiemelkedett a túlsó oldalon a kor különös végtelenségébe, és nézelődött. És oly sokáig szemlélte azt az ismeretlen, idegen térséget, hogy elfelejtkezett testének arról a részéről, amely az égbolt alatt maradt. A festmény másik fele ugyanezt ábrázolta, de más helyzetben. Az ember törzse elsorvadt, lefogyott, s valószínűleg el is halt, a leszáradt fej pedig gurult a túlvilágon, az ég bádoglavórhoz hasonló külső felületén, az új végtelenség kutatójának a feje ott gurult, ahol valóban nincs vég, s ahonnan nincs visszatérés a sivár, sík földre.

De Csagatájev számára most minden érdektelenné vált. Félénken megölelte Verát, aki háziasszonyi teendői közben hozzáhajolt, s gyengéd erőszakkal magához húzta az asszonyt, mintha olyan közel akarna hozzá bújni, amennyire csak lehetséges, hogy felmelegedjen, és megnyugodjon. Vera azonnal megértette a férfit, és nem lökte el magától. Kiegyenesedett, lehajtotta a fejét, és elkezdte simogatni erős szálú, fekete haját, közben elfordította az arcát, de a könnyei mégis rá-ráhullottak Csagatájev fejére, és ott felszáradtak. Vera hangtalanul sírt, igyekezett nem változtatni arcvonásain, nehogy szipogni kezdjen.

– De hiszen én állapotos vagyok – mondta.

– No és aztán! – válaszolt Csagatájev megbocsátón, szívében bátor volt, mint a halálraszántak.

– Nem! – mondta szomorúan Vera, ruhája ujjával törölgetve és elrejtve kisírt szemét. – Nem! Semmit sem tehetek.

Csagatájev békén hagyta az asszonyt. Neki elég volt, ha a közelében lehetett, foghatta a kezét, és megkérdezhette, miért sír, a fájdalomtól-e, vagy mert sértésnek vette a szándékát.

– Nemrég halt meg a férjem – mondta Vera –, a holtat pedig, tudja, milyen nehéz elfelejteni. És a gyerek, ha megszületik, nem fogja látni az apját, az anya pedig egyedül kevés neki... Ugye, hogy kevés?

– Kevés – bólintott Csagatájev. – Majd én leszek az apja.

Átölelte az asszonyt, és elaludtak a napfényben, s az épülő Moszkva zaja, a mélység dübörgése, az utcai járműveken utazó

lakosok veszekedése – mindez elhalt a fülükben; átölelve tartották egymást, s álmukban hallották egymás halk, szelíd lélegzését.

Estefelé, nem sokkal a hivatalos idő lejárta előtt jelentkeztek a közeli házasságkötő hivatalban. Két csokor virág között álltak; az anyakönyvvezető rövid beszéddel üdvözölte, majd felszólította őket, hogy az örök hűség jeléül csókolják meg egymást, és azt tanácsolta, legyen sok gyerekük, hogy a forradalmi nemzedék ki ne haljon az idők végezetéig. Csagatájev kétszer megcsókolta Verát, és barátságosan elköszönt az anyakönyvvezetőtől, miközben arra gondolt, jó lett volna, ha ő is megcsókolja az asszonyt, s nem szorítkozik mereven hivatali teendőjére.

Ettől kezdve Csagatájev minden este meglátogatta Verát, aki már várta, és örült az érkezésének. Rögtön megölelték egymást, de Csagatájev nagyon gyengéd volt, óvta Verában a meghalt apa gyermekét. Aztán karonfogva sétára indultak az utcán, figyelmesen nézegették a kirakatokat, mintha sok mindent akarnának vásárolni, az eget fürkészték, amelyen szintén mindig történt valami, és semmit sem tévesztettek szem elől a körülöttük zajló események szakadatlan láncolatából, mivel a szerelem időszakában a szív annyira túl van terhelve, hogy állandóan le kell kötni különféle apróságokkal, hogy ne érezze munkája nehézségét.

Csagatájev azonban még nem volt igazi férje az asszonynak; Vera gyengéden és félőn mindig távol tartotta magától, nehogy megsértse, s nehogy odaadja magát neki. Talán félt, hogy a szenvedélyben elpusztul az a gyenge vigasz, amely oly váratlanul és furcsa módon jutott osztályrészéül; vagy csak egyszerűen ravaszkodott, józan számítással arra törekedve, hogy sokáig megőrizze férjében azt a tartós, meghitt melegséget, amelynél ő maga is melegedhet. Csagatájev azonban Vera iránti érzéseit nem tudta csupán a lelki kötelékekre korlátozni, s egy alkalommal sírva fakadt az asszony előtt, amikor az az ágyon feküdt, látszólag tehetetlenül, de mégis mosolygón és legyőzhetetlenül.

2

A nyár folytatódott. Izzottak a hőségtől a Moszkva környéki tőzegmocsarak, esténként szinte állt a levegőben az égésszag, egybevegyülve a távoli kolhozok és mezők párolgó, langyos

illatával, mintha a természetben mindenütt vacsorát készítenének. Csagatájev az utolsó napokat töltötte Verával: megkapta a megbízatást, el kellett utaznia szülőföldjére, az ázsiai pusztaság közepébe, ahol él vagy már régen halott az anyja. Gyerekkorában jött el onnan, tizenöt évvel ezelőtt. Idős anyja, a türkmén származású Gülcsatáj fejére tette a kucsmát, a tarisznyájába rakott egy darabka száraz kenyeret meg egy nádgyökér és más gyökerek lisztjéből sütött lepényt, aztán nádbotot nyomott a kezébe, hogy kísérje mint idősebb társa, és megparancsolta neki, hogy menjen.

– Eredj, Nazar – mondta, mivel nem akarta, hogy holtan kelljen látnia ott, maga mellett. – Ha felismered apádat, ne menj oda hozzá. Ha meglátod a vásárokat, a gazdaságot Kunya-Urgencsében, Tasauzban, Hivában, te ne menj oda, kerüld el ezeket, menj messze, idegen emberek közé. Az apád maradjon ismeretlen ember a számodra.

A kis Nazar nem akart elmenni az anyjától. Azt mondta neki, hogy ő megszokta a halált, és többé nem fél, hogy kevés ennivaló jut neki. De az anyja elzavarta.

– Nem – mondta határozottan. – Én már olyan gyenge vagyok, hogy nem tudlak szeretni, élj egyedül. Én elfelejtelek téged.

Nazar sírva fakadt az anyja mellett. Átölelte sovány, hideg lábát, és sokáig állt, rátapadva a jól ismert, gyengülő testre; kicsi szíve megfájdult, és nehezen vert. Leült a föld porába, és így szólt az anyjához:

– Én is elfelejtelek téged, én sem szeretlek téged. Nem tudjátok táplálni a kisgyereket, így hát ha meghaltok, nem lesz mellettetek senki.

Lefeküdt arccal a földre, s elaludt könnyeinek és lélegzetének nedvességében. Aztán felébredt, egyedül volt. Anyja elment, a sivatag felől jelentéktelen, idegen kis szél jött – minden illat és eleven hang nélkül. Egy ideig békésen ült a fiú, ette az anyjától kapott kenyérdarabkát, nézelődött, és amire akkor gondolt, most, felnőttként már elfelejtette. Előtte volt a föld, amelyen született, és élni akart. Gyermekkorának országa abban a fekete árnyékban terült el, amely a sivatagon túl kezdődött; a sivatag mély szakadékba ereszti le ott a földjét, mintegy sírgödröt készítve magának, és a száraz, szelek marta lapos hegyek körülveszik azt a völgykatlant, elzárják a napvilágtól, sötéttel és csenddel borítva be Csagatájev szülőföldjét. Csak a kései fény ér el oda,

és szomorú félhomállyal világítja meg a ritkás füvet a sápadt, szikes földön, amelynek mintha kiszáradtak volna a könnyei, de a bánata nem szűnt meg.

Nazar a mélybe ereszkedő sötét föld szélén állt; ott kezdődött a homoksivatag; boldogabb és derűsebb táj, a békés homokbuckák között még csendes időben is; gyermekkorának azon a tovatűnt napján messziről előzött, síró kis vándorszellő bolyongott. A kisfiú hallgatta a szellőt, a szemével is követte, hogy meglássa és kettesben legyen vele, de semmit sem látott, és akkor felkiáltott. A szellő eltűnt mellőle, és senki sem válaszolt kiáltására. A távolban megjelent az éjszaka; a sötét, mély földre, ahonnan kivezette őt az anyja, már árnyék borult, és csak a fehér füst pipált a nomádsátrakból és a földkunyhókból, ahol azelőtt élt. Nazar értetlenül tapogatta a lábát, a testét: létezik-e egyáltalán, ha egyszer senki sem emlékszik rá, senki sem szereti; semmire sem tudott gondolni, mintha eddig más, számára kedves emberek ereje és akarata által élt volna, akik már nincsenek, előzték őt... Egy érdes ördögszekérbokor a szélcsendben is az oldalára dőlt, átfordult a homokban, és elhaladt mellette. A bokor poros volt, fáradt, s alig élt a sok munkától és a mozgástól; senkije se volt, se rokona, se közeli ismerőse, és mindig csak ment, ment tovább. Nazar megérintette tenyerével, és így szólt hozzá: „Veled tartok, unalmas nekem egyedül, gondolj rólam valamit, én pedig majd rólad. Nem akarok velük élni, nem hagytak meghalni, most hát haljanak meg maguk." És a nádbotocskával megfenyegetett valakit, bizonyára az anyját, aki elfelejtette őt.

Nazar megindult az ördögszekér után, és ment egészen a sötétségig. Ott lefeküdt, és elaludt a gyengeségtől, kezével érintve a bokrot, hogy vele maradjon. Reggel felébredt, és megijedt, mert nem volt vele a bokor: továbbgördült éjjel, egyedül. Nazar már csaknem sírva fakadt, de észrevette, hogy ott mozog a közeli homokdomb tetején, és utolérte.

A szülőföld és az anyja régen eltűnt a szeme elől – hadd feledje el őket a szíve, mialatt megnő. Aznap a vándorló bokor elvitte Nazart a birkapásztorig, és a pásztor megitatta és megetette a fiút, a bokrot pedig a bothoz kötötte, hogy az is pihenjen. Hosszú ideig járkált Nazar a pásztorral, és nála élt, míg le nem hullott a hó; akkor a gazda elengedte a pásztort Csárdzsujba, mert a szeme erősen meggyengült, és a pásztor elindult a kisfiú-

val a városba, ahol átadta őt a szovjethatalomnak, mivel senkinek sem volt rá szüksége.

Sok esztendő eltelt, de ő semmit sem felejtett el, elvesztett anyját éppen úgy szerette, és a reá való emlékezés mindig örömmel töltötte el a szívét, mintha a gyermekkora még nem ért volna véget. Apját Csagatájev nem ismerte soha. A hivai expedíciós csapatok orosz katonája, Ivan Csagatájev eltűnt, mielőtt Gülcsatáj, Kocsmat fiatal felesége, akinek már volt két gyermeke, megszülte volna Nazart; a Kocsmattól származó gyerekek meghaltak, még Nazar csecsemőkorában, anyja mesélt róluk később, hogy éltek egykor. Kocsmat szegény volt, és jóval idősebb a feleségénél: abból élt, hogy eljárt a földesúri földekre Kunya-Urgencsébe és Tasauzba dolgozni, hogy legalább nyáridőben ellássa családját kenyérrel. Télen pedig szinte szüntelenül aludt az Uszty-Urt lábánál kiásott földkunyhóban. Óvta kevés erejét. Gülcsatáj pedig ott feküdt vele ugyanazon nemeztakaró alatt; ő is melegedett és szunyókált a hosszú teleken, hogy kevesebbet egyen, közöttük pedig ott feküdtek a gyerekeik, amikor még életben voltak. Néha Gülcsatáj elment, szerzett füvet az ételhez, vagy elszegődött cselédnek Hivába. Egy alkalommal Hivában nem talált munkát; tél volt akkor, a gazdagok teáztak és sült bárányt ettek, a szegények pedig várták a meleget és a növények rügyezését. Gülcsatáj meghúzódott a piacon, evett ezt-azt, ami ott maradt a kereskedők után, de kéregetni szégyellt. Ezen a hivai piacon vette őt észre Ivan Csagatájev közkatona, és mindennap kincstári ételt vitt neki. Gülcsatáj ette a komisz marhagulyást a kihalt esti piactéren, a katona pedig lassacskán megérintette őt, aztán megölelte. Az asszony lelkiismerete nem engedte, hogy viszonzásul a megvendégelésért elutasítsa a férfit; hallgatott, nem ellenkezett. Arra gondolt, vajon mi mással hálálhatná meg az orosz katona jóságát – nem volt semmije azon kívül, amit a természet adott neki.

– Mitől könnyes a szemed? – kérdezte Vera Csagatájevtől, elutazása napján.

– Eszembe jutott, hogyan nevetett rám az anyám, amikor kicsi voltam.

– No és, hogyan?

Csagatájev zavarba esett.

– Nem emlékszem... Örült nekem, és megsiratott... most az emberek nem mosolyognak úgy. Az ő könnyei boldog arcon ömlöttek.

Gülcsatáj elmesélte Nazarnak, hogy amikor a férje, Kocsmat, megtudta, hogy Nazar egy orosz katona fia, nem az övé, nem ütötte meg őt, és nem dühöngött, hanem csak szomorú lett, és elidegenedett mindenkitől. Elvonult, és kifújta a bánatát magából; aztán visszatért, és szerette Gülcsatájt, mint azelőtt.

Nazar Csagatájev utoljára ment sétálni Verával. Estére elviszi a vonat Ázsiába, Vera már felkészítette őt a messzi útra: megstoppolta a zokniját, felvarrta a hiányzó gombokat, kivasalta a fehérneműt, és többször is átnézett minden holmit, becézve és irigyelve azokat, amiért együtt utazhatnak a férjével.

Az utcán Vera megkérte Csagatájevet, menjen fel vele az ismerőseihez. Lehetséges, hogy félóra múlva örökre megszűnik szeretni őt.

Bementek egy nagy lakásba. Vera megismertette a férjét az idős asszonnyal, és megkérdezte:

– Kszenya itthon van?

– Itthon, itthon, éppen most jött haza – mondta az asszony.

A tágas, kitakarítatlan szobában egy tizenhárom vagy tizenöt éves fekete hajú kislány ült. Egy könyvet olvasott, és a copfja végét csavargatta.

– Mama! – örvendezett, ahogy anyját meglátta.

– Szervusz, Kszenya! – mondta Vera. – Ez a lányom – mutatta be a kislányt Csagatájevnek.

Csagatájev megszorította a furcsa, kislányos és mégis nőies kezet; a kéz ragadós volt a piszoktól, mert a gyerekek nem egykönnyen tanulják meg a tisztaságot.

Kszenya mosolygott. Nem hasonlított az anyjára – az arca szabályos ifjú arc, kicsit szomorú és sápadt a növekedés fáradtságától. A két szeme más-más színű volt: az egyik fekete, a másik kék – ami szelíd kifejezést adott arcának, mintha Csagatájev szánalmas és bájos torzót látott volna. Csak a szája csúfította el Kszenyát, kikerekedő, vastag ajkú száj, akárha mindig ivásra csücsörítené; olyan volt ez, mintha a bőr ártatlan némaságán keresztül a felszínre tört volna valamiféle erős, pusztító növény.

Mindnyájan hallgattak a tisztázatlan helyzet miatt, bár Kszenya már mindent kitalált.

– Te itt élsz? – kérdezte a kislánytól Csagatájev.

– Igen, a papámnak a mamájánál – mondta Kszenya.

– És hol a papa, meghalt?

Vera oldalt állt, az ablakból Moszkvát nézte.

Kszenya felkacagott.

– Nem, mit gondol! Az én papám fiatal, a Távol-Keleten él, hidakat épít. Kettőt már felépített!

– Nagy hidakat? – kérdezte Csagatájev.

– Nagyokat... Az egyik függőhíd, a másik két tartópilléren és lesüllyesztett keszonon áll. Azok örökre eltűntek, elvesztek! – mondta örvendezve Kszenya. – Van is egy fényképem az újságból!

– A papád szeret téged?

– Nem, ő másokat szeret, minket a mamával nem akar szeretni.

Beszélgettek tovább: Csagatájev szívében homályos sajnálkozás ébredt – könnyed, szomorkás érzéssel ült ott, mint álomban vagy utazás közben. Elfeledkezve a hétköznapi életről, magához húzta Kszenya kezét, és sokáig kezében tartotta.

Kszenya félénken és csodálkozva ült, két különböző színű szeme gyötrődve nézett, mint két közeli és egymás számára ismeretlen ember. Vera oldalt állt, némán mosolygott a lányára és a férjére.

– Nem kell még indulnod a pályaudvarra? – kérdezte.

– Nem, nem utazom el ma – mondta Csagatájev. Ragaszkodást érzett Kszenya iránt, teljes értékű emberi rokonságot, és gondoskodni akart róla. Oltalmazó erő akart lenni a számára, apa és örökké tartó emlék a lelkében.

Csagatájev elnézést kért, és eltávozott egy félórára; különféle dolgokat vásárolt, és Kszenyának ajándékozta: ha ezt nem tette volna meg, sokáig sajnálta volna.

Kszenya megörült az ajándékoknak, az anya viszont nem.

– Kszenyának mindössze két ruhája van, és az utolsó pár cipője is szétment – mondta Vera. – Az apja semmit sem küld neki, én pedig csak nemrég dolgozom... Minek vásároltad ezeket a haszontalan dolgokat, minek ennek a kislánynak ez a drága kölni, ez a szarvasbőr táska, ez a színes fátyol?...

– No, mama, hagyd csak! – mondta Kszenya. – Ruhát a gyermekszínházban ingyen adnak nekem, aktivista vagyok, az úttörőcsapatban pedig hamarosan elkezdik a hegyi saruk szétosztását, cipő sem kell nekem. Hadd legyen táskám és fátyolom.

– Akkor is fölösleges – zsörtölődött Vera. – És neki is kell a pénz, messzire utazik.

– Nekem van elég – mondta Csagatájev. Elővett még négyszáz rubelt, és otthagyta Kszenya ellátására.

A kislány odament hozzá. Megköszönte Csagatájevnek az ajándékokat, kezet nyújtott, és így szólt:

– Nemsokára én is adok magának ajándékokat. Nemsokára beköszönt a gazdagság!

Csagatájev megcsókolta a kislányt, és elbúcsúzott tőle.

– Nazar, te már nem szeretsz engem? – kérdezte Vera az utcán. – Gyere, elválunk, mielőtt elutaznál... Láttad: Kszenya a lányom, te már a harmadik vagy nekem, és én harmincnégy éves vagyok.

Vera elhallgatott. Nazar Csagatájev csodálkozott.

– Miért ne szeretnélek téged? Te szeretted a másik két férjedet?

– Szerettem. A második meghalt, és én még most is siratom magamban. Az első pedig itthagyott a kislányommal; őt is szerettem, és hű voltam hozzá... Sokáig kellett férfi nélkül élnem, egyedül járni a vidám estekre, és magamnak szórni a fejemre a papírvirágokat.

– De miért ne szeretnélek téged?

– Kszenyát szereted, tudom... Amikor ő tizennyolc éves lesz, te harminc, esetleg valamivel több. Meg fogtok házasodni. Te csak ne hazudj nekem, és ne nyugtalankodj, megszoktam, hogy elveszítem az embereket.

Csagatájev megállt az asszony előtt, semmit sem értett. Nem az asszony keserűsége volt érthetetlen számára, hanem az, hogy Vera meg volt győződve róla: egyedüllétre van kárhoztatva, holott ő feleségül vette, és megosztotta vele a sorsát. Az asszony őrizte a bánatát, és nem sietett megválni tőle. Tehát a tudat mélyén és az ember szívében ott van az az ellenséges erő, amelytől elhomályosulhatnak az elevenen fénylő szemek az élet nyarán, az odaadó karok ölelésében, sőt, még gyermekeik csókjainak közepette is.

– Ezért nem éltél velem? – kérdezte Csagatájev.

– Igen, ezért. Hiszen nem tudtad, hogy ekkora lányom van, azt gondoltad, fiatalabb vagyok és tisztább...

– Hát aztán! Számomra ez közömbös...

Szótlanul mentek Vera lakásáig. Az asszony megállt a szoba

közepén, nem vetve le a köpenyét, közönyösen és idegenül minden iránt, az emberek, a környező tárgyak iránt. Most odaajándékozta volna egész berendezését a szomszédasszonynak; ez a jótékony cselekedet kicsit megvigasztalta volna, és enyhítette volna a szenvedését.

– Mi legyen most velem? – kérdezte Vera saját magától.

Csagatájev megértette Verát. Átölelte az asszonyt, és sokáig így tartotta, hogy megnyugtassa, ha mással nem, teste melegével, mert a lelki fájdalom a legvigasztalhatatlanabb, és a szónak nem enged.

Lassacskán elszállt Vera bánata.

– Kszenya meg fog szeretni téged... Én nevelem, táplálom majd benne az emlékedet, hőst csinálok belőled. Bizakodj, Nazar, az évek gyorsan elszállnak, én pedig hozzászokom majd az elváláshoz.

– Miért kell megszokni a rosszat? – szólt Csagatájev; nem tudta megérteni, miért érzik az emberek a boldogságot valószínűtlennek, s miért akarják egymást csupán a szomorúságukkal vigasztalni.

Csagatájev már gyermekkorától kezdve megelégelte a keserűséget, most pedig, a tanulás után, amikor az emberek és a könyvek megtanították a harcra az emberi boldogságért, a bánatot förtelmes dolognak tartotta, s elhatározta, hogy szülőföldjén boldog életet teremt, különben nem tudná, mit tegyen az életben, és miért éljen.

– Nem baj – mondta Csagatájev, és megsimogatta Vera domborodó hasát, ahol a magzat feküdt, a boldog jövendő lakója. – Szülj meg minél hamarabb, ő boldog lesz.

– Lehet, hogy nem – kételkedett Vera. – Lehet, hogy örökké szenvedni fog.

– Nem tűrjük tovább a boldogtalanságot – válaszolta Csagatájev.

– Ki nem tűri?

– Mi – mondta Csagatájev halkan és bizonytalanul. Valami oknál fogva szégyellt világosan beszélni, és enyhén elpirult, mintha titkos gondolata elítélendő lett volna.

Vera megölelte a férfit búcsúzóul, figyelte az órát, közel volt az elválás pillanata.

– Tudom, te boldog leszel, tiszta a szíved. Vedd majd magadhoz Kszenyát.

Az asszony szemébe könnyeket csalt a szerelem és a jövő iránti bizonytalanság; az arca ettől még csúnyább lett, aztán elöntötték a könnyek, és teljesen megváltozott, mintha távolról nézett volna idegen szemmel.

3

A vonat régen elhagyta Moszkvát; már néhány napja tartott az utazás, Csagatájev az ablaknál állt, felismerte a helyeket, ahol gyermekkorában járt, bár lehet, hogy ezek a helyek mások voltak, csak nagyon emlékeztettek azokra. Ugyanolyan föld, sivár és megvénült, ugyanaz a szél fúj, mozgatva a síró fűszálakat, s a tér tágas és unalmas, mint a csüggedt, idegen lélek; Csagatájevnek kedve lett volna néha leszállni a vonatról, és gyalog menni, mint az a hajdani, mindenki által elhagyott gyermek. A gyermekkor és a régi világ azonban régen elmúlt. A kis sztyeppi állomásokon a vezetők képeit látta; ezek az arcképek gyakran amatőrmunkák voltak, és a kerítésre voltak ráragasztva. Valószínűleg kevéssé hasonlítottak azokra, akiket ábrázoltak, de (meglehet: úttörő kezek rajzolták) igaz érzésből fakadtak: Lenin úgy festett, mint egy öregember, a föld minden elhagyatott emberének jóságos apja; a művész azonban ösztönösen arra törekedett, hogy saját magára is hasonlítson az arckép, s ily módon nyilvánvaló legyen, hogy ő most már nem egyedül él a földön, vannak elődjei, van rokonsága – ezzel magyarázható, hogy a művészi erő felülkerekedett a hozzá nem értésen. És az állomásokon túlhaladva látni lehetett, ahogy az emberek túrják a földet, ültetnek valamit, vagy építettek, hogy helyet teremtsenek az életnek és hajlékot a hajléktalanoknak. Üres, kihalt állomásokat, ahol száműzetés az élet, Csagatájev nem látott; mindenütt dolgozott az ember, eltávolodva szívében az évszázados kétségbeeséstől, az apátlanságtól, a szegénységtől.

Csagatájev emlékezett anyja szavaira: „Menj messze, idegen emberek közé, és az apád maradjon ismeretlen ember a számodra." Messzire ment, és most visszatér, az apját egy idegen emberben találta meg, aki felnevelte őt, gazdaggá tette a szívét, s most, miután megtanulta érteni az embereket, visszaküldi őt hazájába, hogy keresse meg és mentse meg az anyját, ha él, temesse el, ha elhagyottan és holtan fekszik a föld színén.

Az egyik éjjel megállt a vonat a sötét sztyeppen. Csagatájev kiment a kocsi peronjára. Csend volt, a távolban szuszogott a mozdony, az utasok békésen aludtak. A sztyepp sötétjében hirtelen felrikoltott egy madár, valami megijesztette. Csagatájev emlékezett erre a hangra sok év távolából, mintha a gyermekkora kiáltott volna panaszosan a néma sötétségből. Hallgatózott; egy másfajta madár mondogatott valamit gyorsan, aztán elhallgatott, az ő hangjára is emlékezett, de a nevét elfelejtette: talán mezei poszáta, talán vörösvércse. Csagatájev leszállt a vagonból. A közelben észrevett egy bokrot, odament hozzá, megfogta ágát, s így szólt: „Szervusz, kuján-szujuk!" A kuján-szujuk megrezdült az ember érintésétől, aztán ismét mozdulatlanul állt, mint azelőtt – érzéketlenül, álomban.

Csagatájev meg továbblépkedett. Mozgott és rikoltozott valami a sztyeppen, amelynek csak az avatatlan fül nem hallja hangjait. A föld ereszkedni kezdett lefelé, magas, kék fű nőtt rajta. Csagatájev, izgalommal idézve emlékeit, a fűbe gázolt; a növényzet megremegett körülötte, különféle láthatatlan élőlények menekültek előle – egyik a hasán csúszva, a másik futva, ismét másik a szárnyain –, melyik hogy tudott. Addig némán ültek, de csak néhányan aludtak, korántsem mind. Oly sok dolguk volt, hogy a nappal láthatóan nem volt elég a számukra, vagy pedig sajnálták a rövid életet alvásra elpazarolni, és csak szenderegtek, fél szemüket lecsukva, hogy legalább az élet felét lássák, s hallják a sötétséget, és ne emlékezzenek a nappali gondokra.

Csagatájev hamarosan megérezte a nedvesség szagát; valahol a közelben tó volt vagy kút. Elindult arra, s csakhamar valamiféle alacsony növésű, nedvdús fűbe jutott, amely egy kis orosz ligethez hasonlatos volt. Csagatájev szeme hozzászokott a sötéthez, most már tisztán látott. Ott kezdődött a nádas; amint Csagatájev belépett, azon nyomban kiabálni kezdtek, felrepültek, fészkelődtek az ott lakók. A nádasban meleg volt. Az emlősök és a madarak nem mind menekültek el a félelemtől az ember közeledtére, a hangok után ítélve néhányan ott maradtak, ahol voltak. Csagatájev régtől fogva ismerte ezeket a hangokat, és most együttérzés fogta el ez iránt a nyomorúságos élet iránt.

A vonat hangtalanul megindult. Csagatájev utolérhette volna, de nem igyekezett; csak a bőröndje utazott tovább a fehérneműjével, de azt is visszakaphatja Taskentben. Csagatájev azonban

úgy döntött, veszni hagyja, nehogy elterelje a figyelmét. Elaludt a fűben, nyugalomtól körülvéve, a földhöz simulva, mint régen.

Hét nap múlva érkezett Taskentbe, a rövidebb gyalogúton. Jelentkezett a pártbizottságon, ahol már régen várták. A bizottság titkára közölte vele, hogy valahol a Szári-Kamis, Uszty-Urt és az Amu-Darja deltájának körzetében egy különféle nemzetiségekből álló kis nomád nép bolyong és nyomorog. Vannak köztük türkmének, karakalpakok, néhány üzbég, kazah, perzsa, kurd, beludzsák, és még ki tudja, hogy kik. Régebben ez a nép szinte állandóan a Szári-Kamis medencéjében élt, onnan jártak el dolgozni a hivai oázisra, Tasauzba, Hodzsejmbe, Kunya-Urgencsébe és más távoli helyekre. Ennek a népnek a szegénysége és a kétségbeesése oly nagy volt, hogy a munkát, amely csak néhány hétig tartott évente, áldásnak tekintette, mert azokon a napokon lepényt, sőt rizst adtak enni. Szamarak helyett dolgozott az öntözésnél ez a nép, saját testével mozgatva a farudat, hogy felemelkedjék a csatornába a víz. A szamarat egész éven át etetni kell, a Szári-Kamisból való nép viszont csak akkor evett, amikor dolgozott, utána pedig elment. S a nép mégsem halt ki egészen, s a következő évben ismét megjelent, miután végiggyötrődte az évet valahol a sivatag mélyén.

– Ismerem ezt a népet, ott születtem – mondta Csagatájev.

– Ezért küldenek éppen téged oda – magyarázta a titkár. – Hogyan hívták ezt a népet, nem emlékszel?

– Nem hívták sehogy – válaszolta Csagatájev. – De ő adott magának nevet.

– Mi ez a név?

– Dzsan. Ez azt jelenti, hogy lélek vagy kedves élet. A népnek semmije sem volt a lelkén és a kedves életén kívül, amelyet az asszonyanyák adtak neki, mert ők szülték.

A titkár összehúzta a szemöldökét és elszomorodott.

– Tehát az egész vagyona... a szíve a keblében, és az is csak, ha ver...

– Egyedül a szíve – helyeselt Csagatájev –, egyedül az élete, a teste határán túl semmije sem volt. De az élete sem volt az övé, csak úgy tűnt neki.

– Beszélt neked az anyád arról, kik azok a dzsanok?

– Beszélt. Menekültek és árvák, és öreg, tehetetlen rabok, akiket elűztek. Aztán asszonyok, akik megcsalták a férjüket, és odaűzte őket a félelem, meg leányok, akiknek meghalt a

szerelmesük, s ők nem akartak férjhez menni máshoz. És voltak még ott istentagadók, a világot kigúnyolók, gonosztevők... De nem emlékszem mindre, kicsi voltam még.

– Utazz oda. Kutasd fel ezt az elveszett népet.

– Elutazom – egyezett bele Csagatájev. – És mit csináljak ott? Szocializmust?

– Hát mit, ha nem azt? – mondta a titkár. – A pokolban már volt a te néped, hadd éljen most a paradicsomban, minden erőnkkel segítünk rajta... Te leszel a mi teljhatalmú megbízottunk. Küldtek már oda valakit a járásból, de aligha csinált valamit is: úgy látszik, nem a mi emberünk...

Aztán a titkár ellátta Csagatájevet részletes utasításokkal és igazolvánnyal, majd elbúcsúzott tőle.

Csagatájev úgy gondolta, hogy Csárdzsuj közelében csónakba száll, és az Amu-Darján ereszkedik le szülőföldjére.

A taskenti postán levél várta Verától. Azt írta az asszony, hogy a gyermeke már hamarosan a világra jön, mert sokat mocorog, és néha elégedetlen.

De én kedveskedek neki, simogatom a hasamat, és közelebb hajolva hozzá – írta Vera – *mondom neki: „Mit akarsz? Te ott melegben vagy és békében, igyekszem keveset mozogni, hogy ne ingereljelek, miért akarsz elmenni tőlem?..." Megszoktam őt, állandóan velem van, vele élek, mint a barátommal, mint ahogyan veled szerettem volna élni, és nem azért félek az ő születésétől, mert fájni fog, hanem mert ez lesz a mi örök időre szóló elválásunk kezdete: lábai, amelyekkel most rugdalózik, elsietnek majd az anyjától, és élete során egyre messzebb és messzebb fognak távozni, míg az én fiam el nem tűnik előle teljesen, az én kisírt szemem elől... Kszenya emlékszik rád, de bánkódik, hogy távol vagy, és nem is tudni, mikor jössz vissza. Nem haltál-e meg valahol?*

Csagatájev küldött Verának egy képeslapot, hogy csókolja őt és Kszenyát – az ő különböző színű két szemét, és nemsokára visszatér; visszatér majd, miután boldoggá tette a népét.

Négy csónak állt útra készen, szövetkezeti árukkal megrakodva, Csárdzsujból Nikuszba. Csagatájev nem akart visszaélni a hatalmával, mert azzal nem sokra ment volna, hanem elszegődött hozzájuk segéd-folyamimatróznak. Megállapodott, hogy a hivai oázisig utazik velük, és ott partra száll.

A hajózás hosszú napjai következtek. Reggel és este a folyó arany áradattá változott a ferdén hulló napfénytől, amely áthatolt a vízen, a benne hömpölygő eleven iszapon. A folyóban vándorló sárga föld valahogy hasonlatos volt a kenyérhez, a virághoz és a gyapothoz, sőt még az ember testéhez is. Itt-ott a nádcsúcson tarka tollú, ismeretlen madár ült, izgatottan forgolódott, csillogtatta tollait az eleven napfényben, és fénylő, vékony hangon énekelt valamit, mintha már elérkezett volna az üdvösség minden élőlény számára. Csagatájevet a madár Kszenyára emlékeztette, arra a felemás szemű, kicsi nőre, aki most rá gondol.

Tizennégy nappal később Csagatájev partra szállt a hivai oázisnál, a főmatróztól munkabért és köszönetet kapott.

Miután néhány napot Hivában töltött, elindult gyermekkora útján szülőföldjére, Szári-Kamisba. Elhalványult jelek emlékeztették az útra: a homokdombok most alacsonyabbnak tűntek, a csatorna sekélyebbnek, a legközelebbi kúthoz vezető út rövidebbnek. Ugyanaz a nap fénylett most is, csak nem állt olyan magasan, mint hajdan, Csagatájev gyermekkorában. A buckák, a nomádsátrak, a szembejövő szamarak és tevék, az öntözőcsatornák mentén álló fák, a röpdöső bogarak – mindez a régi, változatlan világ, de közömbös Csagatájev iránt, mintha érzéketlenné vált volna a távollétében. Sértődötten lépkedett, mintha idegen világban járna, szemlélte a környezetét, felismerte az elfelejtettet, ő maga azonban felismerhetetlen maradt. Kiderült, hogy a legparányibb lény, tárgy és növény is büszkébb az embernél, s nem tartják oly erősen a korábbi kötelékek.

Ahogy elérte a kiszáradt Kunya-Darja folyót, Nazar Csagatájev egy tevét pillantott meg, amely ült, akár az ember, első lábaival a homokos hordalékra támaszkodva. A teve sovány volt, púpjai összeaszalódtak, fekete szemével félénken nézelődött, mint egy okos, szomorú ember. Amikor Csagatájev odament hozzá, a teve ügyet sem vetett rá: a széláramlat által sodort holt fűszálak mozgását figyelte, közelednek-e hozzá, vagy elha-

ladnak mellette. Egy fűszál eléje került, egészen a szájához, akkor a teve bekapta és lenyelte. Távolabb gömbölyű ördögszekér gurult, a teve szelíd, reménykedő szemmel nézte a nagy, eleven növényt, de az ördögszekér elhaladt mellette; akkor a teve becsukta a szemét, mert nem tudta, hogyan kell sírni.

Csagatájev alaposan szemügyre vette a tevét; az állat már régen lefogyott az éhségtől és a betegségtől, a szőre csaknem teljesen kihullott, csak néhány csomó maradt rajta; teste remegett a szokatlan pőreségtől és a hidegrázástól. Valószínűleg leszedték róla a terhet, és otthagyták, mivel elfogyott az ereje – vagy pedig a gazdája pusztult el, az állat pedig várta, míg el nem apad benne az élet. Továbbmenni már nem futotta az erejéből, megfeszítette két első lábát, és kissé felemelkedett, hogy lássa a fűszálakat, amelyeket feléje sodor a szél, és hogy megegye azokat. Amikor nem fújt a szél, becsukta a szemét és szunyókált. Leheveredni nem akart – újból feltápászkodni már nem tudott volna –, és így ebben a helyzetben maradt, hol éberen figyelve, hol szunyókálva, míg a sivatag valamely, akár kisebbfajta, vadállata nem végez vele apró mancsának egyetlen ütésével.

Csagatájev sokáig üldögélt a teve mellett, nézte és figyelte az állatot. Aztán hozott a környékről néhány bokornyi ördögszekeret, és odaadta a tevének. Megitatni nem tudta, mert neki is csak két kulacs vize volt, de tudta, hogy távolabb a Kunya-Darja medre mentén édesvizű tavak és kis kutak vannak. De a tevét nehéz háton vinni a homokban.

Beesteledett. Csagatájev etette a tevét, füvet szerezve neki a környékről, amíg az állat le nem hajtotta a fejét a földre: elnyomta az új élet erős álma. Az éjszaka leszálltával hideg lett. Csagatájev megette tarisznyájából a lepényt, aztán odasimult a tevéhez, hogy melegedjen, és elszunnyadt. Mosolygott; minden furcsa volt számára ebben a létező világban, amelyet mintha csak egy rövid tréfás játék céljára csináltak volna. Ez a kiagyalt játék azonban hosszúra nyúlt, az örökkévalóságig, és nevetni rajta már senki sem tud és akar. A sivatag puszta földje, a teve, sőt még a szánalmas ballagó füvek is – mindennek komoly, nagy és győzelmes dolognak kell lennie; a szegények lelkében ott él az az érzés, hogy más, boldog életre hivatottak, amely szükségszerű és elkerülhetetlen, miért vágyakoznak hát, és várnak valamire? Csagatájev összehúzózkodva feküdt a teve hasa mellett, és elaludt, csodálva a rendkívüli valóságot.

Hatnapi vándorlás után a Kunya-Darja mentén Csagatájev meglátta Szári-Kamist. Egész úton maga után vezette az erőre kapott tevét, amely járni már tudott, de hátán az embert vinni még nem tudta.

Csagatájev leült a homoksivatag szélén, ott, ahol véget ér, ahol a föld lefelé kezd ereszkedni a távoli Uszty-Urt völgykatlanába. Arra lent sötét volt, Csagatájev sehol se látott se füstöt, se sátrat, csak a messzeségben csillogott egy kis tó. Csagatájev egyik tenyeréből a másikba öntögette a homokot, amely nem változott: hol előre-, hol hátrafújta a szél az elmúlt évek során, s a homok megöregedett attól, hogy örökösen egy helyben maradt.

Idehozta őt egykor kézen fogva az anyja, s útnak indította, hogy éljen egyedül; most pedig visszatért. Ment tovább a tevével szülőföldje szívébe. Mint apró öregemberek álltak a vad cserjék: semmit nem nőttek, mióta Csagatájev gyermekként arra járt.

Néhány napot bolyongással töltött gyermekkora földjén, hogy emberekre bukkanjon. A teve önként követte, félt, hogy egyedül marad, és unatkozni fog; időnként hosszan nézett az emberre, feszülten, figyelmesen, sírásra vagy mosolygásra készen, és szenvedve, hogy se sírni, se mosolyogni nem tud.

A sivatagban töltötte az éjszakákat, s elfogyasztotta utolsó darab kenyerét is, de nem törődött saját sorsával. A néptelen birodalom szívébe igyekezett, az ősi tenger fenekén, sietve és nyugtalanul. Csak egyszer feküdt le a nappali menetek közben, s ölelte meg a földet. Nyomban megfájdult a szíve, és nem volt már türelme és ereje szembeszállni vele; sírni kezdett Kszenya után, holott szégyellte ezt az érzést, és szabadulni akart tőle. Mintha közelebbről látta volna most a lányt; rámosolygott szánalmas mosolyával a kicsi nő, aki csak lélekben tud szeretni, és nem akar ölelni, s fél a csóktól, mint a megcsonkíttatástól. Vera távolabb ült, és kelengyét varrt, ezzel rövidítve meg a férjétől való távollétet, bár már csaknem közömbös iránta, mert a szíve alatt motoz és gyötrődik egy másik, számára kedvesebb, tehetetlen emberke. Az asszony várta őt, látni kívánta az arcát, és félt elválni tőle. De vigasztalta az a tudat, hogy még hosszú évekig csókolhatja és ölelheti, amikor csak akarja, míg fel nem

nő, és azt nem mondja neki: „Hagyd már abba, mama, az erőszakoskodást, elegem van belőled!"

Csagatájev felemelte a fejét. A teve valamiféle vékony, száraz füvet rágott, egy kis teknős elgyötörten nézett kedves, fekete szemével a fekvő emberre. Mi volt most a tudatában? Lehet, a kíváncsiság varázsa a rejtélyes, hatalmas ember iránt, lehet, hogy szunnyadó eszméletének fájdalma.

– Nem hagyunk itt egyedül! – mondta Csagatájev a teknősnek.

A létezőt szentnek tartotta, és gondoskodott róla, és szívében túlságosan fukar volt, hogy ne vegye észre azt, ami vigaszául szolgálhat.

Ment a tevével tovább az Uszty-Urthoz, ahol a magaslat lábánál egy elhagyatott aggastyán élt. A domb száraz tövébe vájt földkunyhóban lakott, és a fennsík repedéseiben található apró állatokkal és növényi gyökerekkel táplálkozott. Az öregség és a nyomorúság miatt alig-alig volt ember formája. Rég túl volt már az emberi kor végső határán, minden érzelme kielégítést nyert, elméje pedig a feltárt igazság pontosságával mérte fel és rögzítette a környező természet jelenségeit. Még a sokezernyi csillagot is tapasztalatból, emlékezetből ismerte, és elege volt belőlük.

Szufjánnak hívták; a hivai háború idejéből származó régi, orosz katonaköpeny volt rajta és ellenzős sapka, a lábát meg rongyokba csavarta.

Amikor észrevette Csagatájevet, eléje ment földkunyhójából, s fakult szemével a távolba meredt.

Ember közeledett hozzá, tevével. Szufján rögtön megismerte az érkezőt, és titokban elszomorodott, hogy nincs számára semmi ismeretlen.

– Én ismerlek téged – mondta Csagatájevnek. – Te voltál a Nazar gyerek.

– Én viszont nem ismerlek téged – válaszolt Csagatájev.

– Nem ismersz; úgy élsz, ahogy eszel: ami beléd megy, az később el is távozik belőled. De bennem minden megmarad.

Az öreg a homlokát ráncolta, az üdvözlés mosolyára emlékezve, de az arca, még akkor is, amikor nyugodt volt, a kiszáradt, döglött kígyó csupasz bőrére hasonlított. A meglepett Csagatájev megérintette Szufján kezét és homlokát.

Csagatájev elmondta az öregnek, hogy messziről jött, anyja

és népe kedvéért, de vajon él-e még a népe, vagy már régen kiveszett?

Az öreg hallgatott.

– Találkoztál valahol az apáddal? – kérdezte.

– Nem. Ismered őt?

– Nem ismerem – válaszolt Szufján.

– Én sem, de íme, eljöttem hozzád – mondta Csagatájev.

Az öreg ráncai hitetlen mosolyra húzódtak.

– Hamarosan elmész tőlem, én pedig meghalok itt egymagam. Fiatal vagy, a szíved hevesen ver, elfog a vágy.

Csagatájev odalépett az öreghez, és megcsókolta, erősen és hosszan.

– A bánkódástól, az emlékezéstől halsz meg te itt. A perzsák mondták, hogy itt volt az egész föld pokla...

Bementek a földkunyhóba, ahol nádalmon lakott Szufján. Lepényt adott a vendégnek, amely a fennsík füveinek a gyökeréből készült. A bejárat nyílásán át látható volt az estéli árnyék, amint lerohan a Szári-Kamis medencéjébe, ahol az ősidőkben a földkerekség pokla terült el. Gyermekkorában hallotta Csagatájev ezt a szájhagyományt, és most fogta fel teljes egészében: a távoli Horaszánban, a Kopet-Dag hegységen túl, gyümölcsöskertek, szántóföldek között lakozott a boldogság, a magzatok és az asszonyok tiszta istene: Ormuzd, a földművelés és az emberek szaporodásának védelmezője, a csend kedvelője Iránban. Iránt ól északra, a hegyek lejtőjén túl pedig homoksivatag terült el, amely abban az irányban terjedt tovább, amerre az éjszaka közepe volt, ahol csak ritkás fű kornyadozott, és azt is kitépte a szél, és vitte tova Turán fekete tájaira, ahol szüntelenül bánkódik az ember lelke. Onnan menekültek a sötét emberek Iránba, mivel nem tudták elviselni a kétségbeesést és az éhhalált. Betörtek a gyümölcsösök sűrűjébe, a nők lakóházaiba, az ősi városokba, és siettek jóllakni, gyönyörködni és elfelejteni saját magukat, míg meg nem semmisítették őket, az életben maradottakat pedig el nem üldözték a homok mélyéig. Akkor elrejtőztek a sivatag szélén, a Szári-Kamis szurdokaiban, és sokáig gyötrődtek ott, míg a visszaemlékezés Irán csodás kertjeire és a szükség talpra nem állította őket... És újból megjelentek a fekete Turán lovasai Horaszánban, az Atrekon túl, Asztrabádban, a meglepett, gyűlöletes, kövér ember birtokai között, pusztítva és tombolva az élvezetben... Lehet, hogy Szári-Kamis régi lakói egyikét

nevezték Ahrimánnak, amely név ördögöt jelentett, és ez a szegény ember a bánattól dühbe jött. Nem ő volt a leggonoszabb, de ő a legszerencsétlenebb, és egész életén át bebocsáttatást kért a hegyeken túl Iránba, Ormuzd paradicsomába, hogy ehessen és élvezhesse az életet, míg le nem borult zokogó arccal Szári-Kamis terméketlen földjére, és meg nem halt.

Szufján hagyta, hogy Csagatájev ott éjszakázzon. A közgazdász kínlódott álmában: eredménytelenül telnek a napok és az éjszakák, sietni kell, boldoggá kell tenni Szári-Kamis poklát; az izgatottságtól sokáig nem tudott elaludni, figyelte az idő múlását. Ragyogtak az égen a csillagok, mint a lelkiismeret fényei, kint szuszogott a teve, és óvatosan kaparta a homokot a nappali szél letépte erőtlen fűszál, mintha azon igyekeznék, hogy önállóan továbbmenjen fűlábain.

A következő napon Szufján és Csagatájev elindult, hogy megkeresse az elveszett népet. A teve is utánuk ment, félve a magányosságtól, mint ahogy fél tőle az érző ember is, aki távol él az övéitől.

Szári-Kamis határán Csagatájev ráismert a rég látott helyre. Fakó fű nőtt itt, Nazar gyermekkora óta sem lett magasabb. Itt mondta neki az anyja egykor: „Ne félj, gyerek, megyünk meghalni" – és kezénél fogva közelebb húzta magához. Hirtelen összefutottak mind az akkori emberek, valóságos tömeg, lehettek ezren is az anyákkal és a gyerekekkel együtt. A nép zajongott és örvendezett: elhatározta, Hivába megy, hogy ott nyomban megöljék valamennyiüket, s ne kelljen tovább élniük. A hatalmas hivai kán már régóta gyötörte ezt a félénk, jelentéktelen kis népet. Kezdetben ritkán, később mind gyakrabban küldött lovasokat az udvarából Szári-Kamisba, s azok minden alkalommal összeszedtek a népből néhány embert, akiket aztán vagy kivégeztek, vagy örök időre tömlöcbe vetettek. A kán a tolvajokat, a gonosztevőket, az istentagadókat kereste, de azokat nehéz volt felkutatni. Akkor megparancsolta, hogy szedjenek össze minden bujdosó és ismeretlen embert, hogy Hiva lakói lássák az ő kivégzésüket és kínszenvedésüket, és féljenek és rettegjenek. Eleinte a dzsan nép félt Hivától, sokuknak már jó előre elvette erejét a rettegés; nem gondoskodtak többé magukról és családjukról, s csak feküdtek naphosszat elgyengülten. Aztán félni kezdtek; nézték a végtelen sivatagot, várva a lovas ellenséget, megdermedtek minden fuvallatra, amely végigsöpört a homok-

buckák tetején, gondolván, hogy lovasok száguldanak feléjük. Amikor a nép egyharmadát vagy még nagyobb részét már elhurcolták Hivába, a nép már megszokta a pusztulás várását; belátta, hogy az élet nem is olyan értékes, mint amilyennek a reménykedő szív érzi, és mindenki, aki életben maradt, szinte már szomorú lett amiatt, hogy őt még nem vitték el Hivába. Ám az ifjú Jakubdzsánov és barátja, Oraz Babadzsán értelmetlennek tartotta, hogy Hivába menjen, ha meg lehet halni szabadon is. Késsel támadtak a kán négy emberére, és megfosztották őket a dicsőségtől és az életüktől is. A kis Nazar, megpillantva a felfegyverzett idegeneket, anyjához rohant azért az éles vasdarabért, amelyet játszani rejtett el magának, de már későn ért vissza: a katonák meghaltak az ő segítsége nélkül is. Oraz és Jakubdzsánov a megölt katonák lován elmenekült, a hátramaradt nép pedig egy tömegben Hivába vonult – boldogan és békésen; az emberek egyaránt készek voltak akkor akár lerombolni a kán birodalmát, akár sajnálkozás nélkül megválni az élettől, mivel az élet senki számára sem volt öröm, s a halál senkinek sem tűnt fájdalmasnak. Elöl ment a baksi, valamiféle dalt dúdolgatva, mellette pedig Szufján, aki már akkor is öreg volt. Nazar az anyjára nézett; csodálkozott, hogy milyen vidám, bár halni készül, és a többi ember is szívesen kelt útra. Tíz vagy tizenöt nap múlva a szári-kamisi nép meglátta a hivai bástyafalat. A Hivába vezető út viszontagságos volt és hosszú, de a tespedő élet nehézsége és nyomorúsága is edzett szívet kívánt, ezért az emberek nem zúgolódtak a túlzott fáradtság miatt. Hiva közelében a vonuló népet körülvette a kán egy kis lovascsapata, és a nép ennek láttán énekelni és vigadni kezdett. Énekeltek mind, még a leghallgatagabbak is; legelöl az üzbégek és a kazahok táncoltak, egy boldogtalan orosz öregember szájharmonikán játszott, Nazar anyja felemelte kezét, mintha titokzatos tánchoz készülne, Nazar pedig érdeklődéssel várta, hogyan fogják mindnyájukat, őt magát is mindjárt legyilkolni a katonák. A kán palotája előtt kövér őrök álltak. Csodálkozva nézték a népet, amint büszkén elhalad mellettük, nem félve a golyók és a kard erejétől, s elégedettnek és boldognak látszik. Ezeknek a palotaőröknek a korábbi lovasokkal együtt körül kellett venniük és a föld alatti tömlöcbe kellett hajtaniuk a szári-kamisi népet; de a vidám embereket nehéz megbüntetni, mert nem fogják fel a gonoszságot.

A kán egyik embere odament a szári-kamisi öregekhez, és megkérdezte őket:

– Mit akartok, és mitől vagytok boldogok?

Szufján vagy valamelyik más öreg így felelt neki:

– Sokáig szoktattál bennünket a halálhoz, most már megszoktuk, és mind eljöttünk egyszerre, jöjjön hát a halál minél hamarabb, míg el nem szokunk tőle, míg vigad a nép!

A kán embere otthagyta őket, és többé nem tért vissza. A lovas és a gyalogos katonák a palota közelében maradtak, nem bántották a népet: csak azokat tudták megölni, akik féltek a haláltól, itt pedig az egész nép vidáman ment a halálba, így hát a kán és a katonái nem értették a dolgot, és nem tudták, mit tegyenek. S nem csináltak semmit, a mélyről jött emberek pedig vonultak tovább, és hamarosan meglátták a piacot. Ott árultak a kereskedők, az élelmiszer körülöttük hevert szabadon, és az égen ragyogó esti nap megvilágította a kosarakban a zöldhagymát, a sárga- meg görögdinnyét, a szőlőt, a sárga gabonaszemeket, az egykedvűen szunyókáló, fáradt, szürke öszvéreket.

Nazar akkor megkérdezte az anyját:

– És mikor jön a halál? Akarom!

Az anyja azonban maga sem tudta, mi lesz most, látta, hogy mindnyájan élnek, és félt, hogy vissza kell térniük Szári-Kamisba, s ott kell ismét élniük örök időkig.

A hivai piacon a nép pénz nélkül elvette és ette a gyümölcsöt, a kereskedők pedig némán álltak, és nem bántották ezeket a mohó embereket. Nazar lassan evett, nézelődött maga körül, várva a gyilkolást, és csak egyetlen dinnyét sikerült megennie. A jóllakott nép bánatos lett, mert a vidámság elmúlt, és nem jött a halál. Gülcsatáj elvezette Nazart a sivatagba, és a társaik is hazamentek régi lakhelyükre.

Nazar visszatért anyjával Szári-Kamisba. Megpihentek azon az érdes, szürke fűvön, ahol most Szufjánnal állt Csagatájev, és az anyja akkor így szólt hozzá:

– Gyere, éljünk tovább, ha már nem haltunk meg!

– Életben maradtunk – bólintott Nazar. – Tudod mit, mama, úgy fogunk élni, hogy nem gondolunk semmire, mintha nem lennénk.

– Annak jó, aki meghalt az anyja méhében – mondta Gülcsatáj.

Az asszony ránézett a fiára: boldogság és szánalom látszott az arcán.

Csagatájev most megsimogatta azt az ősi füvet, amely mindmáig nem változott semmit, mert ez a fű meghalt még Nazar születése előtt, de mégis, mintha eleven maradt volna mélyre lenyúló, holt gyökereivel. Szufján megértette, hogy Csagatájevben valami izgalom lappang, de nem kérdezősködött, tudta, hogy az embernek valamivel meg kell töltenie a lelkét, és ha nincs semmi, amivel megtölthetné, a szíve mohón szívja a saját vérét.

Négy nap eltelte után Szufján és Csagatájev annyira megéhezett, hogy már a képzeletük játszott velük, miközben továbbvánszorogtak, és a megszokott világ tárult szemük elé. A teve nem hagyta el, távolból követte őket, ahol talált némi füvet táplálékul. Szufján reménytelenül szemlélte tovaúszó álomképeit, Csagatájev pedig hol mosolygott rajtuk, hol szenvedett miattuk. Miután elérték a Mangircsardárnál lévő Darjalik folyót, a két vándor megtelepedett éjszakára, és Szufján felkavarta a vizet a parton, hogy zavarosabb, sűrűbb és táplálóbb legyen, aztán teleitták magukat, és lefeküdtek a barlangban, hogy a test elfelejtse, hogy él, és gyorsabban elteljen az éjszaka. Reggelre kelve Csagatájev meglátta a döglött tevét; ott feküdt a közelben, szeme megüvegesedett, a nyakán, a vágás mentén, megalvadt a vér, Szufján pedig úgy turkált a belsejében, mint kinccsel teli zsákban, válogatva a nyers, véres darabokat, hogy jóllakjon velük. Csagatájev is odakúszott a tevéhez; a felnyitott testből jóllakottság és meleg áradt, a vér még csöpögött és áramlott a törzs távolabbi részeiből, az élet lassan hagyta el az állatot. Csagatájev és Szufján, az evéssel betelve boldogan elaludt, és későn ébredt.

Aztán továbbmentek az Amu-Darja torkolata felé. Magukhoz vették tartaléknak a tevehúst, de Csagatájev étvágytalanul evett belőle: nehezére esett a szomorú állattal táplálkozni; az is az emberiség tagjának számított a szemében.

6

A szári-kamisi medence lakói szétszéledtek az Amu-Darja torkolatvidékének nádasaiban, bozótos tájain. Mintegy tíz év telt el már azóta, hogy a dzsan nép idejött, és elszéledt a vízi növényzet között. Kezdetben a szúnyogok úgy összemarták az embereket, hogy a csontjukig felkaparták a bőrt magukon, idő múltával

azonban a vérük hozzászokott a szúnyogméreghez, és ellenmérget termelt, amelytől a szúnyogok tehetetlenné váltak és elpusztultak. Ezért a szúnyogok most féltek az emberektől, és egyáltalán nem közeledtek hozzájuk.

Néhányan külön telepedtek le, egyesével, hogy ne kelljen sírniuk, amikor hozzátartozóik meghalnak. Itt-ott azonban családokként éltek: ezeknek sem volt semmijük, csak a szeretet egymás iránt, mert nem volt se megfelelő táplálékuk, se reményük a jövőre, se más örömük, amiben feloldódhattak volna, és a szívük olyannyira elgyengült, hogy csak a férj és a feleség iránti szerelmet és vonzódást tudta megtartani magában – a leggyámoltalanabb, legszegényebb, legörökkévalóbb érzést.

Szufján és Csagatájev két napig bolyongott a félhomályos nádasok nedves földjén, mire rátalált egy fűből készült kunyhóra. A vak Molla Cserkezov élt abban, tizenkét éves forma lánya, Ajdim gondozta és táplálta. Molla felismerte Szufjánt a hangjáról, de nem volt miről beszélgetniük. Elüldögéltek egymással szemben a nádalmon, megitták a teát, ami ugyanannak a nádnak összetört és megszárított gyökeréből készült, és elköszöntek egymástól.

– Van valami újság nálatok? – kérdezte Szufján búcsúzás közben.

– Nincs, az élet egyformán folyik – válaszolt Cserkezov. – Feleségem, a drága Gjün, meghalt, belefulladt a vízbe.

– Miért fulladt bele a vízbe a tiszteletre méltó Gjünöd?

– Nem tudom. Vidd el tőlem az Ajdim leányt, és hozzál nekem egy fiatal nőstény szamarat, vele fogok élni éjszakánként, hogy elűzzem gondolataimat és az álmatlanságot.

– Szegény vagyok – mondta Szufján –, nincs szamaram. Cseréld el a lányt egy öregasszonyra. Élj az öregasszonnyal: neked mindegy.

– Mindegy – helyeselt Molla Cserkezov. – De az öregasszonyok gyorsan meghalnak, nincs belőlük elég.

– Hallottad, eljött hozzánk Nazar Moszkvából, megparancsolták neki, segítsen rajtunk, hogy jól éljük le az életet.

– Nazar előtt négyen jártak itt – közölte Cserkezov. – Összecsípték őket a szúnyogok, és elutaztak. Én vak vagyok, az én sorsom a sötétség, nekem jó nem lesz. Feleséggel észrevétlenül múlik az idő.

Az Ajdim nevű kislány a földön ült, és lábát szétvetve, két

kövön nádgyökeret őrölt. Ő volt itt a gazdasszony, és ételt készített. A nádon kívül volt a lány mellett néhány kis köteg mocsári és sivatagi fű és egy csupasz szamár- vagy tevecsont, amelyet valahol messze ásott ki a homokból, hogy megfőzze. Ott állt mellette a kimosott kondér is, időnként beledobálta azt, amivel végzett, levest készített ebédre. A kislány nem törődött a vendégekkel, tekintete elkalandozott – valószínűleg titkon őrzött álma tartotta benne a lelket, és a házi munkát csaknem öntudatlanul végezte, érzékeny szívével eltávolodott az őt környező egész világtól.

– Engedd el velem a lányodat! – kérte Csagatájev a gazdát.

– Még nem nőtt meg, mit fogsz vele csinálni? – mondta Molla Cserkezov.

– Hozok neked egy öreget, másikat.

– Hozd minél előbb – egyezett bele Cserkezov.

Csagatájev kézen fogta Ajdimot, a lány csak nézett rá csillogó, fekete szemével, mintegy révületben, félénken és értetlenül.

– Gyere velem – mondta neki Csagatájev.

Ajdim megtörölte kezét a földben, hogy tiszta legyen, felállt, és ment, félbehagyva minden dolgát, körül sem nézve, mintha csak egyetlen pillanatig élt volna ott, s nem az apjától válna meg örökre.

– Szufján, neked mindegy, ugye, hogy velem jössz vagy maradsz?

– Mindegy – válaszolta Szufján.

Csagatájev ráparancsolt, maradjon a vak mellett, hogy segítsen neki táplálkozni és élni, míg ő vissza nem tér.

Nazar elindult a lánnyal a náderdőben taposott keskeny ösvényen. Látni akarta ennek a bozótos országnak minden lakóját, a csapások elől idemenekült egész népet. Anyjáról, Gülcsatájról egyetlenegyszer sem kérdezte Szufjánt, abban reménykedett, hogy váratlanul találkozik majd vele, és felismeri őt, azt pedig, hogy hol nyugosznak a csontjai, még mindig lesz ideje megtudni.

Ajdim engedelmesen követte Csagatájevet a hosszú úton. A nádas időnként véget ért. Ilyenkor a csupasz homokos és iszapos üledéken folytatták útjukat, átgázoltak az apró tavacskákon, megkerülték a szúrós bokrokat, és ismét bementek a nádas sűrűjébe, amerre az ösvény vezetett. Ajdim hallgatott; amikor elfáradt, Csagatájev a vállára vette, és vitte, a térdét fogva, a lány pedig átölelve tartotta a férfi fejét. Aztán pihentek, és vizet

ittak homokba ágyazott tiszta tartályból. A lány furcsa tekintettel nézett Csagatájevre, amelyet a férfi igyekezett megfejteni.

– Miért rossz itt, amikor nekem a jó kell?...

Csagatájev a karjába vette Ajdimot, és megigazította a haját... A lány hamarosan elaludt a karjában.

Elérkezett az este. A sötétben nem lehetett továbbmenni. Csagatájev füvet tépett, és meleg ágyat vetett belőle az éjszakai hideg ellen, letette a kislányt a puha fűhalomra, maga pedig melléje feküdt, betakarva és melegítve a kis emberkét.

Csagatájev ébren feküdt; ha elalszik, Ajdim kitakarózik és megdermed. A nagy fekete éjszaka elborította az eget, és a földet – a fű tövétől a világ végéig. Csak a nap ment le, de minden csillag feljött helyette, és láthatóvá vált a feltúrt, nyugtalan Tejút, mintha nemrégiben haladt volna végig rajta egy soha vissza nem térő sereg.

7

A hajnal fénye megvilágította a fűben alvókat. Csagatájev egyik karja Ajdim feje alatt volt, hogy ne legyen a kislánynak kemény és nedves a feje alja, a másikkal a saját szemét takarta el, hogy ne bántsa a reggeli világosság. Ismeretlen öregasszony ült az alvók mellett, és nézett rájuk üres tekintettel. Alig érintve megsimogatta Csagatájev haját, száját, kezét, szagolgatta a ruháját, közben többször körülnézett; félt, hogy valaki megzavarja. Aztán az asszony óvatosan kihúzta Csagatájev karját a kislány feje alól, hogy a férfi most senkit se érezzen, senkit se szeressen, hanem csak vele legyen. A háta már régen és örökre meggörnyedt, és amikor az öregasszony lefelé nézett, az arca szinte a földet súrolta, mintha vak volna, és keresne valamit. Megvizsgálta Nazar egész öltözékét, megtapogatta nadrágjának és cipőjének szíjait és zsinórjait, kabátja anyagát, és végighúzta megnedvesített ujját porral belepett, fekete szemöldökén. Aztán megnyugodott, és lefeküdt fejjel Nazar lábához, boldogan és fáradtan, mintha elérkezett volna élete végéhez, és semmi dolga nem lenne már a világon, mintha ezeknél az izzadságmarta, sivatagi porral és a mocsár sarával belepett cipőknél meglelte volna utolsó vigaszát. Az öregasszony elszunnyadt, de hamarosan ismét felállt. Csagatájev és Ajdim változatlanul aludt: a gyerekek soká-

ig alusznak, s még a nap, a lepkék és a madarak sem ébresztik fel őket.

– Ébredj fel már! – mondta az öregasszony, átölelve Csagatájevet.

A férfi kinyitotta a szemét. Az öregasszony elkezdte csókolgatni a nyakát, a mellét a ruhán át, a karját, és megvizsgálta, ép és egészséges-e, mit változott, amíg távol voltak egymástól.

– Nem kell, hiszen te az anyám vagy – mondta Csagatájev.

A férfi talpra állt, de az anyja olyan görnyedt volt, hogy így nem láthatta a fia arcát, a kezénél fogva lefelé húzta magához, s Csagatájev lehajolt, és leült előtte. Gülcsatáj reszketett az öregségtől vagy a fia iránti szeretettől, de nem tudott semmit sem mondani neki. Csak simogatta a fia testét, rémülten érzékelve saját boldogságát, és nem mert hinni benne, félt, hogy eltűnik.

Csagatájev az anyja szemébe nézett, amely megfakult, s nem fénylett benne az egykori csillogó, sötét erő; sovány kis arca mohóvá és gonosszá vált az állandó bánattól vagy az erőfeszítéstől, hogy életben tartsa magát, amikor élni már felesleges, és nincs miért, amikor a saját szívét is emlékeztetni kell arra, hogy dobogjon, és kényszeríteni, hogy dolgozzon. Bármely pillanatban meghalhat az ember, ha elfelejti vagy nem veszi észre, hogy él, hogy feltétlenül akarnia kell valamit, s hogy nem szabad elhagynia magát.

Nazar megölelte az anyját. Könnyű volt, légies, mint egy kicsi lány – neki most elölről kell kezdenie az életet, hasonlatosan a csecsemőhöz, mert minden erejét felemésztette a türelmes harc az örökös szenvedéssel, és soha nem volt a szívének egyetlen bánattól mentes zuga sem, hogy érezhette volna a létezés örömét; még arra sem volt ideje, hogy önmagát megértse, s beleszokjon a világba, máris elérte az öregség, a vég.

– Hol laksz? – kérdezte tőle Nazar.

– Ott – mutatta Gülcsatáj a kezével.

Átvezette Nazart egy gyatra füvű mezőn, egy gyér nádason, és hamarosan elérkeztek egy kis faluhoz, amely náderdőtől övezett tisztáson terült el. Csagatájev nádkunyhókat és néhány, ugyancsak nádból font sátrat pillantott meg. A hajlékok száma húsz lehetett, vagy valamivel több. Se kutyát, se szamarat, se tevét nem látott ezen a településen, sőt, még baromfi sem sétált a gyepen.

A szélső kunyhó közelében meztelen ember ült, ráncokban

lógott rajta a bőr, mint az agyonhordott, elnyűtt ruhanemű, a térdén nádszálakat válogatott házi eszközöknek vagy dísznek. Nem lepődött meg Csagatájev megjelenésén, sőt, még az üdvözlését sem viszonozta, valamit dörmögött; egy mások által nem látott képzelet szülte alakkal beszélgetett, amely lelkének titkos vigaszt adhatott.

– Itt él az egész nép, vagy vannak még máshol is? – kérdezte Csagatájev az anyjától.

– Én már elfelejtettem, Nazar, nem tudom – mondta Gülcsatáj, nehezen vánszorogva a fia után, s fejét mint súlyos terhet, lecsüggesztette. – Vannak még itt emberek, tíz ember, a tengerig elnyúló nádasban élnek; régebben éltek, most már ideje meghalniuk, biztosan meghaltak, hozzánk senki sem jön...

A kunyhók és a sátrak sora véget ért. Túl rajtuk ismét kezdődött a nád. Csagatájev megállt. Itt együtt van minden: anya és szülőföld, gyermekkor és jövő. A korai napfény megvilágította a helységet: zöld és fonnyadó nád, szürkésbarna, rozzant kunyhók a gyér fűvű tisztáson, és fenn az ég; a nap fényével, a mocsarak nedves párájával, a kiszáradt oázisok löszös porával borított ég, a magasan járó, nesztelenül nyargaló szelektől háborgatott ködös, elgyötört ég; mintha a természet is csak bánatos, reménytelen erő lenne.

Csagatájev körülnézett, és rámosolygott erre a kísérteties, bús természetre, és nem tudta, mit tegyen. A nádbozót fölött, s távolabb, az ezüstös láthatáron valamiféle megdermedt délibáb látszott, tenger vagy tó, úszó hajókkal és a parton távoli város fehéren csillogó oszlopsorával.

Az anya meggörnyedten, szótlanul állt a fia mellett. Agyagföldű kunyhóban lakott férj és hozzátartozók nélkül. Két, nádból készült takaró hevert a hajlékban, az egyikkel takarózott, a másikon feküdt. Volt még egy vasfazeka a főzéshez, meg egy agyagkorsója, a keresztgerendán pedig a lánykorából való dísze lógott, meg egy rongydarab, amelybe Nazart pólyálta csecsemőkorában. Kocsmat vagy hat évvel azelőtt halt meg, egy nadrágszár maradt utána (a másik szárát Gülcsatáj elhasználta foltnak a szoknyájára), és egy faháncs csutak, amelyet Kocsmat arra használt, hogy ledörzsölje testéről az izzadságot és a sarat, amikor dolgozni járt az oázisokra.

Csagatájev anyja így élt egymagában, árván. Csodálkozott, hogy Nazar még él, de nem csodálkozott, hogy visszatért; nem

ismert más életet a földön, csak azt, amelyet ő élt, azt tartotta, hogy minden egyforma a világon.

Csagatájev elment Ajdimért, felébresztette, és elhozta anyja nádkunyhójába. Gülcsatáj elment fűgyökeret ásni, apró halakat fogni a nádkosárkával a vízzel telt mélyedésekben, madárfészkeket keresni a bozótban, hogy tojást és madárfiókát gyűjtsön. Csak estére tért haza, és elkezdte készíteni az ételt a fűből, nádgyökérből és apró halakból; már nem érdekelte, hogy ott van a közelben a fia, rá se nézett, és egyetlen szót sem szólt hozzá, mintha értelmét és érzéseit teljes mértékben lekötötte és minden erejét kimerítette volna valami folyamatos, mély elmélkedés. Elmúlt az élő, felnőtt fia láttán érzett röpke emberi öröm, vagy egyáltalán nem is volt ilyen érzés benne, hanem csak meglepetés a nem várt találkozáson.

Gülcsatáj még azt se kérdezte, akar-e enni Nazar, s hogy mit szándékozik tenni szülőföldjén, a nádi telepen.

Nazar nézte az anyját; látta, mint sürög-forog a megszokott munka végzése közben, s úgy rémlett neki, hogy anyja valójában alszik, és nem a való világban mozog, hanem álmában. Az olyannyira fakó, gyenge színű szemében nem maradt erő a látáshoz, kifejezéstelen volt és merev, mint a vakoké. Megkérgesedett nagy lába után ítélve Gülcsatáj mindig mezítláb járt; öltözéke egyetlen sötét szoknyából állt, amely köpenyszerűen a nyakáig ért, különféle anyagokkal volt megfoltozva, még nemezlábbelinek egy darabjával is; azzal az alját szegte be. Csagatájev megérintette az anyja ruháját, alatta csak a csupasz test volt, náluk nem ismerték az inget; anyja rég nem fázott már éjszakánként, még télen sem, mint ahogy a melegtől sem szenvedett – érzéketlenné vált.

Nazar megszólította az anyját. Az asszony válaszolt, megértette. Nazar segített neki tüzet éleszteni a ferde nádfal alatt barlang formájúra megépített tűzhelyen. Ajdim nézte az idegen embereket tiszta, fekete szemével, megőrizve benne gyermeksége sugárzó erejét, félénkségét, amely szomorú volt, mert a gyermek boldog akart lenni, nem pedig a homályos kunyhóban ülve arról töprengeni, adnak-e enni, vagy nem. Csagatájevnek eszébe jutott, hol látott már ilyen szemet, mint Ajdimé, csak sokkal élettelibbet, vidámabbat, nevetőbbet – nem, nem itt, és az az asszony nem türkmén volt, és nem kirgiz, és már régen elfelejtette őt, s már ő maga sem emlékszik a nevére. Az az asszony

el sem tudja képzelni, hol van most Csagatájev, és mivel foglalkozik. Moszkva messze van, ő pedig itt csaknem egyedül, körös-körül nád, vízözön, holt fűvekből készült ingatag kunyhók. Vágyódni kezdett Moszkva után, társai után, Vera után, Kszenya után, és szeretett volna este elvillamosozni valahová, vendégségbe a barátaihoz. Csagatájev azonban gyorsan magára eszmélt: „Hiszen Moszkva ez is!" – mondta hangosan, és Ajdim szemébe nézve elmosolyodott. A lány félénken elfordította a tekintetét.

Az anya megfőzte magának a levest a vasfazékban, megette maradék nélkül, s még ki is törölte az edényt az ujjával, aztán lenyalta, hogy jobban jóllakjon. Ajdim figyelmesen nézte Gülcsatájt, amint evett, amint az étel lecsúszott sovány torkán az erek mentén, de mohóság és irigység nélkül figyelte, csupán csodálkozva és szánalommal az öregasszony iránt, aki meleg vízben úszó füvet nyelegetett. Evés után Gülcsatáj elaludt a ledöngölődött nádalmon, mert leszállt az éjszaka.

8

Eltelt Csagatájev első napja a szülőföldjén; kezdetben sütött a nap, valamiben reménykedni lehetett, de most elhomályosult az ég, és már megjelent a távolban egy halovány, apró csillag.

Nedves és nyomasztó lett minden. A nép elcsendesedett a nádországban: Csagatájevnek nem is sikerült meghallania a hangját. Füvet gyűjtött a közelben, ágyat vetett belőle az anyai kunyhóban, és lefektette Ajdimot a meleg helyre, hogy ő is aludjon.

Aztán kiment, elballagott az Amu-Darja mellékfolyójának egyik sivár, alig mozgó, megáradt vizéig, és újra visszatért. A félelmetes éjszaka már ráborult erre az országra, apró, fiatal nád mocorgott a vén növények lábánál, mint a gyermekek álmukban. Az emberiség azt gondolja, hogy a sivatagban semmi sincs, unalmas, vad vidék, ahol szendereg a ködben a bús pásztor, és a lábánál ott fekszik a Szári-Kamis mocsaras medencéje, amelyben beteljesedett egykor az emberiség nyomorúsága – ez azonban elmúlt, a mártírok eltűntek. Valójában azonban itt is, az Amu-Darján, és a Szári-Kamison úgyszintén, létezett egy keserves világ, amely el volt foglalva a saját sorsával.

Csagatájev felfigyelt: valaki beszélt a közelben, gúnyosan és

gyorsan, de nem kapott feleletet. Nazar odament a nádkunyhóhoz. Hallatszott, ahogy bent lélegeznek az alvók, és nyugtalanul forgolódnak a helyükön.

– Szedd össze a szőrt a földön, rakd a keblembe – hallatszott az alvó öregember hangja. – Gyűjtsd gyorsan, míg a tevék vedlenek...

Csagatájev odahajolt a nádfalhoz. Az öreg most csak suttogott lázálmában, nem volt hallható, hogy mit. Valamiféle életről álmodott, örökös cselekvésről, egyre halkabban mormogott, mintha távolodott volna.

– Durdi, Durdi! – szólongatta az öreget a felesége; az asszony megmozdult, zizegett rajta a nádtakaró. – Durdi! Ne fuss el tőlem, elgyengültem, nem érlek utol... Állj meg, ne kínozz engem, éles a késem, rögtön megöllek, ne ellenkezz.

Az öregember és az asszony hamarosan elcsendesedett, s már békésen aludtak.

– Durdi! – suttogta odakint Csagatájev.

– Ă? – hallatszott bentről a dörmögő öregember hangja.

– Alszol? – kérdezte Csagatájev.

– Alszom – válaszolta Durdi.

Csagatájev emlékezett erre a Durdira gyermekkora kékségéből; élt abban az időben egy sovány ember az iomudok nemzetségéből, aki kettesben vándorolt a feleségével, és teknősbékákat evett. Szári-Kamisba azért jött el időnként, mert unatkozott, s akkor is csak ült némán az emberek között, és hallgatta a beszédjüket, mosolygott: elégedetté tette a találkozás nyújtotta rejtett öröm; aztán újra elment a homokba teknősöket fogni, és gondolkozni valamiről a magányban. A magányos asszony (Nazar már akkor is öregnek látta) a férje nyomában járt, s vitte a vállán egész vagyonukat. A kis Nazar elkísérte őket a homokig, és sokáig nézett utánuk, míg el nem tűntek a csillogó fényben, átváltozva test nélkül imbolygó fejjé, csónakká, madárrá, délibábbá.

Odább egy másik nádkunyhó állt, sátor formára építve. Közelében egy kutya ült. Csagatájev meglepődött, mert semmiféle háziállatot sem látott még itt. A fekete kutya nézte Csagatájevet, hol kinyitotta, hol becsukta a száját, úgy tett, mintha ugatna, de hang nem jött ki a torkán. Közben felváltva emelgette mellső lábait, azon igyekezve, hogy dühbe hozza magát, és nekiugorjon az idegen embernek, de nem volt képes rá. Csagatájev lehajolt

a kutyához, az bekapta, és összeharapta csupasz ínyével a kezét – egyetlen foga sem volt. Csagatájev megtapogatta az állat testét – szaporán vert kis, szánalmas szíve, és a szemében a kétségbeesés könnyei ültek.

A sátorban nagy ritkán szelíd derűvel felnevetett valaki. Csagatájev felemelte a gerendára akasztott nádszőnyeget, és belépett a hajlékba. A sátorban csend volt, fülledtség és koromsötét. Csagatájev lehajolt, és kúszva kereste azt, aki ott volt. Az áporodott, gyapjúszagú levegő fojtogatta. Gyengülő kézzel tapogatózott, míg egyszer csak valakinek az arcához ért. Az arc hirtelen ráncba szaladt Csagatájev ujjai alatt, és a szájból meleg páraként áradtak a szavak, melyeknek mindegyike világos volt, de a beszéd értelmét mégse lehetett kihámozni. Csagatájev ámulva hallgatta az ismeretlen embert, akinek az arcát fogta, és megpróbálta megérteni, mit mond, de nem tudta. A sátor lakója, miután befejezte a beszédet, kurtán felnevetett, aztán megint mondott valamit. Csagatájev úgy érezte, hogy ez az ember a saját beszédén nevet, és a saját eszén, amely most gondol valamit, de az, amit kigondolt, semmit sem jelent. Csagatájev később rájött, miről van szó, és ő is elmosolyodott: a szavak azért érthetetlenek, mert csupán hangokból állnak, nem fejeznek ki se érdeklődést, se érzéseket, se lelkesedést, mintha az emberben nem volna szív.

– Fogd, nahát menj fel az Uszty-Urtra, vegyél fel valamit, és hozd el nekem, én meg majd a keblembe helyezem – mondta az ember, aztán újra nevetett.

Az esze még élt, és talán ő maga nevetett benne, rettegve, és nem értve, hogy a szíve még dobog, a lelke lélegzik, holott kiveszett már belőle minden érdeklődés, minden vágy, még a teljes magány, a sátor éjszakai sötétsége, az idegen ember sem tett rá semmiféle hatást, és nem keltett benne félelmet vagy kíváncsiságot. Csagatájev megfogta ennek az embernek az arcát, a kezét, megérintette a testét, sőt meg is ölhette volna, az csak beszélt, mint addig, és nem jött izgalomba, mintha már kívül állna saját életén.

Kint változatlan volt az éjszaka. Csagatájev, miután továbbment, vissza akart térni, hogy fogja és magával vigye a dörmögő embert; de hová vihette volna, mikor olyannyira elgyötrődött, hogy már nem segítségre volt szüksége, hanem feledésre. Körülnézett; az elnémult kutya követte, a nádkunyhókban álomban és álmodva feküdtek az emberek, a nádas növényzetének a tetejét

néha megremegtette a gyenge szél, amely az Aral felé fújt. A mellett a kunyhó mellett, amelyben anyja és Ajdim aludt, csendesen beszélgettek. A kutya bement oda, majd visszajött, utána pedig hazarohant, félve, hogy eltéved, és elfelejti, hol van a gazdája és a menedékhelye.

Csagatájev visszament anyjához, és ruhástul lefeküdt Ajdim mellé. A kislány ritkán és alig észrevehetően lélegzett álmában, félelmetes volt a gondolat, hogy elfelejt levegőt venni és meghal. Az agyagföldön fekve Csagatájev félálmában hallotta, amint a föld mélyében zúg népe álmos dörmögése, s ahogy emésztődik a gyomrában a keserű, lúgos fű. A szomszédos fűkunyhóban a férj beszélt a feleségével; a férj akarta, hogy gyermekük szülessen – lehetséges, hogy most fogan meg.

De az asszony így válaszolt neki:

– Nem, bennünk csak a gyengeség maradt meg, tíz éve akarjuk, de nem fogan meg bennem, üres vagyok mindig, mint a halott...

A férj hallgatott, majd így szólt:

– Na, gyere, csináljunk valamit kettesben, más örömünk sincs.

– De hiszen – válaszolta az asszony – nekem nincs mit magamra vennem, és neked sincs; mi lesz velünk a télen?!

– Ha lefekszünk, majd megmelegszünk – válaszolta a férj. – A nyomorúságban mi mást tehetnénk? Egyedül te maradtál nekem, simogatsz és szeretsz, akaratod ellenére!

– Semmi más – helyeselt az asszony –, semmink sincs nekünk, mindent átgondoltam, és látom, hogy szeretlek téged.

– Én is téged – mondta a férj –, másképp nem élhet az ember.

– Semmi sem olcsóbb a feleségnél – válaszolt az asszony. – A mi szegénységünkben az én testemen kívül mi jóban van részed?

– Kevesünk van – helyeselt a férj –, szerencse, hogy legalább feleség születik a világra, és egymaga felnő; van melled, hasad, ajkad, a szemed rám néz, sok mindent gondolok rólad, és te is rólam, és múlik az idő...

Elhallgattak. Csagatájev kitisztogatta a fülét, és tovább figyelt – jönnek-e még szavak a férj és a feleség fekhelye felől.

– Értéktelen jószágok vagyunk – szólt az asszony –, te sovány vagy, erőtlen, az én mellem pedig kiszáradt, a csontjaim fájnak...

– Szeretni fogom azt, ami maradt belőled – mondta a férj.

És végleg elcsendesedtek – átölelték egymást, hogy karjaikban tartsák egyetlen örömüket.

Csagatájev suttogott valamit, elmosolyodott, és elaludt, elégedetten, hogy szülőföldjén két ember már boldog, ha ilyen szegényes formában is.

9

Reggel Gülcsatáj ügyet sem vetett a fiára, se a vele jött lányra. Lelkiereje csak arra futotta, hogy visszaemlékezzen rá, amikor ott aludt az ösvénynél Ajdimmal az oldalán; most csak a saját életét élte. A kunyhóban semmi tennivaló nem volt, az anya mégis sokáig tett-vett, egyengette a nádszálakat a ferde falon, összeszedte és összehajtogatta a nádtakarót, s mindezt nagy gondosan és igyekezettel végezte, vigyázva, hogy épségben maradjon otthoni vagyonkája, mert azonkívül semmi kapcsolata nem volt az élettel és más emberekkel. Meg az embernek állandóan gondolkozni kell valamiről, ő is alighanem elképzelt valamit magának, míg végezte jelentéktelen, csaknem haszontalan dolgát; munka nélkül pedig nem tudott gondolkozni; gazdasága, a kunyhó, amikor rendbe tette, emlékeket idézett benne, megtöltötte életérzéssel üres, gyenge szívét.

Az anya megkérte a fiát, hogy adjon neki valamit. Félénken, remény és mohóság nélkül kérte, csak azért, hogy több holmija legyen, s azáltal szaporodjon az elfoglaltsága – akkor könnyebben múlik az élet. Nazar megértette anyját, és odaadta neki köpenyét, pisztolytáskáját (pisztolyát áttette a nadrágzsebébe), a jegyzetfüzetét és negyven rubelt, s egyúttal meghagyta neki, hogy adjon enni Ajdimnak. A kislány azonban maga ment füvet gyűjteni az ételhez, Gülcsatáj pedig otthon maradt.

– Ismered Molla Cserkezovot? – kérdezte tőle Nazar.

– Én mindenkit ismerek – mondta az anyja.

– Eredj, élj nála, ott jobb lesz neked. Ő vak, és vigyázni fog rád, amíg meg nem hal.

Meggörnyedt, öreg anyja a földet nézte; nem értette, miért kell ő Cserkezovnak, amikor az ő szívét már régen nem az érzések dobogtatják, hanem csupán a megszokás, amikor az élet már éppen csak pislákol benne. De azért ment, s nem vitt magával semmit a kunyhóból, azon kívül, amit a fia adott neki

– s azt is csak azért, mert azok a holmik éppen a kezében voltak. Úgy látszik, már otthoni vagyonkáját sem szerette, mert nem volt már lelkiereje a gyűjtögetéshez.

Csagatájev ott maradt kettesben Ajdimmal, kívánta, hogy anyja szíve felengedjen a családi életben Molla Cserkezov mellett. Ajdim nyomban elkezdett háziaskodni: füvet szedett és főzött, halat fogott, és ebédet készített. Egyszer messzire elment, az árterületen túlra, a kis erdőségig, és hozott tűzifát télire. Utána Csagatájev maga ment el kétszer abba a távoli erdőcskébe fáért, a kislánynak pedig megtiltotta, hogy oda járjon – élessze csak a kis tüzet az otthoni tűzhelyen, s készítsen naponta egyszer valami meleg ételt. Hamarosan azonban egymagának kellett gazdálkodnia, mert Ajdim megbetegedett, lázas lett, forró és nedves az izzadságtól. Nazar betakarta fűvel a hidegrázás ellen, megtörölte égő szemét, és megitatta híg fűlevessel, a kislány azonban nem tudott megbirkózni a betegséggel, egyre fogyott, hallgatott, és közeledett a halál felé. Szeme üresen meredt Csagatájevre, és semmi sem jutott eszébe, ami könnyebbséget hozott volna számára. Csagatájev hosszú napokon át ült fölötte, és oltalmazta a beteget a bánattól és a félelemtől.

Más kunyhókban és sátrakban is feküdtek beteg, tehetetlen emberek. Csagatájev megállapította, hogy a dzsan nép negyvenhét főt számlált, s ebből húsz beteg volt. Az emberek között tizenegy asszony volt, és Ajdimot is beszámítva, három tizenkét évnél fiatalabb gyerek. Az asszonyok, akik a munka nagyját végezték, korábban meghaltak a többieknél, az életben maradottak pedig nagyon ritkán szültek gyereket.

Ajdim betegsége idején eljött Csagatájevhez Nur-Muhammed, a járási végrehajtó bizottság megbízottja. Csagatájev elmondta neki, azért küldték ide, hogy segítsen a népén, amelynek boldoggá kell válnia, előrehaladnia és gyarapodnia kell. Nur-Muhammed azt mondta Csagatájevnek, hogy a nép szíve már régen kiszenvedett a szükségben, az értelme eltompult, nincs mivel érzékelnie a boldogságot; jobb békén hagyni, örökre elfelejteni, vagy elvezetni valahová a sivatagba, a sztyeppre és a hegyekbe, hogy eltévedjen, és aztán nem létezőnek tekinteni.

Csagatájev jól megnézte magának Nur-Muhammedet: magas termetű ember volt, már öreg, keskeny vágású szeme állandó fájdalomról tanúskodott. Üzbég köpenyt hordott, a fején kerek kivarrott sapkát, a lábán nemezcipőt – egyetlen ember volt ott,

aki ilyen öltözékkel rendelkezett. Ez azzal magyarázható, hogy Nur-Muhammed nem tartozott a dzsan néphez, csak fél éve küldték oda, és idegen szemmel nézte az embereket.

– Mit csináltál itt fél év alatt? – kérdezte tőle Csagatájev.

– Semmit – közölte Nur-Muhammed. – Én nem tudom a holtakat feltámasztani.

– Mire vársz akkor, miért vagy itt?

– Amikor idejöttem, száztíz ember élt még, most már kevesebb. Ásom a sírokat a holtaknak, a mocsárba nem szabad temetni őket, fertőzést okoznak, s hordom a holtakat a távoli sivatagba. Temetni fogok, amíg kimúlnak mind, akkor elmegyek innen, és jelentem: teljesítettem a megbízást...

– A nép eltemeti a saját halottait, ehhez te nem kellesz.

– Nem, nem temeti el, én tudom.

– Miért nem?

– A holtakat az élőknek kell eltemetni, itt pedig élők nincsenek, vannak még meg nem haltak, akik álomban töltik idejüket: te nem teszed őket boldoggá, még a saját bánatukról sem tudnak már, nem gyötrődnek többé, agyongyötrődtek.

– Mit tegyünk hát? – kérdezte Csagatájev.

– Semmit – mondta Nur-Muhammed. – Az embert nem lehet sokáig kínozni, a hivai kánok viszont azt gondolták, lehet. Ha sokáig kínozzák, elpusztul, hagyni kell játszani is, aztán ismét kínozni...

– Én nem ások nekik sírokat – mondta Csagatájev. – Nem tudom, ki vagy: de látom, hogy idegen, jobb, ha elmész innen, hagyj bennünket magunkra.

Nur-Muhammed megérintette az alvó Ajdim homlokát, és felállt:

– Az én dolgomat én tudom, a tiedet pedig te. Hamarosan leteszem ezt a kislányt a földbe.

Nur-Muhammed elment a házába. Csagatájev fűbe és nádtakaróba göngyölte Ajdimot, s elvitte anyjához és Molla Cserkezovhoz, hogy időnként adjanak neki vizet, és takarják be az éjszakai hideg ellen. Maga pedig azon nyomban elindult Csimgájba, amely száz vagy másfél száz kilométerre volt onnan. Száraz folyómedreken, árterületeken, nádasokon keresztül, bozótokon át vezetett az útja, s ő ment egyfolytában a nap hátralévő részén, egész éjszaka és a következő napon, lerongyolódva és elszegényedve az úton, bolyongva és elkínzottan a türelmetlenségtől,

ködösülő elmével, míg végül lefeküdt valahol a puha mohára. Aztán felébredt, és a közelben romokat látott; odament a málló agyagfalakhoz. A magasan álló nap átforrósította a levegőt az öreg falak alatt; álom és feledés, a fülledt levegő önkívülete áradt a falak alól, ahol megvénült a száraz agyag. Csagatájev bement az erődítménybe azon a helyen, ahol az áradó vizek ledöntötték a falat. Bent a szélcsend miatt még fülledtebb volt a levegő, a nap tüze fészekben összpontosult, amely vastag, zsíros szárú, óriási fűvel volt benőve, mert itt nem volt, aki megegye. Csagatájev irigyen nézte azt a dús növényzetet, keresve alattuk valami ehető, apró füvet. Megtalálta valakinek darabokra tört csontjait: összetörték, hogy sűrűbb ételt kapjanak általa, vagy pedig – ha az ember volt –, karddal szabdalták szét. Távolabb ismét néhány csontot látott, és egy ép emberi csontváznak a felét a koponyájával együtt; az ember arccal lefelé múlt ki, és a bordái oldalt szétterültek, mintegy a halál utáni lélegzésre, az egyik borda hegye pedig rányomódott egy vöröskatona horpadt sisakjára, amely már rothadt volt, és benőtte a fakó fű. Csagatájev kihúzta a sisakot a borda alól; megmaradt rajta az ötágú csillag helye, és belül, a homlokra eső részen a tintaceruzával készült felírás: „Oraz Golovanov" – az elesett vöröskatona neve. Csagatájev megtisztította a sisakot, és a fejére tette, saját sapkáját pedig Golovanov koponyájára helyezte. Belül az erőd agyagfalába Golovanov vagy más vöröskatona szuronyával ezek a szavak voltak bevésve: „Éljen a forradalom katonája!" A szurony elég mélyen hatolt az agyagba, hogy az idő, a szél és az eső ne tudja elmosni az élők és holtak eme reménységének a nyomát. Valószínűleg harmincban vagy harmincegyben egy vöröskatona-egység tartózkodott és harcolt ott a hivai és a türkmén földbirtokosok ellenforradalmi csapataival, s Golovanov itt maradt társaival, és enyészett a nyugalomban, mintha meg lenne győződve arról, hogy az ő félbeszakadt életét mások élik tovább, éppen olyan jól, mint ahogyan ő élte volna le azt. Csagatájev földet szórt Golovanov csontvázára, hogy a keselyűk vagy a magányos vadállatok szét ne hordják, és elment Csimgáj felé.

Csimgájban vásárolt egy gyógyszeresládát, és szerzett a járási bizottság segítségével néhány tasak kininport, de tudta, hogy ez a felszerelés keveset segít a népén, amelynek mindenekelőtt másra lenne szüksége: olyan életre, amelyet el lehet viselni. Mindenesetre bement a postára megkérdezni, nincs-e levele Moszk-

vából. A posta épületében plakátok függtek a hosszú távú légi közlekedési útvonalak ábráival. A ferde asztalok üveglapjai alatt a helyes postai címzés mintapéldányai feküdtek – Moszkvába, Leningrádba, Tifliszbe, mintha az idevalósiak csak ezekre a helyekre írnának levelet, s mind ezekbe a gyönyörű városokba vágynának.

Csagatájev odament a „Poste restante" feliratú ablakhoz, és kapott egy Moszkvából keltezett levelet, amelyet a párt üzbegisztáni központi bizottságának gondos munkatársai küldtek át Taskentből. Kszenya írta:

Nazar Ivanovics Csagatájev!

Az ön felesége, az én mamám, Vera, meghalt, a kettes számú klinikán, Moszkva városában, a kislány születésekor, aki mikor megszületett, halott volt, és én láttam a testét. A kislányt a kórházban koporsóba tették a mamával, Verával, az ön feleségével, és eltemették a földbe a vaganykovói temetőben, nem messze Batyuskov író sírjától. Kétszer kimentem a sírhoz, álltam ott egy kicsit, aztán elmentem. Ha visszajön, majd megmutatom, hol van a sír. A mama meghagyta, hogy ne felejtsem el magát, és szeressem, és én nem felejtettem el magát. Üttörő üdvözlettel, Kszenya.

A türkmén kislány kitekintett az ablakon, és így szólt:

– Várjon, van önnek egy távirata is, hat napja érkezett.

És átadott Csagatájevnek egy Taskentből keltezett táviratot:

A felesége haláláról szóló levelet elolvastuk, mivel ilyen nehezen tudjuk elérni, elnézést. Engedélyezzük, hogy egy hónapra Moszkvába utazzon, aztán visszatérjen, üdvözlettel Iszfangyiarov. Szerv. oszt.

Ha a táviratot húsz nap alatt nem kézbesítik, kérjük visszaküldeni Taskentbe a feladónak.

Csagatájev eltette a levelet és a táviratot, fogta a gyógyszeresládát, és távozott a postahivatalból. Csimgáj jelentéktelen helység – a zárt kerítések és agyagházikók szinte elvesztek a környező puszta világ szabad térségében. Csagatájev árpalepényeket vásárolt a teázóban, és öt perc múltán már kívül volt a városon, s nekivágott az útnak: a nap magasan állt, erősen tűzött, de nem tudta átmelegíteni az ember szívét. Csagatájev abbahagyta a gondolkodást; nézegette a különböző út menti tárgyakat –

a holt fűszálakat, amelyek valakinek a szekeréről hullottak le, a szamár megemésztett eledelének darabjait, egy elrongyolódott orosz háncsbocskort, amely nem tudni, milyen távoli vándoré volt. Az idegen élet maradványai és nyomai elvonták Csagatájev figyelmét saját gondolatairól. Végül meglátott egy kis teknősbékát: kinyújtva puffadt nyakát, tehetetlenül szétterülő lábakkal feküdt, nem védte magát többé a páncél alatt – meghalt itt útközben. Csagatájev fölemelte és megnézte. Aztán félrevitte, és eltemette a homokba. Ez a teknős közelebb volt most elhunyt feleségéhez, Verához, mint ő maga, és Csagatájev értetlenül megállt. Leült a földre, elhomályosuló tudattal, de tisztában volt azzal, hogy meghatározott cél szolgálatában él és dolgozik: idegenek és unalmasak voltak számára a természet mindennapi jelenségei; többé nem kellett neki semmiféle látványosság és élvezet, és undorral hajította el a kezét égető árpalepényeket, aztán felüvöltött, mint gyermekkorában, mikor anyja kivitte Szári-Kamisból, és keresni kezdte tekintetével ezen az ismeretlen helyen azt, aki meghallja és megjelenik előtte – mintha minden embert követné fáradhatatlan segítőtársa, és várná, mikor érkezik el a végső kétségbeeséshez, hogy akkor megjelenjen előtte... A mély csendben, mint egy mozdulatlan függöny mögött, egy közeli, de mégis más világban állandóan tülkölt valami. A hang jelentés nélküli, meghatározatlan volt. Csagatájev fülelt; emlékezett, hogy ezt a hangot korábban is hallotta, de sohasem értette, nem is figyelt fel rá. A hang időközönként újra ismétlődött, mintha hatalmas jeges cseppekben hullana a nedvesség, mintha néha rövid hívójelet adna a kürt, amely egyre távolodik a kék erdőben, vagy mintha a hatalmas csillagidő haladna soha vissza nem térőn tova, számolva elhaló részecskéit, de lehet, hogy ezek a hangok sokkal közelebb keletkeztek – magában Csagatájevben –, tulajdon lelkének lassú lüktetése által, emlékeztetve őt arra az életre, amelyről most elfeledkezett, elnyomta a fájdalom, szíve szorongása.

Felállt, és gyorsan megindult népének lakhelye felé. Estére annyira kimerült, hogy nem is keresett magának valamiféle meleg hasadékot, elaludt, és egész éjszaka hallotta a homályos tülkölést, a különféle hullámzást maga körül, a természet izgatott mozgását, amely hitt saját tevékenységében és elhivatottságában.

A következő éjszakára már elérte a nádrengeteg határát, közel volt övéihez. Arra gondolt, hogy a dzsan nép most alszik, s

legalább most, álmában, nem éhezik és szenved: tartson is sokáig az éjszaka, mert reggel, hogy meg ne haljon, kell, hogy legyen valami elképzelése népének a valóságról, amely elképzelés nem sokban különbözik az álomlátástól. Ezért éjszakánként Csagatájev általában kevésbé nyugtalankodott; tudta, hogy az alvóknak könnyebb az életük, és anyja most nem emlékszik se rá, se saját magára, és a kis Ajdim is fekszik most, melegíti saját magát, boldogan, nem érez szükséget semmiben.

Lassan ment, mintegy pihenve, elhagyta az alacsony erdőséget, átgázolt a sekély kiöntésen; a kései, sárga hold megvilágította az áramló vizet. Az ősi karaván út fölött, amely Hivát elhagyva Afganisztánba vezetett, vagy még tovább, por lebegett a hold fényében. Ez érthetetlen volt Csagatájev számára. Az az út már évszázadok óta elhagyatott, keményre taposott homok fedte, csak egy helyen vezetett löszös rétegen át, itt, ahol most, bizonyára gyalogosoktól felverve, száraz, sűrű por kavargott. A tevék és a szamarak nem ilyen port vernek, utánuk a por magasabbra emelkedik, és a karaván végén összesűrűsödik. Csagatájev letért útjáról déli irányba, keresztülvágott a vad terepen, hogy meglássa, kik mennek ott, ahol senki se szokott járni. Sokáig tartott, míg átvergődött a sűrű nádason, a süppedéses ingoványon, kezével félrehajtva a szúrós, illatozó bokrok ágait, s kiért a száraz, tiszta, szélfútta kurgánra, amely alatt valamiféle elfeledett archeológiai városka feküdt a sírjában.

Az ősi út megkerülte ezt a kurgánt a lábánál, aztán délkeleti irányban eltűnt a sötétben, Kína és Afganisztán felé. Az ismeretlen vándorok még nem értek oda, halkan vonultak, egyáltalában nem hallatszott a neszük; lehet, hogy letértek az útról, és visszafordultak vagy lefeküdtek a földre aludni. Csagatájev eléjük ment; nem várt semmiféle örömteli látványt, tudta, hogy a holdfényben csak a vadállatok felverte port láthatta, amelyek kijöttek az Amu-Darja mély deltájából, és a távoli oázisok, kolhozok felé igyekeztek, hogy jóllakjanak bárányhússal.

De az emberek jöttek vele szemben. Csagatájev az úttól félrehúzódva lefeküdt, és meglátta őket. A járási megbízott, Nur-Muhammed kezénél fogva vezette a vak Molla Cserkezovot; mögöttük haladt Csagatájev anyja, és szedte lábát Ajdim. Aztán következtek a többiek, közöttük az öreg Szufján, a magában dörmögő Nazar-Sakir, a felesége, akit szeretett, mint az élet egyetlen ajándékát, Durdi és a felesége – összesen tizennégy, de lehet, hogy

tizennyolc ember. A többiek valószínűleg nem ébredtek fel, vagy nem volt erejük és kedvük útra kelni.

Gülcsatáj fia köpenyébe csavart nádgyökeret cipelt az étkezéshez; Ajdim egy kötegnyi ehető füvet vonszolt a földön a száránál fogva; Nazar-Sakir összegöngyölt takarókat vitt a fején; Molla Cserkezov bal kezével Muhammedet fogta, a jobbal pedig a levegőben tapogatózott; mindnyájuknak be volt csukva a szeme, félálomban mentek, néhányan suttogták vagy dörmögték a szavaikat, képzelgésben élték életüket, mint eddig. Egyedül Nur-Muhammed nézett nyitott szemmel előre, egyedül ő volt tisztában a világ folyásával. Mocsári nád száraz levelébe csavart fűtörmeléket szívott, és hallgatott.

Csagatájev kilépett Muhammed elé, és megkérdezte, hová viszi az embereket.

Nur-Muhammed üdvözölte Csagatájevet, és így válaszolt:

– Miféle emberek ezek?... A lelkük már régen szertefoszlott, nekik mindegy: élnek vagy nem élnek.

És továbbment. Csagatájev melléje szegődött. Muhammed elmosolyodott magában, és körülnézett: a környező természet még sötétben is szánalmas és gyűlöletes volt a számára, mögötte pedig ott mentek a már csaknem élettelen emberek.

Az út megkerülte az alacsony kurgánt, amelyen éppen az imént járt Csagatájev. Új gondolatok ébredtek benne a földhalom láttán, amely alatt szintén valamiféle kis nép feküdt, csontjaik összekeveredtek, elvesztették nevüket és testüket, hogy ne vonzzák többé magukhoz kínzóikat. A rabszolgamunka, az elnyomatás, a kizsákmányolás sohasem csupán a kezeket, a fizikai erőt emészti el, nem – előbb az értelmet, a szívet s a lelket semmisíti meg, utána tönkremegy a test is, és akkor az ember elmenekül a halálba, eltávozik a földbe, mint erődítménybe és rejtekhelyre, nem fogva fel elemi létérdekét, s már hozzászokva ahhoz, hogy csupán álmokat lásson, és elképzelje a valószínűtlent, és abban éljen. Csak nem fog az ő dzsan népe is nemsokára kimúlni, itt valahol a közelben, hogy betakarja földdel a szél, csak nem tűnik el még az emléke is, csupán azért, mert nem tudott létrehozni kőből vagy vasból semmit, s nem tudta elképzelni az örök szépséget – csak a földet ásta a csatornákban, amelyeket a tovairamló víz újból betemetett, és a nép ismét túrta a hordalékot, és kidobálta a csatornákból a fölösleges föl-

det, hogy aztán a zavaros áradat ismét visszahordja azt, nyomtalanul megsemmisítve munkáját.

– És hol vannak a többiek? Alusznak? – kérdezte Csagatájev Nur-Muhammedtől.

– Nem, csak lemaradtak, de a nyomunkban vannak; majd utolérnek.

Ajdim, aki a legelsők közelében haladt, elesett kábulatában, és fekve maradt. Csagatájev észrevette ezt, és körülnézett; hátul már két alvó ember teste hevert.

– Hagyd csak! – szólt Muhammed. – Majd magukhoz térnek, és beérnek bennünket.

Csagatájev azonban karjába vette Ajdimot, és vitte. A kislány aludt, és nem remegett a hidegrázástól, nyilván elmúlt a betegsége. A fűből készült ételek és a betegsége ellenére sem volt sovány a teste, magába szívott minden hasznos táperőt még a nád száraz szárából is, alkalmas volt arra, hogy hosszú, boldog életet éljen.

– Hová viszed őket? – kérdezte Csagatájev Nur-Muhammedtől.

– Szári-Kamisba, a hazájukba – válaszolt Nur –, ahol azelőtt éltek.

– Miért?

– Hadd mozogjanak... A hosszabbik úton vezetem őket, megkerülve az árterületeket. Aki megy, annak mindig könnyebb.

– És a betegek? – kérdezte Csagatájev.

– Ők is jönnek lassacskán. Az úton majd meggyógyulnak; elhagytuk a mocsarakat, megszűnik a malária.

Csagatájev nem hitt Nur-Muhammed jó szándékában. Még azt sem tudta, érzékelik-e a betegek az egészséget, ha egyszer az értelmük már régen nem tudja felfogni a saját érdeküket, és a szívük megszokta a gyötrelmet. Ennél az oknál fogva a betegséget is és a szenvedést is zokszó nélkül, érzéketlenül tűrték, mintha nem rájuk tartozott volna. Csagatájev elmaradt Muhammedtől, hogy megnézze az anyját. Ajdim nyugodtan aludt a karjár; Gülcsataj kinyitotta a szemét, mikor Nazar odament hozzá, de nem szólt semmit, a gyenge és üdvözült vak Molla Cserkezov fogta a kezét. Gülcsataj ködösen nézett a fiára, akiről tudott, de nem emlékezett rá, csak ha közelről látta. Nazar nem vette le szemét az anyjáról, és akkor az asszony elfordította tekintetét, mert szégyellte a fia előtt, hogy gyenge és boldogta-

lan; szerette volna a régi erővel szeretni a fiát, de most nem tudta, most csak annyi erő volt a szívében, hogy lélegezni tudott, és tetszett neki a katonai sisak a fián, és arra gondolt, elkéri tőle ajándékba, hogy álmában melegítse a fejét.

A révületben vánszorgó nép később száraz, meleg homokot talált, és lefeküdt rá szundítani reggelig. Csagatájev nem akart aludni; lefektette Ajdimot anyja és Molla Cserkezov közé, s egyedül maradt, nem tudta, hogy töltse az időt reggelig. És ő is, hol bánatosan, hol mosolyogva szavakat dörmögött magában, élve az életet, mint valami szükségtelent.

10

Reggelre odaértek azok, akik tegnap elestek az úton, vagy elmaradtak a fáradtságtól, és ismét mentek mind Nur-Muhammed után. Ajdim most a saját lábán járt, sőt, nevetgélt is Csagatájevvel. Csagatájev megérintette a lány homlokát, láza nem volt, újra elevenné és fürgévé vált. Délben az öreg Szufján félrevonta Csagatájevet a száraz útról. Azt mondta neki, hogy az amu-darjai árterülethez közel még lehet találni két-három öreg juhot, amelyek egyedül élnek, és már elfelejtették az embert, de ha meglátják, visszaemlékeznek az egykori pásztorra, és hozzáfutnak. Ezek a juhok véletlenül maradtak életben a hatalmas elvadult nyájakból, amelyeket a földbirtokosok Afganisztánba akartak hajtani, de már nem volt rá idejük. És a juhok néhány évig együtt éltek a pásztorkutyákkal; a kutyák elkezdték enni őket, aztán megdöglöttek, vagy szérfutottak a bánattól, a juhok pedig magukra maradtak, s fokozatosan elpusztultak az öregségtől, a vadállatok karmai között, vagy eltévedve, a sivatagban, a szomjúságtól. Néhány azonban életben maradt, és most bolyonganak, egymáshoz közel, félve a magányosságtól. Nagy köröket írtak le a sovány sztyeppen, nem térve le a kör alakú útjukról; ebben mutatkozott meg értelmük, mert mire megtették útjuk hátralevő részét, és visszatértek az előbbi helyre, újra kisarjadt az általuk lelegelt és letaposott fű. Szufján négy ilyen füves, nomád körutat ismert, amelyen az elhagyatott, pusztuló juhnyájak jártak. Az egyik körút nem messze volt tőlük, csaknem keresztezte a dzsan nép Afganisztán felé haladó útját.

Szufján és Csagatájev elment egy sekély, nedves mélyedésig,

és megállt. Szufján feltúrta kezével a homokot, nedves volt; azt mondta, hogy a juhok első lábaikkal felszántják a földet, és rágják a nedves homokot, enyhítve szomjúságukat; itt kell bevárni őket; tudta, mennyi idő alatt teszik meg körútjukat, és kiszámította: elérkezik az idő, hogy odaérjenek, a múlt évben nyomon követte a juhnyájat, és elért eddig a helyig. A nyájban akkor negyven darab juh volt, Szufján megevett belőlük hatot, hét pedig elpusztult útközben, a többi továbbment.

Nur-Muhammed odavezette a népet, ahol Csagatájev és Szufján várta a juhokat, és mindnyájan lefeküdtek a birkacsapás mellett, ahol a nedves homokot zabálták a múlt évben a juhok. Ismét elaludtak, bár messze volt még az este, és reggel óta nem sok idő telt el. Csagatájev egymagában járkált az alvók között, és félt, hogy senki sem ébred fel többé közülük; fájdalmas gondolatok és emlékek gyötörték. Odament Ajdimhoz, a lány lecsukott szempillákkal, édesen aludt, az eszméletlenség vagy az álmodás mosolyával az arcán. A valóságos élet nem nyújtott neki örömöt, de szemét lecsukva, álmaiban elnyerte azt. Molla Cserkezov Csagatájev anyjának a keblére hajtotta fejét, hozzásimult, és elaludt a melegen, elfelejtve, hogy vak. Muhammed odébb feküdt, mozgolódott a helyén, és motyogott valamit.

– Mit motyogsz? – kérdezte tőle Csagatájev.

– Több mint negyvenen maradtak – szólt Muhammed. – Sok ez!

Számolta az embereket, hányan haltak meg, hányan vannak még életben.

Csagatájev megbökte Szufjánt: az öreg nem aludt, csak csukva tartotta a szemét, mintha a látását kímélné, és nem akarna feloldódni a nappal látott világ benyomásai között. Csagatájev elmondta neki, hogy Moszkvában meghalt a felesége, de Szufján nem osztozott a bánatában, hallgatott egy ideig, aztán azt mondta neki, hogy menjen a juhok elé, mert esetleg más helyen találnak nedves homokot, és elvonulnak az alvó emberek mellett.

Gülcsatáj felébredt. Ült s térdén tartotta az alvó Molla Cserkezov fejét. Csagatájev odament az anyjához, hogy beszélgessen vele, de nem mondott neki semmit. Rájött, hogy csupán azért elegyedett szóba az öreggel, s anyjával is csak azért akart beszélgetni, hogy valami vigasztalót halljon tőlük, ami segít neki elviselni az életet. De vajon abból áll-e az ő létezése, hogy óvja

lelke nyugalmát a hozzá közel álló emberek sajnálkozása által? Kár, hogy nem írt egy lapot Kszenyának – onnan, ahol volt posta –, hogy menjen be a központi bizottsághoz, ha nehéz lesz az élete az anyja nélkül, midőn ő, az apja, távol van, és lehet, vissza se tér, hogy segítsen.

Csagatájev megsimogatta Gülcsatáj fedetlen fejét, és rátette a katonai sisakot, mert az erős napfénytől fájhatott a feje. Az anyja levette a fejéről a sisakot, és maga alá rejtette: hitt a vagyonban, és vigyázott rá – azzal volt most is kitömve a kabátkája, közvetlen a meztelen testén őrizte a holmit, s melegítette a keblét. Az anyja közelében egy kirgiz nő feküdt, arcával a homokban. Aludt, s álmában gyermekhangon kiáltozott, ami néha csecsemősírásba ment át, hogy aztán megnyugodjon, s egyenletesen lélegezzen ismét. Csagatájev felemelte a nő fejét, és látta, hogy egy éltes asszony, és a szája nem nyílott ki, amikor csecsemősírásra emlékeztető, elhaló hangot adott. Úgy rémlett, egy kisgyermek sír benne, s Csagatájev olyannyira magányos volt, és annyira idegen ahhoz az asszonyhoz, hogy fel sem ébresztette álmából – vagy pedig az asszony valóságos gyermeki lelke sírt, amely még életre sem kelt.

Csagatájev visszaengedte az asszony fejét a földre, és megindult szemben a tévelygő juhokkal. Kezdetben lassan ment, de később, amikor a napot kezdte elborítani az éjszaka, futva igyekezett előre, hogy el ne szalassza a juhokat a sötétben. Néha megállt, és kifújta magát, de aztán ismét sietett tovább. Amikor teljesen sötét lett, Csagatájev mélyen előrehajolva futott, hogy lássa a ritka fűszálakat, s kezével érintette azokat – így tartotta az irányt, ahonnan a juhok jöhettek; másképpen letérhetett volna az útról, beleveszhetett volna a mohó homokba, anélkül, hogy észrevette volna a vándorló juhokat.

Sokáig futott a kihalt birkacsapáson. Lehet, hogy már éjfél volt, vagy még később. A szívét szorongató fáradtságtól és a keserűségtől, amelynek nem ébredt tudatára, a gyenge, hűvös széltől Csagatájev elvesztette az eszméletét – elalélt, elesett, és nem tudott felemelkedni. Mélyen aludt, egyedül a sivatagban, a nyomorúságos csendben, ahol nem volt semmi, ami mozogjon. Fekete szárú, apró fűszálak álltak ritkásan, mint az árvák, az alvó ember körül, mintha sajnálnák, hogy majd felkel és elmegy, nekik pedig ismét egyedül kell maradniuk.

Hajnalhasadtakor Csagatájev kinyitotta a szemét, a tudata egy

pillanatra megvilágosodott, majd ismét elhomályosult, újra elaludt, meleget érzett és boldog önfeledtséget. Két juh feküdt az oldalánál, és melegítette a testével. A többi juh körülötte állt, várta, mikor emeli fel az ember az arcát. Vagy negyvenen lehettek, régen vágytak már a pásztor után, és most megtalálták. Az öreg kos időnként odament Csagatájevhez, és óvatosan nyalogatta a nyakát és a haját a tarkóján. A kos körbe forgolódott, szerette volna meglátni a pásztor kutyáját, de az nem volt sehol. Ő vezette a juhokat, csendesítette őket a pataknál, védte őket éjszakánként a magányos vadállatoktól, s belefáradt ebbe – visszaemlékezett a régi jó időkre, amikor a pásztor és a kutyái maguk intéztek mindent. Ő maga okossá, sovánnyá és szerencsétlenné vált, a juhok pedig gyűlölték gyengesége és az irántuk tanúsított közömbössége miatt, és ők is emlékeztek a pásztorra és a kutyákra, bár a kutyák, miközben ügyeltek rájuk itatásnál, néha csomókban tépték ki a gyapjukat, amelyet oly nehezen növesztettek meg a sivatagi füvön.

Miután Csagatájev fölébredt, elhajtotta a nyájat, és este lett, mire a népéhez ért vele. A nép szendergett, mint korábban, egyedül Ajdim játszott a homokban, patakokat és utakat rajzolva benne. Csagatájev felébresztette az embereket, és megparancsolta nekik, gyűjtsenek gallyat és száraz füvet, hogy tüzet élesszenek, és megsüssék a birkákat. Szufján készségesen kezdte vágni a birkákat, és elsőnek itta a vért a nyakerekből, aztán tálba fogta fel, és adott inni másoknak is, akik akartak.

Csagatájev nem engedte, hogy tíznél több juhot levágjanak, hadd maradjon meg a többi magnak és élelemnek az elkövetkező időkre. A kos épségben maradt, félrevonult, és távolabb lefeküdt, az életben maradt juhok pedig mind odamentek hozzá. A vad, kóbor élettől lesoványodott és megedződött állatok távolról inkább kutyákra hasonlítottak.

A kibelezett állatokat egészben sütötték meg a tűzön, anélkül, hogy feldarabolták volna, s miután megsütötték, letették oldalt a homokra. Aztán elkezdődött az evés. Az emberek mohóság és élvezet nélkül ették a húst, kis darabkákat csíptek le maguknak, és rágták az evéstől elszokott, gyenge szájukkal. Egyedül Nur-Muhammed evett sokat és gyorsan, nagy darabokban tépte és nyelte a húst, s miután jóllakott, tisztára lerágta a csontokat, és kiszívta belőlük a velőt, az evés végeztével pedig lenyalta az ujjait, a bal oldalára dőlt és elaludt. A házasok félrehúzódtak

aludni. Molla Cserkezov is messzire elvitte Nazar anyját, a magányosok és az árvák a kialudt tüzek körül maradtak – annyira elgyengültek, és oly mélyen elaludtak, mintha az elfogyasztott étel megtörte volna az erejüket, és legyőzte volna őket.

Csagatájev körbejárta éjjel a tanyát, összeszámolta az élő juhokat, összehordta egy helyre a bőröket és a fejeket, s belebámult az éjszakai homályba: mit csinál most Kszenya ott messze, a sötétségen túl, Moszkva fényében, és hol fekszik a halott Vera, mi maradt meg a földben az ő félénk, nagy testéből... Csagatájev ellépkedett az alvók mellett; a nép takaratlanul hevert a homokban, mintha az utolsó szálig le lettek volna kaszabolva, hogy nem maradt sírásó sem. Egyik-másik férj és feleség azonban mozgolódott, szerették egymást. Molla Cserkezov is Gülcsatájjal feküdt. Csagatájev meglátta őket, és sírva fakadt. Nem tudta, mit tegyen most, hogy megtanítsa ezt a kis népet a szocializmusra. Már nem tudta magára hagyni, hogy elpusztuljon, mert ez a nép őt vette maga mellé pásztornak, őt, akit az anyja kivetett a sivatagba. A szovjethatalom és egy ismeretlen ember táplálta és mentette meg őt az élet, a fejlődés számára.

A betegek és a gyengék lázasak voltak, szunyókáltak, ketten birkacsontot tartottak a kezükben, azt szopogatták elalvásuk előtt, hogy erőt gyűjtsenek. Csagatájev elment a nedves homokgödörbe, feltúrta a homokot, és egy kis kutat csinált: amikor összegyűlt benne a víz, odament a betegekhez, felébresztette őket, s adott nekik egy-egy kininport, aztán elfutott néhányszor a homokkúthoz, és vizet hozott, hogy lenyelhessék az orvosságot.

Később járt. Csagatájev didergett, lefeküdt az egyik leglázasabb beteg mellé, hogy felmelegedjen a testétől, és elaludt. Reggelre a kos és a juhok eltűntek. A nyomok után ítélve, a nyílt sivatag felé mentek, elhagyva megszokott útjukat.

11

Szufján némi latolgatás után azt mondta, hogy a juhok feltétlenül visszatérnek táplálékot nyújtó útjukra, vagy rátérnek a másikra, amely távolabb visz nagy körben a Kara-Kumon keresztül. De mindkét nomád út kitér a szári-kamisi mocsaras tavakhoz, amelyek közelében terül el a dzsan nép szülőhazája, és a juhok

előbb-utóbb eljutnak a Szári-Kamisra, az örökös árnyéktól borított medencébe, és meglátják az Uszty-Urt sötét hegyeit; sokan az otthoniak közül egész életüket ott élték le. Nur-Muhammed egyetértett Szufjánnal.

– Megyünk utánuk – mondta. – Inni fogjuk a vérüket, és enni fogjuk a húsukat. Hét vagy nyolc nap múlva elérünk Szári-Kamisba... Meghalt valaki ma éjjel? – kérdezte Nur-Muhammed.

Azt felelték neki, hogy meghalt egy karakalpak öregasszony, amit Nur-Muhammed gondosan bejegyzett a füzetébe. Csagatájev nem emlékezett erre az öregasszonyra, és nem látta őt, az asszony egyedül éjszakázott, messze elhúzódva a közös tábortól, és ott is halt meg békével.

A nép hosszú sorban megindult a megszökött juhok nyomán. A betegek és a gyengék hátul mentek, s gyakran leültek pihenni, iszogatva a vizet a házilag készült tömlőkből. Csagatájev leghátul ment, nehogy elvesszen és meghaljon valaki észrevétlenül. Az állatok valószínűleg gyorsan futottak; ezt Szufján állapította meg a juhnyomokból, és úgy vélte Csagatájev is. Felment a magas homokdombokra, de még a láthatár legszélén sem látott semmiféle porfelhőt – a juhok már túlságosan messzire eltávolodtak.

Az öreg hivai rabszolganő adott Csagatájevnek egy rongyot, amelyet a szoknyája aljából szakított, és Csagatájev bekötötte vele a fejét, mert nagyon szenvedett a napfénytől. A nép türelmesen ment, Ajdim teljesen meggyógyult és vidám lett – számára, aki még semmit sem ismert a világból, sok minden akadt itt, ami hatással volt rá. Amikor elfáradt, Csagatájev a karjába vette, a kislány aludhatott a vállán, néha kiáltozott, s mormolta ijesztő álmait. De miféle álmok táplálták ennek az önkívületben élő népnek a tudatát, hogy el tudta viselni a sorsát? Az igazsággal nem élhetett, ha megtudta volna az igazat saját magáról, rögtön meghalt volna elkeseredésében. Az emberek azonban azáltal élnek, hogy megszülettek, nem pedig az ész és az igazság által, és míg dobog a szívük, megemészti és szétoszlatja kétségbeesésüket, elveszítve a tűrésben és a munkában saját anyagiságát.

Késő éjszakáig nem érte utol a nép a juhokat. Reggel Nur-Muhammed ismét megkérdezte: meghalt-e valaki az éjjel, vagy mindnyájan életben maradtak? Csak az egyik anyának a kisgyereke halt meg, és Muhammed elégedetten leírta az elpusztult lelket

jegyzetfüzetében. Már csak két gyerek maradt az emberek között – Ajdim és egy másik kislány, aki véletlenül született három évvel ezelőtt, amikor közéjük vetődött valamiféle ember a sivatagból, s ott élt vagy fél évet, aztán továbbment, hátrahagyva a későbbi kisgyereket Gjüzelben, aki egy Sztarij-Urgencse vidékéről való gonosztevő özvegye volt.

Másnap a nép meglátott két juhot; az úton hevertek, elgyengülve a futástól és a betegségtől, s most haldokoltak. Ritka gyapjuk összeragadt a lázas izzadságtól, sovány pofájuk gonosz és vad volt – inkább sakálokra hasonlítottak most –, a farkukban pedig nem maradt semmi zsír. A juhokat rögtön leölték és megették, nem gyújtva tüzet sem, a csontjukat pedig elosztották és magukkal vitték vacsorára. A következő két napon nem találtak élelmet néhány fűszálon kívül, víz kétszer akadt az útjukba, sekély gödrökben.

A nép most csak esténként és reggelente folytatta az útját, nappal pedig, a gyengeségtől és a hőségtől kimerülten, beásta magát a homokba, és aludt. Nur-Muhammed naponta bejegyezte a halottakat, Csagatájev pedig megállapította a halálukat, meghallgatva a szívüket, és megvizsgálva a szemüket, mert egyszer Szufján és egy másik öreg, egy fergánai rabszolga, Oraz Babajev, halottnak tettette magát. Csagatájev azonban meghallotta a bordákon át szívük távoli, gyenge dobogását, lábra állította őket, és megparancsolta nekik, hogy éljenek tovább.

– Miért akartatok meghalni? – kérdezte tőlük Csagatájev.

– A lelkünk megnémult az élettől – mondta Szufján –, a csontjaink kiszáradtak és meggörbültek, a rostjaink összeaszalódtak: ki akartak nyújtózni, hadd áztassa az eső, szárítsa a szél, egyék a férgek.

Oraz Babajev csak állt, Csagatájevre bámult, és eleinte nem tudott semmit sem szólni: valószínűleg halottnak vélte magát.

– Nem akaródzik élni – közölte –, mindennap megpróbáltuk.

– Nem baj, majd együtt megtanulunk – mondta nekik Csagatájev.

– Kicsit szenvedünk még – bólogatott Szufján –, aztán észrevétlenül mind meghalunk.

Az orosz öregember, név szerint Öreg Vanyka, odament Szufjánhoz, megtapogatta a torkát, felhúzta a szemhéját, és belenézett mind a két szemének a mélyére, aztán megtapogatta a bordáit, és így szólt:

– Mit képzelsz! Alighogy megvénültél, már meghalnál! Tűrj: eljön még a mi időnk, lesz még méz is, csöbörszám, csak megyünk, s mártjuk bele a kenyeret...

Az orosz mosolyogva továbbment. Hatvan éve jóformán csaknem naponta véget kellett volna érnie az életének, de ő mindmáig él, és most már nem hisz a halál és semmiféle vész erejében, nyugodt és közönyös, mintha boldog és halhatatlan lenne. Csagatájev tudta, hogy Öreg Vanyka egykor – vagy harminc évvel ezelőtt – szibériai száműzetésből menekült ide, megszokott az idegen nép körében, élt, mint ők, és nem emlékezett többé az Oroszországba vezető útra.

Éjszaka komor sivatagi szél támadt, a homok is megindult a széllel, s lassacskán mindörökre eltakarta a juhnyomokat. Korán reggel Csagatájev félrehúzódott az alvóktól és a szunyókálóktól; megértette, hogy a juhnyáj végleg eltűnt, értelmetlenség lenne követni, az elgyengült nép itt van a sivatag közepén élelem és segítség nélkül, s nincs ereje már sem ahhoz, hogy elérje Szári-Kamist, sem pedig ahhoz, hogy visszatérjen az Amu-Darja árterületére.

Furcsa, reggeli szél fújt Csagatájev arcába, kavarta a homokot a lábánál, és nyögött, mint az orosz szélvihar a falusi ház ablaktábláin túl. Néha pásztorsíp panaszos hangja hallatszott, néha harmonika, távoli kürt, s legtöbbször a szegényes, tompa duda játszott. A szél gyötörte homok éneke volt ez, ahogy az egyik homokszem a másikhoz súrolódott. Csagatájev lefeküdt a földre, hogy elgondolkozzon további munkájáról: nem azért küldték őt ide, hogy meghaljon, s népét is elpusztulni hagyja... Megtapogatta az arcát: benőtte a szakáll, a feje eltetvesedett, mosdatlan, sovány teste szenvedett az elhanyagoltságtól. Csagatájev szánalmas, szomorú embernek látta magát. Ki emlékszik most rá Kszenyán kívül? De lehet, hogy már ő is kezdi elfelejteni: az ifjúságot most örömteli feladatai lelkesítik. Csagatájev elaludt a nyugtalan homokon, egyedül, és eléggé távol a többi alvótól. Minden megdermedt benne, mélyen és hosszú időre elrejtőzött a teste mélyén, egy időre elhalt, hogy ne hagyja el az élet egészen. Sötét volt, amikor felébredt, félig befútta, betemette a homok; a szél még mindig fújt, és már ismét éjszaka volt. Átaludta az egész napot. A közös táborhelyre ment, a nép már nem volt ott. Az emberek már régen felébredtek, és mentek tovább, menekültek a halál elől. Egyedül Nazar-Sakir feküdt ott holtan, a

szája nyitva volt, amelyben most a szél és a homok mondogatott valamit. Csagatájev sokáig tapogatta a holtat, ellenőrizte, hogy valóban meghalt-e, aztán betemette homokkal, hogy ne vegye észre senki.

Csagatájev egész éjszaka ment: néhol, ahogy lehajolt, látta az elvonult nép nyomait, ahol pedig a szél betemette a nyomokat, ösztönét követve folytatta az utat.

Reggel, a környékről ítélve, látta, hogy a közelben víznek kell lennie, és talált is egy homokkal betemetett kutat. Leásott a kezével a nedves mélységig, és elkezdte rágni a homokot, de több nyálat kellett kiköpdösnie, mint amennyi nedvességet kapott; akkor nyelni kezdte mindenestül a nedves homokot, és a szomjúság gyötrelme megszűnt. A következő négy nap Csagatájev tovább igyekezett előre a sivatagban, de a gyengeségtől nem jutott messzire, és visszatért a nedves homokra, hogy kiéhezetten meg ne haljon a szomjúságtól. Az ötödik napon ott maradt, elhatározta, hogy a félálomban és az eszméletlenségben erőt gyűjt, és utoléri a népét. Megette a megmaradt két kininport és a zsebében levő morzsákat, amitől jobban lett. Tudta, hogy a nép közel van, neki sem volt ereje messzire eltávolodni, de nem tudta, merre ment. Elképzelte, milyen rejtett örömmel jegyezte be Nur-Muhammed a füzetébe az ő halálát. Elmosolyodott régi gondolatára: miért számítanak az emberek mindig a keserűségre, a pusztulásra, amikor a boldogság is éppen olyan szükségszerű, és gyakran elérhetőbb is... Csagatájev betemette magát a napfény elől a nedves homokba, s megpróbált eszméletlenségbe süllyedni pihenés és erőgyűjtés céljából, de nem tudott, és állandóan gondolkozott; pislákolt benne az élet, és nézte az eget, ahol enyhe ködként fújt a forró délkeleti szél, és olyan kihalt volt minden, hogy nem hitt a való világ létezésében.

Feküdt egy ideig, aztán elkúszott a közeli homokbuckához, ahol egy félig betemetett ördögszekér-bokrocskát vett észre. Odavergődött hozzá, letört róla néhány száraz ágacskát, és megette, megmaradt részét pedig kiásta a homokból, és elengedte bolyongani a szélben. Az ördögszekér elgurult, és hamarosan eltűnt a homokbuckák mögött, ismeretlen tájak felé távolodva. Kúszva-mászva a környéken, talált a sekély homoksírokban elszáradt tavaszi fűszálakat, amelyeket válogatás nélkül szintén lenyelt. Lecsúszott a homokbuckáról, és elaludt a lábánál, s álmában különféle emlékek lepték el, jelentéktelen, rég elfelejtett

benyomások, régen látott szomorú arcok képe – hirtelen az egész élete megjelent előtte. Tehetetlenül és békésen figyelte mindezt, nem tudta végleg elfelejteni a jelentéktelen, értelmetlen dolgokat, amelyeket aztán örökre elborítottak a nagy események; megértette, hogy minden épségben és megsemmisíthetetlenül megmaradt benne. Íme, Vera hajol föléje, akit alig ismert, és nem távozik, gyötri a sivatagban szendergő ember tudatát, és nem távozik; utána ezüstös gallyak árnyéka remeg az agyagföldön, a gallyak egykor a napon nőttek, lehet, hogy Csárdzsujban, lehet, hogy másutt; ismerős szemével néz rá a hivai szamár, és ordít, unalmasan és szüntelenül, mintha arra emlékeztetné, hogy ki kell szabadítania és meg kell mentenie; s még sok örök apróság: korhadt fatörzs, falusi postahivatal, napfényben úszó néptelen hegyek, tovasuhanó szél hangja és gyengéd ölelések Verával – mindez egyszerre jelent meg Csagatájev tudatában, s mozdulatlanul és makacsul élt benne, bár a valóságban ezek az események és emberi kapcsolatok rövid életűek voltak, és nem hagytak nyomot se a lelkiismeretén, se az érzéseiben. Most azonban rágták Csagatájev agyát a képek, gondolatok, fel akart kiáltani, de nem volt elég ereje, hogy megtegye. Figyelt: nem hallatszanak-e ritkán aláhulló, tompa hangok a távolból, a fekete, halott láthatáron túlról, abból a sötét, végtelen éjszakából, ahol maradéktalanul elsüllyed az utolsó napfény, mint a homoksivatagban a folyó. Hallotta néha a távoli természet hangjait, nem ismerve a forrásukat és teljes értelmüket.

Csagatájev talpra állt, hogy megszabaduljon az álomtól és az egész világtól, amely úgy megragadt a fejében, mint egy tüskés bokor. Az álom elszállt, de a visszaemlékezések és gondolatok félelmetes tömege elevenen megmaradt benne. Észrevett valamit a szomszédos homokbuckán, állatot vagy kunyhót, de nem tudta felfogni, mi az, és a gyengeségtől elesett. És az, ami a szomszédos homokbuckán volt – állat, kunyhó vagy gép –, most behatolt Csagatájev tudatába, és elkezdte gyötörni, bár nem tudta még a nevét sem. Ez az új jelenség egyesülve az összes megelőzővel, legyűrte Csagatájev erejét, s elvesztette eszméletét, hogy mentse a lelkét.

Másnap kora reggel tért magához. A szél teljesen elállt, körös-körül csüggeteg csend honolt, olyannyira kihalt és erőtlen, hogy bármely pillanatban vihar kerekedhetett belőle. Az éjszaka árnyéka felemelkedett a magasba, és elterült a világ fölött, maga-

sabban, mint a nappali fény. Csagatájev most egészséges volt, a feje kitisztult, és feladatairól töprengett, mint máskor; a gyengeség nem hagyta el, de már nem kínozta. Látta, hogy valószínűleg itt kell meghalnia, és hogy a népe is itt vész el a sivatagban. Saját magát nem sajnálta: a nagy nép él, és mindennek ellenére megvalósítja a boldogtalanok általános boldogságát; de fájt neki, hogy a dzsan nép, amelynek a Szovjetunió népei közül leginkább szüksége lenne az életre és a boldogságra, elvész.

– Nem vész el! – suttogta Csagatájev.

Testét homokba mélyedő, remegő két karjára támasztotta, kezdett felemelkedni, de nyomban visszafeküdt a hátára: hátul, a tarkójánál volt valaki; Csagatájev valamiféle élőlény gyors, távozó lépteit hallotta.

Kinyitotta a szemét, és megfogta zsebében a pisztoly agyát; csak attól félt, hogy nem bírja el a nehéz fegyvert, mert kezében csak annyi erő maradt, mint egy csecsemőben. Sokáig feküdt mozdulatlanul, holtnak tettetve magát. Sok vadállatot és madarat ismert, amelyek megeszik a halott embereket a sztyeppen. Valószínűleg népét – a látóhatáron kívül – állandóan némán követték a vadállatok, és megették a megholtakat. A juhok, a nép és a vadállatok hármas menetben vonultak egymás után a sivatagban. De a juhok, miután letévedtek a füves mezőről, néha megindultak a vándorló ördögszekérbokrok után, amelyeket a szél hajt, így aztán a szél lett a közös vezérlőerő – az ördögszekértől az emberig. Valószínűleg a szél irányában kellett volna menni, hogy utolérjék a nyájat, de Nur-Muhammed semmit sem tud, Szufján pedig megunta az életet, és többé nem törődik semmivel.

Csagatájev szeretett volna felugrani, és rálőni a vadra, megölni és megenni, de félt, hogy a gyengeségtől elhibázza a lövést, és örökre elijeszti magától az állatot. Elhatározta, egészen közel engedi testéhez, és szemből öli meg.

Állandóan ott hallotta feje mögött – hol közelebb, hol távolabb – a könnyű, óvatos lépteket. Lélegzet-visszafojtva várta, mikor veti rá magát a lopakodó lény, amely még nem volt biztos benne, hogy ő meghalt. Csak amiatt izgult, hogy a vadállat ne marjon bele rögtön a torkába, vagy ne fusson el sebesülten túl messzire. A léptek most közvetlenül a feje mellett hallatszottak. Csagatájev kihúzta egy kicsit a pisztolyát a zsebéből, minden életerejét összeszedte, és elég erősnek érezte magát. A léptek

azonban elhaladtak mellette és távolodtak. Nazar kinyitotta a szemét; a lábán túl két nagy madár lépkedett lassan a szemközti homokbucka felé. Csagatájev sohasem látott még ilyen madarakat, sivatagi saskeselyűkre hasonlítottak, s ugyanakkor a fekete vadhattyúkra; a csőrük olyan volt, mint a saskeselyűké, de vastag, hatalmas nyakuk hosszabb a sasokénál, erős lábaik pedig magasan hordták kecses, légies hattyútestüket. Szárnyukat összecsukva tartották, a szárnytollak színe az egyikén tiszta szürke, a másikén piros, kék és szürke volt; ez utóbbi volt valószínűleg a nőstény; mindkét madár begyét deres, fehér pihe borította – Csagatájev észrevett a nőstényen apró fekete pontokat is: bolhák lepték el a madarak gyomrát a tollakon keresztül. Hatalmas madárfiókákra hasonlítottak, melyek nem szoktak még hozzá az élethez, s óvatosan mozogtak.

Forró lett az idő, és mélabús. A homokot apró forgószelek kavargatták, az est még magasan állt az égen a fény és a hőség felett. A két madár fellépkedett a Csagatájevvel szemközti homokbuckára, és rögtön rápillantottak messze látó, értelmes szemükkel. Csagatájev félig leeresztett szempillája alól figyelte a madarakat, még halványszürke szemüket is látta, amellyel figyelmesen nézték őt. A nőstény megtisztogatta csőrével a karmait, és kiköpött valami ételmaradékot, lehet, hogy a széttépett Nazar-Sakir egy darabkáját. A hím felemelkedett a levegőbe, a nőstény pedig ott maradt a helyén. A hatalmas madár alacsonyan oldalt repült, majd néhány szárnycsapással a magasba emelkedett, és rögtön zuhanni kezdett onnan. Csagatájev érezte arcán a levegő áramlását, még mielőtt a madár elérte volna. Látta az arca fölött a madár fehér, tiszta mellét és szürke, tiszta szemét, amely nem gonosz volt, hanem elgondolkozó, mert a madár már észrevette, hogy az ember él, és látja őt. Csagatájev kivette pisztolyát, két kézzel felemelte, és belelőtt a fejére zuhanó sasba. A száguldó madár mellének a közepén, a sebes repülés által szétfújt fehér pihék között megjelent egy sötét pont, és nyomában a pillanatnyi szél kikapta a tollakat a találat fekete helye körül, a madár teste pedig egy villanásnyi időre mozdulatlanul megállt a levegőben.

A madár becsukta szürke szemét, amely aztán magától kinyílt, de már semmit sem látott – meghalt. Csagatájeven hevert, ugyanolyan helyzetben, ahogyan rázuhant: mellével az ember mellén, fejével a fején, csőrét belefúrva Nazar dús hajába, tehetetlen fekete szárnyait szélesen kitárva oldalt, és kitépett tollai elborí-

tották Csagatájevet. Maga Csagatájev elvesztette eszméletét a rázuhanó sas ütésétől, de nem sebesült meg; a madár csak elkábította, az esés veszélyes sebességét lefékezte a szembekapott golyó... Csagatájev felugrott, majd ismét leült az éles fájdalomtól: a másik madár, a nőstény, belevágta csőrét a jobb lábába, kiszakított belőle egy kis darab húst, és nyomban felemelkedett a magasba. Csagatájev két kézzel fogta a pisztolyát, kétszer rálőtt, de nem találta el; a hatalmas madár eltűnt a homokbuckák mögött, később Csagatájev látta, amint nagy magasságban repült.

A halott madár már nem volt Csagatájeven, a lába előtt hevert a homokban; nyilván a nőstény húzta le, meg akarván győződni róla, hogy meghalt, s hogy elbúcsúzzon tőle.

Csagatájev odakúszott a megölt madárhoz, és kitépve a tollat, elkezdte rágni a torkát. A nőstény madár még mindig látható volt, de már elérte azt a magasságot, amelyet még délben is az éjszaka árnyéka, a naplemente és a hajnal félhomálya borít, és Csagatájev úgy vélte, hogy a madár onnan már nem tér vissza, hogy ott van a tovarepülő madarak boldog légi birodalma.

Miután jóllakott, átkötötte derékszíjjal a halott madár lábát, a szíj másik végét pedig belefűzte a nadrágjába, hogy észrevegye, ha valamiféle ragadozó el akarná rabolni tőle. Aztán bekötötte sebesült lábát, s gyorsan lefeküdt, hogy erőt gyűjtsön.

12

Gülcsatáj nem sajnálta a fiát, elfelejtette. Görnyedten ment a többiek után, kezével megtapogatta a homokot, amikor úgy tűnt neki, hogy ott valamiféle tárgy hever. Molla Cserkezov Gülcsatáj ruháját fogta, állandóan arra igyekezett gondolni, hogy még él. Nur-Muhammed elszántan a karjára vette Ajdimot; úgy számított, hogy felneveli, eteti ezt a kislányt, és feleségként fogja használni, utána pedig eladja másnak. Bántotta, hogy a dzsan népben túlságosan kevés asszony maradt, s akik még éltek, azok is öregek voltak már, egyedül Ajdimban reménykedhetett, mert ő még kicsi volt. Az asszonyok ára magasabb, mint a férfiaké, mert azok a munkára és a szerelemre egyaránt alkalmasak, de a férfiakat is jó pénzért el lehet adni, ha mind el nem hullanak a hosszú úton.

Azon a reggelen, amikor Csagatájevet nem találták a közös

táborhelyen, Nur-Muhammed elmosolyodott, és gondosan jelölte füzetébe Csagatájev eltűnését. Úgy vélte, Csagatájev elmenekült, hogy egyedül mentse az életét, mint akármelyik kishitű ember, és Nur-Muhammednek jobb volt nélküle; az emberek most már nem kérdezték Nur-Muhammedtől, elérnek-e hamarosan Szári-Kamisba, és sohasem emlegették az ételt. Magát Nur-Muhammedet is levehette lábáról a gyengeség, de testének régi tartalékai még nem merültek ki, mert sok rizst, húst és gyümölcsöt evett, amikor az oázisokon élt, és átjárt titokban Afganisztánba, a régen odamenekült Dzsunaid kánhoz.

Szufján azon a napon elmerült a szél irányában, arra, amerre a kitépett, életüket leélt fűszálak szálltak, és az ördögszekerek gurultak; tudta, hogy abban az irányban mentek a juhok is, ha egyszer a szél befútta táplálékot adó ösvényüket, amelyen ritkásan, mint az oázisok, makacs fű nőtt. Indult volna a többi is Szufján után, de Nur-Muhammed megparancsolta nekik, hogy a másik irányban menjenek, szemben a széllel, délkeletre. Magához szorította Ajdimot, hogy érezze fejlődő keblét, de csak a vékony bordákat érezte.

Nur-Muhammed végignézett az embereken; a szél ingatta a népet, verte lábukhoz a homokot, elpusztult fűszálak száguldottak szemben velük; ezeket a fűszálakat tövüknél tépte ki a szél a néptelen sivatagban, ahol dühöngött megsemmisítő ereje. Néhány embert ledöntött a szél, mások álomban mentek, jobbra-balra dülöngélve, elvesztve egymást a kavargó homok homályában.

Nur-Muhammed megállt.

A szél elemi erővel, lökésszerű hullámokban fújt délkeleti irányból. A nép szétszóródott a viharos kavargásban, és már nem hallotta és nem ismerte fel Nur-Muhammed hangját, aki név szerint hívott mindenkit, hogy kövessék. Ő maga is alig-alig lélegzett a fáradtságtól, a szomjúságtól, az éhségtől; értelmét már elborította a saját sorsa iránti közömbösség árnyéka. Korábban az volt a szándéka, hogy elvezeti ezt a jelentéktelen, elgyengült népet Afganisztánba, és eladja rabszolgaként az öreg kánnak, maga pedig boldogan leéli hátralevő életét tulajdon gazdag tanyáján, valahol az afgán lankákon, egy patak partján. Most, mikor a homok és szél őt is csaknem levette már a lábáról, Muhammed látta, hogy az emberek elhullanak vagy szétszéledtek kábulatukban; testük üres lett, a szívük pedig fokozatosan

elhalt. Nem érnek el Afganisztánba, ha pedig elérnek, nem lesznek jók még a legalantasabb cselédnek sem, mert nem marad bennük a leghalványabb életakarat sem, amely még a rabszolgák számára is nélkülözhetetlen.

Nur-Muhammed sokáig állt, míg az egész nép szét nem széledt a szél homályában, és el nem dőlt ott – holtan vagy álomban. Ajdim a férfi nyakához simult, és csendesen lélegzett ott önfeledtségében. Muhammed óvatosan tartotta a lányt, maga pedig élvezettel elfeledkezve arról, hogy enni és inni kíván, figyelte a pusztuló népet. Szufján leült a homokba, és összegörnyedt. A hajlott hátú Gülcsatáj már régen a földön feküdt, vak férje, Cserkezov mögötte helyezkedett el a szélvédett oldalon, mintha kényelmet keresne a hitvesi ágyon. A sovány, még nem öreg karakalpak, gúnynevén Tagán, levetette ruháját – a nadrágját és a köpenyét –, és elhajította a szélbe, aztán befúrta magát meztelenül a homokba, és ott maradt, alig láthatóan. Muhammedet jóleső érzéssel töltötte el, hogy a Szovjetunióban a lakók száma egy egész néppel kevesebb lett – bár ezt a népet senki sem ismerte, de mégiscsak megcsappant az állam haszna, és ezek a munkások, akik egykor egész folyókat ástak a földesuraknak, most már semmit sem fognak ásni, még sírt se maguknak.

Nur-Muhammed nem csupán elégedettséget érzett most, még valamiféle táncos mozdulatokat is tett, látva az emberek utolsó sivatagi álmát. Többnek hitte, értékesebbnek tartotta magát – több jut neki a sivatagból az egész földön, mert kevesebb élő marad. Nem tudni, mi jelentett neki nagyobb gyönyörűséget, az, ha eladja a népet a rabszolgaságba, vagy az, amit most látott, midőn egyszerre becsukódik a legmohóbb szegények szája. Muhammed elhatározta, hogy végleg átmegy Afganisztánba, és magával viszi Ajdimot, hogy ott eladja, és behozza legalább egy részét annak a veszteségnek, amely a Szovjetunióban végzett munkája idején érte.

A szél hirtelen ellanyhult, és körös-körül világosabb lett. Nur-Muhammed olyan erővel szorította magához a kislányt, hogy Ajdim kinyitotta a szemét. Elvitte őt becézni egy kényelmes homokmélyedésbe, vágyott már az idegen test nyújtotta örömökre. Se az éhezés, se a hosszan tartó fájdalom nem tudta megsemmisíteni benne a férfiszerelem szükségességét, elfojthatatlanul, mohón és önállóan élt benne, áttörve minden kegyetlen vészen, és nem vesztett az erejéből a test gyengesége miatt.

Tudott volna asszonyt ölelni, és gyermeket nemzeni még betegen, eszméletlenül is, még a halál előtti végső pillanatban is.

Sötétedett a sivatagban, elérkezett az éjszaka. Néhányan, akiket tegnap ledöntött a szél a homokba, reggelre felemelkedtek, és elkezdtek nézelődni a másnap tiszta csendességében.

A közelben, a lapos homokbuckán túl lövés dördült. A szendergő Szufján felült, és figyelni kezdett. Ajdim odafutott hozzá Muhammedtől, aki távolabb aludt, és nem ébredt fel.

Az egész nép eleven volt, de nem azért, mert élni akart, az élet már csaknem elviselhetetlen volt számára. Az emberek maguk elé néztek, bár nem fogták fel, mit kezdjenek saját létezésükkel; még a sötét szemek is megvilágosodtak a közönyösségtől, és nem mutattak se érdeklődést, se a látás képességét, mintha vakok vagy teljesen kiéltek lettek volna; egyedül Ajdim akart élni, ő még nem merítette ki gyermekségét és az anyai energiatartalékot, még mindig csillogó szemmel nézett a homokra.

A homokbucka mögül két lövés hallatszott. Ajdim odament, hogy megnézze, mi történt, de nem találta rögtön a helyet, ahol lőttek; rajta kívül senki se mozdult; az ellenségtől féltek, barátot vagy segítőtársat pedig nem vártak.

Ajdim átment a negyedik homokbuckán, és egy alvó vagy halott embert látott, mellette pedig egy sötét madarat. A kislány leereszkedett a homokos lejtőn, és felismerte Csagatájevet. Megtapogatta az arcát, meleg volt, a lélegzését is érezte.

– Aludj! – suttogta, és ujjaival lezárta Csagatájev félig kinyílt szemhéját.

Aztán leoldotta a megölt madarat a nadrágszíjról, megfogta a lábánál, és elvonszolta a homokban a népéhez.

Odagyűltek mind a madár köré, mohóság nélkül nézték, nem volt már bennük remény, hogy ételhez jutnak. Akkor Ajdim elővette a kést Tagán elhajított nadrágjából, és kezdte megtisztítani és apró darabokra vagdalni a madarat. Mindenkinek, aki enni akart, adott egy kis madárhúst, maga pedig a vért és a nedvességet minden darabból kiszívta, mielőtt odaadta volna valakinek. A nép lenyelte a húsdarabokat, és leszopta a kitépett tollakat, de nem lakott jól, hanem még éhesebb lett.

Ajdim visszament Csagatájevhez. Az emberek azt hitték, a dombon túl még vannak megölt madarak, és a kislány után mentek. Nagyon lassan haladtak, néhányan kúsztak, a kezükkel segítve maguknak, Csagatájev anyja is kúszott, és még segített

is Molla Cserkezovnak. Néhányan a helyükön maradtak, mert nem volt erejük megmozdítani csontvázukat. Ajdim, kissé eltávolodva, sokáig várt, míg az utána vánszorgó emberek utolérik. Csak estére érték el azt a homokdombot, amely mögött Csagatájev feküdt. Míg haladtak, Ajdim egész idő alatt hallotta a mozgó emberek csontjainak csikorgását – biztosan kiszáradt már minden zsír az ízületeikben, gondolta a kislány, és most kínlódnak a csontjaik.

Nur-Muhammed távolról látta a nép mozgását, de ez most nem érdekelte. Először is keresni akart a közelben valamiféle vizet, ha sósat is, különben nem jut el a hivai oázisig. Elhatározta, majd később, ha vizet talált, visszatér Ajdimért, hogy őt is megitassa, aztán pedig együtt mennek majd el innen örökre Afganisztánba.

13

Csagatájev sírva fakadt a fájdalomtól álmában, és felébredt; azt gondolta, hogy a fájdalmat csak álmodta, és most elmúlik. A két sötét madár – egyik a korábbi nőstény, a másik pedig egy új hím – eltávolodott tőle. Háromszor belevágták éles csőrüket a testébe, és a csontig kitépték a húst a mellén, a combján és a vállán. Miután eltávolodtak tőle, a madarak megálltak, visszafordították a fejüket, és ránéztek az egyik szemükkel. Nazar kihúzta a pisztolyát, és lövöldözni kezdett a madarakra, még mielőtt sok vére elfolyna, és elvesztené erejét, amit alvás közben gyűjtött. A madarak felemelkedtek a levegőbe. Kétszer tudott rájuk lőni, és az egyik madár leengedte a szárnyait, és leszállt, rögtön maga alá húzta a lábait; aztán letette a fejét a homokba, és kinyújtotta a nyakát, mintha a végkimerülésig jóllakott volna; vér folyt torkából a tollára és a homokra. Szemében megjelent az egykedvűség, aztán szürke hályog borult rá. A másik madár felszállt a magasba, röviden és tompán kiáltott egyet onnan, mintha föld alatti üregből kiáltott volna, és eltűnt a napfény ködében.

A homokdomb mögül előbukkant Ajdim. Odament a megölt madárhoz, és a lábánál fogva elvonszolta Csagatájev mellett.

– Ajdim! – hívta őt Nazar.

A kislány odament hozzá.

– Adj inni! – kérte a férfi.

Ajdim odavonszolta a halott madarat, és térdre ereszkedve, odatartotta a torkát Csagatájev szájához, és elkezdte nyomkodni a madár nedves torkát, kifejve onnan a vért Csagatájev szájába.

– Te csak feküdj, mint a halott – mondta Ajdim. – Ideszállnak hozzád a madarak, ide jönnek a sakálok, öld meg őket, és lesz ennivalónk...

– Hol vannak a többiek? – kérdezte Csagatájev.

– Ott jönnek – mutatta Ajdim.

Csagatájev kérte a kislányt, hozzon vizet, ha van, és mossa ki a sebeit. Ajdim megvizsgálta a sebeket, kiszedte belőlük a ruhafoszlányokat, aztán megnyálazta a nyelvével, tudta, hogy a nyál behegeszti a sérülést.

– Semmiség: nem halsz meg, hisz kicsik a sebek – mondta a kislány. – Feküdj nyugodtan, mert különben a madarak nem jönnek vissza többé...

Ajdim elvonszolta a madarat a homokbucka mögé, ahol a nép új táborhelyet készített a mélyedés csendjében. A madarat nyomban megették, és bár azoknak a távoli embereknek, akik mindennap esznek, semmiféle enyhülést nem nyújtott volna éhségükben annak a madárhúsdarabkának az elfogyasztása, amit a lány adott mindenkinek, itt, a nagy éhségben, csaknem jóllaktak az emberek ettől a jelentéktelen kis ételtől, legalábbis némi reményt és vigaszt kapott a testük.

Ismét sötét lett. Szufján felásta kezével a homokot a nedves rétegig, és elkezdte zabálni szomjúságában. Néhányan, meglátva Szufján ténykedését, odamentek, és csatlakoztak hozzá a homok- és vízvacsorára. Nur-Muhammed félt a hidegtől, és éjszakára a nép közé ment, hogy ott feküdjön le a többiek között, és melegedjen.

Korán reggel Muhammed felébresztette Ajdimot, a karjába kapta, és megindult vele örökre Afganisztánba.

Csagatájev változatlanul úgy feküdt, mint a halott, és figyelte a madarakat. Megszámolta a töltényeket, hét darab volt még. Biztosan tudta, hogy a madarak újból megjelennek: hiszen megölte a hímet, a nőstény pedig elrepült, s megint csak nem egyedül fog visszatérni, hogy végezzen azzal az emberrel, aki megölte az első, lehet, hogy legkedvesebb férjét.

Ajdim leugrott Nur-Muhammed karjáról, és odafutott Csagatájevhez elbúcsúzni. A férfi megcsókolta a lányt, megsimogatta

sovány kezével az arcát, és elmosolyodott. Még félhomály volt. Nur-Muhammed távolabb várta a lányt.

– Ne menj sehová, Ajdim – mondta Nazar a gyermeknek. – Hamarosan meglesz a mi magunk boldogsága.

– Tudom – válaszolta Ajdim. – De ő megparancsolta...

– Hívd ide – mondta Csagatájev.

Ajdim odavezette kezénél fogva a nagy Nur-Muhammedet.

– Haldokolsz? – kérdezte Nur Csagatájevtől. – Azt hittem, a madarak már régen megettek.

– Miért viszed el magaddal a kislányt? – kérdezte Csagatájev.

– Nyilván, mert kell – közölte Muhammed.

– Hadd maradjon velünk! – mondta Nazar.

Ajdim leült Csagatájev mellé a homokba.

– Itt maradok – mondta Ajdim –, kicsi vagyok, elpusztulok a menésben, nem kell!

Csagatájev felkönyökölt, és magához húzta a kislányt. Harmat hullott, és Nazar észrevétlenül megnyalta Ajdim haját, amelyen harmatcseppek ültek.

– Menj egyedül! – intett Csagatájev Muhammednek.

– A halottnak ideje elhallgatnia! – jelentette ki Nur-Muhammed. – Fordulj a föld felé és aludj! – Arcon rúgta Csagatájevet vászoncsizmájával.

Csagatájev hanyatt esett; észrevette, hogy Muhammed hivatali táskája mind ez ideig az oldalán lógott; lehet, hogy Nur-Muhammed egész életét csupán ideiglenes kiküldetésnek tartotta valami távoli helyen, és egyetlen gyönyörűsége abban állt, hogy otthagyhatja a letarolt terepet, és máshová mehet; hadd pusztuljanak el az ott maradottak!

Csagatájev gondolkozás nélkül hirtelen talpra állt. A feje üres volt, a teste könnyű és szabad, és imbolygott, mintha súlytalan lenne. Ajdim megtámasztotta kezével a hasánál, hogy el ne essen. Nur-Muhammed azonban felnyalábolta Ajdimot, és megindult vele. Csagatájev utánavetette magát, de elesett, aztán ismét felemelkedett, igyekezve összeszedni az erejét. Olyan gyenge volt, hogy forgott szeme előtt a világ; hol volt, hol nem volt. Muhammed sietség nélkül ment előre, nem tartott a félholt embertől.

– Hová? – kiáltotta teljes erőből Csagatájev.

Ajdim sírni kezdett Nur-Muhammed karjában.

– Vegyél el tőle, Csagatájev... Nem akarok Afganisztánba menni: ott burzsujok vannak...

Honnan tud ez a kislány a burzsujokról?... Csagatájev többé már nem esett el, visszatért belé az élet győzelmes ereje, felemelte megkeményedett kezével a pisztolyt, és megparancsolta Muhammednek, hogy álljon meg. Az meglátta a fegyvert, és futni kezdett. Ajdim észrevett Muhammed nyakán egy pattanást, és éles körmeit beleakasztotta. Nur-Muhammed felüvöltött, és arcul ütötte a lányt, de nem tudott lendületet adni az ütésnek, és így nem volt túlságosan fájdalmas, Ajdim nem vette el a kezét a pattanásról, és rácsimpaszkodott Muhammed nyakára, akkor a férfi elengedte a kislányt, hogy jó nagyot tudjon ütni rá.

– Látod, hogy fáj! – szólt Ajdim. – Mondtuk neked: ne rabolj el engem! De elraboltál, te bandita! Most szenvedj, csak szenvedj!

Nur-Muhammed nyakáról sűrű vér folyt – Ajdim letépte a fájó helyről a megszáradt heget.

Muhammed hangosan felnyögött, és nagy nehezen ledobta magáról a kislányt. Miután Csagatájevre tekintett, ismét felkapta Ajdimot, és elkezdett futni vele. Nem akart hiába dolgozni. Csagatájev nem lőhetett Muhammed felsőtestére anélkül, hogy meg ne ölje Ajdimot is, akit mellére szorítva vitt a férfi, ezért a lábát vette célba. A golyó talált. Nur-Muhammed futás közben esett el, és agyonnyomhatta volna Ajdimot. A kislány azonban oldalt repült, mielőtt Muhammed elesett, és most felemelkedve odafutott Nazarhoz. Csagatájev még egyet akart lőni, hogy végezzen Muhammeddel, de kevés volt a tölténye, kellett a vadászathoz, hogy táplálni tudja népét.

Nur-Muhammed csak néhány másodpercig feküdt a homokban, aztán futásnak eredt, egyetlen lendülettel felkapaszkodva a homokbucka meredek oldalán, mint egy erős és egészséges ember. Futás közben kiáltozott a fájdalomtól, mert a mozgástól még tovább repedt a sebe, de nem hallotta a saját kiáltását. Elrejtőzött a homokdomb mögött, és a hangja örökre elhallgatott Csagatájev számára. Ajdim álmélkodva állt, még mindig az eltűnt Nur-Muhammed után nézve. Arra gondolt: gyorsan meghal-e, vagy sem.

A kislány visszament Csagatájevhez.

– Eredj, gyorsan! – mondta Ajdim. Feküdj le újra a homokba, míg vissza nem repülnek a madarak, mert nincs mit ennünk!

Csagatájev, egyre gyengülve, visszament korábbi helyére, és

lefeküdt. Ajdim elindult a néphez a közös táborhelyre. A nap még hosszú volt, de az emberek, betakarózva ruházatuk maradványaival, már mind aludtak, hogy takarékoskodjanak erejükkel.

Csagatájev egyedül maradt. Igyekezett csak arra gondolni, ami népe számára a legszükségesebb, a megmentésére. Az anyasas ismét elszállt, elevenen és boldogtalanul. Ha első alkalommal a férjét ölte meg, akkor kit lőtt le másodszorra? Valószínűleg a második férjét. Nem, a madaraknál ilyesmi nem fordult elő; tehát: a barátját vagy a férje rokonát, lehet, hogy a testvérét, akit segítségül hívott, hogy közösen álljanak bosszút. De a férjének a testvére is elpusztult; kiért repült el most?... Ha ott – a láthatáron túl, vagy a távoli egekben – senkije sem maradt már, akit segítségül hívhatna, úgy egyedül jön vissza, de mindenképpen visszajön. Csagatájev meg volt győződve erről, gyermekkora óta ismerte a vadállatok és a madarak szokásait. Az állatok nem tudnak sírni, hogy a könnyekben és a szív kifáradásában maguknak vigaszt, az ellenségnek pedig megbocsátást leljenek. Arra törekednek, hogy szenvedésüket az ellenség halott testével vagy saját pusztulásukkal csillapítsák.

Az idő alatt, amit most másodízben tölt el a sivatagban, Csagatájevnek úgy rémlik, hogy folyton megy valahová, és távolodik valahonnan. Már kezdte elfelejteni Moszkva város részleteit; Kszenya arcának csak általános, élettelen vonásait őrizte az emlékezete – sajnálta ezt, és megfeszítette képzeletét, hogy lássa őt néha gondolatban; midőn elképzelte az alakját, mindig észrevette, hogy a lány ajka suttog neki valamit, de nem értette, és nem hallotta a hangját a nagy távolság miatt. Felemás színű szeme csodálkozva nézett rá, lehet, hogy szomorúan amiatt, hogy soká nem tér vissza. De ez csak megtévesztő érzés. Kszenya bizonyára már régen egészen elfelejtette Csagatájevet; hiszen még gyermek, a szíve tele van az őt meghódító csodálatos élettel, és nem képes megőrizni benne minden tovatűnő benyomást.

A nap nehezen múlt, nem hozott szabadulást. Csagatájev tudta, hogy nem lehet a népet egy vagy két megölt madárral jóllakatni, de ő nem volt nagy ember, és nem tudta kigondolni, mit tehetne, ami ennél hatásosabb. Bár vadászata a madarakra jelentéktelen dolog, de ez az egyetlen lehetőség, amíg el nem múlik a gyengesége. Ha a hajdani jó erőben lenne, végigkutatná a sivatagot tíz kilométeres körzetben, megtalálná az elbarangolt

juhokat, és idehajtaná őket. Ha csak egy ember is képes lenne megtenni ötven vagy száz kilométert valamelyik távírókészülékig, segítséget kérhetne Taskentből. Lehet, hogy feltűnik az égen egy repülőgép! Nem, itt aligha járnak repülők, itt egyelőre nincs a földön kincs, hogy pazarolnák a drága gépet! És az a nyomorúságos, kevés hasznot hozó munka, amely abból állt, hogy türelmesen holtnak tettette magát, mégis megvigasztalta Csagatájevet, de elhatározta, hogy másnap mindenképpen elindul a néppel szülőföldjére, Szári-Kamisba.

Elszenderedett. A világ ismét váltakozó formában jelent meg előtte – hol megélénkült, fényes és zajos volt, hol eltávolodott a sötét feledésbe.

Este Csagatájev homályos hangokat hallott. Készenlétbe helyezte magát, jobb kezét a háta alá dugva, ahol a pisztoly volt. Tévedett – nem szárnyaló sasok hangja volt az. Az anyja fejét lecsüggesztve jött el hozzá, körültapogatta a testét, s földre szegeződő tekintetével megvizsgálta körülötte a homokot. Nem azt ellenőrizte, él-e a fia, vagy már meghalt, lelőtt madarakat keresett nyomorúságtól vakuló szemével. A furcsa, csikorgó hangok anyja testéből jöttek: száraz csontjai nehezen és fájdalmat okozva súrlódtak egymáshoz. Gülcsatáj lassan távolodott, segítve magának a mozgásban azzal, hogy kezével a földet érintette, és gereblyézte a homokot.

Csagatájev hamarosan ismét hallotta a rázódó csontoknak ezeket a hangjait. Erőt vett álmosságán, és figyelt. A domb homokhágója mögött valami mozgott. Öreg Vanyka nézett onnan rá; mellette felemelkedett Szufján, aki nyilván lentről, a domb másik oldaláról jött oda, aztán feltűnt még egy felismerhetetlen arc, és ott volt Ajdim, sőt Molla Cserkezov is, bár ő világtalan volt. Az emberi arcok lassacskán megszaporodtak, mindnyájan Csagatájevre néztek. Csagatájev meg őket nézte. Csupán az evés reménye hozta őket ide, de ez a vágy sem volt heves és kegyetlen, ártatlan volt, amely ha kielégítetlen marad, sem teszi vaddá az embert.

Mit vártak ezek az emberek Csagatájevtől? Vajon jóllaknak egy vagy két madárral? Nem. De a keserűségük örömmé változhat, ha mindegyikük kap egy falatot a madár húsából. Nem laknak ugyan jól tőle, de összeköti őket az élettel és egymással, felkelti bennük a valóság érzését, és emlékezteti őket létezésükre. Itt az étel egyszerre szolgál a lélek táplálékául, és arra, hogy

a megbékélt üres szemek újra csillogni kezdjenek, és meglássák a nap szétszóródó fényét a földön. Csagatájev úgy érezte, hogy az egész emberiség, ha ott lenne előtte, így tekintene most rá, várakozón, és készen csalódni reményeiben, elviselni a csalódást, és utána foglalkozni tovább az élet különféle nélkülözhetetlen dolgaival.

Csagatájev elmosolyodott; tudta, hogy a bánat és a szenvedés csupán kísértet, álom, s egy csapásra megsemmisítheti még Ajdim is gyermeki erejével; a szívben, akárcsak az egész világban, ketrecbe zártan küzd a még ki nem szabadított s még nem tapasztalt boldogság, s minden ember érzi az erejét és a közeledését. Hamarosan megváltoztatja népe sorsát. Csagatájev intett feléjük. Ajdim megértette, és megparancsolta a többieknek, menjenek el, hogy ne zavarják Csagatájevet a vadászatban.

Az éjszaka kezdetén, amikor az emberek mind elnyugodtak, Ajdim elment egyedül a sivatagba, megkeresni a vad juhokat. Szufjánnak és Öreg Vanykának meghagyta, hogy ássák fel a homokot a hosszú homokdombok közötti kis völgyecskében. Ott, a homok alatt, agyagot fedezett fel, amely össze kell hogy gyűjtse a vizet, és ő már ivott is egy kicsit a gödörből. A kislány tudta, ha nincs étel, a víz is táplál...

14

Éjszaka borult a sivatagra. Csagatájev a jobb oldalán aludt, megszállták az álmok, előzték a szomjúságot, az éhséget, a gyengeséget és minden szenvedést. Táncolt a villanyfényben úszó kertben a felnőtt Kszenyával, a föld és a gyermekkor illatával teli nyári éjszakán, hajnalhasadás előtt, amely már ott égett a nyárfák csúcsán, mint távoli, még nem hallható kiáltás. Kszenya elbágyadt az ő óvatos ölelésében, a szeme csukva volt, mintha aludna. A hajnallal szél érkezett keletről, a fák között, és libegtette a táncoló asszonyok ruháját. Játszott a zenekar, játszott a korai napfény, és szél legyezte a szótlan és boldog emberek arcát. Aztán elcsendesedett a zene, teljesen világos lett, és Csagatájev a karján vitte az alvó Kszenyát, akit maga előtt tartott, mint a kisgyermeket: így majd őrá esik, és nem zúzódik halálra. Erősen, mind erősebben szorította a karjába, de a lány már nem

volt vele. Felkiáltott, talpra ugrott a sötétben, de két kemény ütés – ismét a fejére és a mellére – visszataszította.

A nagy madarak lecsaptak rá, újra és újra felemelkedve a magasba, verték őt a csőrükkel, és tépték a ruháját és a testét karmaikkal. Csagatájev talpra akart állni, de nem volt ideje rá, és ereje egyre fogyott a fájdalomtól, a rátámadó madarak újabb csapásaitól, fetrengett, és túrta a homokot a kezével, elkeseredett kétségbeesésében a sivatagi éjszakában, maradék vérétől nedvesen. Kiáltani akart, hogy lelke legmélyéről, eltűnő élete maradékából félelmetes erőt szabadítson fel magában, de a sascsőrök és karmok fájó ütései félbeszakították kiáltását, mielőtt teleszívhatta volna tüdejét levegővel. Csapkodta a madarak szárnyaitól kavart szél, nem tudott lélegezni ebben a viharban, és fuldoklott a madarak kiszakadt tollaitól és pihéitől. Csagatájev érezte, hogy az első két ütést a fejére kapta, a tarkójára, a vér a nyakába folyt, és úgy tűnt neki, letépték egyik mellbimbóját is, viszkető, éles fájdalommal sajgott a seb.

Végül sikerült Csagatájevnek egy pillanatra talpra ugrania. Széttárta karját, készen arra, hogy elkapja az elsőnek rátámadó madarat és megfojtsa. A sasok fent voltak a levegőben, és most rárontottak. Csagatájev rálépett a pisztolyára, és gyorsan lehajolt érte, de nem volt ideje felemelni. A madarak rávetették magukat a hátára, de most már felocsúdott, és meg tudta számolni a csőrök által ejtett újabb sebek alapján, hogy a sasok hárman voltak. Elkapta a pisztolyt, hanyatt akarta vetni magát, hogy lerázza magáról vagy agyonnyomja a hátába kapaszkodó madarakat, de az ereje már nem futotta erre, az oldalára esett, ahogyan éppen sikerült, a madarak pedig alacsonyan szállva elrepültek. Csagatájev megpróbált felemelkedni, hogy jobban tudjon célozni, kiszikkadt csontjai csikorogtak, mint a többieké. Figyelte a csikorgást, és sajnálni kezdte a testét, a csontjait; az anyja gyűjtötte neki egykor saját testének nyomorúságában; nem szerelemből és szenvedélyből, nem élvezetből, hanem a legteljesebb életszükségletből. Idegen jószágnak érezte magát, a nincstelenek utolsó vagyonának, amelyet értelmetlenül el akartak fecsérelni, és félelmetes dühbe jött. Keményen megült a homokban. A sasok nem is emelkedve nagyon magasra, szárnyaikat szorosan összezárva, ismét sebesen zuhantak rá. Közel engedte őket magához, aztán meghúzta a ravaszt. Jól látta a sasokat, hárman voltak, és most pontosan célzott, hidegvérűen, vigyázva magára, mintha

egy más ember lenne, tehetetlen jó barátja. Öt golyót eresztett a száguldó sasokba, egészen közelről. A madarak alacsonyan süvítve húztak el felette, nem tudták megállítani száguldásukat, mert már vagy halottak voltak, vagy halálra sebzettek. Néhány méterrel Csagatájeven túl hullottak a sötét éjszakai homokra.

Csagatájev remegett a félelemtől és a fáradtságtól. Üreget ásott magának a homokban, és belefeküdt, összekuporodva, hogy megmelegedjen és elaludjon, nem törődve azzal, mennyi vére folyik el a felszaggatott sebekből, nem törődve az egészségével és további életével.

Ajdim messze elment azon az éjszakán, aztán kimerült, lefeküdt és elaludt, nem hallotta Csagatájev lövéseit. De emlékezett, hogy nem szabad sokáig aludnia, hamarosan felébredt, és nyugtalanul továbbindult. Az éjféli sápadt hold előjött a távoli föld mögül, és alacsony sugaraival megvilágította a homokot. Ajdim éles szemével körülnézett. Tudta, lehetetlen, hogy a földön semmi se legyen. Ha egész nap megy a homokon, feltétlenül találkozik valamivel, vagy talál valamit; vagy vizet, vagy juhot, vagy sok madarat fog látni, vagy eltévedt szamár kerül az útjába, vagy sok állat fut majd el mellette. Az öregemberek mesélték, hogy a sivatagban ugyanolyan sok minden van, mint bármelyik távoli földön, csakhogy itt kevés az ember, s ezért úgy tűnik, hogy semmi sincs. Ajdim azonban még azt sem tudta, hol van gazdagabb és jobb föld a homoknál vagy a náderdőnél az Amu-Darja árterületén.

Ajdim a legmagasabb homokdombon állt: a pislákoló, halvány holdfény egy bizonyos irányba vonzotta – másutt nyugodt volt a fény, ott azonban valami zavarta. Megindult arrafelé, és hamarosan meglátott egy kisbárányt. Lábaival kapart az alacsony domb tetején, és úgy szórta a homokot, hogy távolról, a homályon át, a buckás sivatag felett valami fontos, rejtélyes eseménynek tűnt ez.

A bárányka valószínűleg a betemetett tavaszi fűszálakat válogatta a homokból, és táplálkozott velük. Ajdim csendesen felkapaszkodott a dombra, és átölelte a bárányt. A kisbárány nem védekezett, semmit sem tudott az emberről. Ajdim leteperte a bárányt, és át akarta harapni gyenge torkát, hogy kiszívja a vérét, és jóllakjon. De észrevette, hogy a domb alatt szaporán lélegezve, mint az emberek, nagy tömeg juh túrta lábaival a homokot, leásva az alul levő rejtett nedvességig. Ajdim otthagy-

ta a bárányt, és rohant a dombról a juhnyájhoz. Mielőtt elérte volna a szélső juhot, eléje ugrott a kos, és öklelésre hajtva a fejét, megállt előtte. Ajdim ült egy kis ideig előtte, törte a fejét, mit tegyen. Megszámolta a juhokat, huszonnégy darab volt, a kisbárránnyal és a két kecskével együtt, amely a nyájhoz csatlakozott. Odakúszott óvatosan a közelben kaparó juhhoz; a kos várakozóan követte. Ajdim megtapogatta a homokot a gödörben, amelyet a juh kapart – száraz volt, nem érződött rajta nedvesség. A közelben levő juhok szája habzott a kimerültségtől, néha homokot vettek a szájukba, de visszaköpték maradék nyálukkal együtt. A homok nem enyhítette, hanem csak fokozta szomjukat. Ajdim odament a koshoz, amely nem volt túlságosan sovány, csak lihegett a szomjúságtól. Megfogta a kost a szarvánál, és maga után húzta. A kos rögtön megindult, aztán megállt, hogy felfogja, mi történik, de Ajdim tovább húzta, és a kos ment utána. Néhány juh felemelte a fejét, abbahagyta a munkát, és követte a kislányt és a kost. A visszamaradt kecskék és a többi juh is hamarosan utolérte őket.

Ajdim sietve húzta maga után a kost; pontosan emlékezett a vidékre, mégis csak hajnalra, mikor a hold nyugovóra tért, érkezett el abba a mély völgybe, ahol vizet talált a homokban. Otthagyta a nyájat, és a juhok ismét elkezdték kaparni lábukkal a homokot, ő pedig elment a néphez az éjszakai szálláshelyre. Megharagudott, mikor látta, hogy a völgyben egyetlenegy kutat sem ástak, Öreg Vanyka és Szufján meghalt, vagy lustálkodott, vagy talán teleitták magukat, és nem törődtek a többiekkel.

Ajdim végigtapogatta a szálláshelyen az alvókat és az eszméletleneket: lélegeztek mind, és senki sem halt meg közülük. Felébresztette Szufjánt és Öreg Vanykát, meghagyta nekik, hogy menjenek, s legeltessék és őrizzék a juhnyájat, ő pedig leindult Csagatájevhez, hogy odahozza enni.

Csagatájev sokáig nem ébredt fel Ajdim ébresztgetésére: lassan haldoklott, mert míg aludt, szüntelenül folydogált a vére, látszott is, amint ritka lüktetéssel ment ki a sebből, s megalvadt a homokban. Ajdim mindent megértett; rohant vissza a szálláshelyre, de az emberek már mind elindultak onnan a nyájhoz, ki hogy tudott: egyesek kúsztak, mások alig támolyogtak, s voltak, akik csak társaik segítségével tudtak menni. Ajdim kutatón végignézett rajtuk, kinek van ép vagy puha ruhája, de nem talált olyat, amilyen kellett volna. Az emberek megmaradt ruhá-

zata vékony volt és rossz, vagy pedig nagyon kicsi. Molla Cserkezovnak volt egy puha buggyos nadrágja, de vaksága miatt nem tudta tisztán tartani. Ajdim levette magáról az ingét, és megnézte: jó lesz, ő még fiatal, s a ruhája nincs megfertőzve betegségekkel, mint az öregeké, csupán az izzadságszag és testének illata érződött az ingen, piszok nem volt rajta – a sivatag teljesen tiszta. Ajdim visszatért Csagatájevhez, csíkokra tépte az ingét, és bekötötte vele a férfi sebeit a testén és a fején, ahol vérzett. Csagatájev már felébredt, és megfordult, hogy a kislány kényelmesebben tudjon dolgozni. Kinyitotta a szemét, és meglátta Ajdimot, a megölt madarakat és a homokot, s mindezt mintha sűrű ködön át látta volna, bár már rájuk köszöntött a napfényes reggel. Szemügyre vette a sasokat, és felismerte a legnagyobb madárban az anyasast, a másik kettő sokkal kisebb volt: azok voltak a gyerekei. Visszajött ide férje leghűségesebb barátaival – a gyerekeivel.

15

A dzsan nép négy napig evett, s kezdett kigyógyulni a keserűségből és a bajaiból. Ajdim vigyázott, hogy senki se egyen a kelleténél többet, azokat pedig, akik különösen serények voltak az evésben, megállította, vagy a szemük közé ütött: máskülönben nem fájt volna nekik. Csagatájev testén a sebek behegedtek; Csagatájev odaadta Ajdimnak a fehérneműjét, amiből a kislány szoknyát és blúzt varrt magának, hogy ne legyen pucér. Szufján, aki mindig hordott magánál különféle felszerelési tárgyakat – gyufát, tűt, cérnát, árat, valami régi személyazonossági igazolványt, zsebkést és egyéb holmit – megkérte Ajdimot, hogy foltozza meg a ruháját. Ajdim bevarrt az öreg köpenyén minden nagyobb lyukat, aztán egyúttal megjavította a többiek felsőruháit is azokon a helyeken, ahol kilátszott a testük; sok embernek meg kellett rövidíteni a ruháját, hogy anyagot nyerjen és varrhasson ruhát azoknak, akiknek nem volt. Ezekből a levágott darabkákból varrt Tagánnak nadrágot és inget, mivel Tagán a saját ruháját elhajította valahol a sivatagban, amikor azt gondolta, ideje befejezni az életet, és attól kezdve pucéran élt.

Erre a munkára ráment még további négy nap; csak Csagatájev és Öreg Vanyka segített neki a foltozásban és a varrásban.

Ajdim ügyelt a nép életének általános rendjére is, az étel elosztására, az alvásra és a megmaradt juhokra – hogy legeltessék és itassák azokat, s hogy ne fogyjanak le, és ne éljék föl szükségtelenül testük tartalékait. Éjszakára minden juhot odakötözött egy emberhez, a kost pedig maga mellé fektette, és szorosan a nyakára kötött egy erős madzagot, amelynek a másik végét a saját derekára csavarta és megcsomózta. Ennek az elővigyázatosságnak köszönhető, hogy egyetlen juh sem menekült el tőlük, bár azzal a hátránnyal járt, hogy a juhok egész éjszaka feküdtek, nem ettek, s nem gyarapodtak súlyban.

Tíz nappal azután, hogy Ajdim odahajtotta a juhnyáját, a nép reggel útra kelt szülőföldje felé. A nyájból tíz juh maradt, tizenegyedik a kos volt; tizenhárom juhot és három sast megevett a nép. Az emberek most már jól tudtak menni, és érezték, hogy élnek, s nem kellett erőlködniük, hogy emlékezzenek saját létezésükre.

Szári-Kamisig, közepes tempóban haladva, három egész napi út állt előttük. De a nép már a második napon meglátta az Uszty-Urt szürke fennsíkját és a hegység lábánál elterülő sötétséget – a lakatlan medencét, s benne itt-ott a keserű vizeket. Mindnyájan megörültek, és siettek oda, mintha ott lenne a boldogság, s feldíszített házak várnák tárt kapukkal gazdáikat. Csagatájev kézen fogva vezette az anyját, és mosolygott, mintha újból, akárcsak gyermekkorában, az eljövendő nagy élet előtt állna, nehéz, keserves munkára készen, szívében a szükségszerűen beteljesülő győzelem homályos, félénk előérzetével.

A harmadik nap estéjén a nép áthaladt a homok utolsó fényes sávján – a sivatag határán –, és kezdett ereszkedni lefelé a medence árnyékában. Csagatájev nézte azt a földet – a sápadt sziket, az agyagot, a sokat gyötört, vén port, amelyben, úgylehet, elenyésztek szegény Arimán csontjai, aki nem tudta kiharcolni magának Ormuzd dicső sorsát, és nem tudta legyőzni őt. Mi az oka, hogy nem lehetett boldog? Valószínű az, hogy Ormuzd és a távoli, kertekkel borított országok más lakóinak a sorsa az ő számára idegen és ellenszenves volt, nem nyugtatta meg, és nem vonzotta a szívét – különben ő, aki kitartó és szorgalmas volt, létre tudta volna hozni Szári-Kamisban ugyanazt, ami Horaszánban volt, vagy elfoglalta volna Horaszánt...

Csagatájev szeretett elmélkedni arról, hogy amit korábban az emberek nem tudtak elérni, azt most éppen neki kell létrehoznia.

További két nap múltán a nép elhagyta a medencét, és közeledett az Uszty-Urt lábához. Csagatájev talált itt egy édesvizű tavacskát, amely a hegyoldalakról alálfolyó tavaszi vizekkel táplálkozott, az emberek megálltak a közelében pihenni, és állandó lakhelyet választani. Már csak három juhuk maradt, a negyedik volt a kos. Ez azonban nem volt nyugtalanító az olyan nép számára, mint a dzsan, amely meg tudott élni a természet adományaiból a legsivárabb helyeken is. Ajdim mindjárt az első nap talált néhány ördögszekérfűvel teli, sötét szakadékot. A délkeleti szél hajtotta ide azokat a sivatagból, és csak amelyik bokor nem zuhant bele a holt szakadékba, emelkedett fel a hegyoldalon a fennsíkra, és ment tovább a sztyepp felé.

Szufján elment a barlangjába, ahol Csagatájev megérkezéséig élt, és azt tanácsolta a népnek, hogy telepedjen le a barlang szomszédságában: tágas, sztyeppi fűvel benőtt völgy volt ott, s az Uszty-Urtról jövet keresztülfutott rajta egy sekély patak, amely nem száradt ki a nyár derekáig. A nép elindult a völgyhöz, és útközben megtalálta korábbi, még a káni időkből származó táborhelyeinek nyomait. Nem maradt ott semmi figyelemre méltó tárgy, csak a megszokott pusztaság, néhány széndarab, agyagcsomó, egy ott feledett sátorcölöp, amelyet megevett a forróság és a szelek; ott hevert a földbe temetve egy ócska gyermeksapka – Ajdim megtisztította, és a fejére tette.

A Szufján által mutatott völgy alkalmas volt a letelepedésre. Nagy területen fűtakaró borította, amely még most – a nyár végén – sem halt ki egészen: a száraz mezőn akadtak még élő zöld fűszálak. A patak medre üres volt, de egy-két kilométernyire víztükör látszott – tó, ahová tavasszal és a nyár elején a hegyi patakok ömlöttek; ez elégséges a létezéshez. Amikor az emberek elérték a völgy szâját, rengeteg teknősbéka futott a lábuk elől, s amint távolodtak, lassan félrefordították a fejüket, és néztek az érkezőkre – fekete, éles, kedves szemükkel. Csagatájev megörült nekik; most pihent, és rájött: minden lehetséges, mint régen, haladéktalanul megvalósítható a legboldogabb élet.

Elment Ajdimmal messzi az Uszty-Urt mélyére, kihalt fennsíkjaira. Fát vagy legalább valamiféle bokrot keresett, amely itt-ott a szakadékokban is megél – szükség volt a fára gazdasági eszközök és felszerelések készítéséhez. Útközben karjára vette Ajdimot, hogy ki ne merüljön, és megcsókolta az arcát, a szemét, a haját – ez jó érzéssel töltötte el. Szerette érezni más ember

életét, úgy gondolta, hogy a másikban van valami, ami rejtélyesebb, szebb és jelentősebb, mint ami őbenne van, és gyakran már attól is jobban érezte magát, hogy foghatta valakinek a kezét. Ajdim átölelte Csagatájev fejét, és megsimogatta a két kopasz helyet – a sascsőrök ütötte sebek nyomait; eszébe jutott, hogy akkor egyszerre megevett egy egész sasfiókát.

Csagatájevnek csak egy zsebkése volt, ezért sokáig kellett dolgoznia, mire kivágta és kidöntötte azt a puha fajtájú kis fát, amely egymagában állt a sziklás szakadékban, ahol semmi egyéb nem nőtt, mintha csak egy madár ejtette volna oda valamikor a fa magját a levegőből.

Néhány napig az Uszty-Urt lakóhelyül kiválasztott völgyében csak két ember dolgozott – Csagatájev és Ajdim; a többiek szundikáltak a barlangokban, amelyeket a völgy meredek lejtőjében vágtak maguknak éjszakai szállás céljára, teknősöket fogtak, és ételt készítettek belőlük, de keveset ettek, csaknem kényszeredetten, és naponta egyszer elmentek a tóra vizet inni. A három juhot és a kost Csagatájev nem hagyta bántani, végszükség esetére tartogatta. Nazar megszámolta az embereket – ki él, ki halt meg –, és látta, hogy egy gyermek hiányzik; a hároméves kislány. Senki sem tudta megmondani – se az apja, se az anyja, se mások –, hol tűnt el, hogyan halt meg ez a gyermek. Senki sem emlékezett, mikor fújta el a szél és a homok a sivatagban, s szakadt el tőlük...

Csagatájev és Ajdim elkezdte hordani az anyagot az első ház építéséhez, de senki nem segített nekik a munkában. Mikor Csagatájev elvitte dolgozni Szufjánt és Öreg Vanykát, a legegészségesebbeket, két ízben hoztak anyagot, aztán abbahagyták. Leültek a földre, és gondolataikba merültek, bár öreg koruk folytán volt idejük, hogy mindent régen átgondoljanak, és eljussanak az igazsághoz.

Ekkor Csagatájev összehívta az embereket, és megkérdezte tőlük: akarnak-e élni? Senki nem válaszolt.

Sok fakó szem nézett Csagatájevre, erőlködve, hogy le ne csukódjanak a gyengeségtől és a közömbösségtől. Csagatájev szívét összeszorította a bánat: feledésre van szüksége az ő népének, míg ki nem hűti és szét nem szórja testét lassacskán a szél a mindenségbe. Csagatájev elfordult tőlük; tettei, reményei értelmetlenné váltak. Meg kell fogni Ajdim kezét, és elmenni örökre. Félrevonult, és lefeküdt arccal a földre. Megértette, bár-

hová menne is el onnan, újból visszatérne. Hiszen az ő népe a legnyomorultabb koldus a földkerekségen; elemésztődött egész teste a munkában és a sivatagi nélkülözésben, elfelejtette az élet célját, meg van fosztva tudatától, és nem ismeri fel saját érdekét, mert a vágyai soha, a legcsekélyebb mértékben sem valósultak meg, gépiesen élt a nép. A szerény mindennapi eledel – teknősbéka, teknőstojás, apró hal, amelyet ugyanabban a tóban fogott, amelyből vizet ivott – neki elég volt. Maradt-e a népben annyi lelkierő, hogy együtt tevékenykedve vele, létrehozhassák a közös boldogságot? Vagy pedig már minden kiveszett belőle régen, még a képzelet is – a szegények esze –, minden elhalt?... Csagatájev tudta, hogy az ember mindenfajta kizsákmányolása a lélek megnyomorításával kezdődik, idomításával a halálhoz, hogy uralkodni lehessen felette, máskülönben az emberek nem válnak rabszolgákká. És a lélek erőszakos eltorzítása folytatódik, és egyre erősödik, míg az értelmes ember esztelenné nem válik. Az osztályharc a rabszolgába zárt „lélek" legyőzésével kezdődik; miközben annak átkozása, amiben maga az úr hisz – lelkének és istenének a káromlása –, sohasem bocsáttatik meg, a rabszolga lelke hazugságban és emésztő munkában őrletik. Csagatájevnek eszébe jutott Öreg Vanyka elbeszélése arról, hogy egy alkalommal Hivában a mecset udvarán meg akart ölni egy pávát, hogy aztán eladja az orosz kereskedőnek preparálás céljára. Sietségében Öreg Vanyka a kővel nem találta el a pávát – a szent madarat. A távolban a bokrok között megjelent egy őr, vagy valaki más arra járó. Öreg Vanyka felkapta, ami éppen a keze ügyébe került a bokrok között, és a páva fejéhez vágta. A páva nyomban bekapta, amit Vanyka feléje dobott, aztán förtelmes hangon sikoltozni kezdett, Öreg Vanyka rávetette magát, hogy megfojtsa, de ez nem sikerült neki, mert az előrohanó muzulmánok elkapták, kilökdösték az utcára, és elkezdték ütlegelni; addig verték, amíg úgy nem gondolták, hogy már halott, aztán beledobták egy kiszáradt öntözőárokba. Miközben ütötték, Öreg Vanyka az arca elé tartott keze szagáról rájött, hogy másodízben egy darab száraz ürüléket dobott a szent madárra. Kimászott az öntözőárokból, s ettől fogva nagy előszeretettel dobálta tisztátalan dolgokkal a különféle repülő vagy ülő madarakat, főként a galambokat, míg sok év múltán fel nem hagyott ezzel a szokásával.

Csagatájev feje fölött valamiféle állat szuszogott, azt gondolta,

hogy juh. De az állat bekapta Csagatájev fülcimpáját, és elkezdte dörzsölni fogatlan ínyével. Az a dühös és erőtlen kutya volt, amelyet Csagatájev az Amu-Darján, népének lakóhelyén látott. Nem volt velük a sivatagban, elszakadt tőlük valahol, vagy magára maradt, őrizni az elhagyott táborhelyet, utána pedig elunva magát, egyenesen Szári-Kamisba futott, amelyet ő is ismert a korábbi évekből. Csagatájev megfogta a kutya fejét, lehúzta a földre, hogy feküdjön le. A kutya engedelmeskedett; remegett a kimerültségtől – öreg, elvadult eb, amelynek nincs ereje befejezni keserves életét, és még mindig hisz létének boldogságában.

A kutya elaludt Csagatájev mellett. Ajdim egyedül dagasztotta az agyagot csupasz lábával, és két kilométerről hordta a vizet a tömlőben. Amikor Csagatájev felnyitotta szemét, néhány ember ült körülötte, akik várták, hogy felébredjen. Szufján, a legöregebb ember azt mondta Csagatájevnek, hogy a nép most szándékosan nem akarja, hogy legyen lelke, nem akarja ismerni vágyait, nem csábítja a finomabb étel, szívét a legenyhébb hő melegíti, és a szív ezt a hőt a fűtől, a teknősbékától, a haltól kapja, és ha nincs mit enni, a saját csontjából.

Szufján Csagatájev füléhez hajolt, félretolva a kutyát, amely mohón és szomorúan nézte az embereket. A nép nyomát követve ért el ide, nagy utat járt meg, nappal mélyen beásva magát a homokba, hogy ne vegyék észre a sztyeppi sasok és más ragadozók. Szufján így szólt Csagatájevhez:

– Nem jól gondolkozol. A nép akar élni, de nem szabad neki. Ha piláfot, bort, köpenyt, házat kíván, jönnek hozzá idegen emberek, és azt mondják: vegyél, amit csak akarsz, bort, rizst, tevéket, boldogságot...

– Senki nem ad – válaszolta Csagatájev.

– Adtak egy keveset – mondta Szufján. – Marék rizst, lepényt, ócska köntöst, esti dalt adtak régen is, amikor a földesúri mezőkön dolgoztunk...

– Amikor gyermek voltam, anyám megparancsolta, hogy gondoskodjam saját magamról – mondta Csagatájev. – Alig volt valamink, haldokoltunk.

– Igen – szólt Szufján. – Kevés volt, amit a sajátunknak mondhattunk, de mi mindig sokat akartunk: juhot, feleséget, vizet a csatornából, a lélekben mindig van üres hely, ahová az ember el akarja rejteni a boldogságát. És a ritkán kapott kevés, szegé-

nyes ételért dolgoztunk, míg le nem száradt rólunk a hús. Más életet mi nem ismertünk – folytatta Szufján. – Azt mondom neked: ha a csekély ennivalóért robotolva a munkától és a nélkülözéstől olyanokká váltunk, mint a halottak, vajon a halálunk elég fizetség lenne-e a boldogságért a földön?...

Csagatájev talpra állt.

– Elég ahhoz az élet is! Régen a rabszolgának előbb halt meg a lelke, aztán már nem érzékelte az életet: az ördögszekér szabadabb volt nála.

– Hallottam – mondta közönyösen Szufján –, tudjuk: a gazdagok mind meghaltak. De hallgass rám – Szufján megsimogatta Csagatájev régi moszkvai saruját –, a te népednek nincs bátorsága élni, elszokott az élettől, nem hisz benne. Halottnak tetteti magát, különben jönnek ismét a szerencsés és erős emberek, hogy megkínozzák. A legkevesebbet tartotta csak meg magának, ami senkinek sem kell, hogy ne irigyelje senki, ha meglátja.

Szufján eltávozott az emberekkel, akik vele voltak. Csagatájev Ajdimhoz ment, és együtt dolgoztak estig. Akkor lefektette a lányt aludni a száraz barlangocskában, maga pedig folytatta a munkát: agyagból és száraz fű-törekből vályogtéglákat készített az első lakóház építéséhez. Rajta kívül egy lélek se volt az egész völgyben; az emberek szétszéledtek, talán teknősöket fogni, vagy halászni a tóra. Csagatájev egyre gyorsabban és racionálisabban dolgozott. Csak késő éjszaka kapaszkodott fel a hegyoldalon a tetőre, hogy megnézze, hová mentek az emberek. A magasan álló tiszta hold világánál jól látszott a táj, lebegett a fény a néptelen Uszty-Urt felett, amely ráterítette a hegyek árnyékát a Szári-Kamis medencéjére, majd azon is túl kúszott a holdsugár, és messze bevilágította az iráni hegyekig elnyúló széles sivatagot. A három juh és a kos a szomszédos kis szakadékban legelt, zajosan forgolódva az ördögszekérhalomban, élő zöld szárakat keresett. Az Uszty-Urt sötét árnyékában, ahol Szári-Kamis kezdődött, kis tábortűz égett, a tűztől kicsit távolabb szürke ködfelhő ült a tó felett. Csagatájev lejött a fennsíkról, és a tűz felé indult. Félóra múlva elég közel ért, és látta, hogy az egész nép ott ül a csendesen égő tábortűz körül. Valamennyien énekeltek, és nem látták Csagatájevet. Csagatájev elmerült a dal hallgatásában; gyermekkorában sok dalt hallott a baksitól, anyjától és más öregektől – szép, de szomorú dalokat. A dal tartalmát nem ismerte, olyan érzést fejezett ki, amely idegen volt az ő

népétől, de mindnyájan önfeledten énekeltek, s nem vették észre őt. Anyja csendes, szégyellős hangját is kihallotta. A dal erről szólt: nem zokogunk, amikor jönnek a könnyeink, de nem is mosolyodunk el az örömtől, amikor derűs idő köszönt ránk, márpedig ez az idő közel van. A dal véget ért. Öreg Vanyka kikotorta egy bottal a tűzből a halakat, megnézte, jók-e már, és amelyik még nem sült meg, azt visszadobta.

Csagatájev visszament a házhoz. Újból nekilátott a vályogvetésnek, és dolgozott, míg meg nem sápadt a hold az égen, és fel nem jött a nap. Reggel látta, hogy a nép még mindig ott ül a kialudt tábortűz körül, Öreg Vanyka pedig mozgott, forgolódott egész testével, bizonyára táncolt. Csagatájev úgy döntött, hogy nem hagyja abba a munkát, mivel az éjszaka már elmúlt, s ezzel az alvás ideje is. Formálta a vályogtéglákat, beleölve a munkába szívének minden erejét. Ajdim még mindig aludt, Csagatájev néha odament ahhoz a mélyedéshez, amelyen feküdt a lány, és betakarta fűvel a legyek és a rovarok elől; hadd gyarapodjon a teste álmában – nőjön meg, és legyen hosszú életű. Déltájban Öreg Vanyka odament Csagatájevhez, levetette a nadrágját, amelyet Ajdim varrt neki különböző darabokból, beleléptett a gödörbe, és sovány, csontos lábával az agyagot elkezdte dagasztani.

16

Két hónap múltán, ősszel, az Uszty-Urt völgyében elkészült négy kis vályogház. Ezekben a hajlékokban, melyeknek üveg hiányában nem volt ablakuk, az egész nép elfért, első ízben jutva biztonságos menedékhez a szél, a hideg és a levegőben szálló apró bogarak csípései elől. Néhányan sokáig nem tudták megszokni, aludni és élni a falak közé zárva – rövid időközönként kimentek a szabadba, és miután teleszívták magukat friss levegővel, s elnézegették egy kicsit a természetet, nagy sóhajtással visszatértek a hajlékba.

Csagatájev javaslatára a nép megválasztotta saját munkástanácsát, amelynek valamennyien tagjai lettek, még Ajdim is mint aktivista, elnökül pedig Szufjánt választották, a legidősebbet.

Az egész dzsan nép most úgy élt, hogy nem érezte naponta a halálát, és dolgozott a sivatagban, a tavon és az Uszty-Urt

hegyeiben az élelem megszerzésén; úgy élt, ahogyan az emberiség többsége. Csagatájev még azt is elérte, hogy mindennap ebédeljenek; tudta, hogy ez nagyon fontos, mivel a földön élő embereknek csak a kisebbik fele ebédel naponta – a többség nem. Ajdim jól vezette a gazdaságot, és rákényszerített mindenkit, hogy keressen és hozzon élelmet: füvet, halat, teknősbékát és a hegyi szakadékok apró élőlényeit; ő maga Gülcsatájjal megőrölte a különféle füveket, hogy legyen lisztjük, és időben szólt Szufjánnak, hogy csapdát kell állítani a tó közelében a madaraknak, amelyek odaszállnak vizet inni. Aki elfeledkezett, hogy dolgozni és táplálkozni kell, annak mindenki előtt megmondta: holnap Nazarral ás egy gödröt, hadd feküdjön bele az, akinek nem tetszik az élet.

– Boldogtalanokra nincs szükségünk – mondta Ajdim.

Csagatájev azonban elégedetlen volt azzal a sivár élettel, amelyet most élt a népe. Segíteni akart abban, hogy a boldogság, amely születésétől fogva ott rejtőzik a boldogtalan ember bensőjében, felszínre jöjjön, és sorsot alakító tetté, erővé váljon. Az általános előérzet és a tudomány is ezt az egyetlen és szükséges dolgot szolgálja: segít napfényre hozni a lelket, amely feltör és küzd az ember szívében, és örökre megfulladhat ott, ha nem segítenek neki felszabadulni.

Hamarosan leesett a hó, Csagatájevnek és társainak egyre nehezebben sikerült élelmet szerezniük. A teknősök elbújtak, és téli álmukat aludták; az Uszty-Urt felett hatalmas madárcsapatok repültek át északról délre, nem szálltak le a kis tóra vizet inni, és nem vették észre az odalent élő kis népet. Az ehető füvek gyökerei elfogytak, és ízetlenné váltak, a tóban a halak lejjebb ereszkedtek a fenékhez, a nyugalom félhomályába. Csagatájev látta mindezt, és elhatározta, hogy elmegy Hivába az élelmiszertelepre, és hoz onnan kölcsönbe élelmet télire az egész népnek. Ajdim megvarrta tönkrement, szakadt ruháját, maga pedig megjavította lábbelijét saját gyártmányú faszegekkel és birkabőrből hasított keskeny szíjakkal. Utána elbúcsúzott minden embertől azzal, hogy hamarosan visszatér, s elkezdett ereszkedni lefelé a Szári-Kamis medencéjébe. Takarékosság céljából nem vitt magával semmiféle élelmet, arra számítva, hogy evés nélkül megteszi három nap alatt az egész távolságot.

Csagatájev eltűnt a pusztaság ködös távolában, Ajdim pedig ült a hegyoldalon, és sírt. Peregtek a könnyek csillogó fekete

szeméből, arra gondolt, hogy Nazar nem tér vissza többé. A következő napokon azonban Ajdimnak egyetlen alkalommal sem volt ideje sírni Csagatájev után: lekötötte a háztartás gondja, a szükség és a felelősség az emberek iránt. Csak sóhajtozott néha, mint egy szegény öregasszony. Az emberek még mindig gyengén dolgoztak, nem voltak meggyőződve róla, hogy az élet kiváltság, a földesurak idején ennek ellenkezőjét tapasztalták, és nem értékelték létezését, az élvezetet pedig egyáltalán nem ismerték, még a táplálkozás nyújtotta örömöt sem.

Csagatájev távozása után a legtöbb munka Ajdimra hárult. De a munka nem gyötörte, tudta Csagatájevtől, hogy gazdagok nincsenek, ő pedig a legszegényebb, s hamarosan jó lesz neki, és utána még jobb.

Három nappal Csagatájev eltávozása után Ajdim felidézte emlékezetében a férfit, arcát bánat, sírás torzította el, de már este volt, gyorsan meg kellett keresnie a juhokat és a kost, amelyek elcsatangoltak valahová egy távoli horpadásba, és elhatározta, akkor fog Csagatájevre gondolni, ha aludni tér. Hajtotta hazafelé a nyájat, s ekkor valami ismeretlen fény elvakította. Az agyagkunyhók közelében égtek azok a fényes tüzek, amilyeneket Ajdim még sohasem látott. Megállt, és vissza akart menni, hogy elrejtőzzön a juhokkal a barlangban vagy a távoli szakadékban, s majd másnap visszatérve megnézi, mi van ott. Megfogta a kos szarvát, és nézte a fényeket az agyagkunyhók közelében; a kíváncsiság és a csodálkozás azonban legyőzte félelmét, hazaterelte a kis nyájat. Azt gondolta: ezek a fények vagy vadállatok, vagy pedig valamiféle okos dolgok – onnan, ahol a bolsevikok élnek.

Ajdim meglátta a fény mellett elhaladó Csagatájev alakját. Odafutott hozzá, s remegve és hunyorogva átölelte a lábát. Csagatájev a karjára emelte a kislányt, bevitte a házba, és lefektette aludni a fűágyra, maga pedig visszament lerakodni a gépkocsiról. Elindulása után a második napon találkozott az autókkal, ahogy kiért Szári-Kamisból a sivatagba. A Taskentből kapott utasítás szerint már négy nappal ezelőtt elindult Hivából két teherautó. Az egyiken húskonzervek, rizs, kétszersült, liszt, gyógyszer, petróleumlámpák, balták és lapátok, ruhanemű és könyvek voltak, a másikon két ember benzines hordókkal, olajjal és tartalék alkatrészekkel.

Taskentben megparancsolták, hogy kutassák fel a Szári-Ka-

mis körzetében vagy az Uszty-Urt és az Aral-tó között kóborló dzsan népet, és segítsenek rajta minden eszközzel, és csak akkor térjenek vissza, ha megtalálták a nép tartózkodási helyét, vagy a teljes pusztulásáról tanúskodó nyomokat.

Éjfélre befejezték a lerakodást, és Csagatájev leült jelentést írni Taskentbe a dzsan nép helyzetéről, mialatt a két gépkocsivezető és az expedíció vezetője előkészítette az autókat a visszatérésre. Csagatájev hajnalig írt; levele végén javasolta, tegyék lehetővé, hogy népe kiheverje a sokévi nyomorgás következményeit (ez a lehetőség most adva van, és a nép jóllakottan áttelel, a köztársaságtól kapott segélyt felhasználva), a legfontosabb pedig az, hogy minden itteni ember összeszedje magát, mert a csontig soványodott testben alig működnek az érzékek és a tudatos gondolkodás.

Csagatájev átadta a levelet az expedíció vezetőjének, és a gépkocsik elindultak a hivai oázis felé. Még minden ember aludt, korán volt, Szári-Kamist hó borította. Csagatájev fogta a fejszét és a lapátot, felébresztette Öreg Vanykát és Tagánt, s elment velük fáért. Délben tértek vissza. Ajdim begyújtott száraz fűvel a tűzhelybe, és elkezdte készíteni az ebédet az új ételből, amelyet senki sem kóstolt még soha életében.

A szokatlan ételtől az emberek annyira elpilledtek, hogy ebéd után mindnyájan elaludtak. Este Csagatájev megparancsolta, hogy készítsenek vacsorát, maga pedig fehér lisztből lepényt sütött, aztán még teát és kávét is főzött. Tudta, hogy az ilyen bőséges evés némileg árt, de sietett feltáplálni az embereket, hogy megerősödjön a csontjuk, s hogy legalább valamelyest kifejlődjön bennük az érzés, amely rajtuk kívül minden népben megvan – az önzés és az önvédelem érzése.

Csagatájev élvezettel nézte, hogyan eszik a népe – mohóság nélkül, óvatosan közelítve az ételt a szájukhoz, a szükségszerűség tudatában, és kissé eltűnődve, milyen lehet azoknak az embereknek az arca és a lelke, akik nehéz munkával előállították azt az ételt, és nekik ajándékozták.

Csagatájev türelmesen folytatta munkáját, előkészítve azt a napot, amikor hozzáfog majd a közös élet igazi boldogságának megvalósításához, amely nélkül semmihez sem kezdhet, és szégyenkezik a szív. Néha beszélgetett az anyjával, aki semmit sem kért most tőle, csak simogatta a lábát és a ruháját a testén; tartotta anyja lehajtott fejét, s arra gondolt, mivel kárpótolja

és vigasztalja meg ezt a csaknem megsemmisült teremtményt, akiben az ő élete elkezdődött. Nem tudta, hogy anyja csupán Ajdim unszolására nem feledkezett meg róla, és hogy titokban hullottak a könnyei, mivel tisztában volt vele, hogy szeretnie kell a fiát, de nem tudta, érzéseiben nem maradt meg iránta semmi; ezért az anya úgy érintette meg a fiát, mint valamely idegen jó embert.

Néhány nappal később erősen lehűlt az idő, az egyik házban jól befűtötték a kemencét, s egyúttal bőséges ebédet készítettek, mivel a kemence fűtésre és főzésre is szolgált. A többi házban nem volt kemence. Az Uszty-Urt csúcsairól erős szél fújt, apró, jeges havat hozva magával. Ajdim behozta a juhokat a háznak abba a szobájába, ahol aludt, és ott tartotta őket éjszakára. Csagatájev nagy fáradsággal hozott öt tömlő vizet a tóról a maga készítette targoncán; szembe a rázúduló széllel az emelkedőn, nagy erőfeszítéssel tolta előre a targoncát. Ez a szél, a tél eleji sötétség és a Szári-Kamis kihalt fekete medencéje – mindez meggyőzte Nazart egy másfajta új élet szükségességéről.

Egy házban nyüzsögtek valamennyien, az ajtónyíláson át kivilágított a lámpa. Befejezték az evést, és szenderegtek: Ajdim zörgött az új edényekkel, tisztította róluk a piszkot és az ételmaradékot, és azt mondta az embereknek, feküdjenek le éjszakára ma itt, ahol be van fűtve; szűkösen lesznek ugyan, de legalább melegen.

Hat óra körül járt az idő, de az egész nép már lefeküdt egyetlen szobában, közel egymáshoz, és aludt a szűk helyen, mintegy üdvözülten. Csagatájev állva evett, nem volt hova leülnie. Ajdim átment éjszakázni a másik házba, ahová a juhokat hajtotta, és odament aludni Csagatájev is.

Reggelre hóvihar kerekedett, de melegebb lett. A közös házból semmi hang nem hallatszott, bár egészen világos volt már; Ajdim meleg helyen aludt – két juh között. Csagatájev nem akarta felébreszteni a lányt, egyedül ment át a befűtött házba, ahol a többiek voltak. Meggyújtotta a lámpát, és körülnézett.

A nép ugyanabban a helyzetben aludt, ahogy tegnap, mintha a hosszú éjszaka alatt senki sem fordult volna át a másik oldalára. Sokan szüntelenül mosolyogtak. A vak Molla Cserkezov nyitott szemmel aludt, bal kezét Gülcsatáj háta alá helyezve, hogy állandóan érezze és őrizze őt. Az öreg perzsa, gúnynevén Allah, egyik szemével mereven nézett félig lecsukott pillája alól, és

Csagatájev nem tudta, mit lát és mit gondol most ez az ember, miféle vágy rejtőzik a lelkében: ugyanaz-e, mint az övében, vagy pedig egészen más?

A nap hátralevő részén Csagatájev Ajdim mellett üldögélt, gyönyörködött az arcában, a lélegzésében, elnézte az ifjúság pírját, amely egyre inkább elborította a lány arcának bőrét. A juhokat Ajdim kiengedte – hadd turkáljanak, hemperegjenek a hóban. Aztán Csagatájev megfogta Ajdim kezét, néma örömmel, hogy e körül a szegény bájos teremtés körül vasfalként állnak védelmezőn a bolsevikok, és ő maga is csupán ezért van itt.

Estére Ajdim felébredt. Összeszidta Csagatájevet, amiért nem ébresztette fel korábban, most az egész napja kárba veszett. Csagatájev azt mondta neki, menjen, keltse fel a többieket, akik szintén feküsznek még. Ajdim, ahogy ezt meghallotta, szinte felkiáltott a kétségbeeséstől, és futott a szomszéd házba. Felemelte a fűből készült szőnyeget a bejáraton, hogy megcsapja az embereket a hideg, és felébredjenek. Az alvók azonban még közelebb bújtak egymáshoz, összehúzták magukat, és aludtak, mint a holtak.

Elmúlt a második éjszaka. Reggel Csagatájev ismét megnézte az alvókat. Az arcuk még inkább megváltozott. Öreg Vanyka kipirosodott az élénkségtől, negyven év körülinek látszott most; még a vén Szufján is összeszedte magát külsőleg, Kara-Csorma pedig, ez a hatvan év körüli ember, rózsaszínűen és telten feküdt, olyan teli tüdővel szívta magába a levegőt, mint a szomjúság idején a nedvességet. Anyjához hajolva, az ő arcán nem látott változást, Gülcsatáj, a hegyi virág akár halott is lehetett, szeme beesett, arca elfeketedett, a halál pecsétje rajta. Molla Cserkezov szeme változatlanul nyitva volt, fény csillant meg benne, mintha az agyveleje mélyéről tört volna elő, és Csagatájevnek úgy tűnt, hogy ez az ember visszanyerte a látását.

Nazar megrakta a kemencét, hogy meleg legyen, és elment Ajdimmal sétálni; hosszú hónapok óta első ízben volt szabad ideje. A hóvihar már éjjel elállt; ritkásan hullott a hó utolja, és az Uszty-Urt legmagasabb terasza már napfényben csillogott – vidáman, vakítóan, örök diadalt ígérőn. Ajdim nevetett, és futkározott a hóban; eltűnt messzire, belepottyant egy hóborította szakadékba, majd váratlanul hátulról Csagatájev nyakába

ugrott. Végül Csagatájev karjába kapta a kislányt, és a szakadékhoz futott vele. A kislány észrevette a férfi szándékát.

– Dobj le, nem halok meg! – mondta Ajdim.

Hazafelé Ajdim önállóan ment Csagatájev mellett, és megkérdezte tőle:

– Nazár, mikor ébrednek fel azok?

– Hamarosan, hamarosan... Lehet, hogy már fel is ébredtek...

Ajdim elgondolkozott.

A kemencében még nem aludt ki egészen a tűz. Csagatájev felélesztette, és Ajdimmal együtt ebédet főzött, minden eshetőségre számítva, az egész nép számára.

Estefelé egyik-másik ember kezdett ébredezni. Elsőként Szufján ébredt fel, aztán Öreg Vanyka és Molla Cserkezov, éjfélre mindnyájan felkeltek, Gülcsatáj kivételével. Gülcsatáj meghalt.

Csagatájev átvitte anyja holttestét az üres, hideg házba, és letette a száraz fűből vetett ágyra. A nép, magához térve a hosszú alvás után, ebédelt a meleg vályogházban, Csagatájev pedig lefeküdt anyja mellett, és elaludt.

Ajdim ebédet adott a népnek, és szidta, mert két éjszakát egyvégtében végigaludt. Öreg Vanyka nevetett Ajdimon:

– Most meghalunk! – mondta. – Ne bánkódj miattunk, kislány...

Éjszakára Ajdim átment abba a házba, ahol Csagatájev feküdt halott anyjával. Csendesen letelepedett a sarokban, és rögtön elaludt. Hajnalban fölkelt, és elindult házi teendőit végezni. A befűtött ház, ahol a nép éjszakázott, üres volt, a másik két házban se talált senkit. Ajdim körülnézett, és hozzávetőlegesen számba vette a holmit és a felszerelést, egész közös vagyonukat, átment abba a helyiségbe, ahol a Hivából hozott élelmiszert tárolták; nyugtalanul megtapogatta még a házak falait is, de nem lett okosabb. Az élelmiszer érintetlen volt. Ugyanúgy hevert ott minden, mint tegnap, amikor a konzerveket elvette az ebédhez. A rizses és lisztes zsákok szintén érintetlenül álltak. Ha eltűnt is valami, az kevés lehet – dohány, gyufa, amit mindig szabadon vett, akinek kellett.

Felmászott a hegyoldalon a völgyből a fennsíkra. A tányérnyi kis nap bevilágította az egész, nagy földet, a fénye átölelt mindent. A Szári-Kamison és az Uszty-Urt csúcsain csillogott a hó. Gyenge szél fújt, de a tiszta égből meleg áradt, kellemes

volt körös-körül minden. Összeráncolva homlokát, sokáig nézte a környéket, és észrevett négy embert. Egyesével mentek, nagy távolságra egymástól. Az egyik Szári-Kamis felé haladt, amerre a nap lenyugszik, a másik az Uszty-Urt alsó lankáin vonszolta magát az Amu-Darja irányában, a további kettő eltűnt a távoli fennsíkon más-más égtáj felé, átvergődve a hegyeken, bele az éjszakába.

Ajdim fölébresztette Nazart. Csagatájev elment néhány kilométernyire; felkapaszkodott a legmagasabb teraszra, ahonnan messzire belátni a világot, csaknem egészen a végéig. Tíz vagy tizenkét embert látott onnan, amint egyesével távolodnak a föld minden tája felé. Egyesek a Kaspi-tenger felé mentek, mások Türkméniába és Iránba, ketten, de távol egymástól, Csardzsujba és az Amu-Darjára. Akik északra és keletre mentek az Uszty-Urton keresztül, azokat nem látta, és azokat sem, akik már túlságosan messze jártak.

Csagatájev felsóhajtott és elmosolyodott: egyetlen szívével, szűk agyával és lelkesedésével elsőként akart ő itt, a Szári-Kamis vidékén, a régi világ poklának fenekén igazi életet teremteni. Az emberek azonban jobban tudják, mi a jó számukra. Elég az, hogy segített nekik életben maradni, jussanak hát el a boldogsághoz a láthatáron túl...

Kelemen Sándor fordítása

A területi székvárosban meghalt egy öregasszony. Férje, hetvenesztendős, nyugdíjas munkás, elballagott a postahivatalba, és a köztársaság legkülönbözőbb távoli csücskeibe hat, azonos szövegű táviratot küldött:

Anyád meghalt, jöjj azonnal. Apa.

Az idős postahivatalnoknő sokáig számolgatta a pénzt, tévedett, s reszkető kézzel megírta a nyugtát, lebélyegezte. Az öreg vörösre sírt szemmel, szelíden követte a nő mozdulatait a fakeretes, kis ablakon át, és szórakozottan gondolt valamire, hogy elhessegesse szíve bánatát. Úgy érezte, hogy az idős postásnő szíve is összetört, lelke örökre felkavart – talán özvegy, avagy a sors gonosz játéka folytán mindenkitől elhagyatottan éldegél.

S most íme, piszmogva dolgozik, mindent összekever, téved a számolásban, az emlékezete kihagy, a figyelme lankad; lám, az embernek még az egyszerű, hétköznapi munkához is szüksége van belső boldogságra.

Az öreg feladta a sürgönyöket, azután hazament; a zsámolyt odatolta a hosszú asztal végéhez, boldogult felesége kihűlt lábához, leült, egyik cigarettát a másik után szívta, bánatos szavakat motyogott, elnézte a kalitka farúdján ugrándozó szürke kis madár magányos életét, olykor-olykor csendesen elsírta magát, ettől lecsillapodott, felhúzta zsebóráját, ki kinézett az ablakon: odakinn változott az idő – hol a nyirkos, ernyedt hópelyhekkel együtt hullott a falevél, hol az eső eredt meg, majd pedig hidegen, akár a csillagok, felvillant a kései nap... az öreg várta a fiait.

Másnap elsőnek a legidősebb fia érkezett meg, repülőgépen. A többi öt fiú két nap leforgása alatt jött meg egyenként.

Egyikük, korban a harmadik, elhozta hatéves kislányát is, aki még sosem látta a nagyapját.

Az anya már negyedik napja várta őket felravatalozva az asztalon, de testéből még nem áradt az enyészet szaga – a betegség kiszárította amúgy is töpörödött testét; fiainak egészséges, vérből életet adott, magának pedig csak kis, csenevész teste maradt meg, amelyet vigyázott, féltve óvott, akármilyen szánalmas volt is, hogy sokáig szerethesse gyermekeit, és büszkélkedhessen velük, mindaddig, amíg meg nem halt.

A húsz és negyven év közötti tagbaszakadt férfiak némán állták körül az asztalra helyezett koporsót. Hatan voltak, hetedik az apa, aki termetre legifjabb fiánál is kisebb és gyengébb volt. Az öreg ott állt, unokáját kézen fogva, a halott előtt, akinek félig nyitott szeme mereven fehérlett a világba, s a kislány az ismeretlen öregasszonytól való félelmében egyre csak pislogott.

A fiúk némán sírtak, gyéren peregtek a visszatartott könnyek, arcuk eltorzult, hang nélkül viselték el a bánatot. Az apjuk már nem sírt, kiapasztotta könnyeit, míg egymagában volt, s most titkolt izgalommal, s nem helyén való örömmel nézegette fél tucat hatalmas fiát. Kettő közülük tengerész volt – hajóskapitány –, az egyik színész Moszkvában, s az, aki a lányával érkezett, fizikus, az egyetlen kommunista közöttük, a legfiatalabb a mezőgazdasági főiskola hallgatója, a legidősebb pedig műhelyfőnök az egyik repülőgépgyárban: munkájának elismeréseként érdemrend díszítette mellét. Mind a hatan – és hetediknek az apa – csendben állták körül a halott anyát, és némán siratták, egymás előtt is titkolván mélységes bánatukat, gyermekkori emlékeiket, az immár elpusztult szeretet boldogságát, amely szakadatlanul és önzetlenül újra meg újra született az anya szívében, és mindig – sok ezer kilométer távolságából is – rájuk talált, a fiaira, akik ezt állandóan, megfoghatatlanul érezték, és ez a tudat tette őket erősebbé, bátrabbá, s ettől érték el sikereiket az életben. S íme, anyjuk most halott, soha többé nem szerethet senkit, s úgy fekszik ott, mint egy közömbös, idegen öregasszony.

Ezekben az órákban mindegyik fia magányosnak érezte magát, félt, és úgy érezte, valahol a sötét mezőben magányos lámpa pislákol az öreg ház ablakpárkányán, megvilágítva az éjszakát,

a repdeső bogarakat, a kékbe játszó füvet, a levegőben rajzó szúnyogokat – a benne születettektől elhagyott öreg házat körülvevő egész gyermekvilágot; e háznak az ajtaja sosem volt lakatra zárva, ide bármikor visszatérhettek azok, akik elhagyták, de senki sem tért vissza. S most, mintha ez a fény egy csapásra kihunyt volna az éjszakai ablakban, s a valóság emlékekké változott.

Az öregasszony a halálos ágyán meghagyta, hogy otthon, a ravatala mellett, gyászmisét mondjanak érte, de a temetőbe már pópa nélkül is kivihetik, nehogy a fiait megbántsa, és követhessék koporsóját a sírig. Az öregasszony nem is annyira istenhitből kérte ezt, mint inkább azért, hogy férje, akit egész életében szeretett, még jobban bánkódjék és szomorkodjék utána a halotti ima zsolozsmás hangjai mellett, halott arcát bevilágító viaszgyertyák fényénél; ünnepélyesség és megemlékezés nélkül nem akart megválni az élettől. A fiúk megérkezése után az öreg hosszú ideig keresett pópát, végül estefelé egy magafajta, civil ruhás öregemberrel tért vissza, akinek arcát rózsásra festette a bőséges növényi és böjtös eledel, élénk szeme kicsinyes, ravasz gondolatokat sugárzott. A pópa járőrtáskával felszerelve érkezett, ebben hozta kegyszereit – tömjént, vékony gyertyákat, az imakönyvet, a stólát és egy kis láncon függő füstölőt. A gyertyákat fürgén elhelyezte a koporsó körül, és meggyújtotta őket, a füstölőben felszította a tömjént, fogta a könyvét, és minden előzetes bevezetés nélkül nekifogott az ima mormolásának. A fiúk, akik a szobában tartózkodtak, felálltak, feszélyezve érezték magukat, és valahogy szégyenkeztek. Ott sorakoztak a koporsó két oldalán mozdulatlanul, szemlesütve, egymás háta mögött. Előttük szapora sietséggel, szinte csúfondáros hangon énekelt és mormogott a vén pópa, apró, okos szeme fürkészve nézte a megboldogult öregasszony sarjainak gárdáját. Egy kissé félt tőlük, egy kissé tisztelte is őket, s látszott, szívesen elbeszélgetne velük, sőt, kifejtette volna azt is, mennyire lelkesíti a szocializmus építése. De a fiúk hallgattak, és senki, még az öregasszony férje sem vetett keresztet – csupán a ravatalt megillető díszőrség volt ez, nem pedig vallásos gyászszertartáson való részvétel.

A pópa befejezte a rövid gyászmisét, gyorsan összeszedte a holmiját, eloltotta a koporsó körül égő gyertyákat, és kegyszereit visszarakta a járőrtáskába. Az apa pénzt nyomott a markába, s a pópa nem késlekedett tovább, elhaladt a hat fiú között,

akik pillantásra sem méltatták, és bátortalanul elhagyta a lakást. Tulajdonképpen szívesen maradt volna, szívesen részt vett volna a halotti toron, elbeszélgetett volna velük arról, lesz-e háború meg forradalom, az új világ képviselőivel való találkozás bizonyára jó darabig vigaszt adott volna lelkének, hisz titokban csodálta is ezt az új világot, de lényegét képtelen volt megérteni; magányában arról ábrándozott, egyszer majd valami hőstettet hajt végre, hogy betörhessen a ragyogó jövőbe, az új nemzedék körébe – e célból be is nyújtott egy kérvényt a helyi repülőtér parancsnokságához, s kérte, engedjék felszállni a lehető legmagasabb régiókba, hogy onnan oxigénpalack nélkül, ejtőernyővel leugorhassék, de választ nem kapott.

Este az apa hat fekhelyet készített a másik szobában, kisunokáját pedig magához vette az ágyába, ahol negyven éven keresztül a megboldogult öregasszony aludt. Az ágy abban a nagy szobában állott, ahol a koporsó volt, a fiúk pedig a másikban telepedtek le. Az apa ott állt az ajtóban mindaddig, amíg fiai le nem vetkőztek, és le nem feküdtek. Azután becsukta az ajtót, s miután leoltotta a villanyt, megindult, hogy lefeküdjék unokája mellé. A kislány már aludt a széles ágyon, a paplant is a fejére húzta.

Az öreg egy darabig ott álldogált előtte az éjszaka homályában; künt a frissen hullott hó az ég gyér, szétszórt fényét összegyűjtve kissé megvilágította a szoba homályát az ablakon át. Az öreg odalépett a nyitott koporsóhoz, megcsókolta felesége kezét, homlokát, ajkát, és így szólt: „Pihenj most már." Azután óvatosan lefeküdt kisunokája mellé, és lehunyta szemét, hogy szíve mindent felejtsen. Elszunnyadt, de hirtelen ismét felriadt. A szomszéd szobából az ajtórésen fény szűrődött át, a fiúk újra meggyújtották a villanyt, és hangos beszélgetés, nevetés hallatszott.

A zajtól a kislány forgolódni kezdett; lehet, hogy ő sem aludt, csak félt kidugni fejét a paplan alól, félt az éjszakától és a halott öregasszonytól.

A legidősebb fiú nagy lelkesedéssel és meggyőző elragadtatással beszélt az üreges fém légcsavarokról, hangja vérbőn és erősen csengett, érződött rajta az egészség és az, hogy foga ép és ápolt, akárcsak mély, rózsaszín torka. A két tengerész különböző történeteket mesélt külföldi kikötőkről, aztán azon nevettek, hogy apjuk azokat az öreg takarókat adta nekik, amelyekkel gyermek-

meg serdülőkorukban takaróztak. A takarók alsó és felső szegélyére egy fehér vászondarab volt varrva „fej", „láb" felírással, hogy jól ágyazzanak, nehogy a piszkos, átizzadt végével takarják be arcukat. Majd az egyik tengerész birkózni kezdett a színésszel, ott hancúroztak a padlón, akárcsak gyermekkorukban, amikor még mind együtt éltek. A legkisebb fiú pedig ugratta őket, s azzal kérkedett, hogy bal kézzel mindkettőjüket felemeli. Látszott, hogy a testvérek szeretik egymást, és örülnek ennek a viszontlátásnak. Már hosszú évek óta nem voltak együtt, és ki tudja, a jövőben mikor kerülnek össze megint. Meglehet, hogy csak apjuk temetésén. A hancúrozó két testvér felborított egy széket; ekkor pillanatnyi csend állt be, de úgy látszik, arra gondoltak, hogy anyjuk halott, semmit sem hall, s folytatták a játékot. Azután a legidősebb fiú megkérte a színészt, hogy halkan énekeljen valamit: bizonyára ismer sok szép moszkvai dalt. De a színész kijelentette, hogy kapásból, csak úgy egyszerre valahogy nehéz elkezdeni. „Takarjatok be valamivel" – kérte a testvéreit a moszkvai színész. Arcát betakarták, s most már félszegségét leküzdve, a lepel alól énekelni kezdett. Ezalatt a legkisebb valamit csinálhatott, amitől egyikük leesett az ágyról, rá a földön fekvő harmadik fiúra. Mindnyájan nevettek, s rápparancsoltak a legkisebbre, hogy bal kézzel emelje fel a bátyját, és fektesse vissza az ágyba. A legkisebb halkan mondott valamit a többieknek, mire ketten hangosan felkacagtak, de olyan hangosan, hogy a kisunoka kidugta fejét a paplan alól a sötét szobában, és megszólalt:

– Nagyapa! Nagyapa! Alszol?

– Nem, nem alszom, nincs semmi baj – és félénken köhécselt.

A kislány nem tudta türtőztetni magát, és szipogva hüppögött. Az öreg végigsimogatta arcát, egész nedves volt.

– Miért sírsz? – kérdezte suttogva az öreg.

– Nagyanyát sajnálom – mondta az unoka. – Mindenki él, nevet, csak egyedül ő halott.

Az öreg semmit sem szólt, ő is szipogott meg krákogott. A kislányt szorongatta a félelem, felült, hogy jobban lássa a nagyapját, és biztos legyen benne, hogy nem alszik. A kislány végigtapogatta az öreg arcát, és megkérdezte:

– Hát te miért sírsz? Én már abbahagytam.

A nagyapa megsimogatta a kislány fejét, és suttogva felelte:

– Csak úgy... Nem sírok, csorog rólam a verejték.

A kislány odaült az ágy szélére az öreg fejéhez.

– Az öreganyó után bánkódsz? – szólalt meg. – Jobban teszed, ha nem sírsz: öreg vagy, te is hamarosan meghalsz, s azután úgysem fogsz többé sírni.

– Nem fogok – válaszolt halkan az öreg.

A szomszédos, zajos szobában hirtelen csend támadt. Ezt megelőzően az egyik fiú mondott valamit. Erre a többiek mind elhallgattak. Egyikük halkan ismét valami megjegyzést tett. A hangról az öreg felismerte a harmadik fiát, a tudós fizikust, a kislány apját. Mind ez ideig a hangját sem hallotta: a harmadik fiú nem beszélt, nem is nevetett. Úgy látszott, csitítgatja a fivéreit, akik még a beszélgetést is abbahagyták.

Hamarosan kinyílt az ajtó, és kilépett a harmadik fiú, teljesen felöltözve, nappali ruhában. Odalépett a koporsóhoz, anyja sápadt arca fölé hajolt, amelyen már senki iránt sem tükröződött többé semmiféle érzés.

Már beállt a teljes késő éjszakai csend. Az utcán senki sem járt, jármű se gördült. Az öt fivér sem moccant a másik szobában. Az öreg meg az unokája lélegzetüket visszafojtva figyelték a fiút, illetve az apát.

A harmadik fiú hirtelen kihúzta magát, kezét kinyújtotta a sötétben, megragadta a koporsó sarkát, de nem tudott megfogózkodni benne, csak egy kissé félretolta az asztalon, s azután elvágódott a földön. Koponyája mint valami idegen tárgy ütődött a padlóhoz, szájából egy hang sem hallatszott, csak a kislánya kiáltott fel.

Az öt fivér alsóruhában kirohant a másik szobából, felemelték testvérüket, s vitték, hogy magához térítsék és megnyugtassák. A harmadik fiú hamarosan felocsúdott, de addigra már a többi is felöltözött, ki egyenruhába, ki civilbe, pedig még csak egy óra múlt éjfél után. Azután egyenként, titokban szétszéledtek a lakásban, az udvaron, s egész éjjel ott jártak a ház körül, ahol gyermekkorukat töltötték, és ott sírdogáltak valamelyik zugban, panaszosan suttogták a szavakat, mintha anyjuk ott állna mögöttük, hallaná, és együtt bánkódna velük, hogy meghalt, s hagyta, hogy gyermekei sírjanak utána: hisz ha teheti, örökké életben maradt volna, hogy senki se bánkódjék utána, ne eméssze szívét és testéből szakadt testét miatta. De az anya nem bírta ki a hosszú életet.

Reggel a hat fiú vállára vette a koporsót, és megindult elhantolni; az öreg meg, unokáját kézen fogva, ment mögöttük; már megszokta az öregasszony utáni bánkódást, elégedett volt és büszke, amikor arra gondolt, hogy őt is ez a hat erős ember fogja eltemetni, és nem is rosszabbul.

Wessely László fordítása

A HOMOKI TANÍTÓNŐ

I

A húszéves Marija Nariskina az asztrahanyi kormányzóságnak egy por borította, isten háta mögötti városkájában született. Fiús alkatú, erős izmú, szilárd lábú, fiatal, egészséges ember volt.

Marija Nyikiforovna nemcsak a szüleinek köszönhette mindezt a kincset, hanem annak is, hogy sem a háború, sem a forradalom jóformán nem is érintette. Eldugott, sivatagi szülőföldje távol esett a vörös és a fehér seregek útvonalaitól, tudata pedig abban a korszakban virágzott ki, amikor a szocializmus már megszilárdult.

Tanító apja nem magyarázgatta a kislánynak az eseményeket, mert kímélte zsengeségét, attól félt, hogy soha be nem hegedő, mély sebeket ejt a még fejlődő, gyönge szíven.

Marija látta a Kaspi-tenger melléki homokpusztákat, amelyek már a legenyhébb széltől is hullámzottak, a Perzsiába haladó tevekaravánokat, a finom homoktól berekedt, napbarnította kereskedőket, otthon pedig rajongó szenvedéllyel olvasta apja földrajzi könyveit. A sivatag volt a hazája, a földrajz volt számára a költészet.

Tizenhat éves korában az asztrahanyi tanítóképzőbe vitte az apja, ahol őt jól ismerték, és becsülték. Így hát Marija Nyikiforovna tanítójelölt lett.

Eltelt négy év – a legcsodálatosabbak az ember életében, amikor a fiatal szívben kifeslenek a rügyek, kifejlődik a nőiesség, a tudat, és megszületik az életeszmény. Furcsa, hogy ebben a korban soha senki sem segít a fiatal embernek, hogy leküzdje gyötrő nyugtalanságát; senki se támogatja a vékony törzset, amelyet a kétségek szele hajlít ide-oda, és a növés földrengése ráz.

Természetesen a Marija életében is volt szerelem, vágy az öngyilkosságra – ez a keserű nedv öntöz minden növekvő életet.

De mindez elmúlt. Véget ért a tanulás. A lányok összegyűltek a nagyteremben, előlépett a kormányzósági oktatási osztály vezetője, és e türelmetlen lényeknek megmagyarázta jövendőbeli türelmes tevékenységük jelentőségét. A lányok csak homályosan értették a beszédet, és mosolyogva hallgatták. Az ő korukban zúg belül az ember, és a külső világ erősen eltorzul, mert csillogó szemmel nézik.

Marija Nyikiforovnát egy távoli kerületbe, a kihalt közép-ázsiai sivatag határán fekvő Hosutovo falvába nevezték ki tanítónőnek.

2

Lassanként valami szomorkás érzés fogta el az utast – Marija Nyikiforovnát –, amikor a néptelen sivatag közepette Hosutovo felé tartott.

A csöndes, júliusi délben eléje tárult a sivatagi táj.

A nap végkimerülésig ontotta a hőséget a félelmetes ég magasából, és az átforrósodott homokbuckák messziről lángoló mágyáknak hatottak, amelyek között szemfedélként fehérlett a szikső kérge. A hirtelen támadó sivatagi vihar idejében pedig elhomályosult a nap a sűrű, sárga löszportól, és a szél sziszegve hajtotta a zúgó homok patakjait. Minél erősebben fúj a szél, annál sűrűbben füstöl a buckák teteje, a levegő megtelik homokkal, és átláthatatlanná válik. Nappal, derült égen se lehet megállapítani a nap helyét, a fényes nappal pedig komor holdas éjszakának rémlik.

Marija Nyikiforovna először látott igazi vihart a sivatag mélyén.

Estére elült a vihar. A sivatag visszanyerte eredeti képét: füstölgő buckák végtelen tengere, tikkasztó, száraz térség, amelyen túl csak sejteni lehet a zengő élettel teli, kimeríthetetlen, nedves földet.

Nariskina harmadnap estefelé érkezett Hosutovóba.

Megpillantotta a néhány tucat portából álló települést, a kőből épült falusi iskolát és a mély kutakat övező, ritkás cserjét, a vörös káspifüzet. Az ő szülőföldjén a kút volt a legértékesebb

létesítmény, abból csordogált az élet a sivatagban, és sok munka meg lelemény kellett a megásásához.

Hosutovót csaknem teljesen betemette a homok. Az utcákon egész kupacokban hevert az apró szemű, fehéres homok, amelyet a Pamír fennsíkjairól sodort ide a szél. A homok az ablakpárkányig ért, halmokban feküdt az udvarokon, és kaparta az emberek torkát. Mindenütt lapátok álltak, és a parasztok mindennap fáradságos munkával iparkodtak megtisztogatni házuk táját a homoktorlaszoktól.

Marija Nyikiforovna nehéz és csaknem szükségtelen munkát látott – mert a megtisztított helyeket megint betemette a homok –, azonkívül szótlan szegénységet és alázatos kétségbeesést. A fáradt, éhes paraszt sokszor dühöngött, vadul dolgozott, de erejét megtörte a sivatag, úgyhogy elcsüggedt, valami segítő csodára várt vagy arra, hogy áttelepülhessen a nedvesebb, északi földekre.

Marija Nyikiforovna az iskola épületében, egy szobában telepedett meg.

Az öreg pedellus, aki már majd megháborodott a némaságtól és a magánytól, úgy megörült neki, mintha a lánya tért volna haza, és erejét nem kímélve szorgoskodott, hogy berendezze neki a lakást.

3

Marija Nyikiforovna, miután úgy-ahogy berendezte az iskolát, és a kerülettől megrendelte a legszükségesebbeket, két hónap múlva megkezdte a tanítást.

A gyermekek rendszertelenül jártak. Hol öten jöttek, hol mind a húszan.

Korán beállt a tél, amely ebben a sivatagban ugyanolyan veszedelmes, mint a nyár. Csípős, szúrós homokkal elegyes, iszonyú hóförgetegek zúdultak a falura, csapkodták az ablakvédő táblákat, és az emberek végképp elhallgattak. A nyomorgó parasztok bánatba estek.

A gyermekeknek nem volt se ruhájuk, se lábbelijük. Gyakran üresen kongott az iskola. A faluban fogytán volt a kenyér, úgyhogy a gyermekek Marija Nyikiforovna szeme láttára soványodtak, és egyre kevésbé érdekelték őket a mesék.

Újévre a húsz iskolás közül kettő meghalt; a futóhomokban ástak sírt nekik.

Nariskina erős, vidám, bátor természete gyengülni, hamvadozni kezdett.

Marija Nyikiforovna a hosszú estéken, az örökkévalóságnak tűnő sivatagi napokon csak ült és töprengett, mit tegyen ebben a kihalásra ítélt faluban. Egy világos volt: éhező, beteg gyermekeket nem lehet tanítani.

A parasztok közönyösen tekintettek az iskolára: ilyen helyzetben fölösleges volt nekik. A parasztok tűzön-vízen át követnék azt, aki segítene legyőzniük a homokot, de az iskola távol állt ettől a helyi paraszti feladattól.

Ekkor Marija Nyikiforovna ráeszmélt: az iskolában a homok elleni harc oktatását kell főtantárggyá tenni, annak a művészetnek az oktatását, hogyan változtassák élő földdé a sivatagot.

Erre összehívta a parasztokat az iskolába, és elmondta, mi a szándéka. A parasztok nem hittek neki, de azt mondták, hogy ez nagyszerű dolog.

Marija Nyikiforovna nagy beadványt fogalmazott a kerületi oktatási osztálynak, aláírásokat gyűjtött a parasztoktól, és elindult a kerületi székhelyre.

A kerületnél együttérzéssel fogadták, de egyben-másban nem értettek vele egyet. A homok tudományához értő külön oktatót nem adtak, de adtak könyveket, és azt tanácsolták, hogy ő maga adja elő, mit kell csinálni a homokkal. Segítségért pedig forduljon a körzeti agronómushoz.

Marija Nyikiforovna elnevette magát: az agronómus valahol százötven versztányira lakott, és soha meg se fordult Hosutovóban.

Rámosolyogtak, és a beszélgetés végét jelezve, búcsúzóul kezet szorítottak vele.

4

Eltelt két év. Marija Nyikiforovnának az első nyár végére nagy nehezen sikerült rábírnia a parasztokat, hogy minden évben végezzenek önkéntes társadalmi munkát – egy hónapig tavasszal, egy hónapig ősszel.

És Hosutovóra már egy év múlva nem lehetett ráismerni.

Káspifűz-ültetvények védősávjai zöldelltek az öntözött konyhakertek körül, hosszú szalagokban védték Hosutovót a sivatagi szelektől, otthonossá tették a barátságtalan portákat.

Marija Nyikiforovna elhatározta: az iskola mellett fenyőcsemete-kertet telepít, hogy most már döntő harcba induljon a sivatag ellen.

Sok barátja volt a faluban, kivált kettő – Nyikita Gavkin és Jermolaj Kobozjov –, akik prófétái lettek az új, sivatagi hitnek.

Marija Nyikiforovna kiszámította, hogy a fenyőültetvények között fekvő vetések kétszeres-háromszoros termést adnak, mert a fa megőrzi a hólét, és megvédi a növényt a sorvasztó, forró széltől. Még a káspifűz-ültetvények is fokozták valamelyest a fűhozamot, a fenyő pedig – jóval szilárdabb fa.

Hosutovo ősidők óta tüzelőhiányban szenvedett. Jóformán csak a büdös szárított trágyával és tehénlepénnyel tüzeltek. Most fűteléket is adott a káspifűz. Azelőtt a parasztoknak nem volt semmilyen mellékkeresetük, és örökös pénztelenségben sínylődtek. Most ugyancsak a káspifűz vesszőt is adott a lakosoknak, és megtanultak kosarat, ládát fonni belőle, sőt a különösen ügyesek széket, asztalt és egyéb bútort is készítettek. Ez az első télen kétezer rubel mellékjövedelmet biztosított a falunak.

A hosutovói telepesek attól fogva nyugodtabban, jobb módban éltek, a sivatag meg apránként zöldellni kezdett, és barátságosabb lett.

Marija Nyikiforovna iskolája mindig tele volt, nemcsak gyermekekkel, hanem felnőttekkel is, akik hallgatták a tanítónő előadásait: hogy kell okosan élni a homokpusztában.

Marija Nyikiforovna a sok gondja-baja ellenére kigömbölyödött, és olyan lett az arca, mint egy menyasszonyé.

5

Már harmadik éve élt Hosutovóban. Augusztus derekán, amikor az egész puszta kiégett, és csak a fenyő- meg a káspifűz-ültetvények zöldelltek, baj történt.

A hosutovói öregek tudták, hogy ebben az évben kell elhaladniuk a falu mellett a nomádoknak a nyájaikkal; tizenöt évenként vonulnak itt el, a sivatagban való körbevándorlásuk során.

A közbeeső tizenöt év alatt parlagon hevert a hosutovói puszta, és a nomádok most, hogy megtették a szokásos kört, okvetlenül megjelennek itt, hogy lelegeltessék azt, amit a pihenő puszta kisajtolt magából.

De a nomádok valahogy késtek: a tavaszhoz minél közelebb kellett volna megjelenniük, amikor még akadt valami növény.

– Mégis jönni fognak – mondták az öregek. – Baj lesz.

Marija Nyikiforovna nem egészen értette és várt. A puszta rég kihalt – a madarak elköltöztek, a teknősbékák elbújtak lyukaikban, az apró állatok északra, a természetes víztárolók felé vonultak. Augusztus huszonötödikén Hosutovóba beszaladt egy kútőr egy távoli káspifűz-ültetvényről, és házról házra járva, futtában bekopogott a védőtáblákon.

– Megjöttek a nomádok!...

Bár szélcsend volt, mégis füstölt a puszta a látóhatáron: a nomádok ezer meg ezer lova nyargalászott arra, és szinte egymást taposták a nyájaik.

Három nap alatt semmi se maradt sem a káspifűzből, sem a fenyőből – mindent letaroltak, letiportak, elpusztítottak a nomádok lovai és nyájai. Odalett a víz: a nomádok éjjel odahajtották állataikat a falu kútjaihoz, és egy cseppig kimerték a vizet.

Hosutovo megdermedt, a telepesek egymáshoz lapultak, és hallgattak.

Marija Nyikiforovnát felkavarta ez az életében első, igazán szomorú eset, és fiatalos haraggal a nomádok vezéréhez indult.

– A fű kevés, az ember meg a jószág sok: nincs mit tenni, kisasszony. Ha Hosutovóban több lesz a telepes, mint a nomád, akkor majd elkergetnek bennünket a pusztába, a halálba, és ez ugyanolyan igazságos lesz, mint a mi viselkedésünk. Mi se vagyunk gonoszok, maguk se gonoszok, de kevés a fű. Az egyikünket éhhalál fenyegeti, és káromkodik.

– Maga akkor is gazember! – fakadt ki Nariskina. – Mi három éven át dolgoztunk, maguk meg három nap alatt lelegeltették az ültetvényeinket... Bepanaszolom magát a szovjethatóságnál, és el is fogják ítélni...

– A puszta a mienk, kisasszony. Minek jöttek ide az oroszok? Aki éhes, és a szülőföldje füvét eteti, az nem gonosztevő.

Marija Nyikiforovna magában azt gondolta, hogy ez a vezér okos ember, de még akkor éjjel a kerületbe indult egy részletes jelentéssel.

A kerületben meghallgatta az oktatási osztály vezetője, és azt válaszolta:

– Tudja mit, Marija Nyikiforovna, azt hiszem, Hosutovóban már meglesznek maga nélkül is.

– Hogyhogy? – kérdezte meghökkenve Marija Nyikiforovna, és önkéntelenül is a nomádok okos vezérére gondolt, akivel össze se lehet hasonlítani ezt a vezetőt.

– Hát így: a lakosság már megtanulta, hogyan kell harcolni a homokkal, úgyhogy ha elvonulnak a nomádok, megint káspifüzet fog telepíteni. Mit szólna hozzá, ha áthelyeznénk Szafutába?

– Mi az a Szafuta? – kérdezte Marija Nyikiforovna.

– Szafuta szintén falu – felelte az osztályvezető –, csakhogy ott nem orosz telepesek laknak, hanem olyan nomádok, akik most térnek át az egy helyben lakásra. Évről évre többen lesznek. Szafutában befüvesedett a homok, és megállapodott, de attól félünk, hogy széttiporják, és akkor rázúdul Szafutára – elszegényedik a lakosság, és újrakezdi a nomád életet...

– De mi közöm nekem ehhez? – kérdezte Nariskina. – Mi vagyok én? Nomádszelídítő vagy mi?

– Hallgasson meg, Marija Nyikiforovna – folytatta az osztályvezető, és odaállt elébe. – Ha átköltözne Szafutába, és a letelepült nomádokat megtanítaná a homok megkötésére, akkor Szafuta magához vonzaná a többi nomádot is, azok pedig, akik már megtelepedtek ott, nem szaladnának széjjel. Ért most már engem, Marija Nyikiforovna? Az orosz telepesek ültetvényeit pedig mind ritkábban és ritkábban pusztítanák el... Különben is: már régóta nem találunk senkit, aki elmenne Szafutába: messze van, az isten háta mögött – mindenki visszautasítja. Mit szólna hozzá, Marija Nyikiforovna?

Marija Nyikiforovna elgondolkozott.

Hát el kell temetnie a fiatalságát ebben a homoksivatagban, vad nomádok között, és itt kell meghalnia káspifűzbokrok közt, abban a meggyőződésben, hogy ez a félholt sivatagi cserje az ő számára a legkülönb emlékmű és az élet legnagyobb dicsősége?!...

És hol van a férj, az élete párja?...

Ekkor Marija Nyikiforovnának másodszor is eszébe jutott az okos, nyugodt nomádvezér, a sivatagi törzsek bonyolult és

mély élete, megértette a homokbuckák közé szorult két nép egész kilátástalan sorsát, és elégedetten azt mondta:

– Rendben van. Vállalom... Ötven év múlva, öregasszony koromban majd igyekszem eljönni magához... Nem homokon jövök, hanem erdei úton. Várjon rám, erőt, egészséget!

Az osztályvezető meglepődve odalépett hozzá.

– Marija Nyikiforovna, maga egy egész népet is el tudna vezetni, nemhogy egy iskolát. Nagyon örülök, de valahogy sajnálom magát, és restellem magam... De a sivatag a jövő világa, nincs mit félnie, az emberek pedig hálásak lesznek, ha majd fa nő a sivatagban... Sok szerencsét kívánok magának!

Makai Imre fordítása

Élt-e az ő Aphroditéja? – e kétséggel és reménykedéssel Nazar Fomin most már nem az emberekhez, nem a hivatalokhoz fordult – tőlük azt a választ kapta, hogy sehol sem bukkantak nyomára az ő Aphroditéjának –, hanem a természethez, az égboltho z, a csillagokhoz és a látóhatárhoz. Hitt abban, hogy van a világon valami közvetett jel vagy homályos jelzés, melyből megtudhatja, létezik-e még az ő Aphroditéja, vagy keble már kihűlt. Mikor előjött hevenyészett fedezékéből, meg-megállt egy jámbor, kék színű kis virág előtt, hosszasan elnézte, s végül megkérdezte: „Nos, te jobban tudsz mindent, te az egész földdel kapcsolatban állsz, én meg magányosan járok – él-e még, vagy sem, Aphrodité?" A virág a férfi bánatára és kérdésére csak hallgatott, s a maga módján élt tovább, a szél közömbösen suhant a fűszálak fölött, mint ahogy talán Aphrodité sírja vagy élő, mosolygó arca fölött. Fomin a messzeségbe bámult, a látóhatár fölött úszó, csillogó fényű felhőkbe révedt, s arra gondolt, hogy onnan a magasból talán meglátható, vajon hol is van most Aphrodité. Hitt benne, hogy a természetben van egy olyan mindent átfogó jelrendszer, melynek révén érzékeljük a csapás okozta bánatot, vagy boldogságot, ha szeretteink, javaink megmaradtak, s az élők és holtak általános kapcsolatán keresztül látni akarta az alig észlelhető titkos híradást felesége, Aphrodité, sorsáról – életéről vagy haláláról.

Aphrodité még a háború kezdetén elveszett a keletre vonuló tömegben. Nazar Ivanovics Fomin akkor már bevonult, és semmit sem tehetett a szeretett lény megmentéséért. Aphrodité fiatal, okos, barátságos asszony volt, nem tűnhetett el nyomtalanul, nem halhatott éhen övéi között. Természetesen, elképzelhető volt a végtelen utakon valami baleset vagy váratlan pusztulás. De sem a természetben, sem az emberekben nem lehetett felfe-

dezni szomorú hírt hozó hangot vagy gyöngéd remegést, amelyre a férfi szíve várt, s éppen ezért Aphroditénak élnie kellett. Fomin átadta magát az emlékezésnek, és felidézte a félbeszakadt boldogság állomásait...

Emlékeiből előbukkant egy napsütötte város, vakító mészkőfalak, piros cserepes háztetők, s a kéklő ég alatt gyümölcseiket érlelő, pompás kertek. Déltájban rendszerint abba a kávéházba járt reggelizni, amely a téglagyár építési irodája mellett helyezkedett el, ahol Fomin munkavezetőként dolgozott. A kávéházban gramofon szólt. A férfi odament a pulthoz, virslit kért káposztával, meg „repülőnek" becézett, sózott zöldborsót, amit nagyszerűen lehetett szájba „repíteni", meg egy pohár sört ráadásul. Amíg a csaposnő megtöltötte a poharát, Fomin erősen figyelt, megkövetelte, hogy sörrel, és ne habbal töltsék meg. Minden áldott nap csak a hab elleni hadakozással volt elfoglalva, s egyszer sem nézte meg tüzetesebben a kiszolgálónőt, nem is emlékezett rá, mikor kiment a kávéházból. Egyszer azonban az asszony váratlanul, szomorúan felsóhajtott, mire Fomin ráemelte tekintetét, és hosszan elnézte. A csaposnő is visszanézett: a hab kifolyt a pohárból, de ő észre se vette, önfeledten nézte a férfit. „Megállj!" – szólalt meg akkor Fomin, és csak most fedezte fel, hogy derűs arcú, fiatal nő áll előtte: fekete szeme csak úgy ragyog, s tekintetében furcsán egybeolvadt mélázás, gúny, és mindez pompás összhangban volt dús fekete hajkoronájával.

Fomin elfordította tekintetét, de az asszony arca lenyűgözte, ez az érzés egészen elhatalmasodott rajta, eszét vette, felbolygatta nyugalmát, de mégis a boldogság felé sodorta. Csak nézte, nézte a sör habját, és már csöppet sem zavarta, hogy szétfolyik a pult márványlapján. Később mosolyogva elnevezte Natalja Vlagyimirovnát Aphroditénak, mert ő szintén a habok fölé emelkedett, bár nem a tenger habja fölé. Nazar Ivanovics és Aphrodité két és fél esztendős megszakítással húsz évet éltek együtt mint férj és feleség, s csupán a háború választotta el őket egymástól; most pedig egyre csak az asszony sorsát tudakolja a növényektől, a föld jóságos teremtményeitől, de kérdéseivel az ég vándorait, a felhőket és a csillagokat is ostromolja.

A hátországba települteket felkutató iroda nagy igyekezettel és régóta kereste Natalja Vlagyimirovna Fominát, de még mindig nem akadt nyomára. Senki sem állt közelebb Nazar Ivanovicshoz, mint Aphrodité; életszükséglete lett, hogy beszélgessen

vele, mert ezek a beszélgetések segítették a gondolkodásban, és erőt, biztonságot adtak a feladatok elvégzéséhez. És most, a háború alatt, Aphroditétól immár negyedik éve távol, Nazar Ivanovics Fomin minden szabad percében hosszú leveleket írt, s valamennyit Buguruszlanba küldte, a hátországba telepítetteket kutató központba, azzal a kéréssel, hogy ha a címzettet megtalálják, juttassák el hozzá. A háború kezdete óta már valószínűleg sok ilyen levél gyűlt össze a tudakozóirodában – egyesek közülük eljutnak a címzettekhez, mások meg olvashatatlanná sárgulnak. Nazar Ivanovics nyugodtan, részletesen írt mindenről a feleségének, hitt abban, hogy él, hitt a találkozásukban, de még egyetlenegyszer sem kapott választ Aphroditétól. A Fomin parancsnoksága alatt álló katonák és tisztek éberen vigyázták a postát, nehogy elkallódjon a parancsnoknak szóló levél, mert szinte ő volt az egyetlen, aki nem kapott levelet sem a feleségétől, sem a rokonaitól.

Réges-régen elszálltak azok a boldog, békés évek. Igaz, nem is tarthattak mindörökké, hiszen a boldogságnak változnia kell, hogy maradandó legyen. A háborúban Nazar Ivanovics Fomin egészen más boldogságra bukkant, mint a korábbi békés munka, de ez is rokon volt az előbbivel; a háború után viszont azt remélte, hogy majd más, magasabb rendű életre lel, mint amilyenből dolgozó emberként és katonaként már kivette a részét.

Az elővéd egységei elfoglalták azt a déli várost, amelyben Fomin a háború előtt élt, és dolgozott. Fomin ezrede tartalékban volt, nem vetették harcba, mivel nem volt rá szükség.

Az ezred a városban a második menetlépcsőben helyezkedett el, hogy a későbbiek folyamán meginduljon nyugat felé. Nazar Ivanovics nyomban az első pihenőnapon levelet írt Aphroditénak, és utána körülnézett abban a városban, amely számára a legkedvesebb volt az egész orosz földön. A várost romokba döntötte a tüzérségi tűz, lángok martaléka lett, legerősebb épületeit is porig bombázták az ellenséges gépek. Fomin már hozzászokott a harckocsik tiporta gabonatáblákhoz, a lövészárkoktól szabdalt földekhez, az ágyútűzzel elpusztított emberi településekhez; a háború szántotta fel, s olyan magot vetett a földbe, ami sohasem nő ki belőle: a gonosztevők tetemeit és azt a magot,

mely az alkotó életre született, de csak örök emlékül szolgálhat: katonáink testét, melyek holtukban is vigyázták a földet.

A gyümölcsöskerten át Fomin arra igyekezett, ahol valaha Aphrodité kávéháza állt. December volt. A csupasz gyümölcsfák dermedten aludták szomorú téli álmukat, az ősszel még gyümölccsel telt ágakat sorozatok golyói csonkították, s tehetetlenül csüngtek néhány rostszálon; alig néhány ág maradt sértetlenül. Sok fát a védővonal kiépítéséhez irtottak ki a németek.

Az épület, amelyben immáron több mint húsz éve a kávéház volt, majd később lakóházzá alakították, most romokban hever, halott, csupán a szél kavargatja, sodorja tovább üszkös-poros maradványait. Fomin még emlékezett a ház formájára, de nemsokára ez is elmosódik majd benne, ezt is elfelejti. Vajon nem ugyanúgy fekszik-e valahol a távolban, valami elhagyott mezőn Aphrodité szeretett, hideg teste, a férgek lakomájaként, s oszladozik a vízben, és szárítja, széthordja lassan a szél, hogy Aphrodité életének egész anyaga nyomtalanul eltűnjék, s az ember feledésbe merüljön?...

A férfi továbbindult a városszélre, ahol gyermekkorát töltötte. A kihalt vidék megdermesztette szívét, a kései halálhírt hozó szél az üres házak romjai közt lengedezett. Megpillantotta a hajlékot, melyben gyermekkorában élt és játszadozott. Az öreg faház alapjáig leégett, szétmorzsolódott cserép fedte a hajdani otthon helyét a megperzselt földön. Az udvaron a topolyafa – nyáridőben sokszor aludt árnyékában a kis Nazar – ott feküdt kivágva, holtan a tuskó mellett, kérgét is lehántották.

Fomin sokáig állt gyermekkorának fája mellett. Dermedt szíve egyszerre érzéketlenné vált; nem tudott több szomorúságot befogadni. Néhány épen maradt tetőcserepet szépen élére rakott, mintha előkészítené az anyagot az új építkezéshez, vagy magokat gyűjtene, hogy újra bevethessék Oroszországot. Ezek a tetőcserepek, meg a többiek is, azokban a környékbeli műhelyekben készültek, melyeket Fomin létesített a békeidőkben, s évekig irányította őket.

Fomin kiment a sztyeppre; ott, a várostól kétversztányira valaha ő tervezte és építette meg az első víztárolót. Milyen boldog építő volt akkor... De most szomorú és puszta ifjúságának földje, végigszántotta a háború és terméketlenné változtatta; ismeretlen fűszálak kandikáltak ki a vékony, olvadó hó közül, s közönyösen, megadóan lengedeztek a szélben... A töltéseket

középen felrobbantották, a víztároló kiszáradt, a halak megdöglöttek.

Fomin visszatért a városba. Megtalálta a Sevcsenko utcát és azt a házat, amelyben a rosztovi műszaki középiskola befejezése után lakott. A ház ugyan már nem volt meg, de a pad előtte épen maradt. Korábban ez a pad éppen a lakása ablaka alatt állt; esténként elüldögélt rajta, kezdetben egyedül, majd később Aphroditéval. Igen, ebben a lerombolt házban lakott egy utcára néző szobában. Apja, az öntőüzem művezetője, váratlanul meghalt, még amikor Fomin Rosztovban tanult, anyja másodszor is férjhez ment, és végleg Kazanyba költözött. Az ifjú Nazar magányosan élt, de a napfényes világ, tele vonzó emberrel, az ifjúság varázsos világa, az örök, megfejthetetlen titkok, a még rendezetlen és szegényes, de a bolsevik munkások vágyaival, lelkesedéssel és reménnyel teli világ – igen, ez a világ várta az ifjút, és kitárult előtte az ismerős, drága föld, amelyet kifosztott, kiszipolyozott az első világháború.

Leült a padra, amelyen sokszor beszélgetett, enyelgett Aphroditéval a csöndes nyári estéken.

Most szétrombolt, sivár világ hevert előtte, s talán legdrágább barátja sincs már az élők sorában. Most mindent újra kell kezdeni, hogy folytathassa azt, amit negyedszázada kigondolt.

Nazar Fomin sorsa bizonyára egészen másként alakul, ha ifjúságának napjait nem lelkesíti a munkásosztály életének értelmébe vetett hite. Talán nyugodtabban él, de unalmasan és eredménytelenül; lett volna magánélete, de azt a sorsot soha nem ismerhette volna meg, amikor szívét a népre bízva, többet érzett és tudott meg, mint ha magának élt volna. Az emberiségnek adta mindenét. A magányos ember nem érti meg létének célját és értelmét, de amikor eggyé forr a teremtő néppel, a természettel, az egész világgal, a múlt és a jövő reményével – akkor feltárul előtte az a gazdag forrás, melyből táplálkoznia kell, hogy kiapadhatatlan erőre tegyen szert munkájához, létének szükségességébe vetett hitéhez.

Szovjet-Oroszország akkoriban tette meg az első lépéseit. A nép megindult a magasztos úton a történelmi jövő felé, amelyben még senki sem járt előtte. Minden reményét szerette volna valóra váltani, az emberi élet örök értelmét és tekintélyét munkával, hőstettekkel akarta megteremteni, és szerette volna más népekkel is megosztani... Fominnak ifjúkorában furcsa látomá-

sa volt az Azovi-tengeren. Ott állt a tengerparton; egy magányos halászbárka egyre távolodott a kék tengeren az aranyfényben tündöklő égbolt alatt; a bárka egyre kisebb lett, szelíd fehér vitorláján visszatükröződött a nap, de az emberek még sokáig szemmel követték a partról; aztán végleg eltűnt a bűvös látóhatár szélén. Nazar akkor örömöt, vágyat érzett, mintha valaki – aki nagyon szereti – hívná a ragyogó ég és víz messzeségébe, de ő még nem tud a nyomába szegődni. Abban az órában a világ és idő messzeségébe távolodó Szovjet-Oroszország is olyan volt számára, mint ez a hajó.

Még egy nap eszébe villant: délfelé járhatott az idő, Nazar áthaladt a mezőn, majd leereszkedett a burjánzó dús füvű vízmosásba, a nap a magasból csak úgy csalogatta az embereket, s a föld sötétjéből különböző növények, élőlények siettek ki hozzá vendégségbe – mindegyik más színű volt, egyik sem hasonlított a másikhoz: ki hogy tudott, létrejött, életre kelt, és szilajul lélegezve, győzedelmesen igyekezett, hogy ott legyen minden létező nagy találkozóján s jusson ideje megszeretni az élőlényeket, majd örökre elválni tőlük. Az ifjú Nazar Fominban akkor végtelen bánatot keltett a világmindenség; ezt megérteni, kimondani, leküzdeni csak az ember tudja, és ez a feladata is. Akkoriban örült neki, hogy ilyen emberi feladat vár rá, s előre tudta, hogy vállalhatja, mert a munkásosztály és a bolsevikok az emberiség minden terhét, kötelezettségét magukra vállalják, és hősies munkával, rátalálva életük értelmére, a munkásnép teljesíti hivatását: az emberiség kilátástalan sorsa igazságosra fordult. Így gondolta ezt Nazar Fomin ifjúkorában. Inkább csak érezte, mert akkoriban még nem tudta világos szavakkal megfogalmazni az emberek gondolatait, számára elegendő volt az a boldog tudat, hogy a sötétség, amely az egész világot elfödi, és beárnyékolja az emberiség lelkét, nem tart örökké, csak olyan, mint a hajnal előtti köd.

Nazar Fomin kortársai, komszomolisták és bolsevikok ugyanúgy lelkesedtek az új világ megteremtésének eszméiért. Akárcsak Nazar, ők is tudták, és vallották, hogy Lenin hívta harcba őket az egész emberiségért, hogy az egész világon elkezdődjék végre az igazi élet, valóra váljanak az emberek reményei, amelyeket hosszú évszázadokon át munkával s halálos áldozatok árán kiérdemeltek, s az esztendők tapasztalataiban, türelmes elmélkedéseikben megőriztek...

A rosztovi szakközépiskola befejezése után Nazar Fomin visszatért szülővárosába, abba a városba, ahol most magányosan üldögélt. Mikor az iskolát befejezte, építésztechnikus lett, és megkezdődött alkotó tevékenysége. A mindennapok megszokottsága, a szürke anyag is oly közel állt szívéhez, hogy valósággal szellemi tápláléka lett, és munkára ösztönözte. Ma már nem emlékezett rá: elismerte-e akkoriban, hogy minden valóban fenséges dolgot a mindennapi szükséglet teremt; viszont a tulajdon két kezével alakította akkor az anyagit szellemivé, és hitt a forradalom igazában, mert önmaga valósította meg, és látta, milyen hatása van népe sorsára.

Nazar Fomin kezdetben egy falusi tűzállótégla-gyár építését vezette a kerületben. Ez nem volt túl magas állás, de a munka lelkesítette, nem hivatalnak, hanem élete értelmének tekintette. Elnézte a kis kézműipari műhelyben elkészített első cserepet, megsimogatta, megszagolta, s szobájába vitte, hogy este és reggel még egyszer megnézhesse: valóban jó és tartós-e, megfelelő lesz-e a falusi kunyhók szalmateteje helyett, megvédi-e a falusiak hajlékát a tűztől. Akkoriban még a kerület tűzeseteinek statisztikáját is tanulmányozta az elöljáróság adataiból, és kiszámította: ha majd égetett cserép fedi a kunyhókat szalma helyett, akkor a tűzkárok megtakarításából például, három év leforgása alatt minden faluban jó, bő vizű artézi kutat lehet fúratni, további három-négy év megtakarításából pedig helyi villanytelepet és mellé őrlő- meg darálómalmot építhetnének. Ezeket fontolgatva Nazar Fomin élvezettel nézegette a tetőcserepet, és azon törte a fejét, hogyan lehetne tartósabbá, olcsóbbá tenni. Csak a cserép, a tégla foglalkoztatta – pótolta a könyvet, a barátot, az embert; csak később ébredt rá, hogy az embert semmilyen tárgy sem pótolhatja, de ifjúkorában megelégedett az emberről alkotott elképzeléssel.

Van olyan időszak, amikor az embereket csupán a remény s a jobb életbe vetett hit élteti, van olyan is, amikor az élő nemzedéket csak a múlt emléke nyugtatja meg, és van olyan boldog idő is, amikor az emberek szíve együtt dobog a világ történelmi fejlődésével. Nazar Fomin a boldog idők gyermeke volt, és kezdetben sok kortársához meg a vele egy elvet vallókhoz hasonlóan úgy vélte: beköszöntött a szelíd öröm, béke, boldogság, barátság korszaka, amely lassan, fokozatosan meg-

hódítja az egész földkerekséget. Ennek megvalósításáért elég dolgozni és építeni. Így gondolta ezt akkortájt az ifjú Fomin.

Megteremtette lelki egyensúlyát felesége, Aphrodité iránti szerelmével, hűségével, és ezzel megzabolázta nyugtalan szenvedélyét, amely magával ragadta az érzéki világ sötét berkeibe, ahol noha haszontalanul, bár kellemesen tengetheti életét az ember; belevetette magát a munkába, szolgálta az eszmét, mely egész lelkét betöltötte – ez nem őrölte fel az embert, ellenkezőleg, új erőt adott, gyönyörűsége nem volt féktelen és kimerítő, hanem szelíd, csöndes jótétemény.

Akkoriban Nazar Fomin, akárcsak nemzedékének többi tagja, igyekezett még lelket önteni az addigi nyomorúságos, elszigetelt, értelmetlen világba.

Kezdetben tűzálló tetőcserepeket készített; majd megbízatása kiterebélyesedett, rövidesen megválasztották a lakótelepi tanács elnökhelyettesének; munkája folytán ő lett a települési munkák irányítója, mi több, az egész környék hozzá tartozott. Akkoriban a város még csak település volt, de kerületi, járási központnak számított.

Fomin duzzasztógátakat épített a száraz sztyeppen, hogy legyen ivóvize az állatoknak, a kis településeken kutakat ásott, betongyűrűs kutakat, és a kerület útjait kikövezte a helyben kibányászott kővel, hogy leküzdje a falusi gazdaságok szegénységét, és az egész népet paraszti lelkülettel töltse meg.

De már akkor is sokkal fontosabbra gondolt; ez a gondolat boldog örömmel töltötte el, s még álmában sem hagyta el. Két esztendeig formálta dédelgetett tervét, míg a kerületi végrehajtó bizottság végül engedélyt adott, hogy hozzákezdjen megvalósításához. Helyi villanytelepről volt szó, s egyben a hálózat további bővítéséről az egész járás területén. Több fényt akart adni az embereknek, hogy olvashassanak, gépi erőt a munka megkönnyítéséhez, és télire jó meleget a lakóházakba, az állatoknak az istállókba.

Ha valóra válik ez az álom, megváltozik az emberek élete, megszabadulnak a szegénységtől, a csüggesztő munka terhétől, mely velejéig kiszipolyozta őket, s nem nyújtott jobb módot számukra...

Az emlékezés árnyai végigsuhantak Fomin ezredes arcán, ahogy ott ült a megsebzett város romjai közt; ezt a várost annak idején együtt építette az elvtársaival. A visszaemlékezés egyszer

mosolyt, másszor szomorúságot, majd a régmúlt képeit idéző csöndes tűnődést csalt arcára.

A villanytelepet megépítette. A kerületi művelődési házban bált rendeztek az akkori időkhöz mérten igen nagy kapacitású villanytelep megindításának tiszteletére, és Aphrodité ragyogó villanyfényben ropta a táncot a háromtagú harmonika-zenekar muzsikájára, és talán még Nazarnál is boldogabb volt, mert férje álma megvalósult.

Akkoriban nem volt könnyű feladat az építkezés irányítása. A kerületi költségvetésben, bizony, szűkmarkúan mérték a pénzt; meg kellett tehát magyarázni a villamos energia hasznosságát a kerület lakosságának, hogy munkájával és összekuporgatott kis pénzével hozzájáruljon a villanytelep és -hálózat megépítéséhez. Hogy terve sikerüljön, Fomin a kerületben harmincnégy falusi villamosítási társulást létesített, és ezeket kerületi szövetségbe egyesítette. Mindehhez sok szívre, fáradhatatlan munkára volt szüksége. Eszébe jutott egy kis falusi árva lány, Jevdokija Remejko. Szülei után maradt valami kevés öröksége, azt adta be az utolsó kopejkáig részvényként a társulásba, és a villanytelep-építkezésen ácssegédként dolgozott, sok másnál szorgalmasabban és kitartóbban. Jevdokija Remejko, ha még életben van, idős asszony lehet, mert ha fiatal volna, bizonyára a Vörös Hadseregben szolgálna vagy a partizánokkal. Sokan mások is eszébe jutottak Fominnak azok közül, akikkel akkor régen együtt dolgozott – parasztok és parasztasszonyok, telepesek, öregek és fiatalok. Ezek az emberek tiszta szívvel, lelkesen, minden tudásukkal építették akkor az új világot. Rejtett képességeik felbukkantak, szárnyra kaptak az értelmet adó munkában; lelkük, életfelfogásuk tisztán ragyogott, s úgy terebélyesedett, fejlődött, akár a növény, amelyről elhengerítik a nehéz követ. A villanytelep építése még be sem fejeződött, de Fomin elégedetten látta, hogy az építők, a parasztok, akik a mezei teendők ellátása után önkéntesen dolgoztak, szenvedéllyel végzik munkájukat, és az összetartozás, a kapcsolat a munkásosztállyal, amely gépeket adott a villanyáram előállításához, kezdte kiszorítani a nyomorúságos magára hagyatottság érzését, a környező ismeretlen világ iránti szolgai közönyt és a világtól való félelmet. Az az igazság, hogy minden ember titkos vágya kitörni a szűk portájából, a magányból, és megismerni a világmindenséget, de ehhez meg kell találni a legelérhetőbb, legmegfelelőbb utat.

Az öreg paraszt, Jeremejev, ki is fejtette erről Fominnak eléggé kusza gondolatait:

„Bizony érezzük, Nazar Ivanovics, hogy a szovjethatalom lehetőséget ad nekünk az életre: cselekedj, örülj, és magad felelj a jóért meg a rosszért, hiszen te tudod, úgymond, nem közömbös kívülálló vagy már. Korábban meg ilyen volt az élet: megbújsz az anyaméhben, nem tudsz semmiről, aztán a világra jössz, és csak úgy szorongat a szegénység, keserűség; nyomorúságos kunyhóban laksz, a fény sem szűrődik be oda, aztán ha meghalsz – feküdj nyugodtan a sírban, s felejtsd el, hogy léteztél. Mindenki a másik útjában állt! Most meg egymást segítjük – hát ez a szovjethatalom meg a szövetkezés!"

Merre lehet most a vén Jeremejev? Él-e vajon? Nem valószínű, sok idő telt el azóta...

A villanytelep nem sokáig működött; üzembe helyezése után hét nappal leégett. Nazar Fomin akkor éppen negyvenversztányira volt a településtől; azért ment el, hogy megnézze a Dubrovka-tanya melletti gátat, amit elmosott az őszi áradás. Meg akarta beszélni a helyreállítási munkák menetét. A tűzről lovas futár értesítette, és Fomin azonnal visszaindult.

A település határában, ahol tegnap még ott állt a villanytelep vályogépülete, most semmi sem látszott. Minden porrá égett. Csak a gépek halott fémteste maradt meg a tűzben, a réz alkatrészek megolvadtak; a gépek alján szétfolyt az armatúra, és a megolvadt csapágy megkocsonyásodva olyan volt, mint a megfagyott könnyek. A generátorban a gyűrűk szétmállottak, füstté lett az egész tekercselés.

Nazar Fomin ott állt halott gépei mellett; a kiolvadt finom alkatrészek helyén vaksi üregek meredtek rá, ott állt, és sírt. Az erős szél egykedvűen rázta a tűz idején földre hullott vaslemezeket. Élete e keserű órájában Fomin az égre emelte tekintetét; fölötte szél kergette sötét, őszi fellegek úsztak, unottan és részvétlenül bámultak le az emberre, mert a természet, bár óriási, mégis magányos, és önmagán kívül mást nem ismer. Csupán itt – ahol minden a tűz martaléka lett – volt más a kép; itt az emberek alkotta, egymás iránt érző világ volt jelen, itt kicsiben megvalósult a jobb élet reménye, az önmagát is elnyomó, lenyűgöző természet megváltoztatására, felfrissítésére. A világmindenségben létező remény csupán az emberek szívében és tudatában él, de talán nem is minden emberben, hanem elsősorban

azében, aki áldozatokon, munkán, a forradalmon keresztül jutott el sorsának ilyen megértéséhez. Lám, milyen kicsi a jótékony erő világméretekben, és mennyire kell óvni.

Nazar Fomin számára szomorú időszak kezdődött; a nyomozó szervek megállapították, hogy a villanytelep nem véletlenül, gondatlanságból égett le, hanem bűntény történt, felgyújtották. Ezt egyszerűen képtelen volt felfogni – hogyan lehetséges, hogy az, ami mindenki számára jó, gyűlöletet vált ki, és gonoszságra késztet. Elment, hogy megnézze azt az embert, aki felgyújtotta a villanytelepet. A bűnöző külsőre egyszerű embernek látszott, aki csöppet sem restellte tettét. Szavaiból engesztelhetetlen gyűlölet áradt, s ez fűtötte letartóztatása alatt is. Fomin már nem emlékezett a férfi arcára és szavaira, de felrémlett benne, milyen leplezetlen gyűlölettel beszélt előtte, a főépítész előtt, s magyarázta el gaztettét, amely kielégítette értelmét és lelkiismeretét. Ahogy Fomin végighallgatta a bűnözőt, megértette, hogy szóval jobb belátásra bírni nem lehet, csak tettekkel, de erre sohasem kerülhet sor, mert mielőtt bármit is véghezvinnének, az ilyen ember tönkretesz, megsemmisít mindent, amit nem ő alkotott.

Fomin olyan valakivel találta magát szemben, akiről azt hitte, már nem létezik a földön, vagy a forradalom után ártalmatlanná, tehetetlenné vált, még ha él is. A valóságban ez a lény dühödt gyűlölettel telve élt, s még eszméje is volt, melynek igazában bízott. Fominban ekkor megingott az a hit, hogy a földön hamarosan boldogság lesz úrrá; a ragyogó jövő képe, melyet fantáziája festett, távolodott a ködös látóhatáron; talpa alatt ismét ott volt a kemény, áthatolhatatlan szürke föld, amelyen olyan sokat kell még járni, hogy elérhető legyen a csillogó, közelinek és elérhetőnek tűnő világ.

A villanytelep építői és résztulajdonosai gyűlést hívtak össze. A résztvevők meghallgatták Fomin felszólalását, és néma töprengésbe merültek, nem titkolták keserűségüket, bánatukat. Aztán szót kért Jevdokija Remejko, és félénken azt javasolta: gyűjtsenek ismét pénzt, és építsék fel újra a leégett villanytelepet. Egy-másfél év elegendő lesz hozzá, mondta Remejko, de talán még hamarabb is elkészül. „Nincs jobb dolgod, te lány – tréfálkozott az egyik paraszt, már nem tudni, ki volt –, egyik kelengyéd a tűz martaléka lett, erre a másikat is odaadod: hogy fogsz férjhez menni? Senki se vesz el, elfonnyadsz, megöregszel!"

Miután kiszámították, mennyi kártérítést kapnak a biztosító-

tól, és mennyivel kell megpótolniuk a munkával megtakarított pénzecskéjükből, a részvényesek úgy határoztak, hogy másodszor is megépítik a villanytelepet. „A villanyfény kialudt – mondta Jevtuhov kádármester –, de mi kiolthatatlanul élni fogunk továbbra is! Magának meg, Nazar Ivanovics, egytől egyig kategorikusan azt javallanánk, hogy úgy építsük fel a telepet, olyan méretben és tervezet szerint, amilyen vót!" Jevtuhov a kis és nagy ügyeket mindig „kategorikusan" szerette javasolni, élni is kategorikusan és forradalmian élt; Nazar Fomin komor lelkét jóleső melegség járta át. Hirtelen nem is tudta, mit tegyen, mit mondjon. Magához vonta Jevdokija Remejkót, és az emberek előtt szégyenkezve, arcon akarta csókolni, de csak a füle fölötti sötét hajtincset merte megcsókolni. Így volt valóban, s a boldogság pezsdítő érzése, Remejko hajának illata, szelíd tekintete mindmáig megmaradt Fomin emlékezetében.

És Nazar a régi helyén felépítette az új villanytelepet, melynek teljesítőképessége kétszerese volt az előzőnek. Ez a munka majdnem két évig tartott. Ekkor történt, hogy Aphrodité elhagyta Nazar Fomint; az asszony megszeretett egy moszkvai mérnököt, aki a rádióközpont szerelésére érkezett, s hozzáment. Fominnak sok barátja volt a parasztok, a munkások között, de szeretett Aphroditéja nélkül árvának érezte magát, szíve megremegett a magánytól. Azelőtt örökké arra gondolt, hogy hűséges Aphroditéja: istennő, most viszont szánalmas volt, ahogy epekedett, új szerelemre vágyott, örömre és gyönyörre áhítozott, s ezek az érzések erősebbnek bizonyultak akaratánál, hűségénél, büszke állhatatosságánál az iránt, aki egyedül őt és kitartóan szerette. Nazar Fomin az elválás után sem tudta elfeledni az asszonyt, s úgy szerette, mint azelőtt; nem is hadakozott érzései ellen, amelyek egyre jobban kínozták; igaz, a körülmények elragadták a feleségét, és az asszony fizikailag eltávolodott tőle, de hát nemcsak fizikailag, közvetlen közelben lehet egy embert birtokolni, örülni mellette – az is elég, ha a szeretett lény szívünk örökös lakója; ez így természetesen nehezebb és kínzóbb, mint a közeli, kielégített birtoklás, mivel a közömbös társ iránti szerelmet csupán a hűség ereje tartja fenn, anélkül hogy viszontszerelmet kapna. De vajon Fomin és többi honfitársai azért munkálkodnak-e a világ sorsának jobbra fordításán, hogy uralkodjanak fölötte, vagy mint tulajdonukat birtokolják?... Fominnak eszébe jutott, hogy akkor különös, azóta sem tisztázott elképzelés

ötlött fel benne. Ahogy Aphroditétól elvált, úgy érezte, valami gonosz erő ismét keresztezi az élete útját; indítóoka ennek is valószínűleg ugyanaz volt, mint a villanytelep elpusztításának. Megértette az események közti különbséget, látta, hogy egészen más dologról van szó, de mindkét esemény kegyetlenül megtépázta életét, és mindkettővel neki egyedül kellett megküzdenie. Lehet, hogy ő is hibás volt kettejük dolgában Aphroditéval – hiszen a rossz anélkül is bekövetkezik, hogy óhajtanánk, váratlanul, észrevétlenül, olyankor, amikor az ember, erejét megfeszítve, társa javán fáradozik. Talán azért van így, mert minden szív másként reagál: az egyik, ha jót kap, az egészet maga használja fel, így a jóból már nem marad semmi másoknak; a másik szív meg a rosszat is jóvá alakítja, és nemcsak magának, másnak is juttat belőle.

Aphrodité elvesztése után Nazar Fomin ráébredt, hogy az általános boldogság és életöröm, ahogy korábban elképzelte, hazug álom, és nem ebben rejlik az emberi igazság és az igazi boldogság. Legyűrte szenvedéseit, türelemmel viselte el azt, ami el is pusztíthatta volna. Lassan összeszedte magát, és egyszerre szabad örömérzés töltötte el újra, amelyet már nem gátolt a véletlen, és semmilyen gonosz erő. Belátta, hogy korábban naivan gondolkozott, a csapások alatt megedződött, és megtanulta, hogyan kell leküzdeni a nagy keserűséget, ha az ember útjába akad; és akkor az eddig világosnak, elérhetőnek tetsző világ távoli, titokzatos homállyá változott, nem mintha sötétség, szomorúság, szörnyűség uralkodna benne, hanem mert a világ valóban mindenképpen olyan óriási, hogy egyszerre átlátni nem is lehet – sem lélekben, sem térben. Ez az új elképzelés jobban kielégítette Fomint, mint az a szegényes boldogság, melyért – korábban így gondolta – éltek az emberek.

De Fomin akkor nemzedékével együtt az egész orosz-szovjet nép életútjának csak a kezdetén állt; mindez, amit akkortájt átélt, nehéz sorsának csupán kezdő lépései, az ifjú első próbatételei voltak; előkészület arra a szükségszerű történelmi feladatra, amelynek megoldásához népe hozzákezdett. Abban, hogy valaki egyéni boldogságra törekszik, lényegében van valami megalázó, bizonytalan; csak a népért – amelynek ő is gyermeke – hozott áldozatos munkával, nagy tettekkel kezdődik az ember, és ebben rejlik beteljesülése, örök igazi boldogsága, melyet már nem pusztíthat el semmilyen csapás, bánat, keserűség. De akkor nem

tudta eltitkolni elkeseredését, szomorúságát, s ha akkor nem állnak mellé barátai, talán teljesen elveszti lába alól a talajt, s nem tudja összeszedni magát. „Nyugodj meg – mondta megértően egyik jó barátja –, nyugodj meg végre! Mi mást vártál? Ki teremtett itt nekünk örömöt és igazságot? Magunknak kell megteremteni, ezért ad értelmet életünknek a párt... A párt! az emberiség élgárdája, és te gárdista vagy! A párt nem jámbor borjakat nevel, hanem hősöket, a harcok és forradalmak nagy korszakához. Feladataink szüntelenül növekednek, olyan magaslatokra hágunk, ahonnan a világ végéig elláthat szemünk! Mit búsulsz, mért csüggedsz? Tarts velünk, hiszen nem csak az otthoni tűzhely ad meleget, s nem csak a feleségtől kapsz szeretetet! Okos ember vagy, jól tudod, nincs szükségünk hitvány szemétre! Most más idők járnak!"

Fomin a „gárda" szót akkor hallotta először... Élete ment tovább. Aphroditét, akit vérig sértett második férje csapodársága, egyszer találkozott Nazarral, s elmondta, hogy szomorú az élete, és vágyik utána. Belátta, hogy rosszul értelmezte az életet, csak élvezni akarta, de a kötelességből meg a nehézségekből nem akart részt vállalni. Nazar Fomin csendben végighallgatta az asszonyt; a féltékenység, a sértett önérzet még élt a lelke mélyén, ha el is nyomta, el is hallgatta. Mégis az öröm, amely Aphroditét láttán elfogta, az asszonyi szív dobogása eloszlatta bánatát, és két és fél éves távollét után megcsókolta Aphrodité feléje nyújtott kezét.

Szálltak az évek újra egymás után. Fomin nemegyszer a körülmények áldozata lett, a pusztulás szélére sodorták, de lelke már nem tört meg a csüggedésben, reménytelenségben. Élt, gondolkozott, mintha egy erős, nagy, segítő kéz vezette volna gyöngéden, de határozottan előre, s e nagy kéz melege a szívéig hatolt.

– Viszontlátásra, Aphrodité! – mondta hangosan Nazar Fomin. Bárhol is legyen, halott vagy eleven, ebben az elnéptelenedett városban máig megőrizte a föld az asszony lába nyomát, és ujjai melegét az elhamvadt tárgyak. A városban ott éltek mindenütt láthatatlanul az asszony életének apró jelei, ezek egészen sohasem tűnnek el, bárhogy változzék is a világ. Fomin Aphrodité iránti szerelme már azzal is beérte, hogy valaha az asszony is ott lélegzett, s a haza levegője még megőrizte ajka melegét,

testének gyönge illatát – hiszen a világon nincs teljes megsemmisülés.

– Viszontlátásra, Aphrodité! Most csak emlékeimben élsz, de egyszer majd épségben, egészségben akarlak látni!...

Fomin felkelt a padról, végignézett a város romtengerén, meghajtotta előtte fejét, és visszatért az ezredhez. Szíve – mely megtanult tűrni, mindent el tudott viselni, még az örök elválást is – megőrizte a ragaszkodást és hűséget élete végéig. Titkon büszke volt, mint a katona, aki bármilyen munka és emberi hőstett elvégzésére képes; és Fomin boldog volt, amikor legyőzte a földbe vagy betonba ágyazott ellenséget, mikor elkeseredése reményre vált, a remény pedig sikerré és győzelemmé.

A küldönc meggyújtotta a kis viaszmécsest a konyhaasztalon. Fomin levetette köpenyét, és levelet írt Aphroditénak:

Drága Natasa, higgy bennem, és ne feledj el, hiszen én is emlékszem rád. Hidd el, minden úgy lesz, ahogy lennie kell, és újra együtt leszünk, elválaszthatatlanul. Meglásd, csodálatos gyermekeink lesznek még. Emésztő bánattal gyötrik szívemet utánad...

Árvay János fordítása

Az anya visszatért házába. Sokáig bolyongott, menekülve a németektől, de sehol sem tudott gyökeret verni a szülőhelyén kívül, s most hazatért.

Kétszer is elhaladt a megerősített német állások mellett, mert az arcvonal itt girbegörbe vonalban húzódott, az öregasszony pedig a legközelebbi, egyenes utat választotta. Ott ment a mezőn bánatosan, hajadonfőtt, zavaros tekintettel, akár a vakok. Nagy volt a bánata, vigasztalan a szomorúsága – anya elvesztette valamennyi gyermekét.

Roppant gyenge volt, s úgy rémlett, csupán a mögötte fújdogáló csüggedt szél viszi előre az úton. Még egyszer viszont akarta látni a házat, ahol életét leélte, és azt a helyet, ahol gyermekei harcban hulltak el, vagy kivégezték őket.

Az öreg anya visszatért otthonába, de az otthon most teljesen kihalt. Az agyaggal tapasztott, sárgára festett szegényes kis családi ház, téglából rakott kéményével együtt régen porig égett a németek tüzétől, s csupán fűvel benőtt, megszenesedett romjai maradtak meg, és elpusztultak a szomszédos lakóházak is. Meghalt az öreg város, félelmetes csend borította a vidéket, körös-körül messzire el lehetett látni a néma tájon.

Az anya leült a kihunyt tűzvész kellős közepén, és otthonának hamvait kapargatta kezével. Egy fiatalasszony lépett hozzá, volt szomszédnője, Jevdokija Petrovna, akinek régebbi csinosságából, teltségéből semmi se maradt, legyengült, és elcsendesedett. Az asszony két, kiskorú gyermekét bomba ölte meg, amikor menekült a városból, a férje pedig nyomtalanul eltűnt.

– Isten hozta, Marija Vasziljevna – mondotta a fiatalasszony.

– Te vagy az, Dunya? – fordult felé Marija Vasziljevna. – Ülj csak le, hadd beszélgessek el veled.

Dunya melléje telepedett.

– A tieid mind meghaltak? – kérdezte halkan az öregasszony.

– Mind – válaszolta Dunya. – A tieid is?

– Mind, senkim nincs – mondotta Marija Vasziljevna. – A két fiam itt a veteményesnél esett el. Mindkettő a munkászászlóaljba jelentkezett, amikor a németek Petropavlovkából a mitrofanovi országútra törtek ki... Én meg a lányommal menekültem, amerre a szemem látott. A németek a lányomat is megölték, a levegőből, egy repülőbombázás alkalmával... Én meg visszajöttem.

– Hát mi mást tehetnél! Én is csak így élek – mondotta Dunya. – Az enyimek a földben, a tieid is ott vannak... Én legalább tudom, hol fekszenek, oda vonszolták őket, valamennyit és ott temették el, itt voltam, a saját szememmel láttam. Először is megszámolták a halottakat, valami jelentést írtak, a sajátjukat külön fektették, a mieinket pedig elvonszolták oda messze. Azután a mieinket pőrére vetkőztették, és az így zsákmányolt holmiról leltárt készítettek.

– S ki ásta meg a sírjukat? – nyugtalankodott Marija Vasziljevna. – Mélyre ásták?

– Ugyan, dehogy volt az mély! – közölte Dunya. – Egy gránáttölcsér – ez lett a sírjuk. Oda dobálták őket egy rakásra, de nem fértek be. Ekkor egy harckocsi gördült végig a síron, a halottakon, s utána befektették azokat, akik megmaradtak. Nem szívesen ásnak azok, sajnálják az erejüket, alig-alig lapátoltak egy kevés földet rájuk.

– Az enyéimet is megnyomorították a tankkal, vagy pedig fölülre tették az épen maradottakkal? – kérdezte Marija Vasziljevna.

– A tieidet? – mondotta Dunya. – Azt bizony már nem néztem... Ott a veteményesek között, egész közel az úthoz, fekszenek valamennyien. Ha odamész, meglátod. Két ágból keresztet fontam, és a sírra tettem.

Estefelé Marija Vasziljevna feltápászkodott, elbúcsúzott Dunyától, és megindult az alkonyatban arra, amerre két fia feküdt.

Marija Vasziljevna odaért a város peremén húzódó veteményeshez. Itt valaha kertészek laktak apró kis faházakban, és abból éltek, amit kis kertjük termett. Most itt semmi sem maradt meg, és a föld felszínét tűz perzselte fel.

A veteményesből vezetett a mitrofanovi országút a síkságra. Az út két oldalát valaha lombos fák szegélyezték, de a lombokat

letördelte a háború, csak csonkokat hagyott meg; leverő látványt nyújtott ez a néptelen országút, úgy hatott, mintha a világ vége egynéhány lépésnyire lenne.

Marija Vasziljevna odaért a sírhoz, ahol a két, vékony ágból font kereszt állott. Az anya leült a kereszt tövébe: ez alatt feküdtek a meggyilkolt, meggyalázott, pőrére vetkőztetett gyermekei, akiket idegen kezek dobtak az enyészetnek.

Leszállt az este, majd az éjszaka is. Az őszi csillagok úgy fénylettek az égen, mint kisírt és az ámulattól tágra nyílt jóságos szemek, mozdulatlanul fürkészték a sötét, keserű földet, amely mindent el akart nyelni.

– Ó, ha élnétek – suttogta az anya halott fiainak a földbe –, ha élnétek, mi mindent elvégezhetnétek, ó, mennyi megpróbáltatást kibírnátok! De most már, most már meghaltatok, hol az az élet, amit nem éltetek le, ki éli majd le helyettetek? Hány éves is volt Matvej? A huszonharmadikba lépett, Vaszilij meg a huszonnyolcadikba. A lányom pedig tizennyolc éves, most lenne a tizenkilencedikben, éppen tegnap volt a születésnapja...

Megfogta a sírhalom rögeit, majd arccal rájuk borult. Csend honolt a földben, semmi sem hallatszott.

– Alszanak – suttogta az anya –, senki sem mozdul.

Marija Vasziljevna felemelte fejét a földről: úgy rémlett, lánya szólítja. Hívja anélkül, hogy egy szót is kiejtene, mintha csupán gyenge leheletével szólítaná. Az anya körülnézett, látni akarta, honnan szólítgatja lánya, honnan száll szelíd hangja – a csendes mezőről, vagy a föld mélyéből, vagy a magasságos égből, arról a tündöklő csillagról. Hol lehet most az ő elpusztult lánya? Avagy nincs sehol, és az anya csupán révületében hallja a hangját, amely mint régi emlék csendül fel szívében?

Az anya elbóbiskolt, és elaludt a síron.

A háború éjféli pírja messze vonult, és ágyúmoraj hallatszott onnan, ahol az ütközet kezdődött. Marija Vasziljevna felébredt, s a pírban fürdő égre emelte szemét, és hallgatta az ágyúk szapora lihegését. „A mieink jönnek – gondolta. – Bár minél gyorsabban itt lennének."

Az anya ismét lehanyatlott a puha sírhantra, hogy közelebb kerüljön elnémult fiaihoz. Némaságuk szörnyű vád volt a gyilkosok ellen, szörnyű bánat az anyának, akinek emlékében ott élt még gyermeki testük illata és élénk szemük színe...

Délfelé az orosz harckocsik felbukkantak a mitrofanovi or-

ságúton, és a veteményesek mellett megálltak motorvizsgálatra és benzinvételezésre.

Az egyik katona otthagyta a harckocsit, hogy egyet járjon a békés napfényben fürdő földön.

A két ágból font kereszt mellett egy öregasszonyt pillantott meg, arccal a földre borulva. A katona föléje hajolt, figyelte lélegzését, azután hanyatt fektette, és a bizonyosság kedvéért fülét az öregasszony mellére szorította. „Szíve megállt" – döbbent rá a katona, s tiszta vászonkendőt borított a halott kisimult arcára.

– Nyugodj békében – mondotta a katona búcsúzóul. – Bárkinek is voltál az anyja, de nélküled immár én is árván maradok.

Wessely László fordítása

Alekszej Alekszejevics Ivanov gárdaőrmestert a háború utáni leszereléskor engedték el a hadseregből. Az egész háborút végigharcolta az alakulatával, s hát illendően búcsúztak el tőle, mindenki sajnálta, szeretettel és tisztelettel emlegették, muzsika és ital is volt a búcsúztatására. A közelebbi barátai és katonatársai a vasútállomásra is elkísérték, ott aztán végleg elköszöntek tőle, s magára hagyták. A vonat nagyobb késést jelzett, aztán meg kiderült, hogy senki sem tudhatja, mikorra ér ide, várakozzék az állomáson, aki utazni akar. Ősz volt, éjszakára lehűlt a levegő, s mivel a háború alatt lerombolt állomás nem nyújtott menedéket, Ivanov fogta magát s egy alkalmi gépkocsival szépen visszament az alakulatához. Másnap ismét elbúcsúztatták: énekeltek, örök barátságot fogadva ölelgették, de most már valóban csak a legkedvesebb barátok jöttek össze a tiszteletére, s azok sem lelkesedtek annyira, mint az előző napon.

Aztán másodszor is kivitték az állomásra, ahol megtudta, hogy még mindig a tegnapi vonatot várják az utasok. Nyugodtan alhatott volna ismét katonatársai között, de sehogy sem kívánta már a harmadszori búcsúzkodást, a fiúkat sem illett volna zaklatni, inkább az üres peronon unatkozza át az éjszakát.

Az állomás alsó végében valahogy épségben maradt a váltókezelő bódéja. A bódé előtti kispadon téli kendőbe bugyolált pufajkás asszony ült, tegnap is ott várta már csomagjaival együtt a vonatot. Ivanovnak, amikor az előző éjszaka visszament az alakulatához, még eszébe jutott, hogy elvihetné magával ezt a magányos asszonyt is, jó meleg szobában aludhatna ott az egészségügyi lányokkal, itt meg fagyoskodik egész éjjel, s talán még a váltóőr bódéjába sem engedik be melegedni. Igen, erre gondolt, de hirtelen elindult az a gépkocsi, amelyikre felkapaszkodott, s később egészen megfeledkezett az asszonyról.

Az asszony tehát most is ott ült a tegnapi helyén. Elszánt mozdulatlansága olyan kitartó türelemről és következetességről tanúskodott, amelyre egyedül csak az otthonukba visszatérő nők képesek. Ivanov odament hozzá: kettesben talán könnyebben elszalad majd az idő.

Rögtön felismerte az asszonyt, amint az feléje fordult. Mása volt, akit úgy ismert mindenki: „Mása, a térmester lánya", mert valóban térmester volt az apja a fürdőben, s kezdetben a lány így is mutatkozott be a katonáknak. Ivanov találkozott vele néhányszor a háború alatt, a szakács mellett dolgozott az alakulat konyháján, polgári alkalmazottként.

Álmos, őszi táj szomorkodott körülöttük. S ki tudja, hol van még a szürke messzeségben az a vonat, amelyik elviszi innen őket? Az ember csak a másik embertől kaphat vigasztalást.

Ivanov beszédbe elegyedett Másával, s ettől nyomban jobban lett. Úgy jó formájú volt a lány, egyszerű a lelke, erős, dolgos a keze, egészséges, fiatal a teste. Mása is hazafelé tartott, s azt tervezgette magában, hogyan kezdjen új életet a civil világban; nagyon megszokott az alakulatnál, megszokta a katonalányokat, a pilótagyerekeket, akik úgy szerették, akár a nénjüket, csokoládét ajándékoztak neki, s „Terjedelmes Másának" hívták erős növése, meg az igazi nénékhez illő, mindegyik testvért egyforma szeretettel befogadó nagy szíve miatt. Mása ezért idegenként, szinte ijedten gondolt a rokonaira, akikhez – bármennyire elszokott is tőlük – most haza kell utaznia.

A hadsereg nélkül árvának érezték magukat mind a ketten; de Ivanov lelkében már lassan oszladozott a szomorúság, mint mindig, most is azt képzelte, hogy kinevetik, ha elmulasztja a kínálkozó perceket, mafla savanyúvendelnek tartják majd, akik elnyerik helyette Másánál a boldogságot. Ivanov általában hamar megtalálta az élet könnyebbik oldalát, s mindig megvigasztalódott, ha elfoglalhatta magát valamivel, és – mint maga mondogatta néha – a legreménytelenebb helyzetekben is felfedezte a kínálkozó örömöket. Most közelebb húzódott Másához, s egyszerűen megkérte, hogy a jó barátság kedvéért engedje megcsókolni az arcát.

– Na, egyszer, csak egyszer – fogadkozott –, különben megveszünk itt az unalomtól, annyit késik még ez a vonat.

– Csak azért, mert a vonat késik? – kötekedett a lány, s vizsgálódón Ivanov arcába nézett.

A leszerelt őrmester nem látszott többnek harmincöt évesnél, napbarnított arcát szél cserzette, szürke szemében szerénységet s tartózkodást láthatott a lány, közvetlen szavaiban barátságos kedvességet érzett. Az idősebb ember tompa, rekedtes hangja, férfias erőt s közben valami bizonytalanságot is tükröző tekintete különösen tetszett a lánynak. Ivanov a forró parázshoz szokott hüvelykujjával elnyomta pipájában a tüzet, aztán mély sóhajtással jelezte, hogy várja a lány válaszát. Mása odébb ült egy kicsit, de itt is érezte a férfi dohánytól, pirított kenyértől meg vodkától, szóval, olyan tiszta dolgoktól származó illatát, amelyek a tűz termékei, s maguk is tűzre gyújthatnak. Mintha dohányon, pirított kenyéren, sörön és vodkán élne csupán ez a férfi. Ivanov újból elmondta, mit kért az előbb.

– Csak úgy, éppen egy kicsit, Mása. Képzelje el, hogy nagybátyja vagyok.

– Már elképzeltem, én azt képzeltem, hogy maga az apám, nem is a nagybátyám.

– Na ugye... akkor megengedi?

– A papák nem kérdezik a lányukat – nevetett fel a lány. Az őszi erdőben lehullott falevél illata később mindig a lányra és hajára emlékeztette Ivanovot; azt hitte, sohasem tudja elfelejteni Mását...

A sínektől távolabb tüzet rakott, s tojásrántottát sütött magának meg a lánynak.

Éjszaka megérkezett a vonat, és elvitte őket a hazájuk felé. Két napig utaztak együtt, a harmadikon ahhoz a városhoz értek, ahol a lány született húsz évvel azelőtt. Mása összekészítette a csomagját, s amikor megkérte a férfit, hogy segítené fel a hátizsákját, az a saját vállára hajította a zsákot, s bár több mint egynapi út állt még előtte, leszállt a vonatról a lány után.

Mását meghatotta a férfi figyelmessége. Félt, hogy hirtelen egyedül marad a szülővárosában, amelyben felnevelkedett, s amely annyira idegenné vált számára. A szüleit elhajtották innen a németek, el is pusztultak valahol, unokanővére és két nagynénje várták haza, Mása egyiküket sem érezte közel a szívéhez.

Ivanov jelentkezett a papírjaival az állomásparancsnoknál, s ott maradt Másával a városban. Pedig sietős lett volna az útja, a feleségé és két gyereke várták otthon, akiket négy évvel azelőtt látott utoljára, de egyelőre nem gondolt az otthoni boldog és

izgalmas viszontlátás perceire. Maga sem tudta, miért cselekszik így, a függetlenségét akarta meghosszabbítani talán.

Mása semmit sem tudott Ivanov családi helyzetéről, nem is mert kérdezősködni felőle. Egészen a férfira bízta magát, s a világon semmire sem gondolt.

Ivanov két nap múlva utazott tovább. Mása kikísérte az állomásra. A férfi könnyedén megcsókolta a lányt, s kedveskedve ígérgette, hogy örökre megőrzi az emlékezetében.

Mása elmosolyodott:

– Miért emlékezne rám örökké? Felesleges, úgyis elfelejt majd... semmit sem kérek magától, felejtsen hát el.

– Drágám... merre jártál azelőtt, miért nem találkoztunk sokkal előbb?

– A háború előtt iskolába jártam, sokkal előbb még nem is éltem...

Befutott a vonat, s elbúcsúztak. Ivanov elment, s nem látta már, amikor Mása, aki sohasem tudta elfelejteni a barátnőit, s a fiúkat sem, akikkel valamikor összehozta a sors, egyedül maradva, elsírta magát. Ivanov a kocsi ablaka mögött eltűnő apró házakat nézte, aligha látja azokat még egyszer az életében, s arra gondolt, hogy egy másik városban, de éppen ilyen kis házban lakik Ljuba, a felesége, meg Petyka, a kisfia, Nasztya, a kislánya, akik már várják, mert még az alakulatától táviratozott az asszonyának; amint lehet, utazik, hogy mielőbb megcsókolhassa őket otthon.

Ljubov Vasziljevna, Ivanov felesége, három napja valamennyi nyugatról érkező vonathoz kiment az állomásra. Elkéredzkedett a munkahelyéről, most nem törődött a teljesítményével. Aludni sem tudott a boldogságtól, a falióra lassú, közömbös ketyegését hallgatta éjszakákon át. A negyedik napon a gyerekeket küldte ki az állomásra, legalább ők fogadják az apjukat, az éjszakai vonathoz maga ment ki ismét.

Ivanov a hatodik napra érkezett. Pjotr fia várta, a koránál idősebbnek látszó, komoly képű tizenkét éves kamasz, akiben alig lehetett felismerni az egykori kisgyereket. „Kis növésű, sovány kölyök – állapította meg magában Ivanov –, de nagy fejű, magas homlokú, s olyan nyugodt az arca, mintha az élet minden baját ismerné már, s apró, barna szemével olyan szemrehányóan tekint a világba, mintha mindenben valami kifogásolni való rendetlenséget találna." A gyerek ruházatán, lábbelijén is

átfutott az apa pillantása: cipője viseltes, de még jó volt, kabátját, nadrágját az ő civil öltönyéből alakították át, gondosan bestoppolták, befoltozták rajta az időközben keletkezett szakadásokat; tisztes szegénységben küszködő emberkére emlékeztetett az egész gyerek. Az apa felsóhajtott meghatódottságában.

– Te vagy az, apám? – kérdezte a gyerek, amint magához szorította, és megcsókolta az apja. – Szóval, az apu?

– Igen az apád... Te meg, ugye, Pjotr Alekszejevics vagy?

– Itt vártalak... sokáig utaztál, csak vártunk, vártunk.

– Lassan járnak a vonatok. Anyuka, Nasztya? Jól vannak, egészségesek?

– Megvannak – válaszolta Pjotr. – Hány érdemrendet hoztál?

– Kettőt, Petya. Meg három érmet.

– Azt hittük, még anyuka is, hogy tele lesz az egész melled kitüntetéssel. Ő is kapott ám kettőt, a munkájáért... A csomagod is kevés – csak ez az oldaltáska?

– Nem is kell több.

– A katonaládát nehéz volna cipelni a harcban, ugye?

– Nehezebb – hagyta rá az apa. – Ez a táska való oda. A katonaládáját senki se hordja magával.

– Azt hittem, azt is viszik. Én abban tartanám a holmimat. Az ilyen kis táskában minden összegyűrődik.

A gyerek ment elöl a hátizsákkal, az apja mögötte ballagott.

Az anya a tornácon várta őket. Aznap is elkéredzkedett a munkahelyéről, mintha a szíve súgta volna meg, hogy biztosan hazajön már az embere. A gyárból jövet még hazaszaladt, s utána akart kimenni az állomásra. Félt, nehogy Szemjon Jevszejevics megint beállítson hozzájuk, mert néha napközben is megjelenik a házban, szívesen elüldögél ilyenkor az ötéves Nasztyával és Petruskával. Igaz, Szemjon Jevszejevics sohasem jön üres kézzel, valamit mindig hoz a gyerekeknek: édességet, cukrot, fehér cipót, vagy valamilyen élelmiszerjegyet. Ljubov Vasziljevna semmi rosszat sem mondhat Szemjon Jevszejevicsre, két esztendeje, hogy ismeri, azóta mindig jó volt hozzá, a gyerekekkel pedig úgy bánt, mintha az apjuk volna, bizony, még különbül is, mint némelyik apa. Mégsem szerette volna, ha a férje itt találja az idegen embert. Gondosan kitakarította a konyhát és a szobát az asszony, tisztaság legyen mindenhol, ne maradjon idegen dolog a házban. Később – holnap, vagy holnapután –

mindent elmond majd az urának, mindent, ahogy történt. Szerencsére ma elmaradt Szemjon Jevszejevics.

Ivanov a felesége elé lépett, átölelte, s a karja közt tartva, megint érezte az elfelejtett, ismerős test kedves melegét.

A kis Nasztya meg, amint kiszaladt a házból, s meglátta rég elfelejtett apját, először el akarta lökni őt az anyjától, aztán keservesen sírni kezdett. Petruska – apja zsákjával a hátán – csendesen állt a szülei mögött, várt még egy kicsit, majd rájuk szólt:

– Elég lesz már, ne ríkassátok Nasztyát, semmit sem ért az egészből.

Ivanov elengedte a feleségét, s az ijedten szipogó kislányt vette a karjára.

– Nasztyka! – kiáltott haragosan a fiú – térj magadhoz, nem hallod! Itt az apánk, a mienk...

Az apa megmosakodott, s leült az asztalhoz. Kinyújtotta a lábát, lehunyta a szemét, s valami csendes öröm és békés megelégedettség töltötte el az egész lényét. Elmúlt a háború. Sok ezer versztát járt be a két lábán, a fáradtság mély barázdákat szántott az arcára, csukott szempillája alatt égő fájdalmat érzett – pihentető szürkületre, sötétségre vágyott.

Míg ült, az egész család ott szorgoskodott körülötte. Ki-be futkostak a szobából a konyhába, az ünnepi ételt készítették. Ivanov mindent alaposan megvizsgált a házban: a faliórát, az edényszekrényt, a falra akasztott hőmérőt, a székeket, az ablakpárkányon zöldellő virágokat, az orosz kemencét a konyhával... nélküle élt itt minden, s őt várta ilyen sokáig. Hát hazajött, s úgy nézegeti ismét a régi tárgyakat, úgy ismerkedik velük, mintha a szeretetére vágyó elhagyott rokona lenne valamennyi. Ráismert az otthon kedves, hajdani illatára, a pattogó tűzre, gyerektestek melegére, a lassan tüzesedő kemencére emlékeztető hazai levegőre, amely négy év alatt sem változott meg, itt maradt nélküle is a szobában. Sokfelé járt a háború alatt, más országokban, sok száz emberi hajlékban megfordult; más volt mindegyikben a levegő, az itthonit sehol sem találta. Mása illatára is emlékszik még, a hajára, s arról az erdőben lehullott falevelek jutnak az eszébe, de ez nem a pihentető otthont, hanem az ismeretlen, bozótos utakat, a nyugtalan életet jelenti már számára. Mi lehet a térmester lányával, hogy rendezhette el az életét? Isten áldja...

Ivanov észrevette már, hogy majdnem mindent Petruska csi-

nál a házban. Állandóan tett-vett a fiú, s közben az anyjának és Nasztyának is parancsolgatott, ő mondta meg, mihez s hogyan kezdjenek. A kis Nasztya meg alázatosan engedelmeskedett. Az apjától nem félt már a kislány, egyre barátságosabban járt-kelt körülötte; kíváncsi gyerekarca, amely a bátyja zsörtölődésére sem változott haragossá, jószívű, őszinte gyerekről tanúskodott.

– Nasztyka, öntsd ki ebből a fazékból a krumplihéjat, kellene az edény...

Nasztya már ugrott is, kiürítette, s aztán kimosta a fazekat.

Az anya tésztát gyúrt nagy sietséggel, még élesztőt sem kevert hozzá, csak sütni lehessen minél előbb, mert Petruska közben már begyújtott a kemencébe.

– Gyorsabban, anyu, gyorsabban – sürgette a fiú. – Ide nézz, forró már a kemence. Ki látott ilyen sztahanovistát?

– Rögtön, Petruska, azonnal viszem, már viszem is – hajtogatta engedelmesen az anya. – Egy kis mazsolát teszek még bele, apád biztosan nem evett mostanában mazsolát, neki tartogattam.

– Dehogynem evett – így a fiú. – A mi hadseregünknek mazsolát is adnak. A mi katonáinkat jóltartják, figyeld meg, milyen pufók mindegyik... Nasztyka, ne ücsörögj itt! Azt hiszed, vendégségbe jöttél? Hámozz egy kis krumplit, süssünk ebédre, sütéménnyel nem lakhatik jól az egész család!

Aztán a hosszú edényfogóvással nagy fazék káposztalevest dugott be Petruska a kemencébe, addig se égjen hiába a tűz, míg anyja a tésztával bajlódik. Mérgesen igazgatta, s szidta közben a tüzet.

– Ugrál itt nekem összevissza, akár a kerge birka. Egyenletesebben is éghetne. Ahol kell, az edény alatt. Nem nő potyára a tűzifának való az erdőben... Te meg, Nasztyka, csak beleszórod azt a forgácsot a kemencébe, ahogy éppen a kezedbe akad. Rendesen rakd azt a tüzet, hányszor megmutattam már. A krumplit meg ne olyan vastagon hámozd, pont a legjavát metéled le. Vékonyabban, te, nekünk is maradjon belőle valami... Ezt is hányszor megmagyaráztam már, majd jól kupán vághlak, ha még egyszer meglátom.

Az anya nem tűrhette tovább:

– Ne piszkáld állandóan ezt a kislányt. Micsoda dolog ez? Ennyi krumpli egy ekkora kislánynak, ráadásul még hogy vékonyan hámozza. Nem borbély ő, hogy megborotválja azt a

krumplit. Hazajött végre az apátok, te meg állandóan csak szekálódsz!

– Nem szekálok én senkit, rendet akarok... Apu már biztosan éhes, a háborúból jött; semmit sem hagyhat rátok az ember. Mennyi krumpli vesz kárba a hámozással egy esztendő alatt? Egy anyadisznó egész évben megélne nálunk a krumplihéjon, még a kiállításra is elvihetnénk, úgy kihízna rajta, aranyérmet kapnátok érte. Beszélhet nektek az ember!

Ivanov csak ült, és csodálkozott a fián. A kislány, a szelíd kis Nasztya jobban tetszett neki. Elnézte, milyen ügyesen sürgölődik a konyhán, mennyire kezére áll a munka, úgy látszik, időben dologra fogták.

– Ljuba – fordult a feleségéhez –, mért nem mesélsz valamit? Hogyan éltél? Az egészséged? A gyárban mit dolgozol?

Ljubov Vasziljevna elszokott a férjétől, s most, hogy megint itt van a közelében, olyan furcsán érezte magát, mint régen, menyasszony korában. Elpirult, amikor a férje megszólította, ijedten össze is rezzent, s félénk kis mosoly bujkált a szája szélén, ami valamikor, fiatalkorukban, annyira tetszett Ivanovnak.

– Semmi bajunk sincs, Aljosa... Megéltünk valahogy. A gyerekek nem betegeskedtek sokat, vigyáztam rájuk. Kár, hogy csak éjszaka vagyok velük. A téglagyárban dolgozom, présgépnél, messze innen.

– Hol? – figyelt fel Ivanov.

– A téglagyárban, présgépnél. Szakmám nem volt, segédmunkásnak vettek fel az udvarosokhoz. Aztán betanítottak a présgépre. Szeretek ott, csak a gyerekek ne volnának annyira egyedül... Látod, hogy megnőttek?! Egyedül csinálnak itthon mindent, akár a felnőttek. Ugye, nem baj, Aljosa, magam sem tudom...

– Majd meglátjuk, Ljuba... Ezután együtt élünk, majd meglátjuk, hogyan lesz jobb...

– Minden jobb lesz. Egyedül nem tudhatja az ember, mit csinál jól, mit tesz rosszul. Mindentől fél. Neked is gondod lesz ezután a gyerekekre...

Ivanov felállt, és végigsétált a szobán.

– Szóval, amint értem, nem volt olyan igen rossz dolgotok itthon?

– Hát, elmúlt... kibírtuk, Aljosa. Rád vártunk mindig, na-

gyon. Rettenetes volt elgondolni, hogy talán sohasem jössz haza, ott veszel, mint a többi...

Ljuba elsírta magát a vastepsibe igazgatott sütemény felett, s a tésztára is hullott néhány könnycsepp. Éppen tojásfehérjét kenegetett a sütemény tetejére, most a könnycseppeket is elmázolta nyitott tenyerével.

Nasztya átölelte az anyja combját, arcát a szoknyájához szorította, s mogorván az apjára nézett.

Az apa lehajolt hozzá.

– Mi az, Nasztyenka? Mi az? Megharagudtál rám?

Aztán a karjába vette, s megsimogatta fejecskéjét.

– Kislányom! Ugye, nem emlékszel rám? Te még olyan kicsi voltál, amikor elmentem a háborúba...

Nasztya az apja vállára hajtotta a fejét, s ő is sírni kezdett.

– Jaj, te, hát miért sírsz?

– Mert a mama is.

Petruska nem tudta már, mire vélje a sok sírást, elégedetlenül türelmetlenkedett a kemence szájánál.

– Egyszerre mindenki odalett? A parázs meg mind elhamvad a kemencében. Még egyszer fűtsem be talán? Honnan vegyünk új tüzelőutalványt? A régire mind kiváltottuk már, el is fogy lassacskán a tüzelőnk, tíz hasáb nyárfa ha maradt a pajtában... Add ide, anyu, azt a tésztát, amíg tart a hevéből.

Petruska kivette a kemencéből a káposztalevest, eligazgatta a parazsat a kemence alján, az anyja meg, mintha csak a fia kedvéért igyekezne olyan nagyon, sietve belökte a két tepsi süteményt, pedig még csak az egyik tésztáját kente meg tojással.

Furcsának s kicsit érthetetlennek látszott Ivanov számára az itthoni világ. Pedig a felesége semmit sem változott, igaz, fáradtabb az arca, de kedves s szelíd most is; aztán itt vannak a gyerekei, akik tőle lettek, most is ugyanazok, de hogy megnőttek a háború alatt! Hát ez a világ rendje. Valami fogva tartotta Ivanov szívét, hazatérésének sem tudott igazából örülni; talán annyira elszokott ettől az élettől, hogy a hozzá legközelebb álló embereket sem érthette meg azonnal. Elnézte Petruskát, megnőtt elsőszülött gyereküket, hallgatta, mint parancsolgat az anyjának és a kishúgának, komoly, gondterhelt arcát is figyelte, s szégyenkezve ismerte fel, hogy alig köti már valami apai érzés ehhez a kamaszhoz. Aztán arra gondolt, hogy ez a sajnálni való gyerek most mindenkinél jobban vágyik a szeretetére, s bántotta

már, hogy ilyen zárkózott vele szemben. Valójában nem tudhatta még, hogyan éltek itthon nélküle, azt sem láthatta hát világosan, miképpen alakulhatott ilyenné a fia.

Az ebédnél, a családi körben, Ivanov hirtelen megérezte, mi lesz a dolga itthon. Minél gyorsabban munkába kell állnia, mert szükségük van a keresetére, aztán a gyerekek nevelésében is segítenie kell az asszonyt, s lassan majd minden jóra fordul, Petruska is játszadozhatik a pajtásaival, olvashat, nem a kemencénél parancsolgat a többieknek.

Az ételből Petruska vett a legkevesebbet, de gondosan összekaparta, s a szájába szórta a morzsákat.

– Hát te, Pjotr – szólt rá az apja –, a morzsát eszed? A süteményedet meghagyod? Egyél! Anyu neked is szel még.

– Mindet meg tudnám enni – fontoskodott a gyerek –, de nem kérek többet.

– Attól fél, ha kér még, Nasztya is akar – magyarázta kedveskedve az édesanyja –, sajnálja, hogy elfogy.

– Ha ti nem sajnáljátok – vetette oda a fiú. – Csak azt akartam, hogy több jusson nektek.

A szülők zavartan néztek egymásra.

– Te is rossz evő vagy? – fordult most Ivanov Nasztyenkához. – Petruskát utánozod? Rendesen egyél, mert kicsi maradsz...

– Én már nagy vagyok.

A sütemény kisebbik felét megette már a kislány; a nagyobbikat félretette, s betakarta a szalvétájával.

– Mit csinálsz, Nasztya? – nézett rá az anyja –, kenjek vajat a tésztádra?

– Nem kell, már jóllaktam.

– Egyél. Mire tartogatod ezt a süteményt?

– Szemjon bácsinak. Majd jön. Ezt meghagyom. Nem a tietek a sütemény, az enyémből hagytam meg. Elteszem a vánkos alá, nehogy kihűljön.

A kislány lemászott a székről, az ágyhoz ment, s a szalvétába csomagolt tésztát a párna alá dugta.

Az anyjának eszébe jutott, hogy május elsején ő is ott tartogatta a friss süteményt, hogy meleget adhasson Szemjon Jevszejevicsnek.

– Ki ez a Szemjon bácsi? – kérdezte Ivanov a feleségét.

– Nem tudom, kicsoda... Jár ide a gyerekekhez valaki, a

feleségét meg a gyerekeit megölték a németek. Ideszokott a mieinkhez, eljátszik velük.

– Játszik? – csodálkozott Ivanov. – Mit játszik itt? Hány éves?

Petruska lopva a szüleire pillantott; az anyja nem felelt az apjának, csak Nasztyenkát nézte szomorú szemmel, az apja meg felállt az asztaltól, és keserű mosollyal cigarettára gyújtott.

– Mutassátok, miféle játékokkal szórakoztat benneteket ez a Szemjon bácsi – kérdezte Petruskától később az apa.

Nasztya felmászott egy székre, hogy elérje a komód tetejét, s kis könyvet nyújtott onnan az apjának.

– Tessék, meséskönyv. Ebből olvas Szemjon bácsi. Ez itt a bolondos mackó.

Ivanov elvette a meséskönyvet, s találomra belelapozgatott. Képeket látott a könyvben, a Miska mackót, a mesebeli kiságyút, meg azt az erdei házikót, amelyben a Vasbanya és az unokája fonják a lent.

Petruska megint a kemencénél talált teendőt: sürgősen elzárta a kéményt, különben az összes meleget kihúzza a szobából.

– Szemjon Jevszejevics idősebb nálad – mondja közben az apjának. – Sokat segített rajtunk, éljen csak...

Aztán, ki tudja, milyen meggondolásokkal, kinézett az ablakon a fiú, s megjegyezte, hogy egész másforma felhők úsznak most az égen, mint tavaly szeptemberben.

– Mintha ólmos felhők volnának, úgy lehet, hó lesz! Jól megjárjuk aztán, mi lesz, ha reggelre beáll a tél? Akkor lesz csak sok dolgunk, a krumplink mind kint van még a földben, még semmi sincs betakarítva... Hát, így állunk!

Ivanovra bántóan hatottak a fia szavai, de egyre jobban elbátortalanodott a jelenlétében. Ki akarta faggatni az asszonyt, ki az a Szemjon Jevszejevics, mire fel jár ide két év óta, s ugyan kihez: Nasztyához, vagy hozzá, a csinos feleségéhez – de Petruska megint a háztartás gondjaira terelte az asszony figyelmét:

– Add ide, anyu, a holnapi kenyérjegyet, a petróleumutalványt is készítsd ki, holnap adnak rá utoljára, meg aztán faszenet is kellene hozni; persze, elvesztetted a zsákot, ott meg nem csomagolják be nekünk, keresd meg azt a zsákot, vagy varrjál valamilyen rongyból másikat, semmire sem megyünk zsák nélkül! Nasztyka a kútra vigyázzon, senkit se engedjen az udvarba vízért, különben kimeregetnék az egészet, mi meg majd anélkül

maradunk a télen, a húzókötelünk is rövid lesz, ha mélyebbre húzódik, nem szophatjuk a havat helyette, ha meg fel akarnánk olvasztani, az összes tűzifánk elpocsékolódik rá...

A keze is járt Petruskának beszéd közben: felsöpörte a padlót a kemence körül, összerakta az edényeket, aztán kivette a forró levesesfazekat.

– Süteménnyel kezdtük, most jön a leves, finom káposztaleves, hússal. Apa, holnap reggel menj el a járási szovjetbe, meg a katonai parancsnokságra, hamarabb kapunk élelmiszerjegyet, ha előbb jelentkezel.

– Elmegyek – egyezett bele az apa.

– Okvetlen, de el ne felejtsd ám, baj lesz, ha elalszol reggel, és elfelejted.

– Elmegyek, mondom.

Megint asztalhoz ültek, kiszedték a gőzölgő káposztalevest, s szótlanul enni kezdték. Apa és anya, még Petruska is nyugodtan ült a helyén, a véletlenül elejtett szavakkal sem akarták megzavarni a háború utáni első közös ebédjük csendes békéjét. Aztán Ivanov megkérdezte feleségét:

– Hát a ruháitok, Ljuba? Ugye, elszakadtak?

– A régit elszaggattuk, mindenből újat vehetünk – mosolygott az asszony. – Mindent ráadtam a gyerekekre, az öltönyödet, két nadrágodat, még az alsóneműdet is átalakítottam nekik. Tudod, ruhára már nem maradt pénzünk. Nem járhattak meztelenül.

– Jól tetted, ne sajnáld a gyerekektől.

– Nem sajnáltam. Még a kabátomat is eladtam, amelyiket te vettél. Azóta pufajkában járok.

– Rövid a pufajkája, megfázik benne – szólt közbe Petruska. – Elmegyek fűtőnek a fürdőbe, legelőször kabátot veszek neki a fizetésemből. A piacon kéz alatt árulnak, a múltkor alkudtam is egyre, éppen neki való lett volna.

– Megleszünk nélküled, meg a te kereseted nélkül is – nyugtatta az apja.

Ebéd után Nasztya öreges szemüveget tett az orrára, az ablakhoz ült, s az anyja kötött kesztyűjét kezdte stoppolni. Elkel már a kesztyű az egyujjas alá, hisz anya a hideg őszi napokon is kint dolgozik a szabad ég alatt. Petruska mérgesen a húgára nézett:

– Ne bolondozz, ez a Szemjon bácsi szemüvege!

– Az üveg fölött nézek.

– Akkor is. Látom én. Elrontod a szemedet, s ha megvakulsz, egész életedben a más nyakán meg nyugdíjon kínlódhatsz. Veszed le rögtön, nem hallod! A kesztyűt is tedd le, majd anyu megstoppolja, vagy én, ha ráérek. Hozd elő a füzetedet, rajzolgass vonalkákat, különben mindent elfelejtesz, olyan régen tanultál utoljára!

– Nasztya is iskolás már? – csodálkozott az apa.

– Dehogy, Nasztya még kicsi, de Petruska mindennap ad neki leckét – újságolta az asszony –, most a vonalakat gyakorolják. Számolni tanulnak, tökmagokon, a betűkkel meg az ő segítségével ismerkedik.

Nasztya letette a kesztyűt, füzetet és tollat vett elő a komódfiókból. Petruska végre megnyugodott; minden a megszokott rendben megy itthon. Magára öltötte az anyja pufajkáját, kiment az udvarra, hogy elkészítse a holnapi tűzrevalót, amit éjszaka még a kemence mögött szárítgat majd, hogy másnap jobban s kiadósabban melegítsen.

Ljubov Vasziljevna este korán megvacsoráztatta a családot. Egész nap arra várt, hogy hamar elaludjanak a gyerekek, s kettesben maradhasson a férjével. De sokáig nem nyomta el őket az álom. A kislány, akit a díványra fektetett, egyre az apjára bámult a takaró alól, Petruska meg, aki télen-nyáron az orosz kemence tetején aludt, nyugtalanul forgolódott, nyöszörgött, még motyogott is magában, s jó sokára nyugodott csak meg. Késő éjszaka lett, mire a kislány behunyta fáradt szemét, s egyenletes szuszogás hallatszott a kemence tetejéről is.

Petruska mindig ébren aludt, attól félt, hogy éjszaka is történhet valami, s mi lesz, ha nem veszi időben észre. Tűz üthet ki, rablók törnek a házra, az anyja nem csukja be rendesen az ajtót, s az egész meleg kiszökik a szobából. A szülők szóváltására ébredt fel ezen az éjszakán. Hány óra lehetett? Éjfél, vagy hajnal felé járt már? Az apja meg az anyja nem aludtak.

– Ne hangoskodj, Aljosa, felébrednek a gyerekek – suttogta az anyja. – Ne szidd, jó ember ő, szerette a gyerekeidet...

– Nem szorulnak a szeretetére. Eléggé szeretem én a gyerekeimet... Nézd csak, megszerette a más gyerekeit! Hazaküldtem a pénzemet, magad is kerestél, mire kellett még ez a Szemjon Jevszejevics? A véred nem hagyott nyugton talán?... Aj,

Ljuba, Ljuba, nem hittem volna rólad. Szégyent hoztál a fejemre...

Az apa elhallgatott, aztán pipára gyújtott.

– Mit akarsz, Aljosa, miket beszélsz! – kiáltott fel az anya. – Mindent megtettem a gyerekekért, alig betegeskedtek valamit, testben nem sovány egyik sem...

– Hát aztán! Más asszony négy gyerekkel maradt itthon, azok sem éltek a mieinknél rosszabbul, felnevelték ott is a gyerekeket. Mi lett ezzel a Petruskával? Okoskodik, mint egy kis öreg, de olvasni biztosan elfelejtett közben.

Petruska nagyot sóhajtott a kemence tetején, s alvást színlelve horkolt, hogy hallgatózhasson tovább. „Az hát, kis öreg, neked bezzeg jó sorsod volt, a készből ettél" – gondolta.

– A legfontosabbat, a legnehezebbet megismerte már az életből, mindent rá lehet bízni – védte az anyja Petruskát. – A tanulásban sem maradt el.

– Ki neked ez az ember, ez a Szemjon? Eleget kerülgettük már a dolgot...

– Jó ember.

– Szereted, ugye?

– Aljosa! Két gyerekem van...

– Egyenesen válaszolj!

– Téged szeretlek, Aljosa. Régóta anya vagyok csupán, asszony csak teveled voltam, de olyan régen, Aljosa, talán el is felejtettem már.

Az apa hallgatott, a pipája világított néha a sötétben.

– Utánad vágyakoztam én, Aljosa... Igaz, itt voltak mellettem a gyerekek, de hát a gyerekek is mások. Mindig vártalak, hosszú, szörnyű évek teltek el, alig tudtam magamhoz térni reggelenként.

– A foglalkozása micsoda, hol dolgozik?

– Nálunk a gyárban, anyagbeszerző.

– Világos. Tolvaj.

– Nem tudom, mi... De nem tolvaj. Mindenkije elpusztult Mogiljovban. Három gyereke, menyasszony lánya.

– Ez nem fontos. Új családot talált helyettük, formás fiatalaszszonyt. Nem kell az ilyent félteni.

Pillanatokig csönd volt.

– Rólad mesélt a gyerekeknek, Aljosa – küszködött a sírással az asszony –, arról mesélt, hogyan harcolsz értünk, szenvedsz...

Azt kérdezték tőle: „Miért szenved értünk édesapám?" Azt mondta nekik: „Mert a ti édesapátok jó ember."

Az apa felnevetett, majd kiütötte pipájából a parazsat.

– Jópofa ez a Szemjon Jevszej. Sohasem látott még, de azért dicsérget.

– Nem látott, de mindenféle történetet kitalált, hogy a gyerekek emlékezzenek rád, szeressenek.

– Senki se kérte rá. Azt hitte, ezzel hamarabb levehet a lábadról. Mit akart tőled?

– Talán mert olyan jó ember, Aljosa, azért törődött velünk. Mit akarhatott volna?

– Ostoba vagy te, Ljuba, már megbocsáss a kifejezésért. Számítás nélkül semmit sem tesznek.

– Mindig hozott valamit a gyerekeknek. Hol egy kis édességet, máskor meg fehér lisztet, cukrot, a múltkorában nemezcsizmát szerzett a kislánynak, de kicsit nagyobb kellett volna. Egyáltalán semmit sem fogadott el tőlünk. Hiszen éppen mi sem szorultunk a segítségére, addig is megvoltunk valahogy, ő meg azt mondta: könnyebb a lelkének, ha gondoskodhatik valakiről, könnyebben elviseli családja pusztulását. Ha megismered, magad is belátod majd, nem úgy van, ahogy most gondolod.

– Ki hiszi el ezt a sok butaságot? Tisztára bolondnak tartasz? Nem kellesz nekem így, Ljuba, élni szeretnék még.

– Maradj itt köztünk, Aljosa...

– Köztetek? Úgy érted, hogy veled, meg azzal a Szenykával?

– Nem, Aljosa. Többé nem jön el hozzánk, megmondom neki, hogy ne jöjjön többet.

– Szóval, nem akarsz vele többször? Hát ilyen vagy, Ljuba, mind ilyenek vagytok.

– Hát ti milyenek vagytok? – emelte fel a hangját az anya. – Miért, hát milyenek vagyunk? Én is milyen voltam? Éjjel-nappal dolgoztam, tűzálló téglát gyártottunk a mozdonyokba. Elcsúnyult az arcom, a koldusok is elkerülnének, olyan lettem. Szenvedtem én is eleget, a gyerekek miatt is. Előfordult, hogy mire hazaértem, sötétség meg hideg fogadott mindenhol, ennivalónk sem volt, éheztek a gyerekek. Az elején még semmihez sem értettek, most már boldogulnak egyedül is. Petruska is kisgyerek volt... Akkor kezdett Szemjon Jevszejevics bejárni hozzánk. Jött, elüldögélt a gyerekekkel. Olyan egyedül él a világon. „Ha megengedné – kérte –, elmennék magához látoga-

tóba, melegednék ott egy kicsit." Minálunk is hideg van, fűteni is alig tudunk, olyan nedves a fánk, mondom. Ő meg: „Nem baj, miattam akár be se gyújtsanak, elleszek kicsit a gyerekek között, attól fölenged lelkében az ember." Mondtam neki, csak jöjjön, legalább nem ijedeznek a gyerekek magukban. Aztán én is megszoktam, örültünk, hogy idejárt. Mindig eszembe jutottál, amikor ránéztem, hogy mégis te vagy a mienk... Szomorú volt nélküled az életünk, gondoltam, hadd legyen velünk valaki, talán könnyebben telik majd az idő. Az az idő úgysem számít, amikor nem vagy itthon!

– Aztán? Tovább!

– Nincs tovább. Hazajöttél, Aljosa.

– Na, jól van, ha már így történt. Aludjunk.

Most az anya könyörgő hangját hallotta a fiú.

– Ne aludjál még. Beszélgessünk, annyira örülök, hogy itthon vagy.

„Sosem alszanak már el – mérgelődött magában a fiú –, örüljenek, hogy kibékültek végre. Anyu is abbahagyta a sírást, azt hiszi, nyugodtan szórakozhat, reggel meg elkésik a munkából."

– És ez a Szemjon szeretett? – folytatta az apa.

– Várj, megigazítom Nasztyán a takarót, megfázik, ha kitakarózik álmában.

Az anya betakargatta a kislányt, megállt a kemence mellett, figyelte, alszik-e a fiú. Petruska hangosan szuszogott, az asszony visszafeküdt az ágyba.

– Azt hiszem, szeretett. Kedvesen nézett rám mindig. Pedig milyen vagyok én most? De hát valakit szeretnie kellett, olyan keserű lett a sorsa.

– Legalább megcsókoltad volna, ha egyszer idevetette a rossz sorsa – mondta szinte barátságosan az apa.

– Még csak az hiányzott! Ő kétszer is megcsókolt, én akkor sem akartam.

– Akkor meg hogy, ha nem akartad?

– Nem is tudom már, azt mondta, elfelejtkezett magáról, a feleségére gondolt, akire hasonlítok egy kicsit.

– Ő meg énrám hasonlítana?

– Nem, nem hasonlít rád. Rád senki sem hasonlít, Aljosa, tebelőled csak egy van, Aljosa.

– Azt mondtad, egy? Eggyel kezdjük a számokat is: egy, aztán kettő.

– Az arcomat csókolta meg, az nem számít.

– Nem mindegy?

– Szerintem, nem... Mit tudsz te a mi életünkről!

– Mit tudok? Végigverekedtem a háborút, közelebbről láttam a halált, mint most téged...

– Verekedtél, én meg itt senyvedtem utánad, állandóan remegett a kezem a sok izgalomtól, de a gyárban helyt kellett állnom, hogy etethessem a gyerekeket, meg az országnak is az kellett, a fasiszták ellen...

Halkan, nyugodtan beszélt az anya, csupán a szíve sajgott, s Petruska sajnálta egyedül, ő tudta, mit állt ki értük az anyja, a lábbelijüket is maga foltozgatta, hogy az se kerüljön pénzbe, pár marék krumpliért villanyfőzőket javított a szomszédoknak...

– Nem bírtam már azt az életet, a szívem szakadt meg utánad. Tudom, belehaltam volna, ha tovább tart még, belehaltam volna, hiába a gyerekek... Én is vágytam még valamire, ami hiányzott, valami másra, valami örömre, hogy aztán könnyebb legyen az élet. Egy ember azt mondta akkor, hogy szeret, s olyan jó volt hozzám, mint te voltál valamikor régen.

– Már megint ez a Szemjon?

– Nem, másvalaki. A járási szakszervezeti bizottság instruktora, a kiürítéskor került ide.

– Mit bánom én, akárki. Ő aztán megvigasztalt?

Petruska semmit sem tudott az instruktorról, s azon is csodálkozott, hogy eddig sohasem hallott róla. „Lám, anyánk is megéri a pénzét" – suttogta magában.

Az anya meg azt felelte:

– Dehogyis vigasztalt, nem találtam én abban vigasztalást, csak rosszabb lett utána. A szívemben vágyódtam az után az ember után, mert a szívemnek hiányzott valaki, de amikor közel került hozzám, úgy egészen közel, nekem az semmit sem számított, az itthoni bajokra gondoltam közben, s azt is megbántam már, hogy engedtem neki. Akkor már tudtam, hogy csak veled lehetek boldog, csak akkor nyugodhatok én meg, ha te közeledsz hozzám. Senkinek sem adhatom én magam, csak teneked, még a gyerekek miatt sem... Maradj itt, Aljosa, szépen élhetünk még!

Petruska mocorgást hallott; az apja felkelt az ágyból, megint pipára gyújtott, s a székre ült.

– Hányszor voltál vele, úgy, egészen közel?

– Csak egyszer. Többször nem. Miért, mit gondoltál?

– Ahányszor jólesett, nem az én dolgom. Nekem meg ilyeneket mondasz, hogy a gyerekeink anyja, meg hogy egyedül csak az én asszonyom voltál, az is régen...

– Igaz is, Aljosa...

– Mi igaz, hát akkor mi az igazság? Azzal is asszony voltál.

– Nem voltam én asszonya neki, akartam volna, de nem tudtam... Úgy éreztem, megveszek utánad, azt akartam, legyen velem valaki, annyira voltam. A gyerekeket se szívelhettem már, pedig értük, magad is tudhatod, mindent elviselnék, az utolsó csepp véremet is odaadnám!

– Várjál csak! Ezzel a másikkal, ezzel a Szenykával sem találtál örömökre. Mégsem vesztél meg, mégsem pusztultál el?

– Élek, nem pusztultam el.

– Megint hazudtál. Mi neked akkor az igazság?

– Nem tudom – sóhajtotta az anya –, én már semmit se tudok.

– Majd én megmondom. Kicsivel talán többet tudok nálad, többet láttam az életből. Egy dög vagy te, semmi más.

Az anya nem szólt. Az apa nehéz, sűrű lélegzése hallatszott, aztán a hangja:

– No, hát megjöttem. Megúsztam a háborút golyó nélkül, te aztán szíven találtál... Miattam élhetsz ezután is Szenykáddal. Kiröhögtettél, bolondot csináltál belőlem! Mi vagyok én, paprikajancsi? Ember vagyok én is...

Az apa összeszedte ruháit a sötétben, felöltözködött, meggyújtotta a petróleumlámpát, s az asztalhoz ülve, idegesen felhúzta a karóráját.

– Négy óra – jegyezte meg. – Sötét van még. Azt tartják: sok az asszony, de feleség egy sincs.

Megint csönd lett. Nasztya ütemesen szuszogott a díványon, Petruska párnájához lapult a meleg kemencén, s még horkolni is elfelejtett.

– Aljosa! – szólt békítően az asszony –, Aljosa, bocsáss meg.

Petruska mély sóhajtást, utána üvegcsörömpölést hallott, s nyomban homályosabbá változott a szoba, az asztalon meg füstölögve világított tovább a lámpa. „Összetörte a lámpaüveget, nem kapunk majd másikat" – mérgelődött a gyerek.

– Elvágta a kezedet – mondta az anya –, vérzik, kösd be egy törülközővel, a komódban találsz.

– Hallgass! – kiáltott rá az apa. – A hangodat sem kívánom hallani... Ébreszd fel a gyerekeket, most rögtön! Keltsd fel őket, azt mondtam! Megmondom nekik, kicsoda az anyjuk. Hadd tudják meg!

Nasztya ijedten sikoltott fel, aztán magához tért kicsit, s pityeregve az anyjához kéredzkedett, mert máskor is ott szokott melegedni mellette. Petruska a lábát lelógatva a kemence szélére ült, s felháborodva hangoskodott:

– Aludjatok már! Minek keltettetek fel? Nincs még reggel, teljesen sötét az udvar. Mit zajongtok itt? Az a lámpa minek ég?

– Aludj, kis Nasztya, aludj, mindjárt odamegyek hozzád – ült fel az ágyon az asszony. – Te meg feküdj vissza, Petruska, ne szólj többet.

– Akkor ti miért kiabáltok? Mit akar apa?

– Mi közöd hozzá, mit akarok! Hát ki vagy te itt? – dohogott Ivanov.

– Összetörted a lámpaüveget? Anyut ijesztgeted? Úgyis elég sovány, mindig üresen eszi a krumplit, a Nasztyáéra önti az olajat.

– Tudod, mit csinált anyátok?

– Aljosa! – rémült el az asszony.

– Tudom hát, tudok én mindent. Téged siratott, téged várt, most itthon vagy, mégis sír. Csak te tudnád azt, amit én!

– Mit értesz te még a világból, semmit! – mordult Petruskára az apa. – Csak a szád nőtt meg neked is!

– Te nem értesz semmit, nem én. Élnünk kell, elég bajunk van, ti meg veszekedtek, mint a bolondok...

Petruska elhallgatott; a vánkosába fúrta a fejét, s magatehetetlenül, hangtalanul sírni kezdett.

– De korán a fejünkre nőttél! Nekem különben mindegy, azt csinálsz itt, amit akarsz...

Petruska letörölte a könnyeit.

– Micsoda apa vagy te is, felnőtt ember létedre ilyeneket mondasz, hiába voltál a fronton... Nézz be holnap a rokkantak szövetkezetébe, a pultnál van egy ember, Hariton bácsi, ő árulja a kenyeret, pontosan megméri mindenkinek. Hariton bácsi is a frontról jött haza. Eredj, kérdezd meg tőle, mindenkinek elmondja az esetét, én is hallottam. Anyuta néni meg, a felesége, kitanulta a gépkocsivezetést, most a kenyeret szállítja, rendes

asszony, nem lopna a kenyérből, olyan rendes. Neki is volt valakije, odajárt hozzá, ott kosztolódott. Ennek az ismerősének kitüntetései vannak, most meg egy olyan áruházba tették vezetőnek, ahonnan a többi boltokba viszik az árut. Ilyen nagy ember lett, félkezű létére.

– Hallgass már el, aludj inkább, mindjárt világosodik – szakította félbe az anyja.

– Nem hagytok aludni... Soká jön még fel a nap. Ezzel a félkezűvel állt össze Anyuta néni, jobban éltek ketten. Hariton meg a háborúban, ott kiélhette magát, de amint hazaért, rögtön a feleségére támadt. Egész nap káromkodott mérgében, éjszaka meg ivott-evett, Anyutának pedig egy falat sem ment le a torkán. Szitkozódott, mocskolódott Hariton, míg bele nem fáradt, akkor aztán azt mondta a feleségének: „Nem sokra mehettél azzal a félkezűvel, különbet is találhattál volna a buta fejeddel. Számold csak össze, hánnyal volt nekem dolgom, míg oda voltam! Volt egy Glaskám, Aproszkám, Maruszkám, még egy Nyuska is volt, ráadásul egy Magdalinka." Aztán kinevette saját magát Hariton bácsi, s mivel Anyuta néni sem állhatta tovább a marakodást, szépen kibékültek, most már Anyuta néni dicsekszik a férjével, hogy nála különb nincs a világon, rengeteg fasisztát elpusztított, itthon meg alig van nyugta az asszonyoktól. Hariton bácsi mindent elmond a boltban, szép békésen élnek azóta, azt mondja: „Becsaptam pedig az asszonyt, nem volt énnekem se Glaskám, se Nyuskám, se Aproszkám, Magdalinkát még messziről sem láttam, katona voltam én, nem értem rá cicázni, egész szívvel harcoltam a hazámért. Anyuta ijesztgetésére találtam ki az egész mesét..." Feküdj vissza te is, apa, aludjál, fújd el a lámpát, ne pillogjon itt üveg nélkül...

Ivanov meglepődve hallgatta Pjotr történetét. „A kutya kölke – így magában –, azt hittem, még az én Másámat is előhozza."

Petruska fáradtan ásítozott, aztán horkolni kezdett, végre igazából elaludt.

Mire felébredt, világos nappal volt már. Megijedt, hogy ilyen sokáig lustálkodott, és semmit sem végzett reggel óta.

Nasztya is otthon volt, a padlón ült, s az anyjától kapott képes meséskönyvét lapozgatta. Mindennap újból elővette egyetlen könyvét, s úgy tett, mintha olvasna belőle, még a sorokat is követte az ujjacskájával.

– Mit piszkítod egész délelőtt azt a könyvet? – ijesztett rá a fiú. – Tedd a helyére. Anyu hol van? Dolgozni ment?

– Oda – válaszolta csendesen a kislány, s összecsukta a könyvet.

A fiú körülnézett a házban.

– És apu hová lett? A táskáját is elvitte?

– Elvitte – ismételte Nasztya.

– Mondott valamit?

– Nem szólt egy szót sem, megcsókolta a számat és a szememet.

– Hajaj – mondta a fiú elgondolkodva. – Állj fel a padlóról! Gyere, megmosdatlak, felöltöztetlek, megyünk a városba...

Az apjuk a vonatot várta ebben az órában. Megivott már egy pohár vodkát, s megebédelt az útiellátmányából. Még az éjszaka véglegesen elhatározta, hogy visszautazik Másа városába, megkeresi a lányt, s talán ott marad nála örökre. Az aggasztotta csupán, hogy sokkal idősebb a termester lányánál, aki a természet illatait őrzi a hajában. Majd kiderül minden, ha odaér, előre semmit sem tudhat az ember. Mégis reménykedett, hogy Másа megörül majd, ha meglátja. Egyelőre nem vágyott többre; fő, hogy megtalálta az új párját, s ráadásul még szép is a lány, vidám és jószívű. A többit majd meglátja később.

Nemsokára befutott a vonat, amelyik továbbmegy majd a nemrég elhagyott város felé. Ivanov fogta a táskáját, s a lépcsőhöz ment. „Másа biztosan nem vár – gondolta. – Azt mondta, úgyis elfelejtem, sohasem látjuk többé egymást, s én most egész életre utazom hozzá."

A kocsi előterében maradt, hogy a távolodó vonatról utoljára láthassa még ezt a kis várost, amelyben a háború előtt élt, amelyben gyerekei születtek... Aztán, ha majd a sínekre nyíló utcájukhoz ér a vonat, még egyszer megnézi azt az elhagyott házat is.

A vonat csendesen áthaladt az állomás váltóin, s a kopár őszi mezők felé tartott. Ivanov a lépcső kapaszkodójában fogózkodva csak nézte az apró házakat, pajtákat, a tűztornyot az egykor annyira kedves város felett. Két magas gyárkéményt is látott a távolban; az egyik a szappan-, a másik a téglagyáré. Ott dolgozik Ljuba a présgépnél; éljen hát tovább, ahogy a kedve tartja, ő is él majd saját akarata szerint. Talán meg is bocsátott volna Ljubának, de mit ért volna az olyan bocsánat?

Hisz minden érzés, ami a feleségéhez kötötte, megkeseredett a szívében, s nem lehet megbocsátani az olyan asszonynak, aki mások csókjaiban kereste unalmára a vigasztalást, s hogy jobban teljen az idő, másoknak adta oda magát, míg férje a háborúban szenvedett valahol. Igaz ugyan, hogy Ljuba a nehéz élet, a szükség és a vágyakozás miatt került közelebb ahhoz a Szemjonhoz, vagy Jevszejhez, de mindezt nem lehet elfogadni a mentségére, legfeljebb az érzelmeit magyarázhatja ilyesmivel. A szükségből és a vágyakozásból keletkezik a szeretet, ha az ember semminek sem érezné szükségét, és semmire sem vágyna a földön, sohasem szeretné meg az embertársát.

Ivanov már bement volna a kupéba, hogy lefeküdjön s aludjon egyet, azt a házat sem akarta már látni, amelyben a gyerekeit hagyta: minek kínozná magát feleslegesen. Egy pillantást vetett még előre, s rögtön meglátta a síneket keresztező mezei utat, amely odább az utcájukban folytatódott. Szekerekről elhullajtott szalma- és szénacsomók, fűzfagallyak s lótrágya tarkították ezt a széles földutat, amelyen alig járt valaki, csupán a hetivásárok napján népesítették be a városba igyekvő parasztok. Végig üresen kanyargott most is az út, csak távolabb, az utca végében futott két kisgyerek a vasút irányába: az egyik nagyobbacska, a másik még egészen apró, a nagyobbik kézen fogva vonszolta a kicsit, a kicsi meg, hiába igyekezett, el-elmaradozott a nagyobbik mögött. Az utolsó háznál megálltak, és az állomás felé lestek, mintha tanakodnának: arra menjenek-e, vagy ne. Aztán észrevették a személyvonatot, és futottak tovább az úton, egyenesen a sínek felé, mintha be akarnák érni a vonatot.

A kerekek csattogva hagyták el a mezei utat. Ivanov felvette a padlóról a táskáját; az járt az eszében, hogy felmászik a csomagtartóra, ott nyugodtabban alhat, nem zavarják az utasok. Vajon elérte-e a vonatot, legalább az utolsó kocsit, az a két gyerek? Hátranézett.

A gyerekek egymás kezét fogva még mindig futottak a vonat felé. Hirtelen felbuktak mind a ketten, de szaladtak tovább, amint felkeltek. A nagyobbik a vonaton tartotta a szemét, majd az egyik kezével integetni kezdett, mintha vissza akarna hívni valakit. Aztán megint elestek, s Ivanov akkor vette észre a nagyobbik gyerek felemás lábbelijét: nemezcsizma volt az egyik, kalocsni a másik lábán, ezért botladoztak hát annyit.

Ivanov behunyta a szemét, nem akarta látni, nem akarta átérez-

ni az erőtlenül bukdácsoló gyerekek fájdalmát, s hirtelen mégis forróság öntötte el a mellkasát, s megborzongott a felismeréstől, hogy egész eddigi életében most tölti be először egész testét ez a szívéből áradó forróság. S egyszerre mindent megértett most a világból, sokkal közelebbről, a maga valóságában ismert fel mindent. Hiúságának, egyéni érdekeinek zárt sorompói között élte eddig az életét, most csupaszon állt a teljes élet előtt.

A kocsi lépcsőjéről még egyszer visszanézett az egyre törpülő gyerekekre. Már tudta, hogy az ő gyerekei. Petruska és Nasztya. Talán látták is őt, amikor a szekérutat keresztezte a vonat, s neki integetett, őt hívta haza az édesanyjukhoz a fia. Ő még akkor is másra gondolt, s nem ismerte meg a saját gyerekeit.

Petruskát és Nasztyát messze elhagyta már a vonat, Petruska még mindig fogta a kislány kezét, úgy húzta magával, s futottak a vonat után, a sínek mellett kitaposott, homokos ösvényen.

Ivanov először a csomagjait hajította le a vonatról, azután a legalsó lépcsőfokra lépett, onnan meg leugrott arra a homokos ösvényre, amelyen szaladtak elébe a gyerekei.

Gerencsér Zsigmond fordítása

TARTALOM

A jepifanyi zsilipek *(Makai Imre)* 5
Gyönyörű és eszeveszett világ *(Wessely László)* 38
Gradov városa *(Gellért György)* 52
Az élet fénye *(Hernádi László)* 85
Szemétfúvó szél *(Bárány György)* 100
Éjszakai küldetés *(Radványi Ervin)* 116
Dzsan *(Kelemen Sándor)* 134
A harmadik fiú *(Wessely László)* 220
A homoki tanítónő *(Makai Imre)* 227
Aphrodité *(Árvay János)* 235
Anya *(Wessely László)* 250
Visszatérés *(Gerencsér Zsigmond)* 254

A KIADASERT FELEL AZ EUROPA KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA – FELELŐS SZERKESZTŐ NYÍRI ÉVA – A FEDÉLRAJZ ZÖRGŐ JÁNOS MUNKAJA – MŰSZAKI SZERKESZTŐ DÉRI ERZSÉBET – MŰSZAKI VEZETŐ ANDRÁSI GYŐZŐNÉ – KÉSZÜLT 20 000 PÉLDÁNYBAN, 14 (A/5) ÍV TERJEDELEMBEN – EU–k–7879 – SZEDTE A NYOMDAIPARI FÉNYSZEDŐ ÜZEM (77 9747/8) 78.4599 66 14 2 ALFÖLDI NYOMDA, DEBRECEN FELELŐS VEZETŐ BENKŐ ISTVÁN IGAZGATÓ – ISBN 963 07 1054 4

ANDREJ PLATONOV

AZ ÉLET FÉNYE

Bertrand Perry mérnök belebukik a zsilipépítésbe, s ezzel magára vonja Nagy Péter haragját: Csagatájev nem teremti meg a paradicsomot a dzsan nép számára; Malcev mozdonyvezető megszabadul ugyan a börtöntől, de élete értelmét jelentő munkáját fel kell adnia...

Andrej Platonov sohasem a sikert, a beteljesülést állítja elbeszélései középpontjába, hanem az ember önmagára találását, az utat, amelyet végigjár. Ezért szerkeszti novelláit csupa olyan szálból, élményből, amely csak a legkiélezettebb helyzetekben bontakozik ki, az emberi kapcsolatokban, az emberi lélekben tárulkozik ki. Ez adja elbeszéléseinek frisseségét, erejét, megdöbbentő varázsát, s ezért mélységesen realista a platonovi novella, még ha cselekménye abszurdan felnagyított is vagy groteszkbe hajló, vagy épp líraian túlstilizált, egészen a lehelletfinom díszítettségig.

Kötetünk az alkotóereje teljében elhunyt, eredeti tehetségű írónak 1926 és 1947 között írott legjellegzetesebb – s ma már klasszikusnak számító – kisregényeiből és elbeszéléseiből ad válogatást.

10,– Ft

EURÓPA
ZSEBKÖNYVEK

MEGJELENT:

Rigby
A domb

Golding
A torony – A piramis

Marshall
Nincs helyed a temetőben

ELŐKÉSZÜLETBEN:

Páral
Teljesült kívánságok vására

McCarthy
A csoport

Kazakov
A csúnya lány

EURÓPA KÖNYVKIADÓ